

ПЕРЕДМОВА

Свого часу вважалося, що я допустився великої непристойності, вивівши на сторінках цього твору деяких найогидніших представників злочинного лондонського світу.

Оскільки, працюючи над цією книжкою, я не бачив ніякої причини, чому покидьки суспільства не можуть прислужитися нашому моральному вдосконаленню (коли не дозволяти того, щоб їхня мова вражала наш слух) так само, як і його піна й вершки, я насмілювався повірити, що цей самий "свій час", можливо, не означає "повсякчас" або навіть "тривалий час". У мене були вагомі причини йти саме цим шляхом. Я прочитав десятки книжок про злодіїв: хвацькі хлопці (здебільшого приємні в поведженні), бездоганно вдягнені, грошей повні кишені, знаються на конях, тримаються так, наче їм сам чорт не брат, серцеїди, уміють і заспівати, і чарку випити, і в карти чи кості пограти, — одне слово, товариство, гідне справжніх чоловіків. Але я ніколи не зустрічався (окрім як у Хогарта¹) з жалюгідною дійсністю. Мені здавалося, що змалювати гурт таких злочинців у всій неприкрашеній реальності, показати потворність їхнього морального обличчя, ницість і нікчемність їхнього способу життя, зобразити їх такими, які вони є насправді, — пацюками, які ховаються в найбрудніших закутках життя, і хоч куди вони звернуть свій погляд, скрізь перед ними бовваніє велика чорна шибениця, — мені здавалося, що показати це необхідно і що я зроблю користь суспільству. І я це виконав, наскільки мені стало уміння.

В усіх відомих мені книжках, де виведені такі люди, їх зображено в прикрашеному і спокусливому вигляді. Навіть у "Опері злидарів"² життя злодіїв показано так, то їм можна позаздрити, а їхній проводир Макхіт, виступаючи у знадливому блиску своєї влади і завоювавши серце найвродливішої дівчини, єдиної чеснотливої героїні п'єси, викликає у простодушних глядачів таке саме захоплення і бажання його наслідувати, як і кожний джентльмен у червоному мундирі, котрий, за словами Вольтера³, купив собі право командувати двома-трьома

тисячами людей і повести їх на смерть. Запитання Джонсона⁴, чи стане хто-небудь злодієм через те, що смертний вирок Макхіту був скасований, здається мені недоречним. Я питаю себе, чи завадить кому-небудь стати злодієм той факт, що Макхіту був ухвалений смертний вирок і що існують Пічем та Локіт; і, згадуючи бурхливе життя капітана, його привабливу зовнішність, блискучі його успіхи і переваги його сильної натури, я ладен запевнити, що жодній людині з подібними нахилами його доля не стане пересторогою і така людина не побачить у цій п'есі нічого, крім уквітчаної приємної дороги, яка — ой леле! — рано чи пізно призводить шановного честолюбця до шибениці.

По суті, Гей мав намір висміяти своєю дотепною сатирою все суспільство, і, ставлячи перед собою широку мету, він не думав про те, який приклад можуть подати його герої. Те саме можна сказати про чудовий сильний роман сера Едварда Бульвера "Пол Кліффорд"⁵, який аж ніяк не можна вважати твором, що має якесь відношення до цієї теми, і навряд чи автор мав таке на думці.

Яке ж воно, зображене на цих сторінках життя, щоденне життя-буття Злодія? В чому його чари для людей молодих і з порочними нахилами, яка його принада для найтупоголовіших недолітків? Тут ніхто не скаче учвал по осяяних місяцем вересових просторах, ніхто не бенкетує в затишній печері, немає ні розкішних убрань, ні гаптованих золотом камзолів, ні мережив, ні ботфортів, ні малинових курток з гофрованими манжетами, немає ніякого полиску, ніякої принади роздольного привілля, яким з давніх-давен наділяли розбишацтво. Холодні мокрі нічні лондонські вулиці, якими блукають, не знаходячи притулку, злодії; брудні, смердючі кишля, вщерть наповнені всіма можливими пороками; вертепи голоду і хвороб; подертий одяг, який ледве тримається на плечах, — що тут спокусливого?

Однак деякі люди мають таку витончену й делікатну вдачу, що не можуть спокійно споглядати подібні жахи. Ні, злочин сам по собі їм не вадить, але злочинця, щоб задовольнити їхній смак, треба подати, як дорогу страву, з делікатною приправою. Маккароніб в зеленому оксамиті

— це чудовий хлопець, а Сайкс у бумазейній сорочці — нестерпний. Місіс Маккароні, — дамочка в коротенькій спідничці й химерному вбранні, — варта того, щоб її зображали в живих картинах і на літографіях з текстами популярних пісень; а Ненсі, — простолюдинка в бавовняній сукні й дешевій талі, — неприпустима. Дивно, як Чеснота відвертається від брудних панчіх і як Порок, поєднуючись із стрічками та барвистими шатами, змінює, наче заміжня жінка, своє ім'я і стає Романтикою.

Але я ставив у цій книжці за мету показати правдиво геть усе, що стосується цих прославлених (у романах) людей, навіть їхню зовнішність, тому й не приховав од своїх читачів жодної дірки в сюртуці Пройди, жодної папільйотки в розкуйовдженому волоссі Ненсі. Я не вірив у щирість тих, хто запевняв, що споглядати цих людей їм не дозволяє їхня витончена натура. Я не прагнув привернути їх на свій бік. Я не зважав на їхню думку, схвальну чи несхвальну, не домагався їхньої прихильності і не мав наміру їх розважити.

Про Ненсі говорили, що її відданість брутальному грабіжнику здається неприродною. І водночас заперечували проти Сайкса — досить непослідовно, як я наслідуюсь гадати, — мовляв, він занадто шаржований, бо в ньому немає й сліду тих чеснот, проти яких заперечували, вважаючи їх неприродними у його коханки. Щодо останнього заперечення скажу одне: боюся, що на світі є такі черстві, бездушні люди, зіпсутість яких остаточно й невиліковна. Чи так, чи ні, я певен одного: такі люди, як Сайкс, існують, і якщо за ними стежити протягом того самого проміжку часу і за тих самих обставин, які зображено в романі, вони ні в чому не виявлять ні найменших ознак добрих нахилів. Чи то в їхній душі загинули всі кращі людські почуття, чи то струна, яку слід би торкнутися і яку важко знайти, взялася іржею, — цього я не знаю, але певен, що нічим не погіршив проти істини.

Немає сенсу сперечатися про те, природні чи неприродні поведінка і вдача дівчини, вірогідні вони чи невірогідні, правильні чи неправильні. Вони правдиві. Кожен, хто спостерігав ці сумні тіні життя, повинен це знати. Починаючи з першої хвилини появи цієї бідлоашної дівчини і

закінчуючи тим, як вона кладе свою скривавлену голову на груди грабіжника, тут немає ніякого перебільшення ані вигадки. Це свята правда, бо цю правду бог залишає в серці безпутних і нещасних; у них ще жевріє надія — остання чиста краплина води на дні замуленого колодязя. В ній найкращі й найгірші сторони нашої натури, в ній багато найогидніших її рис, але в і найшляхетніші; це — суперечність, аномалія, сполучення, яке здається неможливим, але це — правда. Я радий, що її поставили під сумнів, бо якби я не мав твердої впевненості в тому, що цю правду треба сказати, остання обставина позбавила б мене будь-яких вагань.

Тисяча вісімсот п'ятдесятого року один несповна розуму олдермен привселюдно оголосив у Лондоні, що острова Джекоба немає і ніколи не було. Проте й тисяча вісімсот шістдесят сьомого року острів Джекоба (місце й донині досить неприємне) існує, хоч і значно змінився на краще.

Розділ I

оповідає про місце, де народився Олівер Твіст, і про те, за яких обставин це сталося

Серед громадських закладів одного міста, яке з багатьох причин я краще не називатиму ні його справжньою, ні вигаданою назвою, є заклад, що віддавна існує майже у всіх містах, великих та малих, а саме — робітний дім; і в цьому робітному домі, дня, місяця й року, що їх я теж не збираюся повідомляти, бо для читача вони, принаймні поки що, не мають ніякого значення, народився смертний, чиє ім'я ви бачите у назві цього розділу.

І ще довго по тому, як парафіяльний⁷ лікар ввів прибульця у наш світ жалю й скорботи, питання про те, чи він виживе і чи одержить хоч яке-небудь ім'я, лишалося вельми сумнівним; якби ні, то, мабуть, і життєпис цей не з'явився б, а коли б і з'явився, то, складаючись із однієї-двох

сторінок, безперечно, уславився б як взірець найстислішої і найправдивішої біографії в літературі всіх часів та народів.

Хоч я зовсім не схильний твердити, що поява на світ у робітному домі є найбільшим, найзавиднішим щастям, яке тільки може випасти на долю людини, мені все ж таки хочеться підкреслити, що для Олівера Твіста така обставина була найкраща з усіх можливих. Річ у тім, що Олівера дуже важко було змусити до того, щоб він дихав самотійно, — щоправда, це діло досить марудне, але, внаслідок звички, воно стало вкрай необхідне для нашого існування. Тож деякий час він лежав, хапаючи ротом повітря, на повстяному матрацику, перебуваючи в нестійкій рівновазі між світом цим та потойбічним, причому до останнього явно ближчий. Якби протягом цього короткого проміжку часу Олівера оточували дбайливі бабусі, стурбовані тітоньки, досвідчені мамки й велемудрі лікарі, то йому напевне неминуче настав би кінець. Та що поряд не було нікого, крім старчихи, в голові якої туманилося від кількох кухлів пива, і лікаря, який виконував свої обов'язки за угодою з парафією, то Олівер і Природа боролися сам на сам. Поборсавшись ще трохи, Олівер нарешті вдихнув повітря, чхнув і сповістив мешканців робітного дому про появу в парафії ще одного зайвого рота криком таким гучним, якого тільки можна було сподіватись від немовляти чоловічої статі, що більше ніж три з чвертю хвилини було позбавлене такого корисного знаряддя, як голос.

Тільки-но Олівер подав цей перший доказ справної діяльності своїх легенів, клаптяна ковдра, абияк накинута на металеве ліжко, заворушилася, бліде обличчя молодої жінки насилу підвелось з подушки, й кволий голос, затинаячись, вимовив:

— Дайте мені глянути на дитину і вмерти.

Лікар сидів обличчям до каміна, то гріючи, то потираючи руки. Коли молода жінка заговорила, він підвівся і, ставши в головах ліжка, сказав тепліше, ніж від нього можна було сподіватись:

— Отакої! Вам ще рано говорити про смерть.

— Та що це вона, господь з нею! — озвалася й бабка, квапливо ховаючи до кишені зелену пляшку, до якої з видимою насолодою прикладалась у кутку кімнати. — Господь з нею! От коли вона проживе стільки, як я, та приведе тринадцятро діточок, та з них виживуть лише двоє, та й ті скнітимуть, як і мої, з матір'ю в робітному домі, отоді їй буде не до смерті! Господь з нею! Візьми себе в руки, ластівко, ти ж тепер мати!

Певно, така принадлива картина майбутнього материнства не справила належного враження. Хвора похитала головою й простягнула руку до дитини.

Лікар подав їй немовля. Вона палко притисла холодні безкровні уста до його чола, провела руками по своєму обличчю, безтямно озирнулася довкола, здригнулась, упала на подушку — і вмерла. Їй розтирали груди, руки, скроні, але даремно — серце зупинилося назавжди. Їй говорили про надію й утіху. Але вона давно їх утратила.

— Ні, це кінець, місіс... не знаю, як вас звати, — мовив нарешті лікар.

— Атож, кінець. Бідолашна жіночка! — підтвердила бабка, підхоплюючи корок від зеленої пляшки, що впав на подушку, коли вона нахилилася, щоб узяти дитину. — От бідолашна!

— Не посилайте по мене, якщо немовля кричатиме, — сказав лікар, дбайливо натягаючи рукавички. — Цілком можливо, воно ще завдасть чимало клопоту. Якщо розкричиться, дайте йому кашки. — Він надів капелюха і рушив був до дверей, але біля ліжка зупинився й додав:

— А була вродлива... Як вона тут опинилася?

— Її принесли вчора ввечері, — відповіла стара, — за наказом наглядача. Підібрали на вулиці, непритомну. Прийшла вона, певно, здалеку — черевички геть стоптані, але звідки саме й куди простувала, не знає ніхто.

Лікар схилився над небіжчицею й підняв її ліву руку,

— Знайома історія! — мовив він, хитаючи головою. — Нема обручки. Ох-ох-ох. Ну, добраніч.

Поважний медик пішов обідати, а бабка, ще раз хильнувши із зеленої пляшки, вмостилася на ослінчику біля каміна й почала сповивати дитину.

Який чудовий доказ могутності одягу подав малий Олівер Твіст! Ще хвилину тому, загорнутий у ковдру, він міг бути і сином вельможі, і сином жебрака; найвисокопоставленіша людина навряд чи зуміла б визначити його суспільний стан. А тепер, коли його убрали у благенську, пожовклу від неодноразового вжитку коленкорову сорочину, вона, мов та наліпка чи бирка, відразу засвідчила, що він — парафіяльний вихованець, сирота з робітного дому, безрідний, вічно голодний злидень, якому не судилося знати в житті нічого, крім стусанів та штурханів, яким попихатимуть усі й не жалітиме ніхто.

Олівер щосили кричав. Якби він міг знати, що він сирота, полишений на милість парафіяльних титарів і наглядачів, то, певно, кричав би ще дужче.

Розділ II

оповідає, як Олівер Твіст зростав, виховувався й харчувався

Протягом наступних восьми-десяти місяців Олівер був жертвою систематичного шахрайства й облуди. Годували його соскою. Керівництво робітного дому належним чином повідомило парафіяльне

керівництво про те, що голодне немовля от-от віддасть богу душу. Парафіяльне керівництво офіційно запитало в керівництва робітного дому, чи нема "в закладі" мешканки, що могла б забезпечити Олівера Твіста необхідним живленням і доглядом. Керівництво робітного дому поштиво відповіло: ні, на жаль, нема. Тоді парафіяльне керівництво великодушно й гуманно ухвалило: відправити Олівера на "ферму", тобто до відділення робітного дому, розташованого за три милі від містечка, де два-три десятки інших малих порушників закону про бідних⁸ вовтузилися цілий день на підлозі, не потерпаючи від надміру харчів та одєжі, під материнським доглядом літньої жінки, яка брала до себе цих злочинців за сім з половиною пенсів з рота на тиждень.

Сім з половиною пенсів на тиждень — це чималі гроші на утримання дитини; за сім з половиною пенсів можна купити стільки харчів, що вони, чого доброго, переобтяжать дитячий шлунок. Стара вихователька була жінка мудра і досвідчена; вона знала, що корисно дітям, а ще краще розуміла, що корисно їй самій. Тим-то більшу частину тижневої платні вона вживала на власні потреби, а підростаючому парафіяльному поколінню залишала мізерію навіть від тієї дещиці, яка йому призначалася. Отже, в найглибших глибинах вона відкрила ще більшу глибину і тим самим виявила себе великим філософом-експериментатором.

Мабуть, усі читачі чули про іншого філософа-експериментатора, який створив знамениту теорію про те, що кінь здатен жити без корму, й успішно підтвердив її, довівши щоденний раціон своєї коняки до однієї соломини на день; безперечно, він зробив би з неї баского скакуна, якби вона не здохла за день до того, як мала перейти на споживання самого тільки свіжого повітря. На жаль, практичне застосування філософської системи жінки, якій доручено було опікуватись Олівером Твістом, призводило до таких самих наслідків, бо тільки-но дитя при звичаювалося до наймізернішої пайки найпісніших харчів, як із ним у восьми з половиною випадках з десяти щось траплялось: воно чомусь або занедужувало з голоду чи холоду, або, недоглянуте, падало у вогонь, або примудрялося вчадіти. У всіх цих випадках сердешні малюки

звичайно відходили в інший світ, щоб там з'єднатися з батьками, яких у цьому світі вони не знали.

Іноді, коли провадилось особливо доскіпливе слідство з приводу загибелі занедбаної парафіяльної дитини, яка перекидалася разом з колискою або яку ненароком ошпарили окропом під час прання білизни — хоч останнє траплялося досить рідко, бо щось бодай трохи схоже на прання влаштовувалося на фермі вряди-годи, — присяжні починали присікуватися зі своїми уїдливими запитаннями, або ж парафіяни бунтувалися й писали скаргу, Але цим зухвалим вибрикам відразу клали край свідчення лікаря та показання парафіяльного бідла⁹; перший розтинав труп і звичайно нічого не знаходив усередині (що було вельми правдоподібно), а другий незмінно присягався в тому, що хотіла почути від нього парафіяльна рада (що було вельми похвально). Крім того, члени ради час від часу відвідували ферму, напередодні завжди відряджаючи бідла сповістити про свій прихід. Коли вона з'являлися, діти були чистенькі й охайні, а чого ж іще треба!

Годі було б сподіватися, щоб така система виховання давала надто щедрі ужинки. В день свого дев'ятиліття Олівер Твіст був блідий, хирлявий хлопчик, замалий на зріст і худий, як скіпка. Але природа чи спадковість наділили Олівера здоровим, стійким духом, який завдяки порожньому шлунку мав досить місця, щоб розвиватися в його тілі. І, може, саме цією обставиною й пояснюється, що хлопець дожив до свого дев'ятиліття. Так чи так, цей день настав, і Олівер відзначав його у вугільному льосі в добірному товаристві двох інших юних джентльменів — усіх трьох після доброї прочуханки посадили під замок за те, що їм стало зухвальства поскаржитися: вони, мовляв, голодні, — коли раптом за парканом появився парафіяльний бідл містер Бамбл і почав торгати хвіртку, намагаючись її відчинити. Місіс Менн, статечна господиня цього закладу, обмерла від несподіванки.

— Боже праведний! Невже це ви, містере Бамбл? — вистромивши голову з вікна, вигукнула вона, вміло вдаючи величезну радість. —

(Сьюзен, мерщій забери нагору Олівера й тих двох шибеників та обмий їх!) Світе ясний! Містере Бамбл, яка я рада, що ви завітали до нас!

Містер Бамбл був чоловік опасистий і дратівливий; а тому, замість того щоб відповісти на це щиросерде привітання приязним словом, він ще дужче шарпонував хвіртку, а потім копнув її ногою так, як може дозволити собі лише парафіяльний бідл.

— Господи, як же це я! — скрикнула місіс Менн, вибігаючи надвір, бо тим часом трьох хлопчаків було вже припроваджено нагору. — Як же я могла забути, що заради наших любих діток хвіртку замкнено зсередини! Заходьте, сер, прошу, заходьте, містере Бамбл, прошу, сер!

Хоч це запрошення було підкріплене реверансом, який розчулив би навіть титареве серце, на бідла він не подіяв.

— Це ви називаєте повагою, це ви називаєте поштивістю, місіс Менн? — вигукнув містер Бамбл, стискаючи свій ціпок. — Парафіяльні урядовці з'являються до вас у парафіяльних справах, пов'язаних з парафіяльними сиротами, а ви примушуєте їх стовбичити під ворітьми! Чи пам'ятаєте ви, місіс Менн, що ви, так би мовити, служите парафії й одержуєте від неї платню?

— Далєбі, містере Бамбл, я тільки затрималася, аби сказати нашим любим діточкам, які вас просто обожнюють, що ви прийшли, — сказала місіс Менн, винувато потупившись.

Містер Бамбл був високої думки про свій ораторський хист і про свою важливість. Він уже довів перше й ствердив друге. Тож тепер він полагіднів.

— Гаразд, місіс Менн, — мовив він спокійніше. — Може, воно й справді так, як ви кажете. Можливо. Ведіть мене до хати, місіс Менн. Я до вас у справі й маю дещо повідомити.

Місіс Менн завела бідла до невеличкої вітальні, вимощеної цеглою, подала йому стільця й запобігливо поклала на стіл перед ним його трикутного капелюха й ціпок. Містер Бамбл стер з чола піт, що виступив після довгої дороги, самовдоволено глянув на капелюха й усміхнувся. Так, він усміхнувся. Парафіяльні бідли, зрештою, теж люди, — і містер Бамбл усміхнувся.

— А тепер не ображайтеся на те, що я вам скажу, — мовила місіс Менн медовим голосом. — Ви втомилися з дороги, а то б я вам цього не казала. Містере Бамбл, може, вип'єте крапельночку?

— Ні краплі. Ні краплі, — відповів містер Бамбл, відмахнувшись правицею з почуттям власної гідності, але благодушно.

— А може, все ж таки вип'єте? — провадила місіс Менн, зауваживши тон відмови й жест, який її супроводив. — Тільки крапельночку, з холодною водичкою та грудочкою цукру.

Містер Бамбл кахикнув.

— Тільки крапельку-крапельночку, — умовляла його місіс Менн.

— А чого саме? — поцікавився бідл.

— Господи, та того, що я завжди тримаю в домі для любих малюків, щоб додавати в еліксир Даффі10, як хтось із них занедужає, містере Бамбл, — відповіла місіс Менн, відчиняючи буфет і дістаючи пляшку та склянку. — Це джин. Я не буду вас обманювати, містере Бамбл. Це джин.

— То ви даєте дітям еліксир Даффі, місіс Менн? — спитав містер Бамбл, зацікавлено спостерігаючи, як вона готує суміш.

— Так, благослови їх, господи, даю, хоч це й страшенно дорого коштує, — відповіла вихователька. — Розумієте, сер, я просто не можу дивитись, як вони страждають у мене на очах.

— Розумію, — схвально мовив містер Бамбл. — Я вас розумію. У вас добра душа, місіс Менн. — Вона поставила склянку на стіл. — При першій же нагоді я доповім про це раді, місіс Менн. — Він присунув до себе склянку. — Для цих сиріт ви, мов мати рідна, місіс Менн. — Він поколотив ложкою у склянці. — Я... я з приємністю вип'ю за ваше здоров'я, місіс Менн.

І він за одним духом вихилив півсклянки.

— А тепер до діла, — промовив бідл, дістаючи записника в шкіряній оправі. — Хлопчикові Твісту, охрещеному Олівером, сьогодні виповнюється дев'ять років.

— Благослови його, господи! — докинула місіс Менн, натираючи краєчком фартуха ліве око до сліз.

— І незважаючи на обіцяну винагороду в десять фунтів стерлінгів, згодом збільшену до двадцяти фунтів, незважаючи на великі, я б навіть сказав, надлюдські зусилля з боку нашої парафії, — провадив далі Бамбл, — ми так і не змогли довідатися, ні хто його батько, ні де проживала, як іменувалась і якого стану була його мати.

Місіс Менн здивовано розвела руками і, трохи поміркувавши, спитала:

— Звідки ж тоді в нього взялося прізвище?

Бідл гордо випростався й відповів:

— Його придумав я.

— Ви, містере Бамбл?

— Я, місіс Менн. Ми даємо прізвища нашим підкидькам за абеткою. Перед ним був на літеру "С" — я назвав його Сваблем. На цього припала "Т" — і я назвав його Твістом. Наступний буде Унвіном, а за ним піде Філкінс. У мене заготовлено прізвища до кінця абетки, а як дійдемо до останньої літери, я знову почну з "А".

— Та ви ж справжній письменник, сер! — вигукнула місіс Менн.

— Гм, гм, може, й так, — відказав бідл, якому комплімент явно припав до вподоби. — Може, воно й справді так, місіс Менн. — Він допив джин з водою й додав: — Оскільки Олівер уже дорослий хлопець і тут залишатися не може, рада вирішила перевести його назад до робітного дому. Я прийшов, щоб особисто відвести його. Тож давайте його швиденько сюди.

— Зараз приведу, — сказала місіс Менн, виходячи з кімнати.

Обличчя й руки Олівера були на той час очищені від верхнього шару бруду, наскільки це можливо за одне вмивання, і добросерда наглядка привела хлопця до кімнати.

— Вклонися джентльменові, Олівере, — мовила місіс Менн.

Олівер вклонився чи то бідлові, що сидів на стільці, чи то трикутному капелюхові, що лежав на столі.

— Чи хочеш ти піти зі мною, Олівере? — велично спитав містер Бамбл.

Олівер мало не відповів, що ладен піти звідси з ким завгодно, але, звівши очі, побачив місіс Менн, яка стояла за стільцем бідла і, люто вирячившись, показувала йому кулак. Олівер відразу зрозумів натяк —

кулак цей так часто залишав сліди на його тілі, що не міг не залишити глибоких слідів у його пам'яті.

— А вона піде зі мною? — спитав бідолашний Олівер.

— Ні, вона не може піти, — відповів містер Бамбл. — Але вона тебе часом навідуватиме.

Така перспектива аж ніяк не розрадила хлопця. Проте, хоч він був іще дуже малий, а здогадався прикинутись, буцімто йому страшенно не хочеться йти. Йому зовсім не важко було пустити сльозу: спогади про голод і знущання — добрі помічники в таких випадках. І Олівер захлипав цілком природно. Місіс Менн наділила його безліччю поцілунків і — цього Олівер потребував куди більше — шматком хліба з маслом, щоб у робітному домі не помітили, який він голодний.

Із скибкою хліба в руці і в коричневій парафіяльній шапочці Олівер пішов з містером Бамблом з осоружного дому, де безрадісні літа його дитинства жодного разу не були зігріті ласкавим словом чи тепліш поглядом. А проте він гірко заривав, коли хвіртка зачинилася за ним. Бо хоч які жалюгідні були малі товариші по нещастю, яких він залишав, — це були його єдині друзі. І почуття своєї самотності у великому безмежному світі вперше заповнило серце дитини.

Містер Бамбл ішов сягнистою ходою; малий Олівер, міцно вчепившись у його оздоблений золотим галуном рукав, підтюпцем дріботів поряд і що чверть милі запитував: "Ще далеко?" На ті запитання Бамбл відповідав коротко й різко, бо на той час благодущність, що її пробуджує в деяких людях суміш джину з водою, встигла вивітритися, і він знову став парафіяльним бідлом.

В робітному домі містер Бамбл залишив Олівера під наглядом якоїсь бабки, та не минуло й чверті години — хлопчик ледве встиг упоратися з

другою скибкою хліба, — як бідл повернувся й оголосив, що зараз відбувається засідання ради й Олівер має негайно з'явитися перед її очі.

Не маючи ніякого уявлення про те, що воно за штука та рада, Олівер був приголомшений цим повідомленням і не знав, сміятися йому чи плакати. А втім, він не встиг обміркувати цього, бо містер Бамбл стукнув його раз ціпком по голові, щоб трохи розворушити, і раз по спині, щоб підбадьорити, і, звелівши йти слідом, завів його до великої побіленої кімнати, де навколо столу сиділо з десятків гладких джентльменів. На чільному місті, в кріслі, вищому за інші, сидів найгладкіший джентльмен із зовсім круглим червоним обличчям.

— Вклонися раді, — наказав Бамбл.

Олівер похапцем витер сльози, що набігли йому на очі, і, вважаючи, що та таємнича рада ховається під столом, вклонився столові.

— Як тебе звуть, хлопчику? — спитав джентльмен, що сидів у високому кріслі.

Така сила товстунів нагнала на Олівера страх, він затремтів, а тут іще бідл стукнув його ззаду ціпком, і в нього покотилися сльози. Не дивно, отже, що відповів він дуже тихо й затинаючись, і тоді джентльмен у білому жилеті обізвав його дурнем. Навряд чи це могло підбадьорити й заспокоїти Олівера.

— Слухай, хлопчику, — сказав джентльмен у високому кріслі. — Сподіваюся, тобі відомо, що ти сирота?

— А що це таке, сер? — спитав сердешний Олівер.

— От дурень! Я ж казав, що він дурень, — озвався джентльмен у білому жилеті.

— Цитьте! — урвав його джентльмен, котрий заговорив першим. — Тобі відомо, що в тебе нема ні батька, ні матері й що тебе зростила парафія?

— Відомо, сер, — відповів Олівер, гірко хлипаючи.

— Чого ти рюмсаєш? — спитав джентльмен у білому жилеті.

І справді, хіба не дивно? З якої такої причини цьому хлопчикові було рюмсати?

— Сподіваюсь, ти не забуваєш щовечора помолитися, — суворо докинув інший джентльмен, — і молишся, як належить християнинові, за всіх тих, хто тебе годує і піклується про тебе?

— Атож, сер, — промимрив хлопчик.

Джентльмен, що говорив останнім, навіть сам не здогадувався, наскільки він має рацію. Олівер і справді був би християнином, і напрочуд добрим християнином, якби молився за тих, хто його "годував" і про нього "піклувався". Але він не молився, бо молитися його ніхто не навчив.

— Так от, тебе взято сюди, щоб вивести в люди й навчити корисного ремесла, — сказав червонощокий джентльмен, що сидів у високому кріслі.

— Тому ти завтра ж із шостої ранку почнеш микати мички, — додав злостивий джентльмен у білому жилеті.

На подяку за те, що два обіцяні благодіяння були поєднані в такому нехитрому ділі, як микання мичок, Олівер, за наказом бідла, низько вклонився й був хутко припроваджений до великої кімнати, де, наплакавшись досхочу на грубому, твердому ліжку, заснув. Який чудовий доказ гуманності англійських законів! Вони дозволяють біднякам спати!

Сердешний Олівер! Він спав у щасливому забутті, не відаючи, що тим часом рада ухвалить рішення, яке найістотнішим чином вплине на його подальшу долю. Але таке рішення було ухвалене. І полягало воно ось у чому.

Члени ради були дуже мудрі, глибокодумні філософи, і коли вони придивилися ближче до робітного дому, то відразу виявили те, чого прості смертні нізащо не помітили б, а саме: бідним він подобається! Справді-бо, робітний дім став для них постійним місцем розваг; тут була безплатна їдальня, тут давали задарма сніданок, обід, чай і вечерю цілісінький рік; одне слово, то був рай із цегли й вапна, де щодень свято й ніякої роботи. "Ого! — із заклопотаним виглядом вигукнула рада. — Кому ж, як не нам, навести тут лад. Ми негайно покладемо цьому край!" Отже, рада ухвалила, щоб усім злидарям було надано на вибір дві можливості (бо, ясна річ, силувати ніхто нікого не хотів!): або повільно конати з голоду в робітному домі, або померти швидкою смертю поза його стінами. На виконання цієї ухвали було укладено угоду з водопровідною компанією на постачання водою в необмеженій кількості та з бакалійником — на регулярне постачання невеликої кількості вівсяного борошна; й відтоді мешканці робітного дому почали одержувати тричі на день по тарілці ріденької каші, двічі на тиждень — по цибулині її по неділях — півбулочки. Рада окремо подбала і про жінок, запровадивши щодо них силу-силенну мудрих і людяних правил, яких немає потреби тут наводити. В своїй безмежній доброті вона, з огляду на великі судові витрати, пов'язані з розірванням шлюбу, погодилася сама розлучати одружених бідняків. І замість вимагати від чоловіка, щоб він, як водиться, утримував свою родину, — взагалі позбавляла його родини, перетворюючи на одинака! Можна тільки догадуватися, скільки одружених людей з усіх прошарків суспільства посунуло б до ради, якби далекоглядні члени її не запобігли такому ускладненню. Від родинних обов'язків звільнялися тільки ті, хто мешкав у робітному домі й задовольнявся кашею, — а це відлякувало людей.

Протягом перших шести місяців перебування Олівера Твіста в робітному домі ця система діяла повним ходом. Спочатку вона вимагала

неабияких витрат, бо рахунок трунаря відразу виріс, а до того ж доводилось увесь час перешивати одяг злидарів, що після двох-трьох тижнів споживання пісної каші лантухом обвисав на їхніх охлялих тілах. Зате кількість мешканців робітного дому зменшувалася так само, як їхня вага, й рада була в захваті.

Хлопців годували у великій залі з кам'яною долівкою. В одному кутку стояв казан, і з цього казана у встановлені години наглядач у фартусі за допомогою однієї-двох богаділок насипав черпаком кашу. Кожен хлопець одержував по мисочці цього розкішного варива — й нічого більше; лише на великі свята до каші додавали ще по дві з чвертю унції хліба. Мисочки ніколи не доводилося мити, бо хлопці вискоблювали їх ложками до блиску; упоравшись з цією процедурою (яка ніколи не тривала довго, бо ложки були завбільшки майже такі самі, як мисочки), вони сиділи, втупившись у казан такими пожадливими очима, наче ладні були з'їсти навіть цеглу, якою його було обкладено; водночас вони ретельно обсмоктували собі пальці, сподіваючись, що до них пристала бодай крупинка каші. Хлопці звичайно мають чудовий апетит. Олівер Твіст і його товариші протягом трьох місяців терпіли дедалі страшніші муки голоду; врешті вони зовсім здичавіли з відчаю, і один хлопець, рослявий як на свій вік і не звиклий до таких мізерних порцій (його батько тримав колись невелику харчевню), похмуро натякнув товаришам, що, коли йому не даватимуть щодня додаткової миски каші, він, чого доброго, з'їсть уночі сусіда — кволого й ще зовсім малого хлопчика: Очі в хлопця були дикі, несамовиті, й товариші беззастережно йому повірили. Порадившись, вони кинули жеребок, кому сьогодні ж після вечері йти до наглядача просити добавки. І жеребок випав Оліверу Твісту.

Настав вечір; хлопці посідали за стіл. Наглядач у куховарському вбранні зайняв своє місце коло казана, його помічниці-богаділки стали в нього за спиною; кашу було розподілено і довгу молитву перед короткою трапезою проказано.

Мисочки спорожніли вмить; хлопці перешіптувалися між собою й підморгували Оліверові, а найближчі сусіди штовхали його ліктями. І він,

малий хлопчина, охоплений відчаєм, не тямлячи себе від голоду, підвівся з-за столу, підійшов з мискою й ложкою в руці до наглядача і сказав, трохи наляканий власною зухвалістю:

— Будь ласка, сер, дайте мені ще.

Наглядач був огрядний здоровань, але він сполотнів. Кілька секунд він приголомшено витріщався на малого бунтівника, а потім, щоб не впасти, вхопився за казан. Богаділки заціпеніли від подиву, хлопці — від страху.

— Що ти сказав? — кволим голосом вимовив нарешті наглядач.

— Будь ласка, сер, — повторив Олівер, — дайте мені ще. Наглядач торохнув Олівера черпаком по голові, скрутив йому руки і зарепетував, кличучи бідла.

Рада саме урочисто засідала в повному складі, коли геть схвилюваний містер Бамбл ускочив до кімнати і вигукнув, звертаючись до джентльмена у високому кріслі:

— Містере Лімкінс, прошу пробачення, сер! Олівер Твіст щойно попросив ще!

Члени ради остовпіли. Їхні обличчя скривилися від жаху.

— Ще каші? — перепитав містер Лімкінс — Візьміть себе в руки, Бамбле, і відповідайте мені чітко. Чи правильно я вас зрозумів: він попросив ще після того, як з'їв свою порцію каші?

— Саме так, сер, — відповів Бамбл.

— Цей хлопець скінчить життя на шибениці, — озвався джентльмен у білому жилеті. — От побачите, його повісять.

Ніхто не поставив цього пророцтва під сумнів. Зав'язалося жваве обговорення. Олівера наказано було негайно кинути в карцер, а наступного ранку на ворота робітного дому приліпили оголошення, що обіцяло п'ять фунтів винагороди кожному, хто згодиться звільнити парафію від Олівера Твіста. Інакше кажучи, п'ять фунтів і Олівер Твіст пропонувалися будь-якому торговцю, реміснику чи ще комусь, хто потребував учня.

— Ніколи і ні в чому не був я такий певний, — мовив джентльмен у білому жилеті, стукаючи наступного ранку у ворота й перечитуючи оголошення, — як у тому, що цей хлопець скінчить життя на шибениці.

Збираючись на подальших сторінках показати, мав чи не мав слушність джентльмен у білому жилеті, я не стану послабляти інтерес читачів до своєї оповіді (якщо вона взагалі когось зацікавила) навіть найменшим натяком на те, чи спіткала Олівера Твіста така страшна смерть.

Розділ III

оповідає про те, як Оліверові Твісту мало не дісталось місце, аж ніяк не райське

Цілий тиждень після того, як Олівер Твіст учинив свій блюзнірський і ганебний злочин — попросив дати ще каші, — його, згідно з мудрою і милосердною ухвалою ради, тримали під замком у темному карцері. На перший погляд природно було б припустити, що якби Олівер з належною повагою поставився до віщування джентльмена в білому жилеті, то міг би раз і назавжди уславити його пророчий дар, прив'язавши один кінець своєї хусточки до гачка на стіні, а другим зашморгнувши собі шию. Проте здійсненню цього подвигу перешкоджала одна причина, а саме:

спеціальним наказом, урочисто ухваленим радою в її повному складі, хусточки було оголошено предметом розкоші, на вікі вічні недосяжним для бідняцьких носів. А ще більшою перешкодою були юний вік і дитяча недосвідченість Олівера. Він тільки гірко плакав цілий день, а коли наставала довга похмура ніч — затуляв руками очі, щоб не бачити темряви, і, забравшись у куток, намагався заснути. Раз у раз він прокидався й підхоплювався, тремтячи всім тілом, а тоді ще щільніше притискався до холодної твердої стіни, немов шукаючи в неї захисту від мороку й самоти.

Та хай вороги цієї "системи" не думають, що під час свого самотнього ув'язнення Олівер був позбавлений добродійного впливу фізичних вправ, спілкування з товаришами чи духовної розради. Щодо вправ, то в цю чудову холодну погоду йому дозволялося щоранку обливатися водою з-під помпи на брукованому подвір'ї в присутності містера Бамбла, який, щоб хлопець, бува, не застудився, ціпком розганяв тепло по його тілу. Щодо товариських зустрічей, то через день Олівера приводили до їдальні й там привселюдно шмагали різками задля перестороги й прикладу іншим. А щоб не позбавити Олівера духовної розради, його щовечора заганяли стусанами до тієї-таки зали й дозволяли втішатися спільною молитвою хлопців, до якої, за розпорядженням ради, було внесено спеціальний додаток; у тому додатку хлопці молили бога, щоб він зробив їх добрими, чесними, слухняними й покірними і уберіг від гріхів та вад Олівера Твіста, котрий перебуває, як недвозначно говорилося в молитві, під заступництвом та обороною нечистої сили і є диявольським поріддям і виплодом пекла.

Одного ранку, коли Олівер перебував у такому-от чудовому, блаженному стані, містер Гемфілд, сажотрус, простував по головній вулиці містечка, напружено міркуючи про те, як би заплатити за квартиру, бо останнім часом хазяїн напосідав на нього аж надто настирливо. Та хоч як він крутив, хоч як вертів, а виходило, що потрібної суми — п'яти фунтів — йому не зібрати. Плутаючись у цій арифметиці, сповнений відчаю, містер Гемфілд то ламав голову собі, то намагався

проломити голову своєму віслюкові. Аж раптом йому впало в око оголошення на воротах робітного дому.

— Тпру-у! — гукнув містер Гемфілд віслюкові.

Віслюк перебував у стані глибокої задуми, розмірковуючи, мабуть, про те, чи дістанеться йому капустаний качан, коли він доведе до місця призначення свій візок з двома мішками сажі. Тому, не дочувши наказу, він дріботів собі далі.

Містер Гемфілд люто вилаяв і осла, і осячі вуха, і, наздогнавши його, торохнув по голові так, що вона неминуче луснула б, якби не була осячкою. Потім щосили шарпонував за вуздечку, чемно нагадуючи віслюкові, що в нього є хазяїн, завернув його назад і наостанку оперіщив по голові, щоб забити йому памороки аж до свого повернення. Домігшись таким чином свого, містер Гемфілд пішов до воріт читати оголошення.

Біля воріт, закривши руки за спину, стояв джентльмен у білому жилеті — він саме вийшов з кімнати засідань, де мав нагоду висловити кілька глибокодумних сентенцій. Ставши свідком маленького непорозуміння між сажотрусом і віслюком, він радісно всміхнувся, коли містер Гемфілд підійшов до оголошення, бо відразу зрозумів, що містер Гемфілд — саме той вихователь, якого потребує Олівер Твіст: Прочитавши написане, містер Гемфілд усміхнувся і собі: бо якраз п'яти фунтів йому й бракувало. Що ж до хлопчика, який ішов на додачу, то містер Гемфілд, знаючи, як годують у робітному домі, не сумнівався, що він виявиться недомірком, для якого жоден димар не буде завузкий. Тому він іще раз перечитав по складах оголошення від початку до кінця, а тоді, доторкнувшись на знак пошани до своєї хутряної шапки, звернувся до джентльмена в білому жилеті.

— Цей-от хлопчик, сер, якого парафія хоче, гм, віддати в науку... — почав містер Гемфілд.

— Так-так, чоловіче, кажіть сміливіше! — відповів джентльмен у білому жилеті, поблажливо всміхаючись.

— То якби парафія згодилася, щоб він навчився, гм, легкого, приємного ремесла у доброго й, гм, поважаемого сажотруса, то я б його взяв, бо мені потрібен учень.

— Заходьте, — запросив джентльмен у білому жилеті.

Містер Гемфілд спершу ще раз почастував віслюка по голові й добряче смикнув за вуздечку, аби той не надумав тим часом дати дьору, а тоді подався слідом за джентльменом у білому жилеті до тієї самої кімнати, де Олівер уперше його побачив.

— Це погане ремесло, — мовив містер Лімкінс, коли Гемфілд знову висловив своє бажання.

— Буває, малі сажотруси душаться в димарях, — докинув інший джентльмен.

— Тільки через те, що дехто змочує солому, перше ніж підпалити її в каміні, щоб, гм, хлопець хутчіш вилазив, — пояснив Гемфілд. — Від вогкої соломи диму багато, а вогню ніякого, а самим димом хлопця не викуриш — він просто засинає, бо його хлібом не годуй, дай тільки поспати. Хлопці, вони, гм, дуже ледачі, їх, джентльмени, нічим не проймеш — не викуриш, окрім як добрячим вогнем. До того ж вогонь їм на користь, джентльмени, бо коли вони, бува, часом застрянуть у димарі, досить їм припекти п'яти — і вони звідти кулею вихопляться.

Джентльмена в білому жилеті це пояснення, видно, неабияк насмішило, але погляд містера Лімкінса урвав його веселощі. По тому члени ради почали перемовлятись, але так тихо, що почути можна було тільки слова: "... Зменшаться витрати", "поліпшився б баланс" і

"видрукуємо звіт". Але й ці слова можна було розібрати лише завдяки тому, що їх повторювали дуже часто й з притиском.

Нарешті перешепти скінчилися, члени ради урочисто посідали на свої місця, й містер Лімкінс промовив:

— Ми розглянули вашу пропозицію й вирішили, що нам вона не підходить.

— Аж ніяк не підходить, — докинув джентльмен у білому жилеті.

— Зовсім не підходить, — хором додали інші члени ради.

Оскільки репутація містера Гемфілда була трохи підмочена — подекували, буцімто він замордував трьох чи чотирьох хлопчиків-сажотрусів, — йому спало на думку, що членам ради чомусь заманулося зважити на цю незначну обставину, котра, як на його погляд, зовсім не стосувалася до діла. Взагалі така дріб'язкова прискіпливість була їм не властива, але, не маючи особливої охоти ворухити давні справи, містер Гемфілд пом'яв у руках шапку й повільно рушив до дверей. Зупинившись біля порога, він спитав:

— То ви не віддаєте мені хлопця, джентльмени?

— Ні, — відказав містер Лімкінс. — Ремесло у вас важке, а тому ми вважаємо, що запропонована нами винагорода для вас завелика.

Обличчя містера Гемфілда прояснилося, він швиденько повернувся до столу й спитав:

— Ну, а скільки ж ви даєте? Кажіть! Тільки не треба кривдити бідного чоловіка. Кажіть, скільки?

— Як на мене, то три фунти десять шилінгів вистачить цілком, — сказав містер Лімкінс:

— Оті десять шилінгів — зайві, — втрутився джентльмен у білому жилеті.

— Отакої! — вигукнув Гемфілд. — Покладіть чотири фунти, джентльмени. Покладіть чотири фунти — і ви здихаєтесь його раз і назавжди! Згода?

— Три фунти десять, — твердо повторив містер Лімкінс.

— Отакої! Ну давайте, гм, ні по-вашому, ні по-моєму, — запропонував Гемфілд. — Три фунти п'ятнадцять.

— Не додаю ані фартинга, — відрізав містер Лімкінс.

— Кривдите ви мене, джентльмени, ох, кривдите, — нерішуче сказав Гемфілд.

— Ха! Казна-що! — мовив джентльмен у білому жилеті. — Та цього хлопця варто і за спасибі взяти! Забирайте його, не будьте дурнем! Кращого учня вам не знайти. Час від часу пригощайте його дрючком, — це піде йому на користь. А на харчі не дуже витрачайтесь: його у нас не перегодовували, відколи він народився. Ха-ха-ха!

Містер Гемфілд насторожено оглянув обличчя тих, що сиділи за столом, і, помітивши, що вони всміхаються, теж ошкірився.

Угоду було укладено. Містера Бамбла уповноважили того ж таки дня доправити Олівера Твіста разом з документами до суду, щоб оформити її юридично.

На виконання ухваленого рішення малого Олівера, вкрай здивованого, випустили з карцера й наказали надягти чисту сорочку: Тільки-но він завершив цю незвичну для нього гімнастичну вправу, містер Бамбл власноручно приніс йому миску каші з святковою добавкою хліба — дві з чвертю унції. Приголомшений цим видовищем, Олівер жалібно заплакав: він подумав — і цілком логічно, — що рада ухвалила зарізати його для якоїсь потреби, — інакше-бо навіщо було його відгодовувати?

— Не плач, Олівере, бо почервоніють очі. Їж і радій! — поважно й урочисто мовив містер Бамбл. — Тебе, Олівере, віддають у науку.

— У науку, сер? — тремтячи, перепитав хлопчик.

— Еге ж, Олівере, — сказав містер Бамбл. — Добрі, ласкаві джентльмени, що заступають тобі батьків, яких у тебе нема, віддають тебе в науку, поставлять на ноги, виведуть у люди, хоч це обійдеться парафії аж у три фунти й десять шилінгів! Три фунти десять шилінгів, Олівере! Сімдесят шилінгів — сто сорок шестипенсовиків! І все це заради зіпсованого хлопчиська, безрідного сироти, який нікому не потрібний.

Містер Бамбл на мить змовк, щоб звести дух, а в бідолашного хлопця бризнули з очей сльози, й він гірко заплакав.

— Ну, годі, — сказав містер Бамбл уже не так гучно, бо йому приємно було бачити, як подіяло його красномовство. — Годі, Олівере! Витри очі рукавом і не лий сльози в кашу. Це ж нерозумно, Олівере.

Містер Бамбл казав правду: в каші й так було забагато води.

Дорогою до суду містер Бамбл пояснив Оліверові, що від нього вимагається єдине: радісно всміхатись, а коли суддя питає, чи хоче він іти в науку, відповісти, що дуже, дуже хоче. Обидві настанови Олівер пообіцяв виконувати, тим більше, що містер Бамбл прозоро натякнув: у

тому разі, як Олівер не послухає, його спостигне невимовно страшна кара.

В суді біdl, наказавши чекати, замкнув його самого в якійсь комірчині, де хлопець, злякано скулившись, просидів з півгодини.

Зрештою містер Бамбл просунув у двері голову, цього разу не прикрашену трикутним капелюхом, і голосно промовив:

— Олівере, хлопчику мій, ходи-но сюди. — А потім грізно блиснув очима й стиха додав: — Пам'ятай же, що я тобі сказав, негіднику!

Спантичений явною суперечливістю цих слів, Олівер простодушно витріщився на містера Бамбла, але той, не давши йому висловити подив, одразу завів його до сусідньої кімнати. Це було просторе приміщення з великим вікном. За конторкою сиділи двоє старих джентльменів у напудрених перуках; один читав газету, а другий крізь окуляри в черепаховій оправі розглядав якийсь клопоть пергаменту. Містер Лімкінс стояв перед конторкою по один бік, а містер Гемфілд, с'як-так умитий, — по другий. У кімнаті було ще два чи три кремезних чоловіки в чоботях.

Старий в окулярах врешті закуняв над пергаментом, і, коли містер Бамбл поставив Олівера перед конторкою, на кілька хвилин запала тиша.

— Оце той хлопець, ваша честь, — мовив містер Бамбл.

Старий, що читав газету, підвів на мить голову й смикнув другого старого за рукав, після чого той прокинувся і спитав:

— А, то це той хлопець?

— Той самий, сер, — відповів Бамбл. — Уклонися судді, любий мій.

Олівер схаменувся і якнайчемніше вклонився. Роздивляючись на напудрені перуки суддів, він зачудовано міркував, чи всі вони народжуються з такими білими кучерями на голові й чи не завдяки цьому стають суддями.

— Так-так, — мовив старий джентльмен. — Отже, він любить трусити сажу?

— Про це він тільки й мріє, — відповів Бамбл і нишком ущипнув Олівера, щоб той не надумав заперечувати.

— І він хоче бути сажотрусом? — запитав старий джентльмен;

— Ваша честь, та якби ми завтра приставили його до якогось іншого діла, він би відразу втік, — відповів Бамбл.

— Ну, а цей чоловік, що бере його в науку... ви, сер... ви будете добре ставитися до нього, годуватимете його, ну, і таке інше? — запитав старий джентльмен.

— Казав же, що буду, значиться, буду, — понуро пробурчав містер Гемфілд.

— Мова у вас груба, мій друже, але, здається, ви людина чесна і щира, — мовив старий джентльмен, повертаючи окуляри до претендента на винагороду за Олівера. Мерзенна пика цього чолов'яги була виразно позначена тавром жорстокості. Але суддя давно вже втратив ясність зору її майже здитинів, а тому, природно, не помічав того, що впадало в око іншим.

— Гадаю, що так, сер, — криво посміхнувся містер Гемфілд.

— Яв цьому не сумніваюся, мій друже, — сказав старий джентльмен, міцніше притискаючи окуляри до перенісся й шукаючи очима чорнильницю.

То була вирішальна мить у житті Олівера. Якби чорнильниця стояла там, де сподівався побачити її старий джентльмен, він умочив би перо, підписав угоду, й Олівера відразу повели б геть. Та що чорнильниця стояла в нього під носом, суддя, ясна річ, не побачив її; шукаючи далі, він випадково звів очі і вгледів бліде, перелякане обличчя Олівера Твіста, який, не звертаючи уваги на грізні погляди й щипки Бамбла, дивився на гидку пику свого майбутнього хазяїна з жахом таким неприхованим, таким явним, що не помітити його не міг навіть підсліпуватий суддя.

Старий джентльмен облишив шукати чорнильницю, поклав перо й перевів погляд з Олівера на містера Лімкінса, який, прибравши бадьорого, безтурботного вигляду, саме готувався понюхати табаки.

— Хлопчику! — мовив старий джентльмен, перехилившись через конторку.

Олівер здригнувся. Нічого дивного в цьому не було, бо голос судді прозвучав лагідно, а незнайомі звуки всіх нас лякають. Тож Олівер затремтів усім тілом і залився сльозами.

— Хлопчику! — знову мовив старий джентльмен. — Ти якийсь блідий, схвильований. У чім річ?

— Відійдіть від нього, біdle, — сказав другий суддя, відклавши газету й зацікавлено нахилиючись уперед. — А тепер, хлопчику, поясни, в чім річ. Не бійся.

Олівер упав навколішки і, молитовно склавши долоні, почав благати, щоб його знову замкнули до темної кімнати, щоб заморили голодом, щоб

побили, щоб убили, коли їхня ласка, але не віддавали цьому страшному дядькові.

— Ну! — вигукнув містер Бамбл, красномовно здійнявши руки й закотивши очі. — Ну! Надивився я на своєму віку на підлих, безсоромних сиріт, Олівере, але ще не бачив такого лицемірного...

— Припніть язика, бідле, — звелів другий суддя, коли містерові Бамблу забило дух на останньому слові.

— Даруйте, ваша честь, — перепитав містер Бамбл, не вірячи власним вухам. — Це ви до мене?

— Так, до вас. Припніть язика.

Містер Бамбл од подиву закам'янів. Йому, парафіяльному бідлові, наказано припнути язика! Та це ж моральна революція!

Старий джентльмен в окулярах у черепаховій оправі глянув на свого колегу. Той виразно хитнув головою.

— Ми відмовляємося затвердити цю угоду, — мовив старий джентльмен і відкинув убік клопоть пергаменту.

— Сподіваюся, — пробелькотів містер Лімкінс, — сподіваюся, що на підставі нічим не підтверджених свідчень малої дитини судді не дійдуть висновку, ніби парафіяльне керівництво допустилося якихось похибок у своїй роботі.

— Суд не має наміру приймати будь-яку ухвалу з цього питання, — гостро відказав другий суддя. — Відведіть хлопчика назад до робітного дому й ставтеся до нього по-людськи. По-моєму, він цього потребує.

Того самого вечора джентльмен у білому жилеті висловив свою цілковиту й непохитну впевненість у тому, що Олівера не тільки повісять, але й вительбушать, і четвертують. Містер Бамбл зачудовано похитав головою й похмуро сказав, що бажає Оліверові одного — щоб той уникнув пекла, а містер Гемфілд докинув своє побажання: щоб Олівер колись потрапив-таки йому до рук: І хоч містер Гемфілд майже в усьому погоджувався з бідлом, ці їхні побажання були, очевидно, цілком протилежні.

Наступного ранку громадян міста знову сповістили про те, що Олівера Твіста "віддають у найми" і що п'ять фунтів стерлінгів буде сплачено тому, хто схоче його забрати.

Розділ IV

Оліверові пропонують інше місце, і він починає працювати на користь суспільства

Коли юнакові із знатної родини не можуть забезпечити вигідної посади у спадок, по знайомству чи за гроші, то його віддають у моряки. Наслідуючи цю мудру й корисну традицію, члени парафіяльної ради замислилися над тим, чи не слід було б спровадити Олівера Твіста на якому-небудь вутлому торговельному суденці в якийсь прославлений, згубний для здоров'я порт. Нічого кращого для нього, схоже, придумати не можна було, а тут усе ж таки залишалася надія, що одного чудового дня після обіду капітан, перебуваючи в грайливому настрої, засіче його на смерть або провалить голову ломом, бо ж усім відомо, що серед джентльменів, які борознять океани, дуже поширені такі розваги. Чим далі члени ради обговорювали цей проект, тим більше різноманітних переваг знаходили в ньому і врешті дійшли остаточного висновку, що ошчасливити Олівера вони можуть у єдиний спосіб — відіславши його негайно в плавання.

Містера Бамбла вирядили розвідати, чи не знайдеться який-небудь капітан, котрому знадобився б юнга без родини й друзів, і бідл саме повертався до робітного дому із своєї розвідки, коли вже біля самих воріт йому зустрівся не хто інший, як містер Саурбері — парафіяльний трунар.

Містер Саурбері був високий, сухорлявий, маслакуватий чоловік; ходив він завжди у приношеному чорному костюмі, заштопаних бавовняних чорних панчохах і такого самого кольору черевиках. Природа виліпила його обличчя не для усмішок, але загалом він був не від того, щоб пожартувати на фахові теми. З виразом щирої радості від цієї зустрічі він плавною ходою наблизився до містера Бамбла й сердечно потис йому руку.

— Я зняв мірку з двох жінок, що померли сьогодні вночі, містере Бамбл, — сказав трунар.

— То ви скоро забагатієте, містере Саурбері, — відказав бідл, встромляючи великий і вказівний пальці в простягнуту йому трунарем табакерку, що являла собою майстерно зроблену малесеньку труну. — От побачите, забагатієте, містере Саурбері! — повторив містер Бамбл, приязно постукавши трунаря ціпком по плечу.

— Ви так гадаєте? — мовив трунар тоном, що водночас і припускав і заперечував таку можливість. — Якби ж то парафіяльна рада не платила так мало, містере Бамбл!

— Але ж і труни малі! — відказав бідл, дозволивши собі похихотіти рівно стільки, скільки це личить поважному урядовцеві.

Містера: Саурбері ці слова, як і слід було сподіватися, дуже звеселили і він вибухнув довгим, нестримним реготом.

— Що правда, то не гріх, містере Бамбл, — мовив він нарешті. — Відколи ви запровадили нову систему харчування, труни повужчали й

понижчали. Але ж і нам треба мати якийсь зиск, містере Бамбл! Добре висушені дошки коштують чимало, сер, а металеві ручки приставляють каналом аж із Бірмінгема.

— Що ж, — відповів містер Бамбл, — не буває ремесла без витрат, та коли зиску нема, це, звісно, теж не годиться.

— Аякже, аякже! — підтвердив трунар. — Через те й доводиться втрачене на одному надолужувати на іншому, Ха-ха-ха!

— Певно, що так, — кинув містер Бамбл.

— Мушу, однак, сказати... — повів далі трунар, повертаючись до думок, перерваних появою бідла, — мушу, однак, сказати, містере Бамбл, що мені весь час дошкуляє одна неприємна обставина. Розумієте, найшвидше помирають люди гладкі. Люди, які жили добре, які не бідували, найпершими віддають богові душу, коли потрапляють до робітного дому. А три-чотири додаткових дошки б'ють по кишені, містере Бамбл, надто коли на шиї в тебе родина, сер.

Оскільки містер Сауербері сказав це з обуренням скривдженої людини і оскільки містер Бамбл відчув, що ці слова певною мірою кидають тінь на добре ім'я парафії, він визнав за краще звернути на інше. А що Олівер Твіст не йшов йому з думок, то про нього він і заговорив.

— До речі, — почав він, — чи не знаєте ви когось, хто потребував би учня? Тут у нас є один хлопець, якого ми ніяк не можемо спекатися, ну, просто камінь на шиї парафії... Умови вигідні, містере Сауербері, дуже вигідні!

Містер Бамбл показав ціпком на оголошення в себе над головою і тричі виразно стукнув по словах "п'ять фунтів", написаних величезними друкованими літерами.

— Господи! — вигукнув трунар, беручи містера Бамбла за оздоблену золотим галуном вилогу шинелі. — Саме про це я й хотів з вами поговорити! Розумієте... Боже, який гарний ґудзик, містере Бамбл! Досі я не помічав його.

— Так, мені теж подобається, — відповів бідл, гордовито подивившись на великі бронзові ґудзики, що прикрашали його шинель. — Штамп той самий, що й на парафіяльній печатці: добрий самаритянин¹¹ допомагає нещасному подорожньому. Парафіяльна рада подарувала мені цю шинель на Новий рік. Пам'ятаю, вперше я надягнув її, коли йшов на слідство в справі зубожілого торговця, що помер серед ночі у підворітті.

— Аякже, пригадую, — сказав трунар. — Присяжні дійшли тоді висновку: "Помер від холоду й нестачі найнеобхідніших засобів до існування", — так?

Містер Бамбл кивнув головою.

— А крім того, вони, здається, ухвалили окрему постанову, — вів далі трунар. — Мовляв, якби парафіяльний урядовець, зобов'язаний наглядати за бідними...

— Казна-що! Дурниці! — перебив бідл. — Якби рада зважала на теревені невігласів-присяжних, у неї не лишалося б часу на інші справи.

— Це ви правду кажете, — підтвердив трунар. — Зовсім не лишалося б.

— Присяжні, — гримів містер Бамбл, стискаючи ціпок, як завжди, коли переймався гнівом, — присяжні — це темні, паскудні, нікчемні людці!

— Ваша правда, — погодився трунар.

— На філософії та політичній економії вони не знаються й на стільки!
— мовив бідл, показуючи кінчик мізинця.

— Атож, атож, — підтвердив трунар.

— Я зневажаю їх! — буряковіючи, вигукнув бідл.

— І я, і я, — підтакнув трунар.

— Я б одного тільки хотів: запроторити отих непідкупних присяжних хоча б на тиждень-два до нашого робітного дому, — сказав бідл. — Скуштували б тутешніх правил-порядків — ураз перестали б вицаблучуватись!

— Напевне перестали б, — мовив трунар і співчутливо всміхнувся, щоб стишити гнів уже вкрай обуреного парафіяльного урядовця.

Містер Бамбл скинув трикутного капелюха, витяг із наголовка хусточку, стер піт, що від злості виступив у нього на лобі, знову надів капелюха й звернувся до трунаря вже спокійнішим тоном:

— То як щодо хлопця?

— Н-ну, розумієте, містере Бамбл, — відповів трунар, — я сплачую чималий податок на користь бідних¹².

— Гм, то й що ж?

— То я оце міркую: як я даю на них так багато, то чом би й мені не взяти з них якнайбільше, містере Бамбл. Отож, мабуть... мабуть, я сам заберу цього хлопця собі.

Містер Бамбл схопив трунаря під руку й потяг до будинку. Після п'ятихвилинних переговорів між містером Сауербері й членами ради ухвалено було, що Олівер того ж вечора переходить до нього "на випробування". Стосовно парафіяльного вихованця це означало: якщо хазяїн після короткої перевірки упевниться, що зможе мати з хлопця максимум зиску, витрачаючи на нього мінімум харчів, то він матиме право залишити його в себе на будь-який час і робити з ним усе, що заманеться.

Коли малого Олівера привели ввечері до "джентльменів" і повідомили, що він сьогодні ж іде слугувати до трунаря, а як надумає скаржитися чи знову колись переступить поріг робітного дому, його пошлють юнгою у плавання, де його або втоплять, або проломлять ломом голову, хлопчик вислухав це з такою байдужістю, що всі одностайно визнали його запеклим малолітнім негідником і наказали містерові Бамблу негайно вивести його геть.

Ясна річ, у кого, як не в членів ради, найменший вияв черствості з чийогось боку мав викликати благородне обурення й жах; але цього разу вони помилялись. Ні, Оліверові зовсім не бракувало чутливості, навпаки, він мав її надміру. І саме тому він був так затурканий грубим поведженням, що мало не отупів і не став безсловесною істотою. Звістку про своє нове призначення він вислухав, не мовивши й слова; потім у руку йому сунули його майно — не дуже велике, бо вмістилося воно в паперовому пакунку півфута завдовжки й завширшки і три дюйми завтовшки, — і він, насунувши на очі картузик і знов ухопившись за рукав містера Бамбла, вирушив назустріч новим поневірянням.

Спочатку містер Бамбл вів Олівера, не звертаючи на хлопця уваги й не озиваючись до нього, бо високо тримав голову, як і належить парафіяльному бідлові, а що день був вітряний, то малого Олівера з головою загортали поли шинелі містера Бамбла, які, розлітаючись, відслоняли в усій красі жилет з вилогами й коричневі плисові штани до колін. Та коли вони вже підходили до місця призначення, містер Бамбл визнав за доцільне глянути вниз і пересвідчитися, що хлопчик має

пристойний вигляд і його можна показувати новому хазяїнові; так він і зробив, надавши своєму обличчю милостивого й поблажливого виразу.

— Олівере! — мовив містер Бамбл.

— Що, сер? — озвався Олівер тихим, тремтячим голосом.

— Відсунь з очей картуз і тримай вище голову!

Олівер відразу виконав наказ, та коли, квапливо провівши вільною рукою по очах, підвів їх на містера Бамбла, в них зблиснула сльоза. Бідл суворо подивився на Олівера, і по щоці у того скотилася сльоза, а за нею ще дві і ще. — Хоч як силкувався хлопець, а стримати сльози не міг. Випустивши рукав містера Бамбла, він обома долонями затулив обличчя й заривав так, що сльози заструменіли по підборіддю з-під тоненьких, як палички, пальців.

— Оце-то так! — вигукнув містер Бамбл, зупиняючись і втуплюючись лютим поглядом у свого підопічного. — Оце-то так! Такого невдячного, такого зіпсутого поганця, як ти, Олівере, я ще не...

— Не треба, сер, не треба! — заблагав Олівер, схлипуючи і хапаючись за руку, яка тримала добре знайомий ціпок. — Не треба, сер! Я виправлюся, їй-богу, їй-богу, сер! Просто я ще дуже малий, сер, і такий... такий...

— Який — такий? — здивовано спитав містер Бамбл.

— Такий самотній, сер! Такий самотній! — вигукнув хлопець. — Мене всі ненавидять. Ох, сер, будь ласка, не гнівайтесь на мене!

Хлопець ударив себе кулачком у груди і з непідробним відчаєм подивився бідлові в очі.

Під тим жалісним, безпорадним поглядом містер Бамбл на якусь хвилю розгубився, раз і вдруге хрипко кашлянув і, пробурмотівши щось про цей "клятий кашель", звелів Оліверові витерти сльози й не каверзувати. Потім узяв його за руку й мовчки повів далі.

Коли вони зайшли в дім містера Сауербері, трунар, уже зачинивши віконниці своєї контори, сидів і записував щось в облікову книгу при тьмяному й примарному — як і годиться в такому місці — світлі недогарка.

— Хто там? — мовив трунар, кинувши писати на півслові. — Це ви, Бамбле?

— Не хто інший, містере Сауербері, — відповів бідл. — Ось, приймайте — привів вам хлопчину.

Олівер уклонився.

— Ага, то це той самий хлопець? — сказав трунар, піднісши над головою свічку, щоб краще розгледіти Олівера. — Місіс Сауербері! Зайдіть-но, будь ласка, на хвилю сюди, люба моя.

Із суміжної кімнати вийшла місіс Сауербері — низенька, худа, зів'яла жінка із злим обличчям.

— Люба моя, — поштиво мовив містер Сауербері, — це той самий хлопчина з робітного дому, про якого я вам казав.

— Господи! — вигукнула трунарева дружина. — Який він маленький!

— Так, на зріст він не дуже, — погодився містер Бамбл, зиркаючи на Олівера так, наче хлопець був у тому винен. — На зріст він таки малий. Але він підросте, місіс Сауербері, неодмінно підросте.

— Підросте! — роздратовано повторила жінка. — На наших харчах! Як на мене, то від цих парафіяльних дітей нема аніякої користі — більше витрат, аніж зиску. Та чоловіків хіба переконаєш! Ану, ти, шкелетино, марш униз!

Кажучи це, дружина трунаря відчинила бічні двері й виштовхнула Олівера на круті сходи, що вели до вогкого й темного підвалу, так званої "кухні", за стіною якої містився вугільний льох. В кухні сиділа неохайно вдягнена дівчина в стоптаних черевиках і подертих синіх вовняних панчохах,

— Шарлотто, — сказала місіс Саурбері, зійшовши вниз слідом за Олівером, — дай цьому хлопцеві недоїдене м'ясо, яке ми залишили для Тріпа. Той пес зранку не повертався додому, тож обійдеться без вечері. Сподіваюся, хлопець не такий вередливий, щоб ним погидувати... Га, хлопче?

На саму згадку про м'ясо очі в Олівера голодно заблищали, тремтячим голосом він запевнив, що не погидує, й перед ним поставили тарілку з недоїдками.

Хотів би я, щоб якийсь угодований філософ, у чиєму шлунку наїдки й трунки обертаються в жовч, чия кров холодна, мов лід, а серце кам'яне, — хотів би я, щоб він побачив, як Олівер Твіст допався до вишуканої страви, що нею погребував би собака! Хотів би я, щоб цей філософ став свідком того, з якою пожадливістю безтямний від голоду Олівер ковтав ті недоїдки! Та ще дужче хотілося б мені побачити, як цей філософ з такою самою насолодою уминає таку саму страву.

— То як? — запитала трунарева дружина, коли Олівер упорався із своєю вечерею; доти вона, зацікавлена від жаху, стежила за ним, думаючи про те, як цей ненажера об'їдатиме їх. — Попоїв?

Не бачачи більше нічого їстівного, Олівер відповів ствердно.

— Ну то ходім, — сказала місіс Сауербері і, взявши закопчену тьмяну лампу, рушила сходами вгору. — Твоя постіль під прилавком. Сподіваюся, ти не боїшся спати серед трун? А втім, боїшся ти чи ні — тобі однаково доведеться спати там. Ходім! Не стовбичити ж мені тут цілу ніч!

І Олівер, пересиливши себе, покійно рушив за своєю новою господинею.

Розділ V

Олівер знайомиться з товаришами по фаху. Після першої участі в похороні у нього складається неприємне враження про ремесло свого хазяїна

Залишившись на самоті в майстерні трунаря, Олівер поставив лампу на верстат і озирнувся довкола з тим почуттям побожного страху, яке легко зрозуміють і люди, набагато старші за нього. Незакінчена труна, що стояла на чорних козлах посеред кімнати, мала такий моторошний вигляд, що Олівер здригався всім тілом щоразу, як погляд його падав на цю страшну річ: йому здавалося, що от-от якась постать повільно підведе з неї голову — і він збожеволіє з жаху. Попід стіною вишикувався довгий ряд берестових дощок-заготовок; у тьмяному світлі вони виглядали мов привиди, що втягли голову в плечі, а руки позакладали в кишені. Металеві таблички для трун, берестові стружки, цвяхи з блискучими головками, клапті чорної тканини валялися на підлозі, а стіну за прилавком прикрашала картина — зображення двох плакальників у туго накрохмалених краватках на посту перед дверима будинку, до якого наближався катафалк, запряжений четвернею вороних коней. У кімнаті було душно й жарко. Здавалося, в повітрі стояв запах домовин. Закамарок під прилавком, де лежав повстяний матрац, скидався на могилу.

Але не тільки це моторошне оточення гнітило Олівера. Він був самотин, у чужому місці, а всі ми знаємо, як самотньо й тяжко буває за

таких обставин на серці у кожного з нас — навіть найсильнішого духом. Хлопчик не мав друзів, серце йому не краяв біль недавньої розлуки; він не тужив за жодною дорогою і близькою людиною, й ніхто не тужив за ним. А проте гіркий смуток огортав його, і коли він заповз на своє вузьке ложе, йому захотілося, щоб це була труна і щоб можна було заснути тихим вічним сном під землею на цвинтарі, де над ним ласкаво шелестіла б висока трава, а старий дзвін коливав його своїм густим басом.

Вранці Олівера розбудив грюкіт: хтось гатив ногою у двері; поки він похапцем одягався, той шалений грюкіт не вгавав. Коли хлопчик почав знімати з дверей ланцюжок, ноги, що гатили в двері, втихомирились, а натомість почувся голос, який належав, очевидно, власникові ніг:

— Одчиняй двері, чуєш!

— Зараз, зараз, сер, — відгукнувся Олівер, знімаючи ланцюжок і повертаючи ключа в замку.

— Ти, певно, отой самий новенький? — спитав голос крізь замкову щілину.

— Так, сер, — відповів Олівер.

— А скільки тобі років? — поцікавився голос.

— Десять, сер, — відповів Олівер.

— Тоді я тебе відлупцюю, як тільки зайду, — повідомив голос. — Не я буду, як не відлупцюю, підкидьку.

Після цієї приємної обіцянки почувся свист.

Олівера надто часто піддавали операції, яка називалася щойно згаданим виразним слівцем, а тому він анітрохи не сумнівався, що той, кому належить голос, сумлінно виконає свою обіцянку. Тремтячою рукою він одсунув засув і відчинив двері.

Кілька секунд Олівер оглядав вулицю, дивився і праворуч, і ліворуч, і на протилежний бік, гадаючи, що незнайомий, котрий розмовляв з ним крізь замкову щілину, прогулюється, щоб зігрітись. Бо він не бачив перед собою нікого, крім гладкого хлопця з парафіяльного притулку, що сидів на тумбі перед будинком і уминав скибку хліба з маслом, відрізаючи складаним ножом шматки завбільшки як його рот і поглинаючи їх на диво хутко.

— Даруйте, сер, — мовив Олівер, упевнившись, що інших відвідувачів не видно, — це ви стукали?

— Я грюкав ногами, — відповів хлопець з притулку.

— Вам потрібна труна, сер? — простодушно спитав Олівер.

Хлопець грізно насупився і заявив, що за такі жарти із старшими Оліверові самому невдовзі знадобиться труна.

— Ти знаєш, з ким розмовляєш, підкидьку? — провадив він, поважно злазячи з тумби.

— Ні, сер, — відповів Олівер.

— З містером Ноєм Клейполом, — сказав хлопець, — з твоїм начальником! Познімай віконниці, ледацюго нікчемний!

Віддавши цей наказ, містер Клейпол копнув Олівера ногою й увійшов до контори з величним виглядом, прибрати якого — слід віддати йому належне — такому гладкому, мордатовому незграбі було нелегко, а надто

коли до цих привабливих рис додати малі очіці, червоний ніс і жовті штанці в обтяжку.

Олівер познімав віконниці й спробував перетягти їх на подвір'я за будинком, де вони стояли протягом дня, але, захитавшись під вагою першої ж віконниці, розбив шибку, тоді Ной, зловтішно запевнивши, що "йому попаде", зволив прийти на допомогу.

Незабаром до контори спустився містер Саурбері, а за ним з'явилась і його дружина. Оліверові, як і передрікав Ной, "попало", після чого він зійшов слідом за цим юним джентльменом у підвал снідати.

— Сідай ближче до тепла, Ною, — мовила Шарлотта. — Я приховала для тебе гарний шмат шинки від хазяйського сніданку... Олівере, причини двері за містером Ноем і візьми собі оті шматочки, що лежать на кришці каструлі. А оце твій чай. Сідай отам на скриню й пий. І не барися, бо тебе зараз покличуть до контори. Чуєш?

— Чуєш, підкидьку? — підхопив Ной Клейпол.

— Ох, боже мій, Ною! — вигукнула Шарлотта. — Який ти жартун! Дай цьому хлопцеві спокій.

— Дати йому спокій? — відказав Ной. — Йому й так усі дали спокій. І тато, і мама покинули його навік. І всі його родичі махнули на нього рукою. Правда, Шарлотто? Ха-ха-ха!

— Ох, ти ж і штукар! — вигукнула Шарлотта, заходячися сміхом. Ной теж зареготався. Потім обоє зневажливо подивилися на сердешного Олівера Твіста, який сидів, тремтячи, на скрині в найхолоднішому кутку кухні й ковтав хтознаколишні, призначені для нього, недоїдки.

Ной був вихованець парафіяльного дитячого притулку, а не безрідний сирота з робітного дому. Не якийсь там підкидьок, він міг простежити

свій родовід аж до батьків, які мешкали неподалік; мати його була пралля, а батько — п'яниця-солдат, що повернувся додому з дерев'яною ногою й щоденною пенсією в розмірі двох з половиною пенсів та ще якогось довжелезного дробу. Хлопці з сусідніх крамниць віддавна дражнили Ноя на вулиці образливими прізвиськами "шкура", "жебрак" тощо, і він мовчки терпів усі ці образи. Але тепер, коли доля кинула йому під ноги безрідного сироту, на якого найпослідуший нікчема міг зневажливо тикати пальцем, він з лихвою зганяв на ньому свою злість.

Добра пожива для роздумів! Ми бачимо, як легко піддається благотворному впливові людська вдача і як ті самі приємні риси розвиваються у найшляхетнішого лорда й найостаннішого вихованця парафіяльного притулку.

Минуло зо три тижні, відколи Олівер оселився у трунаря. Одного разу, коли крамниця була вже зачинена й містер і місіс Сауербері вечеряли в своїй маленькій вітальні, містер Сауербері, кілька разів поштиво глянувши на дружину, мовив:

— Голубонько...

Він хотів сказати ще щось, але місіс Сауербері зиркнула на нього так неприязно, що він затнувся.

— Ну, що? — грізно спитала місіс Сауербері.

— Нічого, голубонько, нічого! — відповів містер Сауербері.

— Ух, звірюка! — вигукнула місіс Сауербері.

— Аж ніяк, голубонько,— покійно відмовив містер Сауербері. — Мені здалося, що ви не хочете слухати. Я хотів лише сказати...

— Ох, можеш не казати, — перебила місіс Сауербері. — Я — ніщо, порожнє місце; тож не кажи мені нічого. Мене не обходять твої таємниці.

Промовивши це, місіс Сауербері зайшласть істеричним сміхом, який не віщував нічого хорошого.

— Але ж, голубонько, — промимрив містер Сауербері, — я хочу спитати у вас поради.

— Поради? В мене? Ні, ні, — трагічно вигукнула місіс Сауербері. — Питай її в когось іншого!

Слідом за цим пролунав новий вибух істеричного сміху, який нагнав на містера Сауербері ще більшого страху. Так, жіноча істерика — це поширений і випробуваний засіб впливу на чоловіка, і дуже часто він дає бажані наслідки. І справді, містер Сауербері відразу почав благодіяти, як найвищої ласки, дозволу сказати те, що місіс Сауербері сама жадала почути. Після короткої суперечки, яка тривала не більше сорока п'яти хвилин, ласкавий дозвіл було дано.

— Йдеться, власне, про малого Твіста, голубонько, — сказав містер Сауербері. — Він такий гарненький хлопчик.

— Ще б пак, коли він стільки їсть! — зауважила дружина.

— У нього меланхолійний вираз обличчя, голубонько, — провадив містер Сауербері. — А це ж саме те, що нам треба. З нього, голубонько, був би чудовий плакальник.

Місіс Сауербері подивилася на чоловіка з неприхованим здивуванням. Містер Сауербері помітив це і, не чекаючи заперечень з боку своєї найдорожчої половини, повів далі:

— Звісно, не на ті випадки, коли ми ховаємо дорослих, голубонько, а тільки на дитячі похорони. Це була б новина, голубонько, — який небіжчик, такий і плакальник. Запевняю тебе, це справлятиме надзвичайне враження!

Місіс Сауербері відзначалася витонченим смаком у всьому, що стосувалося похоронної справи, і нова ідея викликала в неї захват; проте визнати це за даних обставин означало б принизити свою гідність, а тому вона тільки ущипливо запитала, чому така проста річ не спадала на думку її чоловікові раніше. Містер Сауербері цілком слушно сприйняв її слова як згоду, і тут-таки вони ухвалили негайно втаємничити Олівера в усі тонкощі похоронного ритуалу, аби він міг супроводити свого господаря при першій же нагоді.

Нагода не забарилася. Наступного ранку зразу ж після сніданку до трунаря зайшов містер Бамбл. Приставивши ціпок до прилавка, він видобув свого великого записника в шкіряній оправі, а з нього вийняв клаптик паперу, який і простяг містерові Сауербері.

— Ага! — радісно всміхнувся трунар, беручи папірець. — Замовлення на труну?

— На труну й на похорон коштом парафії, — відповів містер Бамбл, застібаючи ремінець свого записника, такого ж грубезного, як і він сам.

— Бейтон, — мовив трунар, переводячи погляд з папірця на містера Бамбла. — Я щось не чув такого прізвища.

Бамбл, хитаючи головою, відповів:

— Уперті людці, містере Сауербері. Дуже вперті! Та ще й, уявіть собі, горді.

— Горді? — скривився трунар. — Ну, це вже занадто!

— Ох, це просто гидко! — вигукнув бідл. — Це протиприродно, містере Сауербері!

— Маєте слухність, — погодився трунар.

— Ми, власне, почули про цих Бейтонів тільки позавчора ввечері, — пояснив бідл. — І то не від них самих, а від їхньої сусідки, яка звернулася до ради з проханням прислати парафіяльного лікаря, — мовляв, одна жінка в її будинку дуже хвора. Лікаря не було, він саме пішов у гості, але його учень — до речі, дуже кмітливий хлопчина — відразу ж надіслав їм якісь ліки у баночці з-під вакци.

— Швидка допомога, — зауважив трунар.

— Швидка то швидка, але послухайте, сер, що було далі, яка була дяка цих бунтівників. Уявіть собі, чоловік переказує, що ці ліки не допомагають від недуги, на яку хворіє його дружина, а тому, мовляв, вона їх не питиме. Так і заявляє, сер, — не питиме! Чудові, сильнодіючі, цілющі ліки, які лише тиждень тому поставили на ноги двох ірландських чорноробів і вугляра! Видані безкоштовно, та ще й з баночкою з-під вакци на додачу! А він, бач, заявляє, що вона їх не питиме!

Обурення ницою поведінкою невдячного голодранця охопило містера Бамбла з новою силою, він побуряковів і спересердя хряснув ціпком по прилавку.

— Н-ну, — мовив трунар, — я ще зроду...

— Атож, зроду, сер! — вигукнув бідл. — І не тільки ви! Ніхто! Зроду! А тепер вона взяла й померла, і нам доводиться ховати її! Ось адреса, і що швидше ви упораєте це діло, то краще.

І, палаючи праведним гнівом, містер Бамбл насунув задом наперед свого трикутного капелюха та й вискочив із крамниці.

— Ти бачив, Олівере, він такий сердитий, що забув навіть спитати про тебе, — сказав містер Саурбері, дивлячись услід бідлові, який поважно сунув вулицею.

— Так, бачив, сер, — відповів Олівер, який під час цієї розмови старався не навертатись на очі бідлові, бо від самої згадки про голос містера Бамбла його кидало в дрож.

Проте цього разу хлопець міг би й не ховатися від погляду містера Бамбла, бо вельмишановний парафіяльний урядовець, перебуваючи під сильним враженням від пророцтва джентльмена в білому жилеті, вважав, що, поки Олівер у трунаря лиш на випробуванні, про нього краще не згадувати — нехай спочатку містер Саурбері остаточно закріпить його за собою семирічним контрактом і тим самим усуне раз і назавжди загрозу повернення Олівера під опіку парафії.

— Ну, що ж! — мовив містер Саурбері, беручи свого капелюха. — Що швидше ми впораємо це діло, то краще. Ною, лишайся тут за мене. Олівере, надягай картуза й ходім. — І в супроводі Олівера він вирушив виконувати свої професійні обов'язки.

Спочатку вони йшли багатолюдними, густонаселеними кварталами міста, а потім, звернувши у вузьку вулицю, ще бруднішу й убогішу за пройдені, почали шукати потрібний їм будинок. Усі будинки на тій вулиці були великі, високі, але старі й населені бідняками — про це достатньою мірою свідчили облуплені стіни, не кажучи вже про жалюгідного вигляду перехожих, які, сховавши під пахвами руки, зіщулившись, поспішали кудись у своїх справах. Колись на перших поверхах цих будинків містилися крамниці, але тепер усі вони були наглухо позабивані й поволі руйнувалися; заселені були тільки горішні поверхи. Деякі споруди, певно, давно б завалилися від часу, якби їх не підпирали великі дерев'яні бруси, вкопані в обочину бруківки. Проте навіть ці хисткі руїни, очевидно, правили за нічний притулок бездомним злидарям, бо нетесані дошки на дверях та вікнах були подекуди зірвані, щоб можна було пролізти

досередини. У канавах стояла брудна, смердюча вода. Навіть дохлі пацюки, що гнили в цих нечистотах, були гидотно кощаві.

Біля розчинених дверей, до яких підійшов Олівер із своїм хазяїном, не було ні молотка, ні дзвоника. Тож, звелівши Оліверу йти слідом, — мовляв, нема чого боятись, — трунар обережно, навпомацки пройшов темним коридором і піднявся сходами на другий поверх. На площадці він наткнувся на якісь двері й постукав кісточками пальців.

Двері відчинила дівчинка років тринадцяти-чотирнадцяти. Зазирнувши до кімнати, трунар відразу ж зрозумів, що саме сюди йому й треба. Він увійшов, Олівер — за ним.

В кімнаті було нетоплено, але якийсь чоловік сидів, скоцюрбившись, перед холодним каміном. Поряд з ним, присунувши до каміна ослінчик, сиділа стара жінка. В іншому кутку тулились одне до одного кілька обідраних дітлахів, а в маленькому закапелку навпроти дверей лежало щось, накрите старою ковдрою. Олівер, кинувши погляд у той бік, затремтів і мимоволі притиснувся до свого хазяїна; він здогадався, що під ковдрою лежить труп.

Чоловікове обличчя було худе й дуже бліде, чуб і борода сиві, очі налиті кров'ю. Обличчя старої геть зморщилося, два останні зуби стирчали над нижньою губою, а очі були блискучі її пронизливі. Олівер боявся дивитись і на неї, і на чоловіка. Надто схожі вони були на пацюків, яких він бачив на вулиці.

— Не смій підходити до неї! — підхопившись, гнівно вигукнув чоловік, коли трунар наблизився до закапелка. — Назад! Будь ти проклятий, назад, поки живий!

— Пусте, друже! — мовив трунар, звиклий до горя в усіх його виявах.
— Пусте!

— Слухай! — скрикнув чоловік, стиснувши кулаки й люто тупнувши ногою. — Слухай! Я не дозволю закопати її в землю. Вона і там не матиме спокою. Хробаки точитимуть її, хоч поживи їм не буде — від неї й так лишилися самі кістки.

Трунар не став відповідати на цю маячню; діставши з кишені мірку, він опустився навколішки перед покійницею.

— Ох! — вигукнув чоловік, обливаючися сльозами і вклякаючи біля ніг померлої. — На коліна, на коліна перед нею ви всі, й зятяйте мої слова! Кажу вам, її заморили голодом! Я не знав, що їй так погано, поки в неї не почалася гарячка. І тоді я побачив, що від неї залишилися самі кістки й шкіра. В каміні не було вогню, в нас не було навіть свічки. Вона померла в пітьмі — в пітьмі! Навіть діток своїх не побачила наостанку, ми тільки чули, як вона пошепки кличе їх. Заради неї я жебракував на вулицях, і за це мене запроторили до в'язниці. Коли я повернувся, вона вже конала, і серце мов обкипіло кров'ю, бо її заморили голодом. Присягаюся господом богом, який усе це бачив, — її заморили голодом! — Він заголосив і, рвучи на собі волосся, повалився на підлогу; очі його закотилися, на губах виступила піна. Перелякані діти залементували, але стара, яка доти сиділа незворушно, ніби й не чуючи того, що робиться довкола, гримнула на них, і вони припинили. Тоді вона розпустила хустку на шиї вдівця, який усе ще лежав на підлозі, і нетвердою ногою підійшла до трунаря.

— Це моя дочка, — сказала стара, хитнувши головою в бік небіжчиці, й уста її скривились у безглуздій посмішці, страшнішій за смерть. — Боже, боже! Хіба не дивно: я, її мати, весела й здорова, а вона лежить отам холодна, залякла! Боже, боже! Подумати тільки! Сміх, та й годі! Сміх, та й годі!

Бурмочучи щось, ця жалюгідна істота раз у раз заходила огідним реготом, аж поки побачила, що трунар зібрався йти.

— Стривайте! — гучно прошепотіла вона. — Коли її ховатимуть — завтра, післязавтра чи сьогодні ввечері? Я опорядила її й маю йти за труною. Пришліть мені плаща — довгого теплого плаща, бо ж надворі така холоднеча. І перше, ніж іти, нам треба буде випити вина й закусити пирогом! А втім, нехай. Пришліть краще хлібця — буханку хлібця й кухоль води. Чоловіче добрий, ви ж пришлете хлібця? — занепокоєно спитала вона, хапаючи трунаря за рукав уже біля самих дверей.

— Авжеж, авжеж, — відповів трунар. — Усе, що забажаєте! — Він вирвався з рук старої і квапливо вийшов, тягнучи за собою Олівера.

Наступного дня (родині тим часом було надано допомогу: містер Бамбл сам відніс туди двофунтовий буханець хліба й шматок сиру) Олівер із своїм хазяїном повернулися до злиденного помешкання. Містер Бамбл чекав на них разом з чотирма мешканцями робітного дому, що мали нести труну. На плечі старої й удівця накинули блаженські чорні плащі, потім трунар пригвинтив віко нічим не оббитої домовини, носильники завдали її собі на плечі й винесли на вулицю.

— А тепер наддайте ходи, бабусю, — прошепотів Сауербері на вухо старій. — Ми запізнимось, а священик чекати не любить. Ану, вперед, хлопці, налягайте на ноги!

Після такого наказу носильники побігли підтюпцем із своєю легкою ношею, а вдівець і мати небіжчиці подалися слідом, намагаючись не відставати. Містер Бамбл і Сауербері бадьоро чимчикували попереду, а Олівер, у якого ноги були не такі довгі, як у його хазяїна, біг збоку.

Проте, всупереч передбаченням містера Сауербері, їм можна було б і не поспішати: коли вони дійшли до занедбаної, зарослої кропивою ділянки цвинтаря, на якій ховали коштом парафії, священика там ще не було, а паламар, що сидів біля каміна в ризниці, висловив припущення, що прийде він десь за годину. Тож труну поставили край могили, і родичі небіжчиці стали в грязюці над нею, терпеливо чекаючи під холодною

мжичкою, а якісь обідрані хлопчаки, приваблені цікавим видовищем, галасливо затіяли грати в піжмурки поміж могил, раз у раз для забави перестрибуючи через труну. Містер Сауербері й Бамбл, на правах близьких друзів паламаря, сиділи з ним біля каміна й читали газети.

Нарешті, через годину з гаком, містер Бамбл, Сауербері й паламар підбігли до могили, а слідом за ними з'явився священик, який на ходу надягав стихар. Містер Бамбл для порядку пригостив ціпком двох-трьох хлопчаків, а слуга божий, прочитавши з панахиди рівно стільки молитов, скільки встиг за чотири хвилини, віддав стихаря паламареві й пішов геть.

— Ну, Білле, закопуй, — сказав Сауербері могильникові.

Робота була неважка: в братській могилі стояло стільки трун, що від віка горішньої до поверхні лишалося всього кілька футів. Могильник засипав яму, сяк-так притоптав землю ногами, узяв заступ на плече й пішов, а за ним, галасуючи, побігли хлопчаки, розчаровані тим, що розвага тривала так недовго.

— Ходімо, друже, — мовив Бамбл, поплескавши вдівця по спині. — Ходімо, бо зараз зачинять браму.

Вдівець, котрий як став над могилою, так і простояв увесь час непорушно, здригнувся, підвів голову, подивився на Бамбла, ступив кілька кроків і впав непритомний. Божевільній старій було не до зятя: вона саме голосила через те, що трунар забрав у неї плащ. Тому на бідолаху хлюпнули холодною водою з кухля, а коли він опритомнів, його випровадили за цвинтарну браму, замкнули її і розійшлися кожен своєю дорогою.

— Ну як, Олівере, — спитав Сауербері, коли вони рушили додому. — Сподобалося?

— Так, сер, сподобалося, дякую, — відповів Олівер, повагавшись. — Але не дуже, сер.

— Ет, з часом звикнеш, — сказав Саурбері. — А як звикнеш, то воно тобі буде за іграшку, хлопче.

Олівер подумав, чи довго довелося звикати містерові Саурбері. Але вирішив, що краще цього не питати, і мовчки пішов до контори, міркуючи про все побачене й почуте.

Розділ VI

Розгніваний Ноєвими глузуваннями, Олівер починає діяти й дуже його дивує

Місячний іспитовий термін скінчився, і Олівера було офіційно прийнято в учні. А тут якраз надійшла благодатна пора хвороб. Висловлюючись комерційною мовою, труни стали ходовим товаром, і за кілька тижнів Олівер набрався неабиякого досвіду. Успіх вдалої вигадки містера Саурбері перевершив його найсміливіші сподівання. Старі люди не пам'ятали такої пошесті кору; хвороба нещадно косила дітей, і не одну жалобну процесію очолював малий Олівер у капелюсі зі стрічкою до колін, викликаючи невимовний захват і розчулення в усіх матерів міста. Оскільки ж Олівер, щоб набути такої потрібної взірцевому трунареві статечності й самовладання, ходив із своїм хазяїном і на похорони дорослих, то він часто мав нагоду спостерігати завидну стійкість і мужність, з якою деякі сильні духом люди переносять випробування долі і втрати.

Наприклад, коли Саурбері обслуговував похорон якої-небудь заможної старої леді чи джентльмена, оточених силою-силенною племінників та племінниць, котрі, поки тривала хвороба, не приховували своєї невтішної, невтримної скорботи навіть від сторонніх очей, — вони, ці самі родичі, залишившись у своєму колі, почувалися зовсім безтурботно й

розмовляли між собою так весело й невимушено, наче нічого лихого не сталося. Чоловіки переносили втрату дружини з героїчною витримкою. А дружини й собі, вбираючись у жалобу по чоловікові, думали не про гіркоту втрати, а про те, щоб цей одяг скорботи був елегантний і їм до лиця. Впадало в око й те, що леді й джентльмени, які не тямили себе від розпуки під час похоронної церемонії, опановували себе, тільки-но переступивши поріг свого дому, й цілком заспокоювалися за чашкою чаю. Дивитися на такі речі було і приємно, і повчально, й Олівер спостерігав усе це з великим подивом.

Твердити, ніби приклад цих добрих людей навчив Олівера покірливо зносити злигодні, я не беруся, дарма що я його біограф; але можу засвідчити, що протягом багатьох місяців він безмовно терпів кривди й знущання Ноя Клейпола, який аж казився від заздрощів: адже новому учню дісталися чорна патериця й капелюх із стрічкою, а він, перший учень, так і лишився при старому картузі й шкіряних штанях. Шарлотта ставилася до Олівера погано, бо погано ставився до нього Ной; а місіс Саурбері люто ненавиділа його, бо містер Саурбері виявляв до нього прихильність; отож між цими трьома особами, з одного боку, й нескінченними похоронами — з другого Олівер почував себе далеко не так приємно, як оте голодне поросся, що його ненароком замкнули в повних зерна засіках броварні.

А тепер я підійшов до дуже важливої сторінки в біографії Олівера, бо мова піде про подію, яка, на перший погляд здаючись другорядною й незначною, врешті спричинилася до неабияких змін у його подальшому житті. Одного дня Олівер і Ной спустились, як завжди, в обідній, час у кухню, де їм залишили півтора фунта баранячих хребців, — але Шарлотту саме покликали нагору, і Ной Клейпол, голодний і злий, зметикував, що за цей короткий проміжок часу він зможе вволю позбиткуватися над юним Олівером Твістом.

Отож Ной задер ноги на застелений скатеркою стіл і ну розважатися: спершу він скубнув Олівера за чуба, смикнув за вухо і обізвав його підлизю; потім заявив, що неодмінно прийде подивитись, як Олівера

повісять, і що рано чи пізно стане-таки свідком цього приємного видовища, а тоді перейшов до інших образливих зауважень, запас яких у злостивого вихованця притулку був невичерпний.

Та що всі ці знущання не давали бажаного наслідку — не доводили Олівера до сліз, — то Ной вирішив удатися до ще дотепніших жартів; перейшов на особисті випадки, якими, до речі, не гидують і куди славетніші дотепники, ніж Ной, коли хочуть дошкулити до живого.

— Підкидьку, як поживає твоя мама? — почав Ной.

— Вона померла, — відповів Олівер. — І не чіпай її!

Кажучи це, Олівер спалахнув і почав важко дихати, губи й ніздрі його якось дивно затремтіли, що, на Ноеву думку, провіщало вибух плачу. Певний цього, містер Клейпол повів далі.

— А чого вона померла, підкидьку? — спитав він.

— Від розбитого серця, так мені казали старі богаділки, — мовив Олівер скоріше до себе самого, аніж до Ноя. — Я тільки тепер, здається, зрозумів, що значить померти від розбитого серця.

— Тра-ля-ля, підкидьку! — вигукнув Ной, спостерігши, що по Оліверовій щоці скотилася сльоза. — Чого ти рюмсаєш?

— Не через тебе, — відповів Олівер, похапцем стираючи сльозу. — Не радій.

— Та невже? — вишкірився Ной.

— Так, не через тебе! — гостро відказав Олівер. — І не смій мені більше говорити про неї. Не чіпай її — тобі ж буде краще.

— Мені буде краще? — вигукнув Ной. — Он як? Мені буде краще? Ох, підкидьку, ти добалакаєшся. Не чіпай його маму! Знаємо, хто вона така була, знаємо! О господи!

Тут Ной значущо похитав головою, зморщив, наскільки це можливо було, свого кирпатого червоного носа і, підбадьорений Оліверовим мовчанням, повів далі тим глузливым, удавано співчутливим тоном, що вражає найдужче:

— Розумієш, підкидьку, тепер уже цьому не зарадиш, та й тоді, звісно, ніяк було зарадити, і тому мені дуже прикро. Не тільки мені, всім нам прикро, і ми страшенно вболіваємо за тебе. Але ти повинен знати. Підкидьку, твоя мати була звичайнісінька шльондра.

— Що ти сказав? — перепитав Олівер, різко підводячи голову.

— Звичайнісінька шльондра, підкидьку, — спокійно повторив Ной. — І її щастя, що вона померла, підкидьку, інакше їй довелося б тепер сидіти у Брайдуелі¹³ чи гарувати на каторзі, а то й гойдатися на шибениці, і це таки найпевніше!

Почервонівши від люті, Олівер скочив на ноги, перекинув стілець і стіл, схопив Ноя за горло, трусонув так, що в того аж зуби клацнули, і, вклавши всю свою силу в один удар, звалив свого кривдника з ніг.

Ще хвилину тому Олівер був тихою, боязкою, затурканою дитиною, якою його зробило жорстоке поводження. Але тепер дух його збунтувався, і від смертельної образи, завданої матері, його кров скипіла. Груди його здіймались, очі палали, він випростався на весь зріст. Він був сам на себе не схожий; грізно дивлячись на свого боягузливого мучителя, кидаючи йому, поваленому, скорцюбленому від страху, виклик з не відомою досі для себе відвагою.

— Убивають! — зарепетував Ной. — Шарлотто! Пані! Цей новенький убиває мене! Рятуйте! Рятуйте! Олівер сказився! Шар-лот-то!

На крик Ноя озвалася голосним вереском Шарлотта і ще голоснішим — місіс Саурбері; перша вскочила до кухні з бічних дверей, а друга затрималася на хвилю на сходах, аж поки пересвідчилася, що там, унизу, ніщо не загрожує її життю.

— Ах ти ж, негіднику! — зарепетувала Шарлотта, щосили смикаючи Олівера за комір (а силою вона не поступалася атлетові, який щодня тренує свої м'язи). — Ах ти ж, не-вдяч-ний, ка-пос-ний, пас-куд-ний мер-зот-ни-ку! — І за кожним складом вона відважувала Оліверові добрячого стусана, про людське око супроводжуючи його вереском.

Кулак у Шарлотти був аж ніяк не легкий, але, боячись, що для приборкання розлютованого Олівера одного кулака буде мало, місіс Саурбері кинулася на підмогу: збігла зі сходів і, вчепившись у хлопця однією рукою, другою почала дряпати йому обличчя. За цих сприятливих умов Ной підвівся й став і собі гатити Олівера кулаками по спині.

Все це вимагало неабияких зусиль, а тому довго тривати не могло. Утомившись бити й дряпати, вони зтягли Олівера, який пручався, борюкався і не втрачав бойового запалу, до льоху, де й замкнули. По тому місіс Саурбері впала на стілець і заридала.

— Боже мій, вона помирає! — вигукнула Шарлотта. — Ною, любий, мерщій склянку води!

— Ох, Шарлотто! — заговорила місіс Саурбері, насилу вимовляючи слова через брак повітря в грудях і надмір холодної води, яку Ной вихлюпнув їй на голову й плечі. — Ох, Шарлотто! Яке щастя, що він не зарізав усіх нас серед ночі!

— Так, пані, нам пощастило, — підтвердила та. — І, сподіваюся, це буде наукою хазяїнові. Хіба ж можна брати в дім цих гаденят, які з колиски стають убивцями й грабіжниками? Бідолашний Ной! Він уже конав, коли я забігла!

— Бідолаха! — сказала місіс Саурбері, жалісливо дивлячись на вихованця парафіяльного притулку.

Ной, верхній жилетний ґудзик якого був на рівні Оліверової маківки, вислуховував усі ці співчуття, жалібно схлипуючи й тручи очі долонями, і врешті спромігся-таки видушити із себе кілька сльозинок.

— Що робити? — вигукнула місіс Саурбері. — Хазяїна вдома нема, жодного чоловіка в домі нема, а він от-от висадить двері!

Її припущення було аж ніяк не безпідставне: згадана дерев'яна споруда двигтіла під шаленими наскоками Олівера.

— Ох, боже мій, пані, я не знаю, що робити! — сказала Шарлотта. — Може, послати по поліцію?

— Чи по військову підмогу! — запропонував містер Клейпол.

— Ні! — відказала місіс Саурбері, згадавши про давнього Оліверового приятеля. — Біжи до містера Бамбла, Ною, й скажи, щоб він негайно йшов сюди! Та не шукай ти картуза! Мерщій! І поки бігтимеш, притискай до підбитого ока ножа — воно тоді не набрякне.

Не гаючи часу на відповідь, Ной чимдуж кинувся бігти. Перехожі здивовано дивилися вслід вихованцеві притулку, що мчав вулицею голомозий, притискаючи до ока лезо складеного ножа.

Розділ VII

Олівер бунтує далі

Ной Клейпол стрімголов летів вулицями, жодного разу не зупиняючися, щоб звести дух. Лише добігши до воріт робітного дому, він на хвилю затримався, відхекався, схлипнув, перевіряючи, як це в нього вийде, скорчив перелякану міну, а тоді затарабанив у хвіртку й постав перед старим воротарем робітного дому з такою нещасною фізіономією, що навіть цей злидар, звиклий бачити тільки нещасні обличчя, вражено позадкував.

— Що з тобою, хлопче? — скрикнув він.

— Містера Бамбла! Де містер Бамбл? — заволав Ной з добре вдаваним розпачем і так голосно й надривно, що містер Бамбл, який випадково перебував неподалік, не тільки почув його сам, але й не на жарт перелякався і вибіг надвір без трикутного капелюха, — а це вже обставина сама по собі знаменна й дивовижна, бо вона доводить, що навіть парафіяльний бідл під впливом великої несподіванки може тимчасово втратити самовладання і почуття власної гідності.

— Ох, містере Бамбл, сер! — заlementував Ной. — Олівер, сер... Олівер...

— Ну, що? Що з ним? — перебив містер Бамбл, в холодних очицях якого спалахнула радість. — Невже втік? Невже втік, Ною?

— Та ні, сер! Не втік! Він сказився! — відповів Ной. — Спочатку він хотів порішити мене, сер, а потім хотів порішити Шарлотту, а потім хазяйку. Ой, як боляче, сер! Ой, не можу!

Тут Ной почав корчитись і звиватись, мов в'юн, тим самим даючи зрозуміти, що звірячий напад Олівера заподіяв йому тяжкі внутрішні ушкодження, які завдають нестерпного болю й страждань.

Побачивши, що від цієї новини містерові Бамблу геть відібрало мову, Ной постарався ще дужче його вразити й заходився нарікати на свої страшні рани вдесятеро голосніше. Коли ж він помітив джентльмена в білому жилеті, що саме простував двором, вереск його став зовсім несамовитим, бо хлопець правильно зметикував, що корисно було б привернути увагу й викликати обурення ще й згаданого добродія.

Увагу джентльмена Ной привернув дуже швидко. Не зробивши й трьох кроків, той гнівно крутнувся на підборах і запитав, чому оте щеня виє й чому містерові Бамблу не пригостити б його палицею так, щоб його зумисні голосові вправи стали мимовільними. На що містер Бамбл відповів:

— Цього бідолашного хлопчину з дитячого притулку, сер, мало не вбив — ну, ще трохи — і вбив би — отой малий Твіст.

— Грім і блискавка! — вигукнув джентльмен у білому жилеті, зупиняючись мов укопаний. — Я так і знав! З самого початку в мене виникло якесь передчуття, що цей зухвалий дикун потрапить на шибеницю!

— Сер, він намагався вбити і служницю, — додав містер Бамбл, обличчя якого сполотніло.

— І хазяйку, — докинув містер Клейпол.

— Ти, здається, казав, що й хазяїна теж, Ною? — спитав містер Бамбл.

— Ні, хазяїна нема вдома, а то б він його вбив, — відповів Ной. — Він божився, що уб'є.

— Ага, кажеш, божився, що уб'є? — перепитав джентльмен у білому жилеті.

— Атож, сер, — підтвердив Ной. — А ще, сер, хазяйка питає, чи не міг би містер Бамбл зайти до нас і відшмагати Олівера, бо хазяїна нема вдома.

— Авжеж, хлопчику, — мовив джентльмен у білому жилеті, приязно всміхаючись, і погладив Ноя по голові, яка була щонайменше на три дюйми вища від його власної. — Ти гарний хлопчик, дуже гарний. Ось тобі пенні, Бамбле, ціпок при вас? То прямуйте до Сауербері. І дійте рішуче. Не щадіть його, Бамбле.

— Не щадитиму, будьте певні, сер, — відповів бідл, — поправляючи намотаний на кінці свого ціпка батіг, що призначався для езекуцій.

— І Сауербері скажіть, щоб не щадив. Бо без кулака і різок йому нічого не втовкмачиш, — мовив джентльмен у білому жилеті.

— Неодмінно скажу, сер, — відповів бідл.

І ось, прибравши належного вигляду, з трикутним капелюхом на голові й з ціпком у руці містер Бамбл у супроводі Ноя Клейпола підтюпцем подався до поховального закладу.

Становище там аж ніяк не поліпшилося. Сауербері ще не повернувся, а Олівер і далі з неослабним завзяттям гатив у двері льоху. Почувши від місіс Сауербері й Шарлотти, що Олівер лютує, як дикий вепр, містер Бамбл обачно вирішив спершу провести переговори. З цією метою він спочатку грюкнув ногою в двері, а тоді, наблизивши губи до замкової щілини, промовив басовито й поважно:

— Олівере!

— Випустіть мене! — озвався з-за дверей Олівер.

— Ти впізнаєш, хто з тобою говорить? — запитав містер Бамбл.

— Впізнаю, — відповів Олівер.

— І ти не боїшся? Не тремтиш, чуючи мій голос? — спитав містер Бамбл.

— Ні! — зухвало відповів Олівер.

Ця несподівана відповідь, така не схожа на ту, яку містер Бамбл сподівався почути, його ошелесила. Він позадкував від замкової щілини, випростався на весь зріст і в німому подиві обвів поглядом присутніх.

— Ох, містере Бамбл, він, певно, збожеволів, — сказала місіс Сауербері. — Жоден хлопець, навіть недоумкуватий, не насмівся б так, розмовляти з вами.

Глибокодумно помовчавши, містер Бамбл відповів:

— Ні, це не божевілля, моя пані. Це м'ясо.

— Що? — видихнула місіс Сауербері.

— М'ясо, моя пані, м'ясо! — з притиском, суворо відповів Бамбл. — Ви перегодували його м'ясом. Ви штучно збудили в ньому душу й бунтарський дух, яких не годиться мати людині в його становищі. Це вам, місіс Сауербері, підтвердять і члени парафіяльної ради, а вони філософи-практики. Нащо біднякам душа і дух? Досить і того, що ми підтримуємо життя їхнього тіла! Якби ви годували хлопця кашею, пані, цього ніколи б не сталося.

— Боже, боже! — скрикнула місіс Сауербері, покаюнно зводячи очі до кухонної стелі. — От до чого призводить щедрість!

Щедрість місіс Сауербері полягала в. тому, що вона великодушно згодовувала Оліверові гидкі недоїдки, яких ніхто інший їсти б не став. Отже, вона виявила неабияку покірність і жертвність, добровільно погодившись прийняти на себе тяжке звинувачення містера Бамбла, яке — віддамо належне цій жінці — було цілком безпідставне, бо вона не заслужила його ні помислом, ні словом, ні ділом.

— Ну, так от! — мовив містер Бамбл, коли жінка знов опустила очі додолу. — Єдине, що можна зараз зробити, єдиний відомий мені засіб — це залишити його на день-два в льоху, щоб він трохи охляв, а тоді випустити й годувати самою тільки кашею, аж поки скінчиться термін навчання. Він з поганой родини, місіс Сауербері. Страшенно запеклі люди! І вихователька, і лікар розповідали, що мати його приволоклася сюди в неймовірно тяжкому стані — на її місці будь-яка порядна жінка була б умерла на кілька тижнів раніше.

Коли містер Бамбл вимовив цю фразу, Олівер, який розчув тільки, що знову згадано його матір, закалатав У двері так люто, аж заглушив усі інші звуки.

І саме в цю мить повернувся містер Сауербері. Вислухавши розповідь про Оліверів злочин — а обидві жінки не шкодували чорної фарби, щоб викликати трунареве обурення, — він одімкнув двері й за комір витяг свого збунтованого учня з льоху.

Одежа Олівера була подерта його мучителями, обличчя — в синцях і подряпинах, чуприна розпатлана, але щоки й досі пломеніли від гніву, і коли хлопця витягли з темниці, він глянув на Ноя з ненавистю, засвідчивши тим, що дух його аж ніяк не зламано.

— Герой, що й казати! — мовив Сауербері і, струсонувши Олівера, дав йому ляпаса.

— Він обзивав мою матір, — відказав Олівер.

— І що з того, невдячний мерзотнику? — вигукнула місіс Сауербері. — Твоя мати заслужила все, що він про неї казав, і навіть більше.

— Ні, не заслужила! — сказав Олівер.

— Заслужила, заслужила! — повторила місіс Сауербері.

— Брехня! — скрикнув Олівер.

Місіс Сауербері залилася сльозами.

Цей потік сліз позбавив містера Сауербері можливості зробити вибір. Тепер він не міг не покарати Олівера, до того ж якнайсуворіше. Бо якби він хоч на мить завагався, він (це, мабуть, знає кожен досвідчений читач), як то ведеться в подружніх сварках, здобув би звання тварюки, недолюдка, гадини, слинька й хтозна-чого ще — таких ласкавих назвиськ існує стільки, що їх не вмістити у межах цього розділу. Слід віддати належне містерові Сауербері: по-своєму — хоч "свого" в нього було обмаль — він ставився до хлопця непогано, — може, в інтересах свого діла, а може, тому, що дружина не любила Олівера. Проте коли вона зайшлася сльозами, йому залишилося тільки одне — відлупцювати хлопця, що він і зробив із заповідливістю, яка задовольнила навіть місіс Сауербері і, зрештою, звільнила містера Бамбла від необхідності вжити свій парафіяльний ціпок. До вечора Олівер просидів під замком у льосі; на хлібі й воді, а коли спочило, місіс Сауербері, стоячи перед дверима, висловила кілька аж ніяк не схвальних зауважень на адресу його матері, а тоді відімкнула двері й звеліла хлопцеві йти нагору до свого убогого ложа, що він і зробив, супроводжуваний глузами й кепкуванням Ноя і Шарлотти.

Залишившись на самоті в моторошній темряві й тиші трунарні, Олівер нарешті дав вихід почуттям, що після такого дня мусили неминуче постати в його дитячій душі. Він зневажливо вислуховував глузування, він жодного разу не зойкнув, коли його шмагали, бо в хлоп'ячому серці

зростала гордість, яка б не дозволила кричати, навіть якби його спалювали живцем на вогнищі. Але тепер, коли його ніхто не бачив і не чув, Олівер упав навколішки й заплакав такими гіркими сльозами, якими, дарма що вони ушляхетнюють душу, не дай боже ніколи плакати дитині.

Довго стояв Олівер навколішках, не рухаючись. Свічка вже догорала в свічнику, коли він підвівся, сторожко озирнувся довкола, прислухався, а тоді тихенько відімкнув двері й виглянув надвір.

Ніч стояла холодна, темна. Хлопчик подивився на зірки й подумав, що ніколи ще вони не були такі далекі від землі. В безвітряній тиші чорні нерухомі тіні від дерев, що простягайся долі, здавалися мерцями. Олівер обережно замкнув двері, при тьмяному світлі недогарка зав'язав у хустину своє убоге шмаття і сів на лаву дождати світанку.

Коли перші промені світла пробилися крізь щілини віконниць, Олівер підвівся й знову відсунув засув. Потім боязко озирнувся, постояв ще хвильку, вагаючись, і, причинивши за собою двері, опинився на вулиці.

Він подивився праворуч, потім ліворуч, не знаючи, в який бік тікати. І згадав, що вози, виїжджаючи з міста, піднімаються на пагорб. Тож він обрав саме цей шлях і, дійшовши до стежки, що вела через поле, а далі, як він знав, знову виходила на шлях, звернув на неї і швидко попрямував уперед.

Олівер добре пам'ятав, як цією самою стежкою біг підтюпцем поряд з містером Бамблом, коли той вів його з ферми до робітного дому. Стежка проходила повз добро знаний будинок. Серце його закалатало, і хлопець мало не завернув назад. Але він подолав уже чималу відстань, і щоб повернутися на шлях, довелося б витратити багато часу. До того ж о цій ранній порі навряд чи хтось міг його побачити. І він рушив далі.

Незабаром він дійшов до знайомого будинку. У дворі було порожньо, ані живої душі, певно, всі мешканці ще спали. Олівер зупинився й

зазирнув у садок. Якийсь хлопчик полов грядку; ось він звів бліде личко — і Олівер упізнав одного із своїх колишніх товаришів. Олівер зрадів цій нагоді попрощатися з ним, бо хоч хлопчик був молодший за нього, вони дружили й разом гралися. А скільки разів їх обох били, й морили голодом, і садовили в льох.

— Цить, Діку! — сказав Олівер, коли хлопчик підбіг до хвіртки й простягнув йому між штахетинами свою худеньку руку. — Ніхто ще не встав?

— Крім мене — ніхто, — відповів хлопчик.

— Діку, нікому не кажи, що ти мене бачив, — мовив Олівер. — Я втік. Мене б'ють і кривдять, і тепер я йду шукати долі, сам не знаю куди. Чого ти такий блідий?

— Лікар сказав, що я скоро помру, я сам чув, — кволо всміхнувшись, відповів хлопчик. — Добре, що ми побачилися. А тепер іди собі, тікай!

— Зараз піду, от тільки попрощаюся з тобою, — сказав Олівер. — Ми ще зустрінемося, Діку. От побачиш! І ти будеш здоровий і веселий.

— Так, побачимось, — відповів хлопчик. — Тільки після того, як я помру. Я знаю, лікар каже правду, Олівере, бо мені весь час сниться, ніби я в раю і довкола ангели й такі лагідні люди — насправді я таких людей і не бачив ніколи. Поцілуй мене, — сказав хлопчик, вилазячи на низеньку хвіртку й обнімаючи Олівера за шию худими рученятами. — Прощай, товаришу! Хай благословить тебе господь.

Благословення це мовлене було устами дитини, але досі ніхто Олівера не благословляв, і тому в подальшому своєму житті, сповненому боротьби і страждань, злигоднів і поневірянь, він ніколи його не забував.

Олівер іде в Лондон. Дорогою він зустрічає чудернацького юного джентльмена

Олівер дійшов до перелазу, де кінчалася стежка, і знову вийшов на битий шлях. Була восьма година. Хоч на той час він уже відійшов від міста миль на п'ять, але до полудня то біг, то скрадався за живоплотом: його підганяв страх, що за ним женуться й можуть зловити. Нарешті він сів спочити під дороговказом і вперше замислився над тим, куди йому йти і як жити далі.

На дороговказі великими літерами було написано, що звідси до Лондона рівно сімдесят миль. Цей напис дав новий напрям Оліверовим думкам. Лондон!.. Величезне місто!.. Ніхто — навіть сам містер Бамбл — не знайде його там! Він не раз чув від старих мешканців робітного дому, що хлопець з головою в Лондоні не пропаде — в тому великому місті, мовляв, є такі способи заробляти гроші, яких селякам і не снилося: Куди ж, як не туди, йти сироті безпритульному, бо інакше, якщо ніхто не змилюється над ним, його чекає голодна смерть на вулиці. Подумавши так, Олівер рішуче схопився на ноги й рушив далі.

Тільки коли відстань між ним і Лондоном скоротилася ще на чотири милі, він збагнув, що досягти мети своєї подорожі йому буде дуже нелегко. Пригноблений цим сумним відкриттям, хлопець уповільнив крок і замислився над тим, як йому туди добутися. В клунку у нього лежав окраєць черствого хліба, сорочка з грубого полотна й дві пари панчіх. Крім того, він мав одне пенні, подароване містером Саурбері після одного похорону, на якому Олівер особливо відзначився. "Чиста сорочка, — міркував Олівер, — річ гарна, так само, як дві пари, заштопаних панчіх і пенні, але користь од них невелика, коли маєш протюпати шістдесят п'ять миль пішки в таку холоднечу". Як і більшість із нас, Олівер був наділений здібністю передбачати труднощі, але зовсім не вмів знаходити шляхів до їхнього подолання; тож після тривалих роздумів, які так нічого й не дали, він перекинув клунок на друге плече й поплентався далі.

Того дня Олівер пройшов двадцять миль і не мав у роті нічого, крім шматка черствого хліба й води, яку він випрошував у придорожніх будиночках. Коли споночило, він звернув у поле і зарився у копицю сіна, вирішивши пролежати там до ранку. Спочатку йому було страшно, бо вітер сумно завивав над голим полем. Хлопцеві дошкуляли голод і холод, і ще ніколи в житті він не почувався таким самотнім. Але незабаром утома зробила своє, і він заснув, забувши всі свої турботи.

Вранці Олівер прокинувся змерзлий, задубілий і такий голодний, що мусив купити на своє єдине пенні буханець хліба у першому ж селі, повз яке проходив. Він не подолав і дванадцяти миль, коли знову запала ніч, Він позбивав собі ноги, коліна тремтіли з утоми: Друга ніч у холодному, вогкому полі тільки ще більше знесилила хлопця, і, вирушивши вранці далі, він уже насилу тяг ноги.

Біля підніжжя крутого горба він почекав, поки над'їде поштова карета, й попросив милостині в пасажирів, що сиділи назовні, але мало хто звернув на нього увагу, та й ті загукали, щоб біг за ними на пагорб, — мовляв, як добіжить, то дістане півпенні. Сердешний Олівер кілька хвилин намагався бігти врівень з каретою, та де там — утома і біль у ногах далися взнаки, і він відстав. Тож пасажир поховали свої монетки назад у кишені й закричали, що він, нікчемний ледацюга, на подачку не заслуговує. А потім карета зникла, залишивши по собі тільки хмару куряви.

В деяких селах великі оголошення попереджали, що жебракування в цій окрузі карається ув'язненням. Олівера це щоразу лякало, він надавав ходи й полегшено зітхав, коли таке село лишалося позаду. В селах, де таких оголошень не було, він ставав коло заїзду й тужно дивився на тих, хто туди заходив; зрештою хазяйка заїзду наказувала якомусь із фореяторів¹⁴, котрий вештався поблизу, прогнати малого зайду, поки він чогось не поцупив. Фермери, побачивши Олівера з простягнутою рукою коло воріт своєї садиби, в дев'яти випадках з десяти кричали йому, що зараз спустять на нього собак, а якщо він, сподіваючись випрохати що-небудь, потикався до крамниці, там відразу

заводили мову про парафіяльного бідла, після чого душа Олівера тікала в п'яти, які й так були натруджені до краю.

Певно, якби не один добросердий сторож при заставі та одна жаліслива бабуса в іншому містечку, поневіряння Олівера скінчилися б так само, як поневіряння його матері, — цебто він упав би непритомний посеред битого шляху. Але сторож нагодував його хлібом із сиром, а бабуса, онук якої після корабельної аварії бідував тепер, голий і босий, десь на краю світу, зглянулася на сиротинку й поділилася з ним, чим могла, а головне — не пожаліла йому добрих, ласкавих слів і сліз щирого співчуття, що запали Оліверові в душу глибше, ніж усі пережиті страждання.

На сьомий день після втечі з рідного міста Олівер рано-вранці пришкандибав до містечка Барнет. Віконниці на вікнах були ще зачинені, вулиці безлюдні; піхто ще не брався до повсякденної роботи — містечко спало. Сонце встало в усій своїй сліпучій красі, але саяво його наповнило Олівера ще гострішим відчуттям безпросвітної самотини. Брудний, запорошений хлопець присів на чийсь поріг, щоб дати перепочинок скривавленим, побитим ногам.

Незабаром жителі містечка почали відчиняти віконниці, піднімати штори; з'явилися і перехожі: Дехто з них на мить зупинявся й дивився на Олівера, інші озиралися на ходу, але ніхто не пропонував йому допомоги, ніхто не питав, як він сюди потрапив. Просити милостиню він не наважувався, а підвестись не мав сили.

Довго сидів він отак, зіщулившись під дверима, дивуючись з того, як багато в цьому місті шинків (а в Барнеті що не дім, то шинок чи трактир), мляво стежачи за каретами, що проїздили шляхом, і міркуючи, як усе ж таки дивно влаштований світ: адже кареті вистачає всього лише кількох годин, щоб подолати шлях, на який він витратив цілий тиждень, проявивши незвичайні для його віку мужність і рішучість. Раптом Олівер помітив, що хлопець, який кілька хвилин тому байдуже пройшов був повз нього, тепер повернувся протилежним боком вулиці й став навпроти,

свердлячи його очима. Спершу Олівер вирішив не зважати на це, але хлопець витріщався на нього так довго, що врешті Олівер підвів голову й відповів йому таким самим пильним поглядом. Тоді хлопець перейшов вулицю і, ставши перед Олівером, звернувся до нього:

— Агов, малечо! Чого це ти розклеївся?

Хлопець, що звернувся з таким запитанням до малого мандрівника, був приблизно одного з ним віку, але таких чудернацьких хлопців Олівер ще зроду не бачив. Він мав кирпатий ніс, плаский лоб, нічим не примітне обличчя і замурзаний був так, як може замурзатися тільки неоліт; але повадився й говорив, мов дорослий. Як на свій вік, він був невисокого зросту, ноги мав криві, а очі бистрі й зухвалі. Капелюх ледь тримався на самій його потилиці, та щоразу, коли він уже от-от мав злетіти, хлопець звичним рухом стріпував головою, і капелюх повертався на місце. На ньому був сюртук з плеча дорослого чоловіка, що сягав йому до п'ят. Рукави він закасав по лікті, певно, для того, щоб зручніше було тримати руки в кишенях своїх плісових штанів, звідки він їх не виймав. Загалом це був чванькуватий, самовпевнений ферт, — дарма що зріст його разом із закаблуками шнурованих черевиків не перевищував чотирьох з половиною футів.

— Агов, малечо! Чого це ти розклеївся? — звернувся цей чудернацький юний джентльмен до Олівера,

— Голодний я. І натормився, — відповів Олівер і мало не заплакав — Іду здалека. Вже сім днів у дорозі,

— Сім днів! — вигукнув юний джентльмен. — Ясно. Тікаєш від дзьоба, так? Але, здається, — додав він, побачивши, що Олівер не зрозумів його, — ти, друже, не знаєш, хто такий дзьоб.

Олівер несміливо відповів, що, наскільки йому відомо, дзьобом називають пташиний рот.

— Щоб я луснув, оце темнота! — вигукнув юний джентльмен. — Дзьоб — це суддя, ясно? За наказом дзьоба ти йдеш не прямо, а вгору і вгору і там зависнеш. А чи ти був коли на млині¹⁵?

— На якому млині? — спитав Олівер.

— На якому? Та на тому малому, що втиснутий у кам'яний жбан і добре меле тоді, коли у людей в кишенях вітер гуляє, а без вітру — ні, бо тоді чортма робітників. Та годі патякати, — повів далі юний джентльмен. — Тебе треба підхарчити, і ми це зараз зробимо. У мене самого тепер кишеня вітром підбита, тільки й маю, що срібняка й мідяка, але скупитися не буду — гульнемо на всі. Ну, зводься на задні! Отак! І гайда!

Допомігши Оліверові підвестись, юний джентльмен завів його до найближчої крамнички, де купив шмат шинки й двофунтовий буханець хліба, чи, як він висловився, "на чотири пенси висівок", а щоб шинка часом не запорошилася, він вигадав хитру штуку: виколупав з хлібини трохи м'якуша і натомість запхав шинку. З буханцем під пахвою юний джентльмен звернув до пивнички й повів Олівера до задньої кімнати, де стояли столики. Сюди за розпорядженням цього таємничого благодійника принесли кухоль пива, й Олівер на запрошення свого нового приятеля накинувся на їжу. Поки він їв-наїдався, чудернацький хлопчина не зводив з нього пильного погляду,

— Тюпаєш до Лондона? — спитав він, коли Олівер з'їв усе до крихти.

— Еге ж.

— Маєш там де жити?

— Ні.

— Гроші?

— Ні.

Чудернацький хлопчина свиснув і сунув руки в кишені штанів так глибоко, наскільки це дозволяли йому довгі рукави.

— А ти живеш у Лондоні? — спитав Олівер.

— Еге ж. Коли буваю вдома, — відповів хлопець. — Тобі, певно, треба десь притулитися на ніч.

— Ще б пак, — відповів Олівер. — Я не спав під дахом, відколи втік.

— Гаразд, не журися, — мовив юний джентльмен. — Сьогодні ввечері я маю бути в Лондоні, а там у мене є один знайомий, шановний старий джентльмен, який дасть тобі притулок задурно, та ще й здачі не візьме, — якщо, звісно, за тебе поручиться джентльмен, котрого він знає. А мене він хіба не знає? Звичайно, ні! Зовсім! Анітрішечки! Оце вперше побачить!

Юний джентльмен усміхнувся, даючи зрозуміти, що ці останні слова слід сприймати як тонку іронію, і допив пиво.

Несподівану пропозицію щодо притулку просто неможливо було відхилити. До того ж юний джентльмен запевнив, що згаданий старий джентльмен у найближчий же час знайде Оліверові добру роботу. З подальшої розмови, ще більш приязної і щирої, Олівер довідався, що його приятеля звуть Джек Докінс і що він користується особливою любов'ю і прихильністю вищезгаданого старого джентльмена:

Вигляд містера Докінса не дуже свідчив на користь того, що його опікун щедро обдаровує благами своїх підопічних. Та оскільки Докінс провадив досить легковажні розмови, а до того ще й сам признався, що в колі близьких друзів він більш відомий під прізвиськом "Спритний Пройда", то Олівер дійшов висновку, що хлопець цей страшенний вітрогон, на якого зовсім не діють повчання його добродія. Отож

Олівер поклав собі якнайшвидше домогтися прихильності старого джентльмена і, якщо Пройда найближчим часом не виправиться, що здавалося малоімовірним, відмовитись від приємності подальшого з ним спілкування.

Джек Докінс чомусь не хотів заходити в Лондон, поки не споночіє, і тому лише об одинадцятій годині вечора вони підійшли до Ізлінгтонської¹⁶ застави. Від заїзду "Ангел"¹⁷ вони звернули на Сент-Джонз-Роуд, пройшли вуличкою, що впирається у театр Седлерз-Уелз¹⁸, проминули Ексмаут-стріт і Коппіс-Роу, перейшли малий двір робітного дому і пустирище, що залишилося на місці уславлених нетрів Хоклі-ін-те-Хоул. Звернули на Літл-Сефрон-Хілл, а з неї — на Грейт-Сефрон-Хілл, і там Пройда наддав, ходи, наказавши Оліверові не відставати.

Хоч Олівер дбав передусім про те, щоб не згубити з очей проводиря, час від часу він усе ж таки встигав роззирнутися довкола. Брудніших, злиденніших будинків йому ще не доводилося бачити. Вулиця була дуже вузька, ноги загрузали в грязюці, в повітрі стояв густий сморід. Раз у раз вони проходили повз крамнички, але єдиним крамом у них, здавалося, були самі лише діти, які навіть о цій пізній порі повзали коло дверей чи верещали всередині. Серед загальних злиднів процвітали, здавалося, тільки шинки, в яких п'яними голосами горланив найзлиденніший люд — ірландці-чорнороби. В завулках, що відгалужувалися від головної вулиці, видніли нетрища халуп, п'яні чоловіки й жінки барложилися там у грязюці, а з під'їздів час від часу, скрадаючись, вислизали якісь непевні людці, вирушаючи, мабуть, у справах аж ніяк не чистих та безневинних.

Олівер уже міркував, чи не краще було б утекти, але тут вони зійшли з пагорба і Пройда, схопивши його за руку, штовхнув двері якогось будинку поблизу Філд-Лейн, затяг Олівера до коридора, зачинив за собою двері й свиснув.

— Хто там? — почувся голос звідкись знизу.

— Риск і зиск! — відповів Джек Докінс:

Певно, це був пароль чи сигнал, що все гаразд, бо відразу на стіні в кінці коридора блимнуло тьмяне світло недогарка й обличчя якогось чоловіка виглянуло з-поміж поламаних билець кухонних сходів.

— Вас там двоє, — сказав чоловік, відставляючи руку зі свічкою, а другою затуляючись від світла. — Хто він такий?

— Новий товаришок, — відповів Джек Докінс, підштовхуючи вперед Олівера.

— Звідки він узявся?

— З країни жовторотих. Фейгін нагорі?

— Атож, розбирає витирачки. Ну, проходьте!

Свічка зникла, а з нею і обличчя.

Олівер, простягти одну руку вперед, — за другу його міцно тримав Пройда, — спотикався на кожному кроці на темних, поламаних сходах, а новий його приятель піднімався швидко, впевненою ходою, яка свідчила про те, що вони йому добре знайомі. Нарешті, відчинивши двері кімнати в надвірній частині будинку, він увійшов і затяг за собою Олівера.

Стіни й стеля кімнати зовсім почорніли від часу й бруду. Перед каміном стояв дощаний стіл, а на ньому — свічка, встромлена в пивну пляшку, дві-три олов'яні кварта, хлібина, масло й тарілка. На сковорідці, підвішеній над вогнем на дроті, смажилася ковбаса, а над нею схилився з довгою виделкою в руці старезний зморщений єврей з ницим бридким обличчям, зарослим кошлатою бородою. Вдягнений він був у засмальцьований, розхристаний на грудях байковий халат, і, здавалось, увагу його поглинали водночас сковорідка й вішалка, на якій висіла сила-

силенна шовкових носовиків. Кілька старих матраців, що правили за постелі, лежали рядком на підлозі. За столом сиділо четверо чи п'ятеро хлопців, віком не старших за Пройду. Вони курили довгі череп'яні люльки й попивали спиртне, наче дорослі. Всі вони стовпилися навколо свого товариша, поки той пошепки розповідав щось євреєві, а тоді, всміхаючись, обернулися до Олівера. Єврей теж дивився на нього, стискаючи в руці довгу виделку.

— Оце він і є, Фейгіне, — мовив Джек Докінс. — Мій друзяка Олівер Твіст.

Єврей усміхнувся, низько вклонився Оліверові і, взявши його за руку, висловив надію, що матиме приємність заприятитися з ним. Потім Олівера оточили юні джентльмени з люльками і заходилися міцно тиснути йому руки — особливо ту, в якій він тримав свій клуночок. Один із них люб'язно зняв з Олівера картуз і попросив дозволу повісити його, а інший запопадливо поліз у його кишені, щоб Олівер, оскільки він такий утомлений, не завдавав собі клопоту спорожнити їх, коли лягатиме спати. Певно, вони виявили б іще більшу гостинність, якби виделка старого не пішла гуляти по головах і спинах послужливих юнаків.

— Ми дуже раді знайомству з тобою, Олівере, дуже, — мовив єврей. — Ану, Пройдо, зніми сковорідку з вогню й підсунь Оліверові барильце до каміна. Ти дивишся на носовички, дорогенький мій? Правда ж, їх у нас багато? Ми їх саме збиралися прати. Тільки й того, Олівере, тільки й того. Ха-ха-ха!

Здібні вихованці веселого старого джентльмена зустріли його останні слова реготом і з галасом посідали вечеряти.

Олівер з'їв свою пайку, після чого Фейгін налив йому в склянку джину, додав гарячої води і звелів випити все одним духом, бо на склянку, мовляв, чекає інший джентльмен. Олівер так і зробив. Потім він відчув,

що його обережно підхопили чийсь руки і перенесли на один із матраців; за хвилю він поринув у глибокий сон.

Розділ IX

містить подальші відомості про приємного старого джентльмена та його здібних вихованців

Від свого тривалого міцного сну Олівер прокинувся пізно вранці. В кімнаті не було нікого, крім старого єврея, який варив у каструльці каву на сніданок і тихенько насвистував, мішаючи її залізною ложкою. Раз у раз він завмирав, прислухаючись до найменшого шуму внизу, а заспокоївшись, знову заходився насвистувати й помішувати каву.

Хоч Олівер і не спав уже, але ще не зовсім прокинувся. Буває такий дрімотний стан, коли вам, дарма що ви лежите з напіврозплющеними очима й напівусвідомлюєте все, що відбувається довкола, за п'ять хвилин може наснитися більше, ніж за п'ять ночей, протягом яких ви спочиваєте, щільно заплющивши очі, поринувши в повне забуття. У такі хвилини смертний наближається до розуміння свого духу, принаймні настільки, щоб скласти собі приблизне уявлення про його велич і могутність, про здатність його визволятися із тілесної оболонки, розривати пута земні й ширяти поза часом і простором.

Олівер був саме в такому стані. Крізь напівзаплющені повіки він бачив старого, чув, як той насвистує, догадувався, що він шкрябає ложкою в каструлі, а проте водночас в уяві своїй хлопець бачив і чув чи не всіх людей, з якими йому доводилося зустрічатись.

Коли кава закипіла, старий зняв каструльку з вогню. Постоявши якусь хвилю в задумі, мовби не знаючи, що робити далі, він обернувся, подивився на Олівера й окликнув його. Але той не озвався — здавалося, спав.

Пересвідчившись у цьому, Фейгін тихенько підійшов до дверей і замкнув їх. Потім витяг, — як здавалось Оліверові, зі схованки під мостиною, — невеличку скриньку й обережно поставив її на стіл. Очі старого заблищали, коли він, піднявши вічко, зазирнув досередини. Присунувши до столу розхитаного стільця, він сів і видобув із скриньки чудовий золотий годинник, оздоблений коштовними камінцями.

— Ач! — мовив старий, і плечі його пересмикнулись, а обличчя скривилось у бридкій посмішці;— Молодці! Молодці! Віддані до кінця! Навіть на останній сповіді не сказали, де переховувалися. Не зрадили старого Фейгіна! Та й нащо їм було зраджувати? Однаково це не розв'язало б зашморга, не зупинило б ката! Так! Славні хлоп'ята! Славні хлоп'ята!

Бурмочучи собі під ніс, старий опустив годинник у скриньку, а натомість витяг інші. Так він по черзі видобув і з не меншою втіхою розглянув ще принаймні півдесятка годинників, а також ювелірної роботи персні, брошки, браслети та інші коштовності, назв яких Олівер навіть не знав.

Перебравши всі ці оздобы, старий вийняв ще одну, зовсім малу, і поклав її собі на долоню. Певно, на ній було щось написано дуже дрібними літерами, бо він переклав її на стіл і, затулившись рукою від світла, довго й уважно в неї вдивлявся. Нарешті, неначе втративши надію розібрати напис, він сховав її назад до скриньки, відкинувся на спинку стільця і пробурмотів:

— А все-таки гарна штука — смертна кара! Мертві не покаються. Мертві не вибавляють зайвого. Ні, для нашого ремесла вона конче потрібна! От і тепер: повісили всіх п'ятьох, і жоден уже не підкладе свиню, жоден не продасть!

Коли старий вимовив ці слова, його блискучі чорні очі, що доти дивились кудись у порожнечу, зупинились на обличчі Олівера й

перехопили зачудований погляд хлопця. І хоч їхні очі зустрілися лише на мить, на якусь часточку секунди, старому вистачило цього, щоб зрозуміти, що за ним стежать. Він грюкнув вічком скриньки і, схопивши зі столу ніж для хліба, рвучко зірвався на ноги. Але при цьому він трусився всім тілом: Олівер, дарма що був переляканий на смерть, помітив, як тремтить у його руці ніж.

— Це що таке? — вигукнув старий. — Ти підглядаєш за мною? Чому не спиш? Що бачив? Признавайся, хлопче! Ну, швидше, якщо тобі не набридло жити!

— Я більше не міг спати, сер, — боязко пояснив Олівер. — Даруйте, що потурбував вас, сер.

— Коли ти прокинувся? З годину тому? — допитувався старий, зловісно дивлячись на хлопчика.

— Та ні, що ви! — відповів Олівер.

— А ти не брешеш? — ще лютіше вигукнув старий, погрозово подаючись уперед.

— Слово честі, я спав, сер, — щиро відказав Олівер. — Їй-богу, спав, сер.

— Ну, гаразд, гаразд, дорогесенький, — заспокійливо мовив Фейгін, раптом переходячи на свій звичайний приятний тон. Погравшись трохи ножем, він поклав його на стіл, мовби показуючи, що схопив його просто так, знічев'я. — Я ж знаю, що ти спав, дорогесенький. Просто хотів перевірити, чи ти не страхополох. А ти у нас сміливець. Ха-ха! Ти у нас сміливець, Олівере!

Старий, хихикаючи, потер руки, але тут-таки занепокоєно глянув на скриньку.

— А ти бачив ці гарненькі штучки, мій дорогесенький? — помовчавши, спитав він і поклав руку на скриньку.

— Бачив, сер, — відповів Олівер.

— А! — мовив єврей, помітно збліднувши. — Це... це мої речі, Олівере. Моє вбоге майно. Все, що я надбав на старість. Мене називають скнарою, дорогесенький. Тільки скнарою, а більше ніяк.

Олівер подумав, що цей старий джентльмен, певно, і справді скнара, якщо, маючи стільки годинників, мешкає в такому брудному закутку; але, вирішивши, що утримання Пройди та інших улюбленців обходиться, мабуть, недешево, він з повагою глянув на нього й попросив дозволу встати.

— Звісно, мій дорогесенький, звісно, — відповів старий джентльмен. — Отам у кутку, коло дверей, стоїть глечик з водою. Принеси його сюди, я дам тобі миску, і ти, дорогесенький, умиєшся.

Олівер підвівся, перейшов до дверей і нахилився за глечиком. Коли він обернувся, скринька вже зникла.

Тільки-но він помився і прибрав за собою, вихлюпнувши, за вказівкою старого, воду у вікно, повернувся Пройда в супроводі свого дуже спритного приятеля, якого напередодні ввечері Олівер бачив з люлькою в зубах, тепер його офіційно відрекомендували як Чарлі Бейтса. Вчотирьох вони сіли пити каву й снідати шинкою та гарячими булочками, що їх Пройда приніс у своєму капелюсі.

— Ну, — лукаво зиркнувши на Олівера, звернувся до Пройди старий, — сподіваюсь, дорогесенькі мої, ви добре попрацювали зранку?

— Не жаліючи рук, — відповів Пройда.

— І ніг, — докинув Чарлі Бейтс.

— Молодці, молодці! — похвалив старий. — Що ж ти приніс, Пройдо?

— Двоє гаманів, — відповів цей юний джентльмен.

— З підкладкою? — жваво поцікавився старий.

— Досить доброю, — відповів Пройда, витягаючи з кишені два гамани — зелений і червоний.

— Могли бути й важчі, — мовив старий, уважно оглянувши їхній вміст.
— Але робота чиста, нічого не скажеш... Він у нас вправний майстер, правда ж, Олівере?

— Атож, сер, дуже вправний, — погодився Олівер.

Зачувши це, Чарлі Бейтс раптом вибухнув реготом, чим неабияк здивував Олівера, який не бачив тут нічого смішного.

— А ти що приніс, дорогесенький? — звернувся Фейгін до Чарлі Бейтса.

— Витирачки, — відповів юний Бейтс, дістаючи чотири кишенькові хустки.

— Що ж, — мовив старий, пильно оглядаючи їх, — гарні, дуже гарні. Але мітки ти вигаптував не зовсім добре, Чарлі, тож доведеться їх спороти. — Ми навчимо Олівера цієї справи. Хочеш навчитись, Олівере? Ха-ха-ха!

— Як ваша ласка, сер, — відповів Олівер.

— А ти хотів би шити носовики так само вправно, як Чарлі Бейтс, га, мій любий? — спитав єврей.

— Дуже хотів би, сер, якщо ви мене навчите, — сказав Олівер.

Юному Бейтсові ця відповідь чомусь знову видалася страшенно смішною, і він удруге зареготав; а що він саме ковтав каву, то від реготу вона пішла не в те горло і мало не задушила його передчасно.

— Ох, який він жовторотий! — простогнав юний Бейтс, перепрошуючи за свою нечемну поведінку.

Пройда скуйовдив Оліверові чуба й сказав, що він ще набереться розуму. Тут старий джентльмен, помітивши, як Олівер почервонів, звернув на інше — спитав, чи багато народу зібралось уранці подивитися на страту¹⁹. З відповіді хлопчаків з'ясувалося, що обидва вони побували там, і це ще більше здивувало Олівера: йому, звісно, було невтямки, коли ж вони встигли так добре попрацювати.

Після сніданку, прибравши зі столу, веселий старий джентльмен і двоє його вихованців затіяли цікаву, незвичайну гру: веселий старий джентльмен поклав до однієї кишені штанів табакерку, до другої — гаман, у жилетну кишеню — годинник, ланцюжок якого обкрутив собі навкруг шиї, встромив у сорочку шпильку з фальшивим діамантом, застібнув на всі ґудзики сюртук, сунув до кишень футляр з окулярами й носовик і з ціпком у руці почав походжати по кімнаті, точнісінько наче старенький джентльмен із тих, що повсякчас зустрічаються на вулиці. Він зупинявся то перед каміном, то перед дверима, удаючи, ніби щось уважно роздивляється на вітрині. При цьому він раз у раз оглядався довкола, мов боячись злодіїв, і перевіряв, чи не загубив чогось, поплескуючи себе по кишенях так кумедно і природно, що Олівер сміявся до сліз. Тим часом обидва хлопчаки ходили за ним слідком, а коли він озирався, ховалися від його очей так спритно, що він не міг навіть за ними простежити. Нарешті Пройда чи то наступив старому на

ногу, чи то перечепився через черевик, а Чарлі Бейтс наскочив на нього ззаду, і за мить вони з дивовижною швидкістю поцупили в нього табакерку, гаман, годинник з ланцюжком, шпильку, носовик і навіть футляр з окулярами.

Якщо старий джентльмен відчував чужу руку в своїй кишені, він кричав, у якій кишені рука, і гра розпочиналася знову. Тривала вона доти, поки до юних джентльменів завітали дві юні леді — Бет і Ненсі. Волосся у них було дуже пишне, але не дуже дбайливо зачесане, і, видно, вони не дуже дбали про чистоту своїх черевичків та панчіх. Їх не можна було назвати красунями, але щоки їхні пашіли рум'янцем і самі вони, очевидно, були здорові й життєрадісні. Поводилися вони дуже мило й невимушено, і Олівер вирішив, що вони славні дівчата. І, власне, так воно й було.

Гостювали вони довго. Одна з них поскаржилася на те, що промерзла до кісток, після чого на столі з'явилася пляшка джину й зав'язалася дуже жвава й дедалі цікавіша розмова. Нарешті Чарлі Бейтс висловив думку, що не завадило б погарцювати. Олівер вирішив, що це, мабуть, французьке слово й воно означає прогулятись, бо невдовзі Пройда, Чарлі й обидві леді пішли всі разом, одержавши від люб'язного старого джентльмена гроші на дрібні витрати.

— Ну, що, дорогесенький? Весело у нас живеться, правда ж? — спитав Фейгін. — Вони пішли на цілий день.

— Тож вони вже відробили своє, сер? — запитав Олівер.

— Атож, — відповів старий. — Хіба що їм нагодиться якесь діло під час прогулянки. А як нагодиться, вони його неодмінно впорють, дорогесенький, можеш бути певен... Бери з них приклад, любий. Бери з них приклад, — повторив він, стукаючи кочергою по каміну, щоб надати своїм словам більшої ваги. — Роби все, що вони тобі накажуть, і в усьому слухайся їхніх порад, особливо, дорогесенький, порад Пройди. Він буде

великою людиною і з тебе зробить велику людину, якщо ти його наслідуватимеш... Подивись-но, дорогесенький, чи не стирчить у мене з кишені хусточка? — раптом спитав він.

— Стирчить, сер, — відповів Олівер.

— Ану, спробуй витягти її так, щоб я не помітив. Так само, як ото хлопці робили, коли ми бавилися вранці.

Олівер однією рукою притримав кишеню знизу, як робив це Пройда, а другою обережно витяг хустку.

— Вже? — вигукнув Фейгін.

— Ось вона, сер! — відповів Олівер, показуючи хустку.

— У тебе є здібності, дорогесенький, — задоволено мовив грайливий старий джентльмен і погладив Олівера по голові. — Я вперше бачу такого кмітливого хлопця. Ось тобі шилінг. Якщо ти й далі так старатимешся, на тебе чекає блискуче майбутнє. А тепер ходи сюди, я покажу тобі, як випорювати мітки з хусточок.

Олівер не розумів, як така проста забава — спроба витягти хустку з кишені старого джентльмена — може забезпечити йому блискуче майбутнє. Проте, вирішивши, що Фейгін, як людина набагато старша за нього, знає, що каже, він слухняно підійшов до столу й незабаром з головою поринув у нову науку.

Розділ X

Олівер ближче знайомиться із своїми новими приятелями й дорогою ціною набуває досвіду. Короткий, але дуже важливий розділ цієї оповіді

Багато днів Олівер не виходив із кімнати Фейгіна — то випорював мітки з носовиків (а їх приносили силу-силенну), то брав участь у вже згаданій грі, в яку старий джентльмен і двоє хлопців бавилися щоранку. Нарешті йому набридло скніти без свіжого повітря, і він почав просити старого, щоб той дозволив йому піти на роботу разом з двома його приятелями.

Оліверові кортіло взятися до якогось діла ще й тому, що він уже не раз переконувався, яких твердих чеснотливих принципів дотримувався старий джентльмен. Якщо Пройда і Чарлі Бейтс поверталися ввечері додому з порожніми руками, Фейгін виголошував палкі промови про злочинність ледарства та неробства і прищеплював їм любов до праці, залишаючи їх без вечері. Одного разу старий навіть спустив обох зі сходів, хоч, може, тут він надто далеко зайшов у своєму праведному гніві.

Нарешті одного ранку Олівер дістав дозвіл, якого так домагався. Кілька днів хустки не надходили, робити йому було нічого, її обіди стали пісніші. Можливо, саме тому старий джентльмен дав свою згоду. Так чи так, але він дозволив Оліверові вийти, доручивши Чарлі Бейтсу й Пройді опіку над ним.

Хлопці втрьох вирушили з дому. В Пройди рукави були, як завжди, закасані, капелюх збитий набакир; юний Бейтс простував, засунувши руки в кишені. Ідучи між ними, Олівер розмірковував, куди вони його ведуть і з чого почнеться його навчання швацького ремесла.

Вони чвалали так недбало й повільно, що в Олівера незабаром виникла підозра, чи не збираються його приятелі обдурити старого джентльмена й не піти сьогодні на роботу. До того ж Пройда мав погану звичку зривати у дітлахів шапки і закидати їх через паркан, а Чарлі Бейтс явно не вмів відрізняти своє від чужого: на ходу він крав з яток яблука й цибулю і розпихав їх по кишенях, таких просторих, що, здавалося, весь його одяг складається з них. Це дуже не подобалось Оліверові, й він уже

ладен був якнайчемніше заявити про свій намір повернутися додому, коли раптом увагу його привернула загадкова зміна в поведінці Пройди.

Вони саме вийшли з вузького завулка неподалік від площі в Кларкенвелі, яка чомусь і досі зветься "Моріжком", аж зненацька Пройда зупинився, приклав пальця до губ і дуже обережно позадкував, тягнучи за собою товаришів.

— Що сталося? — спитав Олівер.

— Цить! — відказав Пройда. — Ти бачиш отого старого шкарбана біля книжкового рундука?

— Отого старого джентльмена? — перепитав Олівер. — Бачу.

— Він нам підходить, — мовив Пройда.

— Те, що треба! — зауважив юний Чарлі Бейтс.

Олівер оторопіло переводив погляд з одного на другого, але нічого з'ясувати не встиг, бо обидва хлопці шмигнули через вулицю й підкралися ззаду до старого джентльмена. Олівер рушив був слідом, а тоді розгублено зупинився, стежачи за ними в німому подиві.

Старий джентльмен мав вельми поважний вигляд: напудрене волосся, золоті окуляри, темно-зелений сюртук з чорним оксамитовим коміром і білі штани, під пахвою — елегантний бамбуковий ціпок. Він читав узятую з рундука книжку з такою увагою, наче сидів у кріслі в своєму кабінеті. Можливо, йому й справді здавалося, що він у своєму кабінеті, бо, судячи з його зосередженого вигляду, він не бачив ні рундука, ні вулиці, ні хлопчаків — одне слово, нічого, крім книжки, яку він, очевидно, мав намір прочитати тут-таки, на місці: дійшовши до кінця сторінки, він перегортав її, починав з верхнього рядка наступної сторінки і так далі — з непослабною цікавістю й увагою.

І тут Олівер, який, стоячи за кілька кроків, дивився на цю сцену широко розплющеними очима, з невимовним жахом побачив, що Пройда сунув руку в кишеню старого джентльмена, витяг звідти хусточку, передав її Чарлі Бейтсу, після чого вони удвох дременули й зникли за рогом.

В одну мить хлопчикові спала з очей полуда: то ось звідки беруться і хусточки, і годинники, і коштовності, ось чим займається Фейгін! Ще секунду він стояв, відчуваючи, як здійснюється й вогнем обпікає його гаряча хвиля жаху, а тоді, геть розгублений, переляканий, він, сам не знаючи, що робить, щосили, щодуху кинувся тікати.

Все це відбулося за одну хвилину. Ту ж мить, як Олівер побіг, старий джентльмен сунув руку до кишені і, не знайшовши хусточки, рвучко озирнувся. Побачивши хлопця, який тікав, він, ясна річ, зробив висновок, що це і є крадій, і, вигукнувши: "Лови злодія!" — погнався за ним із книжкою в руці.

Та не тільки старий джентльмен кричав на ґвалт. Пройда і юний Бейтс, аби не привертати до себе увагу, не стали бігти вулицею, а сховались у першому ж під'їзді за рогом. Почувши крик і побачивши Олівера, вони відразу зметикували, що сталося, вискочили із своєї схованки і, горлаючи: "Лови злодія!" — теж погналися за ним, як і належить добрим громадянам.

Хоч Олівера виховували філософи, йому бракувало знання чудової аксіоми, що самозбереження — найголовніший закон природи. Якби він цю аксіому знав, то, можливо, був би підготовлений і до такої несподіванки. А так вона заскочила його зненацька, і він злякався ще більше, а тому мчав, наче вихор, а за ним, галасуючи, гналися старий джентльмен і двоє хлопчаків.

"Лови злодія! Лови злодія!" Слова ці мають магічну силу. Крамар кидає крамницю, візник — свого воза, м'ясник шпурляє свій лоток, пекар

— коша, молочник — відро, розсильний — пакунки, школяр — свої мармурові кульки²⁰, каменярь — кайло, дитина — свій волан. І всі вони біжать купою, в сум'ятті, стрімголов, штовхаються, ревуть, верещать, збивають з ніг перехожих на розі, лякають собак, розполохують курей, і вулиці, площі, подвір'я луною віддають той галас.

"Лови злодія! Лови злодія!" Той крик підхоплює сотня горлянок, і юрба збільшується за кожним поворотом. І мчить вона, розбризкуючи грязюку, і під ногами у неї гуде тротуар, а зусібіч розчиняються вікна, вискакують з дверей люди, юрба мчить уперед, глядачі покидають Панча²¹ в найцікавішому місці вистави і, приєднавшись до розбурханої юрби, підхоплюють крик і з новою силою горлають: "Лови злодія! Лови злодія!"

"Лови злодія! Лови злодія!" В людській вдачі глибоко вкоренилося прагнення кого-небудь цькувати. Нещасна захекана дитина знесилюється, обличчя її нажахане, в очах розпач, важкі краплі поту струмують по щоках; вона напружує кожен нерв, щоб відірватися від переслідувачів, а вони женуться за нею, щомиті скорочуючи відстань, бачать, що сили покидають її, і горлають ще голосніше, ревуть переможно: "Лови злодія!" Та зловіть же ви його, бога ради, хоча б з жалості до нього!

Нарешті зловили! Влучний удар. Злодій лежить на бруківці, й натовп оточує його з жадібною цікавістю. Ті, що відстали, штовхаються й протовплюються вперед, аби на нього глянути. "Розступіться!" — "Дайте йому дихнути повітрям!" — "Ет, обійдеться і без повітря. Він його не заслужив". — "Де той джентльмен?" — "Онде він іде". — "Пропустіть джентльмена!" — "Це той хлопець, сер?" — "Так". Олівер лежав, вкритий порохом і брудом, з роз'юшеними губами, обводячи нестямним поглядом обличчя людей, що з'юрмилися над ним. І тут найпрудкіші його переслідувачі безцеремонно схопили за руки й затягли в коло старого джентльмена.

— Так, — мовив джентльмен. — Боюся, що це той самий хлопчик.

— Він боїться! — пробурмотіли в натовпі. — Комедія!

— Бідолашний! — вигукнув джентльмен. — Він забився.

— Це моя робота, сер, — озвався, виступаючи наперед, дебелий чолов'яга. — Мало не розбив кулака об його зуби. Це я його зловив, сер.

Здоровань доторкнувся до капелюха й вишкірився, сподіваючись дістати винагороду за свій подвиг, але літній джентльмен тільки неприязно глянув на нього й озирнувся, неначе й сам би залюбки втік. Можливо, він і справді кинувся б тікати і почалася б нова гонитва, якби в цю мить крізь натовп не проштовхався полісмен (який завжди в таких випадках з'являється останній). Схопивши Олівера за комір, він гаркнув!

— Ану, вставай!

— Їй-богу, це не я, сер. Їй-бо, їй-бо, це двоє інших хлопців! — вигукнув Олівер, благально складаючи руки й оглядаючись довкола. — Вони десь тут.

— Тут їх нема. — Полісмен мовив це іронічно, але в словах його була правда: Чарлі з Пройдою давно вже накивали п'ятами, звернувши в перший прохідний двір.

— Не кривдьте його, — лагідно попросив старий джентльмен.

— Та не кривдитиму, — відказав полісмен і на доказ цього струсонув Олівера так, що мало не зірвав з нього куртку. — Ходім, я тебе знаю. Мене ти не обдуриш. Ану, ставай на ноги, бісова душа!

Олівер спробував підвестись і упав би знову, але полісмен сіпнув його за комір і потяг вулицею. Старий джентльмен ішов поруч, а ті, що були прудкіші, вибігли наперед і раз у раз озиралися на Олівера. Хлопчаки переможно горлали, і в такий спосіб уся процесія прямувала до суду.

Розділ XI

оповідає про поліційного суддю містера Фенга й дає певне уявлення про те, як він вершить правосуддя

Правопорушення було вчинене в районі й навіть у безпосередній близькості від одного вельми відомого поліційного відділка столиці. Тож натовп недовго тішився можливістю лицезріти Олівера: проминувши два-три квартали і сквер, відомий під назвою Маттон-Хілл, полісмен через низьке підворіття завів його на брудне подвір'я будинку, в якому вершився швидкий і правий суд. На тому малому брукованому подвір'ї їх зустрів огрядний чоловік з бакенбардами віялом і низкою ключів, що так само віялом звисали з кільця в його руці.

— А цей що накоїв? — байдужно спитав він.

— Цупив носовики, — відповів полісмен, що привів Олівера.

— А ви потерпіла сторона, сер? — запитав чоловік з ключами.

— Так, — відповів джентльмен. — Але я, власне, не певен, чи саме цей хлопчик украв мою хусточку. Я... я не хотів би давати ходу цій справі.

— Тепер уже без судді не обійтися, сер, — відказав тюремник, відмикаючи двері. — Його честь за хвилину звільниться. Ну, шибенику, марш сюди!

І він одімкнув двері, що вели до камери з кам'яними стінами. Там Олівера обшукали і, не знайшовши нічого, замкнули.

Камера ця і виглядом, і розмірами скидалася на льох, але освітлювалася гірше. Вона була неймовірно брудна, як завжди в понеділок, бо з суботи в ній побувало з півдесятка п'яниць, яких на цей час перевели до в'язниці. До цього слід додати, що в наших поліційних

відділках щовечора замикають чоловіків та жінок по недоведених обвинуваченнях — зверніть увагу: недоведених! — у темницях, проти яких камери в Ньюгетській тюрмі²², де тримають найнебезпечніших злочинців, котрих судили, вигнали винними й присудили до страти, — справжні палаци. Нехай той, хто сумнівається в цьому, порівняє їх сам!

Коли ключ заскреготав у замку, обличчя старого джентльмена скривилося майже так само болісно, як Оліверове.

Зітхнувши, він перевів погляд на книжку, через яку, власне, і збилася вся ця буча.

— В обличчі цього хлопчика, — задумливо мовив джентльмен, повільно відходячи від дверей і постукуючи себе книжкою по підборіддю, — є щось таке, що і зворушує, і цікавить мене. Може, він і справді не винний? Він схожий на... Отож-бо! — вигукнув джентльмен, раптом зупиняючись і зводячи очі до неба. — Господи! Кого він мені нагадує?

По кількох хвилинах роздумів старий джентльмен з тим самим зосередженим виглядом увійшов знадвору до судової чекальні і там, ставши в кутку, спробував викликати в уяві галерею образів, що давно вже позникали в імлі років.

— Ні! — нарешті мовив він, похитуючи головою. — Певно, це мені просто здалося.

Але тепер ті обличчя стояли перед його очима, і нелегко було знов опустити завісу забуття. То були обличчя друзів, ворогів, людей ледь знайомих, що настирливо визирали з натовпу; то були обличчя молодих квітух дівчат, що тепер уже стали бабусями; то були обличчя людей, яких давно забрала смерть і перетворила на прах, але яких уява — сильніша за смерть — і досі наділяла свіжістю і вродою, викликаючи в пам'яті блиск очей, осяйність усмішки, промінь живої душі, що сяє крізь

тлінну оболонку, весь той образ краси, що, ставши неземною, кидає, мов та зоря, ясне лагідне світло на стежину до неба.

Але старий джентльмен не міг пригадати жодного обличчя, яке хоч трохи скидалося б на Оліверове. І, тяжко зітхнувши, він попрощався із своїми спогадами і, на щастя, маючи властиву для старої людини здатність забувати, поховав їх серед пожовклих сторінок книжки.

Він повернувся до дійсності, коли ключар торкнувся його плеча, запрошуючи до судової зали. Квапливо згорнувши книжку, він увійшов і став перед лицем славнозвісного містера Фенга.

Судова зала була обшита панеллю й виходила вікнами на вулицю. Містер Фенг сидів у глибині її, за бар'єром, а за дерев'яною загородкою біля дверей уже помістили бідолашного малого Олівера, який від страху тремтів усім тілом.

Містер Фенг був невисокий худий чоловік з вузькою спиною, негнучкою шиєю та рідким волоссям, що росло переважно на потилиці й скронях. З бурякового обличчя його не сходив похмурий вираз. Якби він і справді не мав звички зловживати спиртним, то міг би подати на свою фізіономію скаргу за наклеп, і суд, певно, присудив би йому чимале відшкодування.

Старий джентльмен чемно вклонився, підійшов до столу судді і сказав, подаючи свою візитну картку:

— Ось моє прізвище й адреса, сер. — Потім відступив на два кроки, ще раз, як годиться джентльмену, ввічливо вклонився й почав чекати допиту.

Сталося так, що містер Фенг саме читав у ранковій газеті передову статтю, в якій ішлося про один з його недавніх вироків і в триста п'ятдесятий раз рекомендувалося міністрові внутрішніх справ звернути

на нього особливу і пильну увагу. Настрій у містера Фенга був геть зіпсований, а тому, похмуро глянувши на старого джентльмена, він грубо спитав:

— Ви хто такий?

Старий джентльмен здивовано показав на свою візитну картку.

— Полісмене! — вигукнув містер Фенг, зневажливо відкидаючи картку разом з газетою. — Що це за суб'єкт?

— Моє прізвище, сер, — поважно, як належить джентльмену, мовив старий джентльмен, — моє прізвище, сер, Браунлоу. Дозвольте і мені поцікавитись, як звуть суддю, що дозволяє собі, користуючись своїм високим становищем, завдавати незаслуженої, нічим не виправданої образи порядній людині. — Мовивши це, містер Браунлоу озирнувся довкола, немов шукаючи, хто б міг відповісти на його запитання.

— Полісмене! — гаркнув містер Фенг, змітаючи газету зі столу. — В чому обвинувачується цей суб'єкт?

— Він ні в чому не обвинувачується, ваша честь, — відповів полісмен. — Він позиває цього хлопчика, ваша честь.

Його честь чудово це знав; але ж він не міг оминати такої слушної і до того ж цілком безпечної нагоди позбиткуватися з містера Браунлоу.

— Позиває хлопчика, он як? — перепитав містер Фенг, змірявши містера Браунлоу з голови до ніг зневажливим поглядом. — Приведіть його до присяги!

— Перше ніж присягати, я прошу дозволу сказати одне слово, — почав містер Браунлоу, — а саме: я б нізащо не повірив, якби не побачив на власні очі, що...

— Припніть язика, сер! — гримнув містер Фенг.

— Ні, я скажу, сер! — відповів старий джентльмен.

— Припніть язика, поки я не звелів виставити вас за двері! — вигукнув містер Фенг. — Ви нахаба! Як ви смієте грубіянити судді!

— Що-о? — скрикнув, червоніючи, старий джентльмен.

— Приведіть його до присяги! — звелів Фенг писареві, — я не хочу більше чути жодного слова. До присяги його!

Містер Браунлоу був украй обурений, але, збагнувши, що тільки зашкодить хлопчикові, коли дасть волю своїм почуттям, він стримався і, не сперечаючись далі, дав присягу,

— Ну, — мовив Фенг, — у чому ж обвинувачують цього хлопчика? Що ви маєте сказати, сер?

— Я стояв коло книжкового рундука... — почав містер Браунлоу.

— Припніть язика, сер, — перебив його містер Фенг. — Полісмене! Де полісмен? Ага, ось він. Приведіть до присяги полісмена. Ну, полісмене, про що йдеться?

Полісмен з належною поштивістю доповів, як він затримав Олівера, як обшукав його й нічого не знайшов; а більше, мовляв, він нічого не знає.

— Свідки є? — спитав містер Фенг. — Немає, ваша честь, — відповів полісмен.

Містер Фенг кілька хвилин мовчав, а тоді, повернувшись до позивача, люто вибухнув:

— То скажете ви нарешті, чоловіче, в чому полягав ваша скарга, чи ні? Ви заприсягнули. Якщо ви відмовляєтеся давати свідчення, я покараю вас за неповагу до суду, я вам...

Чим він пригрозив старому джентльменові — невідомо, бо саме в цю мить на писаря й тюремника напав нестримний кашель і до того ж перший упустив на підлогу — ясна річ, ненароком — важенну книгу, внаслідок чого останніх слів неможливо було розібрати.

Врешті містер Браунлоу, якого суддя раз у раз перебивав і щохвилини ображав, спромігся-таки викласти суть справи, пояснивши, що за хлопчиком він побіг, власне, зопалу, бо той тікав; а тоді висловив надію, що в разі, коли хлопчика буде визнано винним — ні, не в злочинстві, а тільки в співництві із злочинцями, — то суддя призначить йому найм'якше покарання з усіх, передбачених законом.

— Йому й так уже дісталось, — сказав на закінчення старий джентльмен. — І боюся, — додав він з притиском, глянувши на суддю, — дуже боюся, що він занедужав.

— Аякже, аякже, ну, звісно! — глузливо посміхаючись, сказав містер Фенг. — Ану, ти, волоцюго малий, кинь прикидатися. Мене не обдуриш. Як тебе звати?

Олівер спробував відповісти, але так і не здобувся на слово. Він був блідий як смерть, і йому здавалося, що все в кімнаті кружляє перед його очима.

— Як тебе звати, злочинська твоя душа? — спитав містер Фенг. — Полісмене, як його звати?

Ці слова були звернені до підстаркуватого, грубуватого на вигляд тюремника в смугастому жилеті, який стояв біля бар'єра. Він нахилився до Олівера й перепитав його, але, бачачи, що той справді не спроможний нічого зрозуміти, і знаючи, що мовчання хлопчика тільки ще більше розлютує судцю, який і так ладен винести суворий вирок, він наважився відповісти навздогад.

— Він каже, що його звуть Томом Уайтом, ваша честь, — мовив цей добросердий вартовий закону.

— То зі мною він не бажає говорити? — мовив Фенг. — Чудово, чудово. Де він мешкає?

— Де трапиться, ваша честь! — відповів полісмен, знов удаючи, ніби переказує слова Олівера.

— Батьків має? — спитав містер Фенг.

— Каже, вони померли, коли він був зовсім малий, ваша честь, — навмання дав звичайну в таких випадках відповідь полісмен.

Цієї миті Олівер підвів голову і, обвівши присутніх благальним поглядом, ледь чутно попросив води.

— Ще чого! — вигукнув містер Фенг. — Розжалобити захотів? Не вийде!

— По-моєму, хлопець і справді хворий, ваша честь, — зауважив полісмен.

— Мені краще знати, — відказав містер Фенг.

— Допоможіть йому, полімене, — мовив старий джентльмен, мимоволі простягаючи руки, — він зараз упаде.

— Назад, полімене! — скрикнув Фенг. — Нехай падав, коли йому хочеться.

Олівер скористався з ласкавого дозволу і, знепритомнівши, впав на підлогу. Присутні презирнулись, але жоден не насмівся зрушити з місця.

— Я знав, що він прикидається, — сказав Фенг так, наче Оліверове падіння остаточно це підтвердило. — Нехай валяється, поки не набридне.

— Яке буде ваше рішення, сер? — стиха запитав писар.

— Дуже просте, — відповів містер Фенг. — Присуджую його до трьох місяців ув'язнення. Звісно, у каторжній тюрмі. Звільнити приміщення!

Двері було розчинено, й двоє вартових уже стали над зомлілим хлопчиком, готові віднести його до камери, коли раптом до зали вбіг якийсь бідно вдягнений, але пристойний з вигляду літній чоловік у приношеному чорному костюмі й кинувся до судді.

— Заждіть, заждіть! Не забирайте його! Ради бога, заждіть хвилинку! — захекано вигукнув незнайомець.

Хоч вершители закону, що порядкують у таких місцях, мають цілковиту й необмежену владу над свободою, добрим ім'ям, долею і навіть життям підданих її величності, особливо підданих з бідніших класів, і хоч у цих стінах щодня чиняться несправедливості такі кричущі, що ангели, якби вони заглядали сюди, повиплакували б собі очі, — громадськість не має доступу сюди, за винятком хіба газетярів²³. Тому

містер Фенг не на жарт обурився, коли непроханий гість так зухвало порушив заведений порядок.

— Це що таке? Це хто такий? Ану виженіть його звідси! Звільнити приміщення! — закричав він.

— Ні, ви мене вислухаєте! — вигукнув чоловік. — І вам не вдасться мене вигнати. Я все бачив. Я власник книжкового рундука. Негайно приведіть мене до присяги! Ви не заткнете мені рота. Містере Фенг, ви повинні мене вислухати. Це ваш обов'язок, сер.

Чоловік цей знав, що право на його боці. Вигляд він мав рішучий, а справа пахла скандалом, і затерти її було вже неможливо.

— Приведіть його до присяги, — неохоче пробурчав містер Фенг. — Ну, кажіть, що там у вас.

— Ось що: я бачив, як троє хлопців — ось цей затриманий і ще двоє — тинялися по той бік вулиці, поки цей джентльмен стояв і читав книжку. Крадіжку вчинив інший хлопець. Я бачив, як це сталось, і бачив, що оцей хлопчик був украй приголомшений, ошелешений.

На цей час достойний власник книжкового рундука трохи відсапався і вже доладніше розповів, як саме було вчинено крадіжку.

— Чому ж ви не з'явилися сюди раніше? — помовчавши, спитав Фенг.

— Бо не було на кого залишити крамницю, — відповів той. — Всі погналися за хлопчиком. Лише п'ять хвилин тому я знайшов собі нарешті заміну й щодуху побіг сюди.

— То позивач, кажете, читав книжку? — знову помовчавши, спитав Фенг.

— Атож, — відповів власник рундука. — Оту саму, яка у нього в руці.

— Ага, оту саму? — перепитав Фенг. — А він заплатив за неї?

— Ні, не заплатив, — усміхаючись, відповів книгар.

— О господи, як же це я! — простодушно вигукнув забудькуватий старий джентльмен.

— І у нього ще вистачає совісті подавати позов на нещасного хлопчика! — мовив Фенг, силкуючись стати в позу оборонця покривджених. — Я вважаю, сер, що ви заволоділи цією книжкою в дуже підозрілий і ганебний спосіб, і ваше щастя, що власник її не має наміру оскаржити ваші дії. Нехай це буде вам пересторогою, чоловіче, бо вдруге вам не уникнути покарання... Хлопчика виправдано. Звільнити приміщення!

— Щоб я пропав! — вигукнув старий джентльмен, не спроможний більше стримувати свій гнів. — Щоб я пропав, якщо я не...

— Звільнити приміщення! — гаркнув суддя. — Полісмени, ви чуєте? Звільнити приміщення!

Наказ було виконано. І містера Браунлоу, обуреного й розлюченого до нестями, випровадили геть з книжкою в одній руці й з бамбуковим ціпком у другій. Та тільки-но він вийшов надвір, гнів його зник без сліду. На брукові лежав малий Олівер Твіст. Хтось розстебнув на ньому сорочку, змочив скроні водою, обличчя його було смертельно бліде, тіло тіпалося в корчах.

— Бідолашний хлопчик, бідолашний хлопчик! — сказав містер Браунлоу, схиляючись над ним. — Візника! Будь ласка, хто-небудь гукніть сюди візника! Мерщій!

З'явився візник, і коли Олівера обережно поклали на одне сидіння, старий джентльмен сів навпроти нього.

— Можна мені з вами? — спитав книгар, зазираючи до карети.

— О боже, звичайно, мій любий друже! — квапливо відповів містер Браунлоу. — Я зовсім забув про вас. Боже мій, боже мій! Ця злочасна книжка все ще в мене! Сідайте ж! Бідолашне дитя! Не можна гаяти ні хвилини.

Книгар сів у карету, й вони поїхали.

Розділ XII

в якому про Олівера дбають краще, ніж будь-коли, і в якому знову розповідається про веселого старого джентльмена та його молодих друзів

Карета з гуркотом промчала майже тим самим шляхом, яким Олівер у товаристві Пройди вперше ввійшов у Лондон, але біля "Ангела" в Ізлінгтоні звернула в інший бік і нарешті зупинилася перед охайним будиночком у тихій тінистій вулиці поблизу Пентонвіла²⁴. Тут для Олівера було відразу постелене ліжко, і сам містер Браунлоу подбав, щоб його малого підопічного вклали якнайзручніше; тут хлопчика оточили безмежною ніжністю й турботою.

Але багато-багато днів Олівер лишався нечутливим до піклування своїх нових друзів. Сонце сходило й заходило, знову сходило й заходило, і так багато разів, а хлопчик усе борсався в ліжку, танучи мов віск у жару пропасниці. Хробак у домовині робить свою справу повільніше, ніж цей повзучий вогонь у живому тілі.

І коли зрештою Олівер очутився, кволий, худий і блідий, аж прозорий, йому здалося, що він прокинувся після довгого тривожного сну. Насилу

відірвавшись від подушки, підперши голову тремтячою рукою, він з острахом озирнувся довкола.

— Де я? Куди я потрапив? — спитав Олівер. — Я. ніколи тут не спав.

Він був виснажений, ледь живий, і слова ці промовив зовсім тихим голосом, але його відразу почули. Завіса над ліжком швидко розсунулась, і з крісла, що стояло поряд, підвелася з шитвом у руці привітна, дуже чисто й охайно вдягнена старенька жінка.

— Тс-с, мій хлопчику, — ласкаво сказала вона. — Лежи тихо, а то занедужаєш знову. Ти хворів, хворів так тяжко, що тяжче й не буває. Лягай же, мій хлопчику, отак, лягай.

Кажучи це, старенька обережно поклала Оліверову голову на подушку і, відкинувши з його чола волосся, зазирнула йому в очі з такою добротою й любов'ю, що він мимоволі схопив тоненькою рукою її руку й обвив її навколо своєї шиї.

— Господи помилуй! — із сльозами на очах мовила старенька. — Яке вдячне дитя! І яке гарненьке! Якби ж то на моєму місці була зараз його мати, якби ж то вона могла його побачити!

— А може, вона таки бачить мене, — прошепотів Олівер, складаючи долоні. — Може, вона сиділа біля мене. Мені здавалося, ніби вона була тут.

— Це тобі ввижалося в гарячці, мій хлопчику, — лагідно мовила старенька.

— Та, мабуть, — відповів Олівер. — Бо небо від нас далеко і всі там щасливі, кому ж охота спускатися до ліжка хворого хлопця? Та якби вона дізналася, що я нездужаю, то й там пожаліла б мене, бо сама перед смертю була дуже хвора. Тільки навряд чи вона про мене щось знає, —

помовчавши, додав Олівер. — Бо коли б вона бачила, як мене кривдять, обличчя в неї було б сумне, а мені вона весь час сниться весела й щаслива.

Старенька нічого на це не відповіла; витерши спочатку очі, а потім окуляри, що лежали на ковдрі, — неначе окуляри були невід'ємною частиною її очей, — вона подала Оліверові якогось прохолодного напою, погладила по щоці й знову звеліла лежати тихо, щоб йому, бува, не погіршало.

Тож Олівер лежав дуже тихо, почасти тому, що хотів у всьому слухатися добру бабусю, а почасти, правду кажучи, й тому, що ця розмова геть знесилила його. Незабаром він задрімав, а прокинувся від світла свічки, поставленої коло його ліжка, й побачив джентльмена, який, тримаючи в руці великого золотого годинника, що гучно цокотів, зміряв йому пульс і сказав, що хворому набагато краще.

— Тобі набагато краще, правда ж, любий? — спитав джентльмен.

— Так, дякую, сер, — відповів Олівер.

— Я знаю, що тобі краще, — сказав джентльмен. — І тобі хочеться їсти, правда ж?

— Ні, сер, — відповів Олівер.

— Гм! Я знаю, що не хочеться, — сказав джентльмен. — Йому не хочеться їсти, місіс Бедвін, — глибокодумно зауважив він.

Старенька шанобливо схилила голову, мовби показуючи, що вважає лікаря дуже мудрою людиною. Лікар, певно, і сам дотримувався тієї ж думки.

— Зате спати тобі хочеться, правда ж, любий? — спитав він.

— Ні, сер, — відповів Олівер.

— Ні, — мовив лікар з дуже значущим і задоволеним виглядом. — Спати тобі не хочеться. І пити не хочеться, правда ж?

— Пити хочеться, сер, — відповів Олівер.

— Так я і думав, місіс Бедвін, — сказав лікар. — Йому хочеться пити, й це цілком природно. Ви можете дати йому трохи чаю й гірнок без масла. Не закутуйте його надто тепло, але глядіть також, щоб йому не було холодно. Домовились?

Старенька зробила реверанс. Лікар, покуштувавши прохолодного напою, схвалив його з ученим виглядом і квапливо попрощався; коли він спускався сходами, його черевики рипали вельми поважно і самовдоволено.

Олівер знову задрімав і прокинувся близько півночі. Старенька ласкаво побажала йому на добраніч і залишила його на стару гладку доглядальницю, яка щойно прийшла, принісши у вузлику маленький молитовник і великий нічний чепець. Надівши чепець на голову й поклавши молитовник на стіл, доглядальниця пояснила Оліверові, що пильнуватиме його вночі, а тоді присунула стілець ближче до каміна й почала куняти. Вві сні вона то стогнала, то скрикувала, то нахилялася так, що мало не падала зі стільця, і тому раз у раз прокидалася. Прокинувшись, старенька люто терла собі носа, але це не допомагало, і вона засинала знову.

Ніч спливала повільно. Олівер якийсь час лежав з розплющеними очима, то рахуючи світляні кола, що їх відкидала на стелю глибока чаша нічника, то неухважливо блукаючи поглядом по складних візерунках шпалер. Темрява й тиша настроювали на урочистий лад, вони навіяли хлопчикові думку про те, що багато днів і ночей у цій кімнаті питала смерть і що, можливо, й досі вона, жорстока і жаска, чаїться десь у

темному кутку, і він зарився обличчям у подушку й почав палко молитися.

Зрештою хлопець заснув тим глибоким, спокійним сном, який приходить лише після недавніх страждань, тим безжурним, тихим сном, з якого так важко повертатися до дійсності. Якби знати, що смерть така, як цей сон, то хто схотів би воскреснути, щоб знову поринути в наше буремне, метушливе життя з його турботами про теперішнє, тривогами за майбутнє, а найгірше — тяжкими спогадами про минуле!

Коли Олівер розплющив очі, стояв уже ясний день; хлопець почував себе бадьорим і щасливим. Криза минула. Він знову повернувся в цей світ.

Через три дні він уже міг сидіти в кріслі, підпертий з усіх боків подушками, а що він був іще слабкий і не міг ходити, то місіс Бедвін — економка — звеліла перенести його вниз, до своєї маленької кімнати. Коли його посадили біля каміна, ця добра бабуса вмостилася поряд і, всім серцем радіючи з того, що він відчуває себе набагато краще, дала волю сльозам.

— Не зважай на мене, мій хлопчику, — промовила нарешті вона. — Мені треба виплакати. Ну от, уже й по всьому, і я знову весела.

— Ви така добра, пані, — мовив Олівер.

— Ет, пусте, — сказала старенька. — Бульйон — от що зараз головне, і тобі саме пора його їсти. Адже лікар дозволив містерові Браунлоу прийти подивитися на тебе сьогодні вранці, і ти повинен мати хороший вигляд, бо що кращий вигляд ти матимеш, то приємніше йому буде.

І вона заходилася розігрівати в каструльці бульйон, такий міцний, що, на думку Олівера, якби його розбавити водою за нормою, встановленою

парафіяльною радою, то ним можна було б нагодувати принаймні триста п'ятдесят мешканців робітного дому.

— Ти любиш картини, мій хлопчику? — спитала старенька, помітивши, як пильно дивиться Олівер на портрет на стіні, якраз навпроти його крісла.

— Не знаю, — відповів Олівер, не відриваючи очей від полотна. — Я бачив їх так мало. Яке гарне обличчя в цієї жінки! Таке лагідне.

— Ох! — зітхнула старенька. — Художники завжди малюють жінок гарнішими, ніж у житті, інакше б у них не було замовників, дитино. Отой винахідник машинки, яка робить точну подобу людини²⁵, мав би знати, що успіху його машинка не матиме. Вона надто правдива, надто правдива.

Старенька від щирого серця засміялася з власного дотепу.

— А це... це подоба? — спитав Олівер.

— Так, — відповіла старенька, на мить відвертаючись від бульйону, — це портрет.

— Чий? — спитав Олівер.

— Бігме, не знаю, мій хлопчику, — добродушно відповіла старенька. — Якоїсь жінки, нам з тобою не знайомої. Я бачу, портрет припав тобі до серця.

— Він дуже гарний, — мовив Олівер,

— А він тебе часом не лякає? — сполошилася старенька, бо помітила, що хлопчик дивиться на картину мало не з побожним страхом.

— Ні, ні, — швидко відповів Олівер. — Тільки очі в цієї жінки такі сумні, і мені здається, що вони дивляться просто на мене. Аж за серце бере, — додав він стиха. — Вона ніби жива й ніби хоче мені щось сказати, але не може.

— Господи помилуй! — здригнувшись, вигукнула старенька. — Не кажи такого, дитино. Ти ще слабенький, і нерви в тебе після хвороби розладнані. Дай-но я пересуну твоє крісло, з цього боку тобі її не буде видно. Отак! — мовила вона, пересунувши крісло. — Тепер ти її не бачиш.

Олівер бачив портрет у своїй уяві так виразно, наче й не міняв місця, але він не хотів тривожити добру стару леді, а тому тільки лагідно всміхнувся, коли вона подивилася на нього. Тож місіс Бедвін, вирішивши, що він заспокоївся, взялася солити бульйон і кришити в нього сухарики з усією тією енергією, якої вимагає ця відповідальна справа. Олівер упорався з бульйоном надзвичайно швидко. Щойно він проковтнув останню ложку, в двері тихенько постукали.

— Заходьте! — сказала старенька, і на порозі з'явився містер Браунлоу.

Старий джентльмен увійшов дуже бадьорим кроком, та тільки-но він пересунув окуляри на лоб і, закривши руки за поли халата, нахилився, щоб краще розглянути Олівера, обличчя його почало дивно смикатись, бо він побачив, як страшенно хлопчик схуд і змарнів після хвороби. З поваги до свого добродійника Олівер спробував був підвестись, але не встояв і впав назад у крісло. І тут, правду кажучи, серце містера Браунлоу (а воно в нього було таке велике, що вистачило б на півдесятка звичайних добрих старих джентльменів) за допомогою якоїсь гідравліки, що її ми, не маючи відповідних наукових знань, пояснити не беремося, нагнало в його очі сльози.

— Бідолашне хлоп'я, бідолашне хлоп'я! — відкашлявшись, мовив містер Браунлоу. — Я сьогодні трохи захрип, місіс Бедвін. Боюсь, чи не застудився.

— Сподіваюся, що ні, сер, — озвалася місіс Бедвін. — Всю вашу білизну було добре висушено, сер.

— Не знаю, Бедвін, не знаю, — сказав містер Браунлоу. — Здається, вчора за обідом у мене була вогка серветка, але не треба зараз про це... Як ти себе відчуваєш, мій любий?

— Дуже добре, сер, — відповів Олівер. — І спасибі вам, сер, за вашу ласку до мене.

— Славний хлопчик, — рішуче сказав містер Браунлоу. — Ви вже нагодували його, Бедвін? Чим саме? Ріденькою юшечкою, га?

— Сер, він у мене щойно з'їв добрячу порцію чудового міцного бульйону, — відказала місіс Бедвін, злегка випростуючись і чітко наголошуючи на останньому слові, мовби даючи зрозуміти, що між ріденькою юшечкою і добре звареним міцним бульйоном нема нічого не те що спільного, а навіть схожого.

— Ух! — аж здригнувся містер Браунлоу. — Дві-три чарки доброго портвейну були б йому куди корисніші. Правда ж, Томе Уайт?

— Мене звуть Олівером, сер, — здивовано проказав хворий хлопчик.

— Олівером? — перепитав містер Браунлоу. — Олівером, а далі як? Олівером Уайтом?

— Ні, сер, Твістом. Олівером Твістом.

— Дивне прізвище! — мовив старий джентльмен. — А чому ж ти сказав судді, що тебе звуть Уайтом?

— Я йому такого не казав, сер, — відповів Олівер, дивуючись іще більше.

Це було так схоже на брехню, що старий джентльмен суворо подивився на Олівера. Проте не повірити йому було неможливо: кожна рисочка худого, змарнілого обличчя хлопчика дихала щирістю.

— Певно, якесь непорозуміння, — пробурмотів містер Браунлоу.

Та хоч придивлятися до обличчя Олівера більше не було потреби, він ніяк не міг відвести від нього очей, бо знову відчув, що воно нагадує якесь інше, дуже знайоме обличчя.

— Ви ж не сердитесь на мене, сер? — запитав Олівер, звівши на нього благальний погляд.

— Анітрохи, — заспокоїв його старий джентльмен. — Стривайте! Що це? Бедвін, подивіться!

З цими словами він швидко показав на портрет над головою Олівера, а тоді на обличчя хлопця. Це була жива копія. Ті самі очі, овал обличчя, уста. І вираз той самий, неначе найменші рисочки було відтворено з дивовижною точністю!

Олівер не довідався, що саме здивувало містера Браунлоу: ще надто слабкий, він зомлів від несподіваного вигуку. А поки цей вияв слабості триває, ми маємо можливість задовольнити інтерес читача до двох юних учнів веселого старого джентльмена.

Отож, коли Пройда і його достойний юний приятель Бейтс приєдналися до погоні за Олівером, спричиненої, як уже зазначалося,

тим, що вони в незаконний спосіб позбавили містера Браунлоу його особистої власності, — ними керувала цілком похвальна і зрозуміла турбота про самих себе. Оскільки щирий англієць найохочіше і найгаласливіше вихваляється своїми громадянськими свободами й недоторканністю своєї особи, то навряд чи є потреба доводити читачеві, що поведінка цих двох друзів має піднести їх в очах усіх громадських діячів та патріотів майже такою самою мірою, якою це переконливе свідчення їхнього піклування про власну безпеку та самозбереження підтверджує й унаочнює коротеньке зведення законів, що його деякі глибокодумні й практичні філософи поклали в основу всіх явищ та діянь Природи. Згадані філософи дуже мудро звели всю діяльність цієї доброї леді до правил та теорій і, роблячи вельми витончений і приємний комплімент її високій мудрості й розважливості, усунули з цього зведення геть усе, що стосується серця, благородних поривань та почуттів, бо все це, мовляв, ні до чого леді, котра, за одностайним загальним визнанням, стоїть вище від численних дрібних грішків та вад, властивих її статі.

Якби мені потрібен був ще якийсь доказ того, що поведінка цих двох юних джентльменів за згаданих складних обставин мала суто філософську основу, я відразу знайшов би його в тому факті (також відзначеному в попередній частині цієї оповіді), що вони відстали від погоні, як тільки загальна увага зосередилася на Олівері, й відразу ж подалися найкоротшим шляхом додому. Хоч я зовсім не маю наміру твердити, що уславлені вчені мудреці мають звичку скорочувати шляхи до своїх блискучих умовиводів (власне, вони швидше схильні збільшувати відстань за допомогою різних багатослівних кружлянь та відхилень, схожих на ті, до яких вдаються п'яні під тиском надто навального потоку думок), я все ж таки хочу, сказати і скажу прямо, що багато великих філософів при практичному застосуванні своїх теорій виявляють неабияку мудрість і обачність, наперед захищаючи себе від усіх неприємних несподіванок. Отже, в ім'я великого добра ви вільні чинити маленьке зло і маєте право вдаватись до будь-яких засобів, якщо їх виправдовує ваша мета. Ну, а визначення міри добра і міри зла і навіть різниці між добром і злом можна цілком полишити на компетентного

філософа — нехай він сам розбирається в цьому шляхом глибокого, всебічного й безстороннього дослідження кожного окремого випадку.

Обидва хлопці з неймовірною швидкістю пробігли заплутаним лабіринтом завулків та дворів і наважилися зупинитись аж тоді, коли опинились у низькому темному під'їзді. Постоявши там мовчки рівно стільки, скільки треба було, щоб відсапатись і здобутися на голос, юний Бейтс радісно верескнув і вибухнув реготом, таким нестримним, що аж упав і почав качатися на східцях біля дверей.

— Чого це ти? — спитав Пройда.

— Ха-ха-ха! — заливався Чарлі Бейтс.

— Та заткнися, — наказав Пройда, сторожко озираючись. — Хочеш, щоб нас злапали, дурню?

— Ой, не можу, — простогнав Чарлі. — Ой, не можу! Як він драпав: шасьт за один ріг, шасьт за другий, бах об ліхтарний стовп, відскочив — і далі, мов і сам він залізний, а я женуся за ним, горлаю, а витирачка ж у мене в кишені! Ой, лусну!

Жвава уява юного Бейтса відтворювала бачене в надто яскравих барвах, і, дійшовши до цього місця, він знову почав качатися на східцях, регочучи ще голосніше.

— А що скаже Фейгін? — спитав Пройда, скориставшись з тієї миті, коли його приятель похлинувся сміхом.

— Що? — перепитав Чарлі Бейтс.

— Отож-бо — що? — повторив Пройда.

— А що ж він може сказати? — спитав Чарлі і враз споважнів, бо вигляд у Пройди був серйозний. — Що він може сказати?

Містер Докінс з хвилину свистів, потім скинув капелюха, почухав потилицю і тричі кивнув головою.

— Це ти до чого? — спитав Чарлі.

— Тра-ля-ля, у городі теля, скотилась турбота в болото, тільки вона не моя, — мовив Пройда, і його хитра фізіономія невесело скривилась.

Пояснив він красно, та не дуже ясно. В усякому разі, як на юного Бейтса. І той знову спитав:

— Це ти до чого?

Пройда не відповів. Натомість він надів капелюха, зібрав під пахви поли свого довгого сюртука, випнув язиком щок, разів п'ять звичним, але красномовним жестом ляснув себе по перенісцю і, крутнувшись на підборах, шмигнув у під'їзд. Юний Бейтс, задумливо насупившись, подався слідом за ним.

Через кілька хвилин після цієї розмови кроки на рипучих сходах привернули увагу веселого старого джентльмена, який сидів перед каміном, тримаючи в лівій руці ковбасу і хліб, а в правій — складаний ніж. На підставці поряд стояв великий олов'яний кухоль. З брідкою посмішкою на блідому обличчі старий джентльмен обернувся до дверей і, пильно дивлячись з-під кущуватих рудих брів, почав прислухатись.

— Що це? — пробурмотів він, змінюючись з лиця. — Їх тільки двоє? А де ж третій? Невже вскочили в халепу? Побачимо!

Кроки наближались; ось вони вже на площадці. Двері повільно відчинились, і Пройда з Чарлі Бейтсом, увійшовши, зачинили їх за собою.

Розділ XIII

Тямущий читач знайомиться з новими дійовими особами, а також з різними цікавими перипетіями, які пов'язані з цими особами й мають безпосереднє відношення до цієї оповіді

— Де Олівер? — підвівшись, грізно спитав Фейгін. — Де цей хлопець?

Злодійчуки подивилися на свого наставника, очевидно, не на жарт перелякані його лютим виглядом, і збентежено презирнулися. Але не відповіли нічого.

— Що сталося з хлопцем? — вигукнув старий, схопивши Пройду за комір і клену чи його на чім світ стоїть. — Кажи, бо вдавлю!

Містер Фейгін явно не жартував, і Чарлі Бейтс, який твердо вірив, що береженого бог береже, і зовсім не відкидав можливості, що другим буде задушено його, впав навколішки й зайшовся голосним, протяжливим, несамовитим плачем — чимось середнім між ревом скаженого бугая й капітанського рупора.

— Скажеш ти чи ні? — гаркнув єврей і трусонув Пройду так, що той тільки дивом якимсь не вилетів із свого просторого сюртука.

— Його злапали фараони, і край! — похмуро відказав Пройда. — Пустіть мене, чуєте!

Рвучко смикнувшись, він вискочив із сюртука, який залишився в руках старого, схопив довгу виделку і штрикнув нею, спрямовуючи в жилет веселого старого джентльмена; якби він поцілив, то Фейгінові довго було б не до смішків.

Фейгін, однак, відскочив із спритністю, несподіваною для такої немічної з виду людини, схопив кухоль і замахнувся ним, цілячи в голову

нападника. Та в цю мить Чарлі Бейтс відвернув його увагу вже вкрай страхітливим виттям, і старий, нараз роздумавши, пошпурив кухоль з пивом у цього юного джентльмена.

— Що тут у вас в біса коїться? — пробурчав чийсь густий бас. — Хто це шпурнув кухоль? Ваше щастя, що попали пивом, а не кухлем, а то б я вам показав. Так-так, ясно. Хто ж іще, як не цей багатющий, загребущий, триклятущий старий єврей може розкидатися питвом? Людина склянки води даремно не вихлюпне, якщо, звісно, не навчилася дурити водопровідну компанію, а він... Що тут у вас сталося, Фейгіне? Хай вам біс, увесь шарф заляпали пивом!.. Ану, заходь, шолудива тварюко, чого став за дверима, наче соромишся свого хазяїна? Марш сюди!

Слова ці належали кремезному чолові'язі років тридцяти п'яти, убраному в чорний плисовий сюртук, дуже засмальцьовані коричневі бриджі, шнуровані черевики й сірі бавовняні панчохи на товстих ногах з опуклими мускулястими литками, — дивлячись на такі ноги при такому вбранні, завжди відчуваєш, що їм чогось бракує, а потім здогадуєшся: кайданів! На голові в незнайомця був коричневий капелюх, а на шиї — брудна строката хустка, обтріпаними кінцями якої він стирав з обличчя пиво. Коли гість скинув хустку, то виявилось, що обличчя в нього широке, грубе, днів зо три не голене, очі похмурі й одне з них прикрашене різнобарвним синцем, що свідчив про недавнє тілесне ушкодження.

— Заходь, чуєш? — прогарчав цей симпатичний громило.

До кімнати боязко прослизнув білий кудлатий пес з подряпаною мордою.

— Чого ти не зайшов відразу? — гаркнув на нього чолові'яга. — Може, тобі вже не підходить моя компанія, га? Лягай!

Для підкріплення наказу він штурхнув собаку ногою так, що той відлетів у протилежний кінець кімнати. Проте псові це, видно, було не первина: навіть не дзявкнувши, він згорнувся калачиком у кутку і, часто кліпаючи своїми злостивими очима, взявся розглядати кімнату.

— Ну, чим ти тут розважаєшся? — спитав чоловіча, зручно вмоштуючись на стільці. — Мордуєш малечу, ти, жмикруте ненаситний, старий кровопивце? Дивно, як вони тебе досі не зарізали. Бувши ними, я б тебе давно порішив. Так, бувши твоїм учнем, я б тебе давно вколошкав, а потім... ні, продати тебе я б, мабуть, не зумів, кому ти здався. Хіба що можна було б тебе заспиртувати й показувати як потвору, але таких великих банок, мабуть, не роблять.

— Ша, ша, містере Сайкс! — мовив, тремтячи, старий. — Нащо ж так голосно?

— Ану, без "містерів"! — гримнув здоровило. — Я твоїй чемності ціну знаю: чим ти ласкавіший, тим більше паскудство замишляєш. Ти знаєш, як мене звати, — так і називай. А прийде час, я свого імені не ослаблю — будь певен!

— Ну, гаразд, гаразд, Білле Сайкс, — підлесливо забелькотів старий. — Я бачу, ти в поганому гуморі, Білле.

— Ти вгадав, — відповів Сайкс. — Але й тебе, певно, щось гризе, якщо ти розкидаєшся кухлями. Чи, може, тобі за іграшку — що кухлем кинути, що своїх виказати...

— Ти здурів? — скрикнув старий, хапаючи його за рукав і показуючи на хлопців.

Містер Сайкс задовольнився пантомімою: ніби зашморгнув вузол під своїм лівим вухом і звісив голову на праве плече; старий, видимо, чудово зрозумів, що це має означати. Потім злодійською говіркою, якою він звик

висловлюватись і якої ми тут не наводимо, бо читач її однаково б не зрозумів, містер Сайкс зажадав склянку чого-небудь міцного.

— І дивись, не підсип туди отрути, — додав він, кладучи на стіл капелюха.

Сказано це було жартома, та якби він побачив, як лиховісно звузилися очі в старого, коли той, закусивши синю губу, обернувся до буфета, він переконався б, що ця засторога не зайва, бо веселому старому джентльменові й справді не чуже було бажання зміцнити виріб винокура.

Вихиливши дві-три скляночки, містер Сайкс зводив звернути увагу на юних джентльменів; ця люб'язність привела до розмови, в ході якої Пройда детально розповів, чому і як заарештовано Олівера, — дозволяючи собі трохи відхилятись від істини, а подекуди прикрашати її, як того, на його думку, вимагали обставини.

— Боронь боже, ще бовкне зайве, — мовив єврей. — Нам тоді не минути лиха.

— Може статись, може статись, — зловтішно вишкірився Сайкс. — Візьме й продасть тебе, Фейгіне.

— А як, боронь боже, — провадив далі єврей, мовби не почувши слова гостя й водночас пильно дивлячись на нього, — а як, боронь боже, ми погоримо, то погорять і інші, і не знаю, як мені, а тобі буде-таки непереливки, мій голубе.

Сайкс здригнувся й рвучко обернувся до Фейгіна. Але старий джентльмен, звівши плечі до самих вух, втупився відсутнім поглядом у стіну.

Запала тривала мовчанка. Здавалося, всі члени чесної компанії поринули у власні роздуми, включаючи й пса, який кровожерно облизувався, мовби уявляючи собі, як хапне за литку першого-ліпшого перехожого, що трапиться йому на вулиці.

— Треба, щоб хтось дізнався, чим воно скінчилось у відділку, — сказав містер Сайкс уже куди поміркованішим тоном.

Єврей кивнув головою на знак згоди.

— Якщо він не засипав нас і дістав строк, турбуватися нема чого, аж поки його випустять, — додав містер Сайкс. — А тоді доведеться про нього подбати. Взяти на шворку.

Старий знову кивнув головою.

Сайкс, звісно, говорив діло, але здійсненню його пропозиції заважала одна вельми серйозна обставина. А саме: і Пройда і Чарлі Бейтс, і Фейгін, і містер Вільям Сайкс, кожен окремо і всі разом, відчували глибоку й непереборну нехоть до поліції і не наблизились би до поліційного відділка ні за які скарби в світі.

Важко сказати, скільки часу вони просиділи б отак, мовчки дивлячись один на одного в досить-таки прикрій нерішучості. Але нам нема чого міркувати над цим, бо раптова поява двох юних леді, яких Олівер уже бачив раніше, знову розв'язала всім язика.

— Ось хто нас виручить! — вигукнув єврей. — Бет піде. Ти ж підеш, серденько?

— Куди? — спитала юна леді.

— Та до поліції, серденько, — улесливо мовив Фейгін.

Треба віддати належне юній леді: вона не відмовилася руби, а тільки твердо й урочисто заявила, що краще вже піде "до чорта в зуби". Ухилившись у такий чемний і делікатний спосіб, вона довела, що наділена тим природженим тактом, який не дозволяє їй засмучувати ближнього прямою і різкою відмовою.

Фізіономія в старого витяглася. Він відвернувся від юної леді в яскравому, щоб не сказати розкішному, вбранні — червоній сукні, зелених черевиках, жовтих папільйотках — і медовим голосом звернувся до другої:

— Ненсі, рибонько, а що ти скажеш?

— Що нічого не вийде, і не проси, Фейгіне, — відповіла Ненсі.

— Цебто як? — втрутився містер Сайкс, кидаючи на неї похмурий погляд.

— А отак, Білле, — незворушно відказала дівчина.

— Кому ж іти, як не тобі, — наполягав містер Сайкс. — Про тебе тут ніхто нічого не знає.

— А я й не хочу, щоб знали, — відповіла Ненсі так само спокійно. — Тому й кажу не "так", а "ні", Білле.

— Вона піде, Фейгіне, — сказав Сайкс.

— Ні, вона не піде, Фейгіне, — заперечила Ненсі.

— Піде, піде, Фейгіне, — сказав Сайкс.

І він мав рацію. Погрозами, обіцянками, хабарами юну леді врешті уговтали-таки взяти на себе цю місію. Її і справді не могли зупинити міркування, що стримували її милу подружку: зовсім недавно перебравшись у Філд-Лейн з віддалених, але таких милих матроському серцю кварталів Реткліфу²⁶, вона могла не боятися, що її впізнає тут хтось із численних знайомих.

Тож, надівши поверх сукні чистий білий фартушок і сховавши папільйотки під солом'яним капелюшком — обидва предмети туалету старий видобув із своїх невичерпних запасів, — міс Ненсі приготувалася виконати доручення.

— Зажди-но хвильку, рибонько, — мовив єврей, подаючи їй кошика з кришкою. — Триматимеш його в руці. Так буде пристойніше, голубонько.

— А в другу руку дай їй ключ од дверей, Фейгіне, — сказав Сайкс. — Вона тоді виглядатиме зовсім натурально.

— Авжеж, твоя правда, — зрадів старий, чіпляючи на вказівний палець юної леді великого ключа. — Отакі Чудово! Чудово, рибонько моя! — вигукнув він, потираючи руки.

— Ой братику! Сердешний, любий, безвинний братику! — заголосила Ненсі, обливаючися сльозами й розпачливо трясучи в руках кошика й великого ключа. — Що з ним. сталося? Куди його поділи? Ой, згляньтесь, джентльмени, скажіть, що ви зробили з моїм рідним братиком? Благаю, скажіть, джентльмени!

Викликавши цим жалісним, зворушливим лементом безмежне захоплення своїх слухачів, міс Ненсі замовкла, підморгнула товариству, всміхнулася, вклонилась і вийшла.

— Оце таки тямуща дівчина, мої дорогесенькі, — мовив єврей, обертаючись до своїх юних друзів, і поважно похитав головою, немовби закликаючи їх наслідувати її блискучий приклад.

— Вона робить честь жіноцтву, — озвався містер Сайкс і, наповнивши склянку, грюкнув по столу кулачиськом. — П'ю за її здоров'я й за те, щоб усі вони були такі, як вона!

Поки вони розсипалися в цих та багатьох інших похвалах на адресу Ненсі, ця юна леді поспішала до поліційного відділка, куди незабаром і прибула цілком щасливо, незважаючи на деяку несміливість, таку природну для беззахисної дівчини, яка не звикла ходити вулицями сама.

Зайшовши з двору, Ненсі постукала ключем у двері однієї з камер і прислухалась. Не почувши нічого, вона кахикнула і знову прислухалась. Відповіді не було, і тоді вона ніжним голосом прошепотіла:

— Ноллі, любий Ноллі!²⁷

В камері не було нікого, крім нещасного босого злочинця, заарештованого за гру на флейті; коли його злочин проти суспільства був повністю доведений, містер Фенг засудив бідолаху на місяць ув'язнення у виправному будинку, вельми слушно й дотепно зауваживши, що раз у легенях цього дударя стільки зайвого повітря, то нехай він краще ним рухає "млин", аніж переводить його на духовий інструмент.

В'язень не відповів Ненсі, бо оплакував свою флейту, конфісковану на користь муніципалітету. Отож Ненсі перейшла до сусідньої камери й знову постукала.

— Чого вам? — озвався тихий, кволий голос.

— Чи нема там у вас маленького хлопчика? — схлипнувши, спитала Ненсі.

— Ні! — відповів в'язень. — Боронь боже!

Це був шістдесятип'ятирічний волоцюга, засуджений до ув'язнення через те, що він не грав на флейті, тобто за те, що жебрав на вулиці, не заробляючи собі на прожиток якоюсь працею. А в камері поряд чекав, поки його переведуть до тієї самої в'язниці, чоловік, що розносив на продаж олов'яний посуд без належного на те дозволу й таким чином заробляв собі на прожиток в обхід податкового відомства.

Оскільки серед цих злочинців Олівера не було й жоден з них нічого про нього не знав, Ненсі звернулася просто до добродушного тюремника в смугастому жилеті і, жалібно стогнучи й голосячи, — а виходило це в неї дуже переконливо завдяки тому, що вона раз у раз сплескувала руками, в яких тримала ключа й кошика, — зажадала, щоб він віддав їй її дорогого братика.

— А в мене його немає, любя моя, — сказав старий.

— Де ж він? — розпачливо вигукнула Ненсі.

— Його забрав із собою джентльмен, — відповів тюремник.

— Який джентльмен? Господи, боже мій, який джентльмен? — заволатала Ненсі.

У відповідь на безладні розпити прибитої горем сестри старий розповів, як Олівер під час судового розгляду зомлів, як його виправдали, коли один із свідків довів, що крав не він, а інший хлопець, який уник арешту, і як після цього позивач повіз Олівера, непритомного, до себе додому. Що ж до адреси, то її сторож не знав, тільки чув, що кучерові звеліли їхати до Пентонвілу.

Вкрай засмучена, приголомшена сестра, заточуючись, попленталася до воріт, але за ними враз перейшла з нетвердої ходи на швидкий біг і кружним шляхом, весь час петляючи, помчала до житла Фейгіна,

Ледве вислухавши її звіт, містер Біля Сайкс квапливо гукнув білого собаку, насунув капелюха й подався геть, не гаючи часу навіть на те, щоб попрощатися з товариством.

— Нам конче треба довідатися, де він, мої любі, його треба будь-що знайти, — дуже схвильовано мовив старий. — Чарлі, ти на діло більше не ходи, крутись по Пентонвілу, поки чого-небудь не вивідаєш! Ненсі, голубонько, його треба розшукати. Я цілком покладаюся на тебе, голубонько, на тебе й на Пройду! Стривайте, стривайте, — додав він, тремтячою рукою відмикаючи шухляду, — ось вам гроші, дорогенькі мої. Цю нашу лавочку я від сьогодні зачиняю. Ви знаєте, де мене знайти. А тепер мерщій звідси! Не гайте ні хвилини, дорогесенькі!

Кажучи це, він виштовхав їх із кімнати, а тоді двічі обернувши ключа й клацнувши засувом, витяг із схованки скриньку, яку ненароком побачив Олівер, і заходився похапцем розпихати по кишенях годинники й коштовності.

Стукіт у двері змусив його здригнутись.

— Хто там? — верескливо скрикнув він.

— Я! — озвався крізь замкову щілину голос Пройди.

— Ну, чого тобі? — роздратовано гукнув Фейгін.

— Ненсі питає, чи тягти його до нашого другого кишля? — спитав Пройда.

— Атож, — відповів старий. — Як тільки вона його злапає! Головне, знайдіть його! А там я вже знатиму, що робити, — будьте певні!

— Ясно, — буркнув хлопець і кинувся наздоганяти своїх товаришів.

— Він іще не встиг виказати нас своїм новим друзям, — пробурмотів єврей, знову беручись до своєї роботи. — А тепер уже, може, і не встигне. Може, нам удасться заткнути йому пельку.

Розділ XIV

містить далші подробиці про перебування Олівера у містера Браунлоу, а також знаменне пророцтво, яке джентльмен на прізвище Грімвіг виголосив стосовно Олівера, коли той вирушив виконувати доручення

Олівер швидко очуняв після непритомності, викликаної раптовим вигуком містера Браунлоу, і відтоді джентльмен та місіс Бедвін старанно уникали будь-яких згадок про портрет; у своїх подальших розмовах вони не торкалися Оліверового минулого й не обговорювали його майбутнього, обмежуючись лише такими темами, які могли розважити його, але не схвилювати.

Олівер був усе ще надто кволий, щоб сідати за загальний стіл, та наступного ранку, коли його перенесли до кімнати економки, він перш за все кинув нетерплячий погляд на стіну, сподіваючись знову побачити обличчя гарної леді. Та він сподівався даремно: портрет було знято.

— Так-так, — мовила економка, перехопивши Оліверів погляд. — Як бачиш, його забрали.

— Бачу, що забрали, пані, — сказав Олівер. — Але чому?

— Його зняли, дитинко, бо містер Браунлоу вважає, що портрет тебе стурбував. Ану ж, каже, він пошкодить твоєму здоров'ю, — пояснила старенька.

— Та ні, він мене зовсім не стурбував, пані, — сказав Олівер. — Мені приємно було дивитися на нього. Він мені так сподобався.

— Ну, гаразд, гаразд, — добродушно мовила старенька леді. — Постарайся якнайшвидше видужати, мій хлопчику, і ми його знову повісимо. Домовились? Обіцяю тобі! А тепер поговорімо про щось інше.

Оце й усе, що Олівер зумів дізнатись на той час про портрет. Місіс Бедвін була до нього така добра, що, з вдячності до неї, він поклав собі викинути його з пам'яті і цілий ранок уважно слухав нескінченні розповіді старенької про її милу, гарну дочку, яка одружилася з милим, гарним чоловіком і живе на селі, і про сина, теж чудового хлопця, який служить прикажчиком у купця у Вест-Індії²⁸ й чотири рази на рік надсилає їй такі шанобливі листи, що про них без сліз і говорити не можна. Коли старенька досхочу набалакалася про високі душевні якості своїх дітей, а також про ангельську вдачу свого чоловіка, який — царство йому небесне! — помер рівно двадцять шість років тому, надійшов час чаювати. Після чаю вона почала вчити Олівера гри в крибедж²⁹, яку він враз опанував, і вони грали дуже зосереджено й з великим зацікавленням, аж поки хворому приспіла пора вечеряти підігрітим розбавленим водою вином із хрумкою грінкою й лягати в м'яке ліжко.

Дні одужання Олівера були такі щасливі! Доти життя його спливало в безнастанних злигоднях та колотнечі, і тепер, опинившись у чистоті, теплі, спокої, серед привітних, добрих людей, хлопець почувався, мов у раю. Коли він спромігся нарешті стати на ноги, містер Браунлоу звелів купити йому нове вбрання, новий картуз і нові черевики. Старим одягом Оліверові дозволили розпорядитися на власний розсуд, і він віддав усе покоївці, яка ставилася до нього дуже ласкаво, щоб та його продала євреєві-лахмітникові, а гроші залишила собі. Служниця охоче погодилася. І коли Олівер, стоячи біля вікна вітальні, побачив, як

лахмітник сунув ті речі в торбу й пішов геть, хлопця охопила радість: нарешті він позбувся свого старого одягу, і йому ніколи більше не доведеться надягати його! Зрештою, то й справді було жалюгідне вбрання, а Олівер ще зроду не мав нової одежини.

Одного вечора, десь за тиждень після випадку з портретом, коли Олівер розмовляв з місіс Бедвін у її кімнаті, містер Браунлоу переказав, що бажає бачити Олівера Твіста в своєму кабінеті, щоб поговорити з ним, якщо хлопчик почувається добре.

— Господи, царице небесна! Помий швиденько руки, дитино, і дай-но я тебе гарненько розчешу! — вигукнула місіс Бедвін. — Боже, боже! Якби я знала, що він тебе покличе, то наділа б тобі чистенького комірця, і ти б у нас був, як лялечка!

Олівер слухняно помив руки, і хоч старенька бідкалася, що не встигла пропрасувати гофрований комірець його сорочки, хлопчик, незважаючи на цю ваду в своєму вбранні, мав напрочуд гарний, чепурний вигляд; тож врешті, задоволено оглянувши його з голови до ніг, місіс Бедвін визнала, що якби їх навіть попередили завчасно, навряд чи можна було б домогтися більшої досконалості.

Підбадьорений цим висновком, Олівер постукав у двері кабінету. Містер Браунлоу запросив його зайти, і хлопець опинився у невеличкій, заповненій книжками кімнаті, що виходила вікном у гарний садок. Перед вікном стояв стіл, за яким сидів з книжкою в руках містер Браунлоу. Побачивши Олівера, він поклав книжку й запросив його сісти біля столу. Олівер слухняно сів, зачудовано думаючи про те, чи може людина перечитати таку силу-силенну книжок, написаних, мабуть, для того, щоб зробити світ мудрішим. До речі, над цим питанням щодня сушать собі голову люди куди досвідченіші за Олівера Твіста.

— Тут у мене багато книжок, правда ж, хлопчику мій? — сказав містер Браунлоу, помітивши, з якою цікавістю Олівер оглядає полиці, що сягали аж під стелю.

— Ой, як багато, сер, — відповів Олівер. — Я такої сили книжок ще не бачив зроду.

— Ти перечитаєш їх усі, якщо будеш слухняний, — лагідно мовив старий джентльмен. — І читати їх буде тобі куди цікавіше, ніж розглядати оправи, — а втім, не завжди, бо є-таки книжки, в яких найцінніше — це палітурки й корінець.

— Певно, це ви про оті, важенні, сер? — спитав Олівер, показуючи на тиснені золотом великі фоліанти.

— Ну, не обов'язково, — усміхнувся старий джентльмен, гладячи Олівера по голові. — Навіть маленькі томики бувають інколи ой які важкі. А ти хотів би набратися розуму і, як виростеш, писати книжки?

— Ні, сер, краще я їх читатиму, — відказав Олівер.

— Що? Ти не хочеш бути письменником? — здивувався старий джентльмен.

Олівер поміркував трохи, а тоді відповів, що як на нього, то краще все ж таки не писати книжки, а продавати їх. Тут містер Браунлоу весело засміявся й заявив, що це чудовий дотеп. Олівер зрадів від похвали, хоч у чому полягає той дотеп він не зрозумів.

— Ну, гаразд, гаразд, домовилися, — мовив, трохи заспокоївшись, старий джентльмен. — Не хочеш бути письменником, то й не треба. Тим більше, що є он скільки чесних ремесел. Ти хотів би стати, скажімо, цеглярем?

— Атож, дякую, сер, — відповів Олівер так поважно, що старий джентльмен знову засміявся й сказав щось про його дивовижний інстинкт, але Олівер не зрозумів цього зауваження, а тому пустив повз вуха.

— А тепер, — почав містер Браунлоу, і лагідний голос його ще більше полагіднішав, якщо таке взагалі можливо було, але обличчя при цьому незвично споважніло, — слухай уважно те, що я тобі скажу, хлопчику мій. Я говоритиму з тобою цілком одверто, бо певен, що ти мене зрозумієш не гірше за багатьох доросліших від тебе.

— Ой, тільки не кажіть, що ви хочете прогнати мене, сер! — вигукнув Олівер, зляканий таким серйозним початком. — Не виганяйте мене на вулицю! Дозвольте залишитись у вас бодай прислужником! Я не хочу повертатися в те пекло! Згляньтеся, сер!

— Люба дитино, — мовив старий джентльмен, зворушений цим несподіваним палким благанням. — Не бійся, я тебе не залишу, якщо ти сам мене до цього не змусиш.

— Цього не буде, не буде ніколи, сер! — перебив його Олівер.

— Сподіваюсь, — відповів старий джентльмен. — І вірю, що ти не з таких. Мене вже не раз обманювали ті, кому я намагався допомогти, але мені дуже хочеться вірити тобі, бо, сам не знаю чому, ти припав мені до вподоби. Всі найдорожчі, найлюбіші мені люди давно вже зійшли в могилу, і хоч радість і щастя мого життя поховані разом з ними, моє серце не стало домовиною, не замкнулося для добрих почуттів. Під ударами долі ці почуття лише зміцніли й очистилися.

Старий джентльмен промовив це стиха, звертаючись скоріше до себе, ніж до хлопчика, а потім замовк. Олівер сидів, затамувавши подих.

— Так-так, — мовив нарешті трохи веселіше старий джентльмен. — Я кажу тобі все це, бо в тебе серце молоде. І, знаючи тепер, які втрати і страждання випали на мою долю, ти, можливо, постарася не завдавати мені нових прикрощів. Ти кажеш, що ти сирота, один як палець на цім світі. Відомості, які я маю про тебе, підтверджують твої слова. Тож тепер розкажи мені все про себе: звідки ти родом, хто тебе виховував і як ти опинився в такому товаристві. Кажі мені саму тільки правду, і я повік буду твоїм другом.

Олівер не зразу спромігся на мову, бо його душили сльози. Та коли він розтулив уже був рота, щоб розпочати оповідь про те, як йому йшлося на фермі і як містер Бамбл забрав його звідти до робітного дому, знадвору раптом почувся нетерплячий короткий стук, і покоївка, збігши сходами, доповіла, що прийшов містер Грімвіг.

— Він на хвилинку чи з візитом? — спитав містер Браунлоу.

— З візитом, сер, — відповіла покоївка. — Він спитав, чи пекли у нас сьогодні здобу, я відповіла, що пекли, і тоді він сказав, що прийшов пити чай.

Старий джентльмен усміхнувся й пояснив Оліверові, що містер Грімвіг — його давній приятель; чоловік він трохи грубуватий, але зважати на це не треба, бо насправді, як давно вже переконався містер Браунлоу, серце в нього золоте.

— То, може, мені вийти, сер? — спитав Олівер.

— Ні, — відповів містер Браунлоу. — Я б хотів, щоб ти залишився.

В цю мить до кабінету зайшов, спираючись на товстий ціпок, кульгавий гладкий дідуган у синьому сюртуці, смугастому жилеті, нанкових штанях, гетрах і крислатому білому капелюсі із зеленою облямівкою. З-під жилета в нього витикалося дрібно гофроване жабо, на

грудях на довжелезному сталевому ланцюжку теліпався ключ, а нашійна хустка була зав'язана вузлом завбільшки як апельсин. Обличчя гостя весь час кривилося в чудернацьких гримасах, які годі було описати. Говорячи, він мав звичку схиляти голову набік і дивитися на співрозмовника скоса, що надавало йому дивовижної схожості з папугою. Саме в такій позі він і зупинився, тільки-но переступивши поріг, і, тримаючи у випростаній руці апельсинову шкуринку, сердито заговорив:

— Дивіться! Бачите? Ну, скажіть, чи не диво це, чи не чортівня якась? Скрізь, хоч куди б я зайшов, на сходах неодмінно має валятись оцей помічник бідного лікаря. Через апельсинову шкуринку я колись скульгавів, і я певен, що врешті апельсинова шкуринка вкоротить мені віку! От побачите, сер, апельсинова шкуринка зведе мене зі світу! Як цього не станеться, то — присягаюсь! — я ладен з'їсти свою голову, сер!

Цією мужньою присягою містер Грімвіг мав звичку підкріплювати й підтверджувати трохи чи не кожну свою заяву, хоч навіть коли припустити, що досягнення науки дозволять урешті людині з'їсти власну голову, якщо вона того побажає, — важко повірити, що серед нас може знайтись ненажера, який упорав би за одним разом таку велику голову, як Грімвігова, навіть якщо не брати до уваги дуже товстого шару пудри.

— Я з'їм свою голову, сер! — повторив містер Грімвіг, стукаючи ціпком об підлогу. — Гм! А це що таке? — вигукнув він, помітивши Олівера, й позадкував.

— Це малий Олівер Твіст, про якого я вам розповідав, — відповів містер Браунлоу.

Олівер уклонився.

— Ви хочете сказати, що це той самий хлопчина, в якого була гарячка? — спитав містер Грімвіг, відступивши ще на крок. — Хвилинку, хвилинку! Мовчіть! Ага! — раптом переможно вигукнув він, бо зробив

відкриття, яке змусило його забути навіть про страх заразитися гарячкою. — То це він їв апельсин! Авжеж, ось хто їв апельсин і кинув шкуринку на сходах, — якщо це не так, я ладен з'їсти свою голову — і його на додачу!

— Та ні, не їв він апельсина, — сміючись, відказав містер Браунлоу. — Ну ж бо, кладіть капелюха й знайомтеся з моїм маленьким другом.

— Мене це просто виводить із себе, сер, — провадив свої дратівливий дідуган, стягуючи рукавички. — Наша вулиця завжди всіяна апельсиновими шкуринками, і мені достеменно відомо, що розкидає їх синочок лікаря, який живе на розі. Не далі як учора ввечері одна молода жінка посковзнулася на шкуринці і впала на штахети мого садка. Я побачив, як, підвівшись, вона подивилася на триклятий закличний ліхтар³⁰ над дверима того лікаря. "Не йдіть до нього! — гукнув я їй з вікна. — Він душогуб! Він ставить пастки на людей!" І це щира правда — якщо ні, то я ладен...

Тут запальний містер Грімвіг грюкнув ціпком об підлогу, — друзі його знали, що так він дає свою звичну обітницю тоді, коли не висловлює її вголос. Потім, не випускаючи з рук ціпка, він сів і, розкривши лорнет, що висів на широкій чорній стрічці, почав розглядати Олівера; відчувши себе об'єктом спостереження, хлопчик почервонів і знову вклонився.

— То це той самий хлопець? — мовив нарешті містер Грімвіг.

— Атож, той самий, — кивнув містер Браунлоу.

— Як ти відчуваєшся, хлопче? — спитав містер Грімвіг.

— Набагато краще, сер, дякую, — відповів Олівер.

Знаючи, що його дивакуватий приятель може ляпнути щось неприємне, містер Браунлоу спішно попросив Олівера піти сказати місіс

Бедвін, що вони вже готові пити чай. Олівер радо подався геть з кімнати, бо, щиро кажучи, гість не зовсім йому сподобався.

— Гарненький хлопчик, правда ж? — спитав містер Браунлоу.

— Не знаю, — буркнув містер Грімвіг.

— Не знаєте?

— Атож. Не знаю. Як на мене, то всі хлопці однакові. Я знаю тільки два види хлопців: одні борошняні, інші м'ясолиці.

— І до якого з них належить Олівер?

— До борошняного. А в одного мого приятеля син м'ясолиций. Усі його називають гарним. Голова в нього кругла, щоки червонючі, очі масні. Жах, який бридкий! Руки, ноги, тулуб такі товсті, що синій його костюмчик, здається, от-от лусне; голос лоцманський, апетит вовчий. Зразу видно — негідник!

— Годі вам, — сказав містер Браунлоу. — Малому Оліверові Твісту всі ці риси не властиві, тож не розпаляйтесь.

— Так, не властиві, — відповів містер Грімвіг. — В нього можуть бути ще гірші.

Тут містер Браунлоу невдоволено кахикнув, що, очевидно, неабияк потішило містера Грімвіга.

— Атож, можуть бути ще гірші, — повторив він. — Звідки взявся цей хлопець? Хто він і що він? Ну, була в нього гарячка. То й що? Хіба на гарячку хворіють тільки порядні люди? Поганих вона теж часом уражає, будьте певні! Одного чоловіка — я знав його — повісили на Ямайці³¹ за

те, що він убив свого хазяїна. У нього було шість нападів гарячки — і що ж, гадаєте, його через це помилували? Пхе! Дурниці!

Річ у тім, що в глибині душі містер Грімвіг був дуже схильний визнати і зовнішність, і поведінку Олівера надзвичайно приємними. Але проти цього повставав притаманний йому дух сперечання, що саме загострився через знайдену апельсинову шкуринку. Тому, подумки заприсягшись, що ніхто в світі не змусить його ставитися до хлопця прихильно чи неприхильно, містер Грімвіг відразу почав суперечити своєму приятелеві. Коли містер Браунлоу визнав, що на жодне з поставлених запитань ще не може дати задовільної відповіді, бо вирішив не розпитувати Олівера про його минуле, поки хлопчик зовсім не одужає, містер Грімвіг зловтішно посміхнувся й глузливо запитав, чи економка має звичку перевіряти після вечері столове срібло, бо одного чудового ранку, мовляв, вона не долічиться двох-трьох столових ложок, а якщо ні, то він ладен... і так далі.

Містер Браунлоу сам відзначався досить запальною вдачею, проте, звиклий до химер свого приятеля, він вислухав усе це дуже добродушно. За чаєм містер Грімвіг ласкаво зволив зауважити, що здобні булочки на смак просто чудові, тож мир і спокій було відновлено, і Олівер, який теж сидів за столом, уже почував себе вільніше в присутності сердитого дідугана.

— А коли ж ви маєте намір вислухати повну, правдиву й докладну оповідь про життя і пригоди Олівера Твіста, сер? — запитав містер Грімвіг у містера Браунлоу наприкінці чаювання, поглядаючи скоса на хлопчика.

— Завтра вранці, — відповів містер Браунлоу. — Я хотів би вислухати його сам на сам. Прийдеш до мене, любий мій, о десятій ранку.

— Гаразд, сер, — відповів Олівер не зовсім твердо, бо його збентежив пильний погляд містера Грімвіга.

— От послушайте, — прошепотів цей джентльмен містерові Браунлоу.
— Він до вас завтра вранці не прийде. Я бачив, як він завагався, перше ніж відповісти. Він обдурює вас, друже мій.

— Нічого подібного! — запально вигукнув містер Браунлоу.

— Якщо ні, — мовив містер Грімвіг, — то я ладен... — і ціпок стукнув об підлогу.

— А я життям своїм ручуся, що він каже правду! — сказав містер Браунлоу і грюкнув кулаком об стіл.

— А я головою ручуся, що бреше! — відказав містер Грімвіг і собі грюкнув кулаком об стіл.

— Побачимо, — сказав містер Браунлоу, стримуючи гнів.

— Атож, побачимо, — піддражнив його містер Грімвіг. — Побачимо!

В цю мить сама доля втрутилася в особі місіс Бедвін, яка зайшла з пакунком книжок, що їх містер Браунлоу купив того ранку в уже знайомого нам книгаря. Поклавши пакунок на стіл, вона рушила була до дверей, але містер Браунлоу спинив її:

— Затримайте посильного, місіс Бедвін, — сказав він. — Я маю повернути кілька книжок.

— Він уже пішов, сер, — відповіла місіс Бедвін.

— То заверніть його, — звелів містер Браунлоу. — Це справа нагальна. Книгар людина бідна, а за ці книжки не сплачено. До того ж кілька книжок треба відіслати назад.

Двері на вулицю було відчинено. Олівер побіг в один бік, покоївка в другий, а місіс Бедвін з порога верескливо гукала посильного, але той уже зник. Олівер і покоївка повернулись і захекано доповіли, що посильного і сліду нема.

— Як прикро! — вигукнув містер Браунлоу. — Я так хотів віддати ці книжки ще сьогодні!

— А ви відішліть їх з Олівером, — уїдливо посміхнувшись, порадив містер Грімвіг. — Він, звісно ж, передасть їх у повній цілості.

— Так, будь ласка, дозвольте мені, сер, — попрохав Олівер. — Я бігтиму всю дорогу, сер.

Старий джентльмен саме збирався сказати, що Олівер ні в якому разі не піде, але єхидне кахикання містера Грімвіга змусило його вирішити інакше: нехай Олівер швидко виконає доручення і тим відразу спростує несправедливі підозри містера Грімвіга, принаймні в цьому питанні.

— Гаразд, я дозволяю тобі, любий мій, — мовив містер Браунлоу. — Книжки лежать на стільці біля мого столу. Принеси-но їх.

Радіючи нагоді прислужитись, Олівер умить збігав нагору й повернувся з книжками під пахвою й картузом у руці і став, чекаючи вказівок.

— Перекажи, — почав містер Браунлоу, твердо глянувши в очі містерові Грімвігу, — перекажи книгареві, що я повертаю йому ці книжки й віддаю свій борг — чотири фунти й десять шилінгів. Ось тобі п'ять фунтів. Ти маєш, отже, принести мені десять шилінгів решти.

— Я обернуся за десять хвилин, сер! — завзято вигукнув Олівер.

Сховавши гроші до кишені й застебнувши куртку, він обережно взяв під пахву книжки, чемно вклонився й вийшов з кімнати. Місіс Бедвін провела його до дверей, знову й знову пояснюючи, як пройти найближчим шляхом, і нагадуючи прізвище книгара й назву вулиці, хоч Олівер запевняв її, що добре все це затямив. Зрештою, напутивши хлопчика, щоб він, бува, не застудився, старенька відпустила його.

— Який же він славний, благослови його, боже, — зітхнула вона, дивлячись йому вслід. — І мені чомусь так тривожно. Може, не слід було б йому йти...

В цю мить Олівер озирнувся і, перш ніж завернути за ріг, весело кивнув їй головою. Старенька відповіла йому усмішкою, зачинила двері й пішла до своєї кімнати.

— Нумо подивимось, — мовив містер Браунлоу, дістаючи з кишені годинника й кладучи його на стіл перед собою. — Щонайбільше за двадцять хвилин він буде тут. На той час уже стемніє.

— О, то ви й справді вважаєте, що він повернеться? — спитав містер Грімвіг.

— А ви ні? — всміхнувся містер Браунлоу.

Дух сперечання в грудях містера Грімвіга був у цю мить особливо впертий, і впевнена усмішка містера Браунлоу цю впертість тільки посилила.

— Ні, — мовив містер Грімвіг і грюкнув об стіл кулаком. — Ні, не вважаю. Хлопець вийшов у новому вбранні, під пахвою в нього пака дорогих книжок, а в кишені п'ятифунтова банкнота. Він подасться до своїх друзів-злодюг і насміється з вас. Якщо цей хлопець колись повернеться в цей дім, я ладен з'їсти свою голову.

Проказавши це, він присунув свого стільця ближче до столу, й обидва приятелі завмерли в мовчазному чеканні над годинником, що лежав між ними.

Щоб показати, як багато важать для нас наші погляди і на які нерозважливі й необачні висновки штовхає нас затята гордовитість, зазначимо, що хоч містер Грімвіг не був бездушним і щиро співчував би своєму другові, якби той став жертвою підступності й обману, — незважаючи на все це, він зараз палко, від душі хотів, щоб Олівер не повернувся.

Вже споночило так, що важко було розгледіти цифри на циферблаті, а двоє старих джентльменів все сиділи мовчки за столом, на якому лежав годинник.

Розділ XV

що показує, як щиро любили Олівера Твіста веселий старий єврей і міс Пенсі

У темній кімнаті смердючого шинку в найбруднішому закутку Літл-Сефрон-Хіллу, в похмурому, моторошному кишлі, де взимку цілий день горить газовий ріжок, куди влітку не зазирає жоден промінь сонця, над олов'яним кухлем і чаркою, від яких тхнуло спиртним, сидів чоловік у плисовому сюртуці, коричневих бриджах, панчохах і шнурованих черевиках, у якому навіть у цій півтемряві найнедосвідченіший агент поліції враз упізнав би містера Вільяма Сайкса. Коло ніг його сидів білий червоноокий пес, який то мовби підморгував обома очима водночас своєму хазяїнові, то зализував на морді велику свіжу рану, що з'явилася, певно, внаслідок недавньої бійки.

— Сиди смирно, тварюко! — раптом гаркнув містер Сайка

Чи то міркування його були такі глибокі, що навіть кліпання собачих очей заважало їм, чи то думки гнітили Сайкса так, що йому схотілося розважити душу, бодай штурхонувши ногою безневинну тварину, — сказати важко.

Та хоч би яка була причина, її наслідок не забарився: Сайкс копнув собаку, та ще й вилаяв його на додачу.

Собаки взагалі не мстяться своїм хазяїнам за заподіяну кривду, але Сайксів пес мав вдачу не кращу, ніж цей лиходій, а тут іще й незаслужена образа допекла до живого, отож, недовго думаючи, він мовчки вп'явся зубами в черевик хазяїна, добряче шарпонував його і з гарчанням поліз під лаву, вчасно уникнувши кухля, яким містер Сайкс спробував поцілити пса в голову.

— А, так ти кусатись? — мовив Сайкс, хапаючи однією рукою кочергу, а другою видобуваючи з кишені й неквапно розкриваючи великого складаного ножа. — Ану, ходи сюди, гаде! Сюди! Чуєш?

Собака, звісно, чув, бо голос містера Сайкса звучав удвічі лютіше, ніж завжди, але, відчуваючи, очевидно, якесь дивне небажання підставляти горлянку під ніж, він не зрушив з місця, а тільки загарчав ще погрозливіше, вчепився зубами за кочергу й почав гризти її, мов дикий звір.

Цей опір ще дужче розлютував містера Сайкса. Вже не тямлячи себе від злості, він став навколішки й почав штрикати кочергою під лавою. Пес кидався то в один, то в другий бік, огризався, гарчав і гавкав, а чоловік штрикав, бив, горлав і лаявся на всі заставки. Розв'язка здавалася неминучою, коли раптом хтось відчинив двері. Собака прожогом вискочив з кімнати, а Вілл Сайкс залишився стояти навколішках з кочергою в одній руці й ножем у другій.

Сварки без супротивника не буває, каже давнє прислів'я. Втративши одного супротивника — собаку, — містер Сайкс негайно переніс свій гнів на новоприбулого.

— Якого біса ти сунешся між мною й моїм собакою? — замахнувшись кочергою, вигукнув він.

— Та хіба ж я знав, мій дорогесенький, я ж не знав, — смиренно відповів Фейгін — бо це був саме він.

— Не знав, підла шахрайська твоя душа? — прогарчав Сайкс. — Ти ще скажеш, що не чув колотнечі?

— Ані шереху не чув, Вілле, щоб я пропав! — відповів старий.

— Аякже, ти ніколи нічого не чуєш, — злісно засміявся Сайкс. — А чомусь ходиш навшпиньки, щоб ніхто не помітив, як ти підкрався і як зник. Шкода, що хвилину тому ти не був на місці собаки, Фейгіне.

— Чому? — силувано всміхнувшись, запитав той.

— А тому, що закон охороняє життя таких людців, як ти, нікчем, гірших за паршивого пса, але дозволяє вбивати собак, як кому заманеться, — відказав Сайкс, промовисто клацнувши ножем. — Ось чому.

Фейгін потер руки і, присівши до столу, вимушено засміявся з жарту свого приятеля. Проте видно було, що в нього зашкребло на душі.

— Смійся, смійся, — сказав Сайкс, ставлячи на місце кочергу й кидаючи на Фейгіна лютий, зневажливий погляд. — З мене тобі однаково не насміятись, хіба що на шибениці. Ти в моїх руках, Фейгіне, і щоб я здох, якщо я тебе випущу. Затям собі це: куди я, туди й ти, я на дно — і ти за мною. Тож пильнуй, щоб зі мною нічого не сталося!

— Ну, годі, годі, мій дорогесенький, — мовив єврей. — Хіба ж я не знаю. У нас... у нас з тобою спільні інтереси, Білле... Спільні інтереси.

— Гм, — буркнув Сайкс із таким виразом, мовби вважав, що для Фейгіна інтереси ті важать більше, ніж для нього. — Ну, кажи, з чим прийшов.

— Усе сало розтопилося, і я приніс тобі твою пайку, — відповів Фейгін. — Тут трохи більше, ніж тобі належить, мій дорогесенький, але ж я знаю, що за тобою не пропаде, й іншим разом ти мені...

— Годі патякати, — нетерпляче перебив його грабіжник. — Де гроші? Давай їх сюди!

— Зараз, зараз, Білле, не горячуй, — улесливо сказав єврей. — Ось вони! В повній цілості!

Кажучи це, він витяг з-за пазухи старий бавовняний носовик, розв'язав великий вузол і вийняв пакуночок в обгортковому папері. Сайкс вихопив пакуночок у нього з рук, похапцем розгорнув і почав рахувати соверени³².

— Це все? — спитав він.

— Все, — відповів старий.

— А ти дорогою не розгорнув часом пакунок та не проковтнув дві-три монети? — підозріло спитав Сайкс. — Та не строй ти із себе ображеного! Ти ж уже не раз це робив. Ану шарпни балабон!

У перекладі на людську мову це означало подзвонити. На дзвінок до кімнати ввійшов інший єврей, молодший за Фейгіна, але майже такий самий бридкий і відразливий.

Біля Сайкс тільки мовчки показав на порожній кухоль. Молодий єврей, чудово зрозумівши цей жест, узяв кухоль, щоб його наповнити. Та перше ніж вийти, він запитально подивився на Фейгіна, який саме звів очі, немов чекаючи цього погляду; у відповідь старий ледь хитнув головою — так сторожко, що навіть спостережливий глядач навряд чи помітив би цей рух. Сайкс, у всякому разі, не помітив його, бо саме нахилився, щоб зав'язати шнурок, який йому порвав собака. Можливо, якби він зауважив цю німу сцену, то збагнув би, що вона не віщує йому добра.

— Тут є хто-небудь, Барні? — спитав Фейгін. Тепер, коли Сайкс дивився на нього, він говорив, утупивши очі в підлогу.

— Нікого, — відповів Барні, чиї слова — йшли вони від серця чи ні — виходили тільки через ніс.

— Нікого? — здивовано перепитав Фейгін, немов даючи зрозуміти, що Барні вільний казати правду.

— Нікого, крім міс Ненсі, — відповів той.

— Ненсі тут? — вигукнув Сайкс. — Де вона? Щоб мені очі повилазили, якщо я не шаную цю дівку! Вона ж артистка!

— Вона в буфетній, їсть варену яловичину, — сказав Барні.

— Скажи їй, хай іде сюди, — звелів Сайкс, наливаючи в чарку джину. — Давай її сюди.

Барні несміливо глянув на Фейгіна, немов питаючи дозволу. Старий, однак, мовчав і не підводив очей. Тоді Барні вийшов і незабаром повернувся з Ненсі, яка була при повному параді: у капелюшку, фартушку, з кошиком і з ключем у руці.

— Ну як, Ненсі, знайшла слід? — запитав Сайкс, подаючи їй чарку.

— Знайшла, Білле, — відповіла юна леді, вихиливши її. — Відбігала собі ноги, але знайшла. Хлопчисько хворів, не вставав з ліжка і...

— Ох, Ненсі, голубонько! — сказав Фейгін, підвівши очі.

Мабуть, руді брови єврея якось дивно здригнулись, а глибоко запалі очі примружилися, застерігаючи Ненсі від зайвої відвертості, але, чи так воно було, для нас не має великого значення. В даному разі нас цікавить лише факт. А факт полягає в тому, що Ненсі раптом урвала свою розповідь на півслові і, чарівно всміхаючись Сайксові, звернула мову на інше. Хвилин через десять на містера Фейгіна напав нестримний кашель, і Ненсі відразу накинула на плечі шаль і заявила, що їй час іти. Містер Сайкс, з'ясувавши, що йому з нею по дорозі до першого повороту, зголосився провести її; вони вийшли вдвох, а за ними, тримаючись на безпечній відстані, поплентався білий пес, що виліз із підворіття, як тільки пройшов його хазяїн.

Коли Сайкс подався геть, Фейгін висунув голову з дверей у темний коридор, погрозив йому вслід кулаком, пробурмотів якийсь прокльон, а тоді з бридкою посмішкою знову сів до столу й незабаром занурився в читання цікавих сторінок "Поліційної газети".

Тим часом Олівер Твіст, і гадки не маючи, що веселий старий джентльмен перебуває десь зовсім поряд, прямував до книжкового рундука. Дійшовши до Кларкенвелу, він помилково завернув не в той провулок, але помітив це аж тоді, коли пройшов його до половини. Знаючи, однак, що і цей провулок іде в потрібному напрямку, він вирішив не вертатись і тільки наддав ходи, міцно тримаючи книжки під пахвою.

Він ішов і думав, як йому пощастило і як багато він віддав би за те, щоб тільки глянути на бідолашного малого Діка, який, голодний і побитий, можливо, гірко плаче саме в цю хвилину. Аж раптом він

здригнувся, почувши за спиною несамовитий жіночий зойк: "Ой, мій любий братику!" — і не встиг він озирнутися, як чиїсь руки міцно обвилися навкруг його шиї.

— Пустіть! — скрикнув Олівер, вириваючись з обіймів. — Пустіть, чуєте! Хто ви така? Чого вам від мене треба?

Замість відповіді молода жінка, що обіймала його, тримаючи в руці кошик і ключ, тільки заголосила.

— Слава тобі, господи! — кричала вона. — Нарешті я знайшла його! Ох, Олівере, Олівере, як же ти міг, скільки ти горя мені завдав! Ходім, ходім додому, рідний мій. Нарешті я знайшла його! Слава тобі, господи, боже милосердний, нарешті він знайшовся!

Після цих безладних вигуків молода жінка знову заридала, і так ревно, так нестямно, що дві жінки, які саме підійшли, спитали в різникового хлопця з лискучим волоссям, намащеним воловим жиром, який також спостерігав цю сцену, чи не слід би йому збігати по лікаря. На що хлопець, наділений, очевидно, досить млявою, щоб не сказати ледачою, вдачею, відповів, що, на його думку, лікар не потрібен.

— Ні, ні, не турбуйтеся, — сказала молода жінка, хапаючи Олівера за руку. — Мені вже краще. Ходім додому, капосний хлопчиську! Ходім!

— А що сталося, добродійко? — поцікавилась одна з жінок.

— Ох, добродійко! — вигукнула молода жінка. — Він утік з місяць тому від своїх чесних, роботящих батьків, злигався із зграєю злодіїв та шахраїв і розбив серце своїй бідолашній матері.

— От негідник малий! — мовила одна жінка.

— Ану марш додому, гаденя! — підхопила друга.

— Неправда все це! — злякано закричав Олівер. — Я не знаю її! В мене немає сестри, нема ні батька, ні матері! Я сирота! Я живу в Пентонвілі!

— Ні, ви послухайте! Бреше й оком не змигне! — скрикнула молода жінка.

— Ой, та це ж Ненсі! — вигукнув Олівер. Він тільки тепер побачив її обличчя й від подиву аж відсахнувся.

— От бачите, він мене знає! — заволала до присутніх Ненсі. — Сам себе виказав! Люди добрі, допоможіть, скажіть йому, щоб ішов додому, а то він уб'є і матінку нашу, й батька, і розіб'є серце мені!

— Що тут у біса коїться? — гаркнув якийсь чоловіча, вискакуючи з шинку в супроводі білого пса. — Ти диви, це ж малий Олівер! Ану йди додому, щеня! Твоя мати вже очі виплакала! Мерщій додому, чуєш?

— Вони мені чужі! Я не знаю їх! Рятуйте, рятуйте! — кричав Олівер, вириваючись із дужих ручиськ незнайомця.

— Рятуйте? — повторив чоловіча. — Зараз я тебе врятую, паскуднику. Звідки в тебе ці книжки? Поцупив їх, га? Дай-но їх сюди!

Кажучи це, він видер в Олівера з-під пахви книжки і вдарив ними хлопця по голові.

— Так його! — вигукнув з вікна в горищі якийсь чоловік. — Він тільки таку мову й розуміє!

— Правильно! — підтакнув тесляр із заспаним обличчям, схвально глянувши на чоловіка, що визирав з вікна.

— Може, порозумнішає! — згодились обидві жінки.

— І то правда! — мовив чоловік, ще раз торохнувши Олівера по голові і схопивши його за комір. — Ходім, негіднику! Де П'ятак? Ану сюди, псюго! Не спускай його з очей!

Що було робити бідолашному хлопцеві, ще зовсім кволону після хвороби, приголомшеному несподіваним нападом, побитому і нажаханому гарчанням страшного пса й брутальністю незнайомця, пригніченому тим, що всі довкола повірили брехні і справді вважають його запеклим негідником? Вже сутеніло, у провулку цьому мешкав непевний люд, чекати на чийсь допомогу було марно, опиратись — теж. І за хвилину Олівера потягли лабіринтом темних вузьких вуличок, потягли так швидко, що навіть коли він наслідювався кричати, навряд чи хтось міг зрозуміти, що він благає допомоги. А втім, хіба не однаково? Той, хто зрозумів би, все одно не звернув би уваги на його благання.

* * *

На вулиці вже позасвічували газові ліхтарі. Місіс Бедвін стривожено чекала на порозі розчинених дверей, покоївка вже разів із двадцять вибігала на риг, виглядаючи Олівера, а двоє старих джентльменів уперто сиділи в темній вітальні, й на столі між ними цокав годинник.

Розділ XVI

оповідає про те, що сталося з Олівером Твістом після того, як він попав до рук Ненсі

Вузькі вулички й завулки вивели їх нарешті на широке пустирище, край якого подекуди стояли обори та хліви скотного ринку. Тут Сайкс пішов повільніше, бо Ненсі вже вибилася з сил від швидкої ходи. Повернувшись до Олівера, він звелів йому взяти Ненсі за руку.

— Ти чув? — гаркнув Сайкс, помітивши, що Олівер зволікає, озираючись довкола.

Вони саме йшли темним узбіччям пустирища, де перехожих зовсім не було. Олівер бачив, що опиратися безглуздо. Він простяг руку, й Ненсі міцно стисла її у своїй.

— Давай другу, — звелів Сайкс, хапаючи хлопця за вільну руку. — Сюди, П'ятаче!

Пес підвів голову й загарчав.

— Дивись сюди, псюго! — провадив Сайкс, беручи Олівера за горло. — Як він бодай писне, хапай його! Затямив?

Пес знову загарчав і облизався, дивлячись на хлопця так, наче ладен був і без приводу вчепитися йому в горлянку.

— Щоб мені очі повилазили, а він таки схопить, і не гірше від нашого брата християнина! — мовив Сайкс, дивлячись на собаку з похмурым, злостивим задоволенням. — Тепер ти знаєш, що тобі буде, хлопче. Кричи, коли хочеш, але знай: з цим звіром жарти короткі. Гайда, песику!

П'ятак закрутив хвостом, радіючи, що до нього звертаються так незвично ласкаво, знову для перестрашу загарчав на Олівера і побіг уперед.

Вони переходили через Смітфілд³³, але якби це навіть був Гровенорсквер³⁴, Олівер однаково не здогадався б, куди його завели. Вечір був темний і туманний. Освітлені вікна крамниць ледь мерехтіли крізь важку пелену імли, яка дедалі густішала, занурюючи в морок вулиці й будинки. Незнайома місцевість здавалась Оліверові ще незнайомішою, і розпач та безнадія дедалі дужче стискали йому серце.

Вони пройшли ще кілька кроків, коли раптом на церкві глухо вдарили дзиґарі. З першим ударом обидва супутники Олівера зупинились і повернули голови туди, звідки долинали бамкання.

— Восьма година, Білле, — мовила Ненсі, коли дзиґарі замовкли.

— Могла б і не казати, мені не позакладало, — відповів Сайкс.

— Я оце думаю, чи почули вони? — сказала Ненсі.

— Авжеж, почули, — відказав Сайкс. — Мене якось замели саме на Варфоломея³⁵, і скільки не пищало на ярмарку дитячих дудок, я їх усіх чув до одної. А коли нас замкнули на ніч; то від шуму й гаму надворі тиша в клятій старій тюрмі стала така нестерпна, що хоч головою об ґрати бийся!

— Бідолахи! — промовила Ненсі, все ще дивлячись туди, де щойно били дзиґарі. — Ох, Білле, які ж вони були славні хлопці!

— У вас, жінок, завжди одне на думці, — пробурчав Сайкс. — "Славні хлопці!" Вони вже, вважай, мерці, тож про це можна забути.

Отак утішивши Ненсі, містер Сайкс, здавалося, переборов напад ревнощів, ще міцніше затис Оліверову руку в своїй і наказав йому йти далі.

— Зажди ще хвильку! — сказала дівчина. — Я б не поспішала додому, якби знала, що ти, Білле, стоятимеш під шибеницею, коли годинник ще раз проб'є восьму. Я б кружляла й кружляла навколо того місця, поки не звалилася б, — навіть якби на землі лежав сніг, а я не мала б шалі, щоб прикритися.

— І яка з того була б користь? — запитав позбавлений сентиментів містер Сайкс. — Якби ти не змогла передати мені напильника і ярдів

двадцять добрячого міцного мотуза, то кружляла б ти за п'ятдесят миль звідси чи зовсім не кружляла б — мені від того не було б ні холодно, ні жарко. Ну, ходім, годі рюмси розпускати.

Дівчина засміялася, щільніше загорнулась у шаль, і вони рушили далі. Але Олівер відчув, що рука її тремтить, а коли глянув на Ненсі при світлі газового ліхтаря, то побачив, що обличчя в неї смертельно бліде.

Ще з півгодини вони йшли глухими, брудними вулицями, лише зрідка зустрічаючи перехожих, та й ті, судячи з їхнього вигляду, посідали в суспільстві те саме становище, що й містер Сайкс. Зрештою вони звернули в дуже вузьку, загиджену вуличку — майже суцільний ряд крамничок лахмітників. Пес, який біг тепер попереду, немов розуміючи, що стерегти Олівера більше немає потреби, раптом зупинився перед дверима замкненої і за всіма ознаками покинутої крамнички. Будинок похилився, напис на дошці, прибитій до дверей, сповіщав, що його здають в оренду, і здавалося, оголошення висіло там уже багато років.

— Усе гаразд! — сторожко озирнувшись довкола, вигукнув Сайкс.

Ненсі нахилилася до віконниці, й Олівер почув дзеленчання дзвоника. Вони перейшли на протилежний бік вулиці й стали під ліхтарем. Почулося легке шарудіння, неначе хтось обережно піднімав вікно, і за хвилину двері тихенько відчинилися. Містер Сайкс без довгих церемоній схопив переляканого хлопця за комір, і всі троє швидко зайшли до будинку.

В коридорі було темно, хоч в око стрель. Вони зупинились, чекаючи, поки той, хто впустив їх, зачинить дворі на ланцюжок і на засув.

— Чужі є? — спитав Сайкс,

— Нема, — відповів голос, і Оліверові здалося, що він його вже десь чув.

— А старий тут? — спитав грабіжник.

— Тут, — озвався голос. — Він уже собі місця не знаходив. Гадаєте, він вам зрадіє? Де ж пак!

І голос, і ця манера висловлюватися здались Оліверові знайомими, але в темряві неможливо було розгледіти навіть силует того, хто говорив.

— Запали-но свічку, — сказав Сайкс. — Бо ми поскручуємо собі в'язи або на пса наступимо. А той, хто наступить, буде бідний!

— Почекайте, я зараз принесу свічку, — відповів голос.

Кроки подаленіли, і за хвилину з темряви виник містер Джек Докінс, він же Спритний Пройда. В правій руці він тримав вставлену в розщеплену палицю лойову свічку.

Юний джентльмен тільки насмішкувато посміхнувся в а знак того, що впізнав Олівера, і, повернувшись, кивком голови запросив гостей іти за ним сходами вниз. Вони перейшли через порожню кухню, відчинили двері до пропахлої цвіллю кімнати, що, очевидно, виходила вікнами на подвір'я, і їх зустрів вибух реготу.

— Ой, не можу, ой, не можу! — кричав юний Чарлз Бейтс, у якого вихопився цей регіт. — Ось він! Ой нене, це він! Фейгіне, гляньте на нього! Ні, Фейгіне, ви гляньте, гляньте"! Ой, лусну, оце потіха! Ой, держіть мене, люди добрі, бо впаду!

В нападі нестримних веселощів юний Бейтс гепнувся на підлогу й хвилин п'ять судорожно дригав ногами, надриваючись од сміху. Потім, скочивши на ноги, він вихопив з рук Пройди палицю із свічкою й кілька разів обійшов навколо Олівера, розглядаючи його з усіх боків, а тим часом Фейгін, скинувши з голови нічний ковпак, низько вклонявся ошелешеному хлопчикові. Що ж до Пройди, який мав досить похмуру

вдачу і взагалі вважав, що добре діло розрада, коли ділу не завада, то він ретельно обшукував Оліверові кишені.

— Ви подивіться, як він вичепурений, Фейгіне! — вигукнув Чарлі, підносячи свічку так близько до Оліверової курточки, аж та мало не зайнялася. — Подивіться на цього ферта! Найтонше сукно, фасон — крик моди! Ой, потіха! Та ще й з книжками! Ну, чим не джентльмен, Фейгіне!

— Радий бачити тебе так пишно вбраного, дорогесенький, — сказав старий, схилиючись з удаваною поштивістю. — Пройда дасть тобі інший костюмчик, дорогесенький, щоб ти, бува, не забруднив своє святкове вбрання. Чому ж ти не написав нам, дорогесенький, чому не попередив, що прийдеш? Ми б приготували для тебе чогось гаряченького на вечерю.

Тут юний Бейтс знову зареготав так голосно, що сам Фейгін і навіть Пройда всміхнулись, та оскільки в цю мить Пройда саме витяг з Оліверової кишені п'ять фунтів стерлінгів, то невідомо, що його звеселило — жарт чи знахідка.

— Еге! Що це таке? — спитав Сайкс, виступаючи наперед, коли Фейгін схопив гроші. — Це моє, Фейгіне.

— Ні, ні, голубе, — заперечив старий. — Це моє, моє. А ти бери книжки.

— А я кажу — гроші мої! — сказав Біля Сайкс, з рішучим виглядом надягаючи капелюха. — Цебто мої й Пенсі. А як ти їх не віддаси, я відведу хлопця назад.

Старий здригнувся. Олівер теж здригнувся, але з іншої причини: в нього з'явилася надія, що його, може, й справді відведуть назад.

— Ну, віддаєш чи ні? — спитав Сайкс.

— Це несправедливо, Білле! — вигукнув старий. — Це дуже несправедливо, правда ж, Ненсі?

— Справедливо чи ні, давай їх сюди, чуєш! — визвірівся Сайкс. — По-твоєму, нам з Ненсі більше нема чого робити, як вистежувати й виловлювати пацанів, яких злапали з твоєї вини? Давай сюди гроші, ти, скнаро, давай сюди, опудало старе!

Отак лагідно покартавши Фейгіна, містер Сайкс вихопив банкноту з його пальців і, холоднокровно дивлячись старому в очі, згорнув її і зав'язав у свою нашийну хустку.

— Це нам за наші клопоти, — сказав Сайкс. — Хоч належало б іще стільки ж. А книжки можеш узяти собі, якщо любиш читати. Як ні, то продай їх.

— Ой, які гарненькі, — мовив Чарлі Бейтс, кривляючись і вдаючи, ніби читає одну з книжок. — І як чудово написані, правда ж, Олівере?

Юний Бейтс був обдарований неабияким почуттям гумору, а тому, помітивши, з яким розпачем Олівер дивиться на своїх катів, він прийшов у ще більший захват.

— Це книжки одного старого джентльмена! — вигукнув Олівер, ламаючи руки. — Доброго, ласкавого старого джентльмена, який підібрав мене зовсім хворого, забрав до себе і врятував од смерті. Ох, будь ласка, поверніть йому все це — і книжки, і гроші! Мене залиште, мене не відпускайте хоч повік, але, будь ласка, будь ласка, поверніть йому гроші й книжки! Він подумає, що я украв їх. І старенька леді, і всі, всі, хто так дбав про мене, подумають, що я їх украв! Ох, згляньтесь на мене, поверніть їх!

І в нестямному розпачі Олівер упав навколішки перед Фейгіном, благально заломивши руки.

— Хлопець каже правду, — зауважив старий, нишком озираючи всіх присутніх і зсунувши кущуваті брови. — Твоя правда, Олівере, твоя правда. Вони й справді подумують, що ти їх украв. Ха-ха! — посміхнувся він, потираючи руки. — Це ж саме те, що нам треба, кращого ми б і не вигадали!

— Атож, — погодився Сайкс. — Я це відразу зметикував, як тільки побачив його в Кларкенвелі з книжками під пахвою. Нам таки пофортунило. Ті люди, певно, слиняві святенники, інакше вони не взяли б його до себе. І через поліцію вони його не шукатимуть — боятимуться, що їх змусять подати позов і малий врешті опиниться за ґратами. Тож він тепер наш з усіма бебехами.

Поки вони перемовлялись, Олівер переводив безтямний погляд з одного на другого, наче не розуміючи, що діється довкола, та коли Білл Сайкс замовк, він скочив на ноги й прожогом кинувся геть з кімнати, кричачи: "Рятуйте! Рятуйте!" — так несамовито, що в порожньому старому будинку луна загула аж до горища.

— Держи собаку, Білле! — скрикнула Ненсі і, підскочивши до дверей, зачинила їх за Фейгіном та обома його вихованцями, що кинулися навздогін. — Держи собаку! Він порве хлопчика!

— І добре зробіть! — вигукнув Сайкс, намагаючись випручатися з рук дівчини. — Ану пусти, а то голову об стіну розчереплю.

— Бий мене, Білле, ріж мене! — кричала дівчина, щосили стримуючи його. — Але я не дам собаці порвати дитину, хоч убий, не дам!

— Не даси? — заскреготав зубами Сайкс. — Та я зараз саму тебе порву на шматки!

Грабіжник відштовхнув од себе дівчину в протилежний куток, і саме в цю мить повернувся Фейгін з обома злодійчуками, тягнучи за собою Олівера.

— Що тут коїться? — спитав старий, озираючись довкола.

— Дівка, здається, здуріла, — розлючено відповів Сайкс.

— Ні, не здуріла, — мовила Ненсі, бліда й засапана після боротьби. — Я зовсім не здуріла, Фейгіне. Не вір йому.

— Тоді замовкни й не галасуй, чуєш? — погрозливо глянув на неї старий.

— Ні, я не замовкну, — відповіла Ненсі, підвищивши голос. — Ну, що ти на це скажеш?

Містерові Фейгіну були добре знайомі звичаї й повадки тих представниць роду людського, до котрих належала Ненсі, а тому він дійшов висновку, що далі розмовляти з нею зараз небезпечно. І, щоб відвернути увагу присутніх, він обернувся до Олівера.

— Отже, ти хотів утекти, мій дорогесенький, га? — сказав він, беручи в руку сучкувату палицю, що лежала край каміна. — Га?

Олівер нічого не відповів. Він стежив за рухами старого й важко дихав.

— Ти кликав на допомогу, гукав поліцію, правда? — глузував Фейгін, хапаючи хлопця за руку. — Ми тебе вилікуємо від такої звички, паничику!

Він луснув Олівера по спині і замахнувся палицею вдруге, коли раптом Ненсі підскочила до нього, видерла палицю в нього з руки й пошпурила її в камін з такою силою, аж жарини бризнули на підлогу.

— Все, годі, Фейгіне! — вигукнула вона. — Хлопець у тебе в руках, чого тобі ще треба? Не мордуй його! Чуєте всі ви, не чіпайте його, а то я комусь із вас таке зроблю, що передчасно попаду на шибеницю.

Виголосивши цю погрозу, дівчина люто тупнула ногою й перебігла поглядом з єврея на грабіжника; кулаки її були стиснуті, губи стулені в тонку лінію, обличчя сплотніле від нестямного гніву.

Розгублено презирнувшись із Сайксом, Фейгін спробував її утихомирити:

— Ну, Ненсі, так чудово ти ще ніколи не грала. Ха-ха! Моє серденько, ти справжня актриса!

— По-твоєму, я граю? — сказала дівчина. — Ну, то дивись, щоб я не переграла! Бо тоді, Фейгіне, тобі не минути лиха. Заздалегідь попереджаю вас обох: не чіпайте мене!

У знавіснілій жінці, надто коли до її природної запальності додаються нестями і відчай, є щось таке, перед чим відступає більшість чоловіків. Старий побачив, що далі вдавати, ніби він сприймає лютість Ненсі за гру, — безглуздо, і, мимоволі позадкувавши, кинув благальний, боязкий погляд на Сайкса, мовби натякаючи, що останнє слово тепер за ним.

Зрозумівши це німе благання і, можливо, відчуваючи, що він утратить гідність і авторитет, якщо відразу ж не приборкає міс Ненсі, містер Сайкс вивергнув з півсотні лайок та погроз безперервним суцільним потоком, який засвідчував його неабияку винахідливість. Проте вони не справили ніякого враження на ту, для кого призначались, а тому він удався до вагоміших аргументів.

— Це що таке? — вигукнув Сайкс, підкріпивши своє запитання дуже поширеним прокляттям, адресованим найліпшій окрасі людського обличчя; якби з кожних п'ятдесяти тисяч цих проклять на небі зважали бодай на одне, сліпота була б такою самою поширеною хворобою, як кір.

— Що це таке? Хай мене грім поб'є! Та ти знаєш, хто ти й що ти?

— О так, це я чудово знаю, — істерично засміялася дівчина й похитала головою, марно силкуючись показати, що їй це байдуже.

— Ну, то сиди тихо! — гаркнув Сайкс, мов на свого собаку. — А то я заспокою тебе так, що ти покійницею станеш!

Дівчина засміялася ще істеричніше і, скинувши оком на Сайкса, відвернулася від нього й до крові закусил губу.

— Кому ж, як не тобі, — додав Сайкс, зневажливо дивлячись на неї, — кому ж, як не такій, як ти, виявляти людяність і шляхетність! Добрий мені друг для дитини, як ти його називаєш!

— Так, друг, господом богом присягаюся — друг! — палко вигукнула дівчина. — І краще б я крізь землю провалилась, краще б помінялася місцем з тими смертниками у в'язниці, перше ніж погодилася привести його сюди! Від сьогодні він стає злодієм, брехуном, нечистою силою, всім, що є на світі бридкого. Невже старому негідникові мало цього, невже треба ще й мордувати хлопця?

— Ну, ша, ша, Сайксе, — примирливо заговорив єврей, показуючи на хлопців, що з жадібною цікавістю спостерігали всю цю сцену. — Не забуваймо про чемність, Білле, не забуваймо про чемність!

— Чемність! — вигукнула дівчина, страшна в своїй люті. — Ти говориш про чемність, гаде? Ну, звісно, ти заслужив на чемність від мене! Ти навчив мене красти, коли я була вдвоє менша за нього! — Вона показала

на Олівера. — І відтоді я дванадцять років краду для тебе, дванадцять років займаюся цим ремеслом! Ти цього не знаєш? Кажи! Не знаєш?

— Ну то й що! — спробував заспокоїти її старий. — Зрештою, це ж твій хліб!

— Атож, мій хліб, — вже не говорила, а криком кричала дівчина, захлинаючись нестримним потоком слів. — Це мій хліб, а холодні, мокрі, брудні вулиці — мій дім! А ти той падлюка, що погнав мене на ті вулиці, щоб я ходила ними вдень і вночі, вдень і вночі, аж до скону!

— Ти в мене добалакаєшся, — перебив її старий, якого ці докори дійняли до живого. — Я тобі ще не таке зроблю, як ти не заткнешся.

В нестямі дівчина шарпнула на собі волосся, одяг і кинулася на Фейгіна так несподівано, що, мабуть, залишила б на ньому сліди своєї помсти, якби Сайкс не встиг схопити її. Вона забилася в його руках, намагаючись випрочатись, і зомліла.

— Тепер усе гаразд, — сказав Сайкс, кладучи її в кутку кімнати. — Коли вона казиться, в руках у неї страшенна сила.

Старий обтер чоло і з полегкістю всміхнувся, радіючи, що бучі кінець. Але ні він, ні Сайкс, ні пес, ні злодійчуки не надали, здавалося, ніякої ваги тому, що сталося: для них це було звичайне явище, пов'язане з їхнім ремеслом.

— Через отакі вибрики я не люблю мати справу з жінками, — зітхнув Фейгін, ставлячи на місце палицю. — Але вони хитрі, й у нашій справі без них не обійтись. Чарлі, покажи-но Оліверові, де спати.

— Певно, Фейгіне, йому не варто надягати завтра свій святковий костюм, — мовив Чарлі Бейтс.

— Ну, звісно, не варто, — відповів єврей, посміхаючись так само глузливо, як Чарлі.

Юний Бейтс, видимо задоволений дорученням, узяв палицю із свічкою, завів Олівера до сусідньої кухні, де на підлозі лежали кілька вже знайомих Оліверові матраців, і, зайшовшись нестримним реготом, дістав те саме старе дрантя, якого наш герой з такою радістю спекався був у містера Браунлоу. Це вбрання випадково показав Фейгінові лахмітник, що купив його, і саме воно навело злодіїв на Оліверів слід.

— Ану, скидай свого костюмчика, — звелів Чарлі. — Я віддам його Фейгіну, він про нього подбає. Ну й сміхота!

Сердешний Олівер неохоче роздягся. Юний Бейтс, згорнувши костюм, узяв його під пахву, вийшов з кімнати й замкнув за собою двері.

Невгавний регіт Чарлі й сокотіння міс Бетсі, яка завітала саме вчасно, щоб окропити водою свою подружку й привести її до тями різними іншими жіночими засобами, можливо, не давали б заснути людині в щасливішому стані, ніж Олівер. Але знеможений, змучений хлопець незабаром поринув у глибокий сон.

Розділ XVII

Доля виявляє й далі неласку до Олівера і приводить до Лондона видатну людину, щоб зганьбити його

Так уже повелося, що в усіх добротних кривавих мелодрамах, які побачили світло рампи, трагічні й комічні сцени чергуються точнісінько в такому порядку, як червоні та білі шари м'яса й сала в грудинці. Під вагою кайданів і злигоднів герой падає на своє солом'яне тюремне ложе, а в наступній сцені, не відаючи про це, його вірний зброєносець звеселяє глядачів кумедною пісенькою. З болем сердечним ми спостерігаємо героїню в руках пихатого й жорстокого барона; честь і життя її в

небезпеці, й вона хапається за кинджал, щоб ціною життя зберегти честь. Та саме в ту мить, коли хвилювання наше досягає найвищої межі, лунає дзвінок, і ми зненацька опиняємось у великому залі замку, де сивоголовий сенешаль³⁶ виконує забавну пісеньку у супроводі хору ще забавніших васалів, перед якими відчинені всі двері і храмів, і палаців і які вештаються гуртом по всіх усюдах, неугавно виспівуючи пісень.

Слід визнати, що подібні переміни не такі вже недоречні й неприродні, як може видатися на перший погляд. У житті бувають ще дивовижніші переходи від столу, що вгинається під стравами, до смертельного ложа, від жалоби до святкових шат; але не забуваймо і про величезну різницю, яка полягає в тому, що в житті ми вже не пасивні глядачі, а дійові особи. Актори, імітуючи на сцені життя, просто не помічають незвичайності різких переходів та раптових спалахів пристрасті чи почуттів, які, проте, відразу обурюють глядача своєю надмірністю і фальшем.

У книжках такі несподівані перескоки, такі швидкі зміни часу й місця дії не тільки освячені давньою традицією, але й вважаються багатьма за доказ літературної майстерності автора — на думку критиків, вона тим вища, чим більша халепка, в якій письменник залишає своїх героїв наприкінці кожного розділу. З огляду на все це, дана коротка передмова може видатися зайвою. В такому разі сприйміть її як перепрошення біографа за свій намір повернутися до міста, де народився Олівер, і повірте, що вас не запросили б у цю подорож, якби на те не було істотних і поважних причин.

Рано-вранці містер Бамбл вийшов з воріт робітного дому, гордо випростався й урочистим кроком рушив по Хай-стріт у всій пишноті її блиску свого високого становища: його трикутний капелюх і оздоблений галуном сюртук сяяли в промінні вранішнього сонця, дужою рукою він владно стискав ціпок. Містер Бамбл завжди високо тримав свою голову, але цього ранку він ніс її ще вище. Відсутній погляд його, піднесеність, якою дихала вся його постава, відразу підказали б спостережливому

глядачеві, що в голові бідла рояться думки такі глибокі, що їх неможливо навіть висловити.

Містер Бамбл не зупинявся поговорити ні з дрібними крамарями, ні з іншими стрічними, що шанобливо вітали його. Він відповідав їм тільки помахом руки і не стишував своєї величної ходи, аж поки не прибув на ферму, де місіс Менн з парафіяльною турботливістю опікувалася жебрацькими дітьми.

— Щоб він провалився, цей бідл! — вилаялася місіс Менн, почувши, як хтось торсає хвіртку, і зразу здогадавшись, хто саме. — Кого ж іще принесло б у таку ранню пору! Господи, містер Бамбл, невже це ви? Боже, яка радість, яка радість! Прошу, заходьте до вітальні, сер.

Перші речення призначалися Сьюзен, а радісні вигуки привітна господиня адресувала містерові Бамблу, поки, поштиво кланяючись і догідливо всміхаючись, відмикала хвіртку й вела його до вітальні.

— Місіс Менн, — сказав містер Бамбл, не сідаючи й не гепаючись у крісло, як зробив би який-небудь мужлан, а опускаючись у нього неквапно й поважно. — Місіс Менн, бажаю вам, пані, доброго ранку.

— І я вам, сер, і я вам бажаю доброго ранку, — відповіла місіс Менн, сяючи усмішкою. — Сподіваюсь, ви добра себе почуваете?

— Не дуже, місіс Менн, — відповів бідл. — Парафіяльне життя — не трояндове ложе, місіс Менн.

— Ох, ваша правда, містере Бамбл, — підхопила господиня, і всі жебрацькі діти хором підтвердили б її слова, якби почули їх.

— Парафіяльне життя, моя люба, — провадив бідл, стукаючи ціпком об стіл, — це суцільні турботи, неприємності й труднощі, але що поробиш: ми, громадські діячі, приречені зносити переслідування!

Місіс Менн, не второпавши, що це має означати, звела руки й співчутливо зітхнула.

— Так, місіс Менн, нам лишається тільки зітхати, — сказав бідл.

Зрозумівши, що вона не схибила, місіс Менн зітхнула ще раз, явно догодивши тим громадському діячеві, який, стримуючи самовдоволену посмішку, суворо глянув на свій капелюх і проказав:

— Місіс Менн, я їду до Лондона.

— Невже, містере Бамбл? — скрикнула, задкуючи, місіс Менн.

— Так, їду до Лондона, пані, — повторив непохитний бідл. — Поштовою каретою. Везу двох жінок з робітного дому. Суд має визначити їхнє право осідлості³⁷, і рада доручила мені — мені, місіс Менн! — свідчити на сесії³⁸ в Кларкенвелі. І ми ще подивимось, — додав, велично випростуючись, містер Бамбл, — чи не доведеться кларкенвелським суддям підібгати хвоста після мого виступу!

— Ох, не будьте надто суворі до них, сер! — улесливо мовила місіс Менн.

— Ця кларкенвелська братія сама на це напросилася, пані, — відповів містер Бамбл. — Сама заварила кашу, тепер нехай їсть.

У цій грізній заяві містера Бамбла бриніла така рішучість, така віра в правоту своєї справи, що місіс Менн аж моторошно стало. Нарешті вона зважилася запитати:

— То ви їдете каретою, сер? А я гадала, що жебраків возять на підводах.

— Тільки хворих жебраків, місіс Менн, — відлові п бідл. — Як іде дощ, ми садимо їх на відкриті підводи, щоб вони, бува, не застудились.

— Он як! — сказала місіс Менн.

— Поштова карета заїде за цими двома, а місця ми замовили найдешевші, — пояснив містер Бамбл. — Обидві вони на ладан дихають, і ми підрахували, що квитки до Лондона обійдуться нам на два фунти дешевше, ніж похорон, — звісно, якщо мені поталанить накинути їх якійсь іншій парафії і якщо вони на зло нам не вріжуть дуба дорогою. Ха-ха-ха!

Містер Бамбл засміявся, та коли погляд його впав на трикутний капелюх, він знову споважнів.

— Ми забули про справу, моя пані, — мовив він. — Ось ваша платня за місяць від парафії.

Містер Бамбл видобув з гамана загорнуті в папір срібні монети, й на його прохання місіс Менн написала розписку.

— Щось я тут плям понаставляла, — сказала дитяча наглядка, — але, здається, написала правильно. Спасибі, містере Бамбл, сер, я вам дуже, дуже вдячна.

Містер Бамбл ласкаво кивнув головою у відповідь на реверанс місіс Менн і поцікавився, як поживають діти.

— Благослови їх, крихіток, господи! — палко відповіла вона. — Вони в мене, любесенькі, такі здорові, що далі вже нікуди! Звісно, за винятком тих двох, що померли на тому тижні, і малого Діка.

— Невже цей хлопець і досі не одужав? — спитав містер Бамбл.

Місіс Менн похитала головою.

— Цей ваш Дік — зіпсована, свавільна, непутяща парафіяльна дитина, — роздратовано сказав містер Бамбл. — Де він?

— Зараз я його приведу, сер, — відповіла місіс Менн. — Діку, йди-но сюди!

Незабаром Діка знайшли. Місіс Менн сяк-так умила його під краном і обтерла подолом халата, після чого привела хлопця перед грізні очі бідла.

Хлопчик був худий і блідий, щоки в нього позападали, великі очі хворобливо блищали. Жалюгідні парафіяльні лахи — парадний мундир його убозтва — висіли на кощавих плечах, а руки й ноги висохли, мов у старого діда.

Маленьке створіння стояло перед містером Бамблом і тремтіло, не наважуючись звести на нього очі, боячись навіть почути його голос.

— Ану, подивися джентльменові в очі, ти, впертий хлопчиську! — гримнула на нього місіс Менн.

Дитина несміливо звела очі й зустрілася поглядом з містером Бамблом.

— Що з тобою, парафіяльний Діку? — спитав містер Бамбл, дуже доречно обравши жартівливий тон.

— Нічого, сер, — ледь чутно відповів хлопчик.

— Ще б пак! — вигукнула місіс Менн, яка, звичайно, відгукнулася на жарт містера Бамбла веселим сміхом. — Ти ж тут живеш як у бога за пазухою!

— Мені б тільки хотілось... — затинаючись, почав хлопчик.

— Отакої! — скрикнула місіс Менн. — Ти що ж, хочеш сказати, що тобі чогось бракує? Ах ти ж, підлий...

— Тихо, місіс Менн, тихо! — спинив її бідл владним помахом руки. — То чого б ви хотіли, сер?

— Я б хотів, — затинаючись, провадив хлопчик, — щоб хто-небудь, хто вміє писати, написав за мене кілька слів на папірці і щоб згорнув його, запечатав і зберіг у себе після того, як мене закопають у землю.

— Що верзе цей хлопчисько? — вигукнув містер Бамбл, на якого поважний тон і виснажений вигляд дитини все ж таки справили певне враження, дарма що він давно вже звик до таких видовищ. — Нащо тобі все це?

— Я хотів би, — відповів хлопчик, — залишити ті слова бідолашному Оліверу Твісту, щоб він знав, як я його любив і як часто плакав, згадуючи про те, що він блукає десь темної ночі, зовсім один. І я б хотів сказати йому, — палко провадив хлопчик, стискаючи рученята, — що я радий померти маленьким, бо, може, якби я виріс, став дорослим і постарів, моя маленька сестричка, яка вже на небі, забула б мене, і ми не впізнали б одне одного. А так ми зустрінемося дітьми й обоє будемо щасливі.

Містер Бамбл з невимовним подивом змріяв малого оратора очима з голови до ніг і, обернувшись до господарки, сказав:

— Усі вони одного поля ягода, місіс Менн. Той зухвалець Твіст їх усіх збаламутив!

— Просто в голову не вкладається, сер! — вигукнула місіс Менн, здіймаючи руки й злостиво дивлячись на Діка. — Я зроду не бачила такого запеклого малого негідника!

— Відведіть його геть, — звелів містер Бамбл. — Мені доведеться доповісти про це раді, місіс Менн.

— Сподіваюся, джентльмени зрозуміють, що я в цьому не винна? — жалібно заскиглила місіс Менн.

— Авжеж, зрозуміють, моя пані. Я всебічно познайомлю їх із станом справ, — запевнив її містер Бамбл. — А тепер заберіть його геть, мені гидко на нього дивитись.

Діка негайно забрали й замкнули до льоху. Незабаром містер Бамбл пішов збиратися в дорогу.

Наступного дня о шостій годині ранку містер Бамбл, надівши круглого капелюха замість трикутного й загорнувши свою персону в синю шинель з каптуром, зайняв зовнішнє місце в кареті, а обабіч нього примістили злочинниць, чиє право на осідлість мав розглянути суд. Разом з ними він своєчасно прибув до Лондона. В дорозі обійшлося без будь-яких неприємностей, за винятком тих, які завдавали йому своєю мерзенною поведінкою богаділки: вони весь час нарікали на холод і тремтіли так, що, як згодом розповідав містер Бамбл, у нього самого аж зуби цокали й мороз ішов поза шкірою, дарма що він був у теплій шинелі.

Позбувшись цих каверзних людей, яких довелося ще й прилаштувати на ніч, містер Бамбл замовив собі в заїзді, де зупинилася карета, скромний обід: пару біфштексів, соус із устриць і портер. Поставивши на полицю каміна склянку гарячого джину з водою, він присунув крісло до вогню і, з гіркотою поміркувавши про найпоширеніші людські гріхи — невдоволеність і невдячність, — розгорнув газету. В очі йому відразу впало таке оголошення:

"П'ять гіней винагороди.

Минулого четверга ввечері втік або був викрадений зі свого дому в Пентонвілі хлопчик на ім'я Олівер Твіст, і відтоді ніяких відомостей про нього немає. Зазначену винагороду буде виплачено тому, хто допоможе знайти згаданого Олівера Твіста або проллє світло на його минуле, яким з багатьох причин дуже цікавиться особа, яка вмістила це оголошення".

Далі йшов детальний опис одягу й зовнішності Олівера Твіста та обставин, за яких він з'явився і зник, а в кінці наводились ім'я й адреса містера Браунлоу.

Широко розплющеними очима містер Бамбл тричі повільно й уважно перечитав оголошення від початку до кінця. За якихось п'ять хвилин він уже поспішав до Пентонвілу, від хвилювання — нечувана річ! — не доторкнувшись навіть до склянки джину з водою.

— Містер Браунлоу вдома? — спитав містер Бамбл у покоївки, що відчинила йому двері.

Вона, як заведено, дала досить ухильну відповідь:

— Не знаю. А хто ви такий?

Містер Бамбл пояснив, що прийшов у справі Олівера Твіста; і тільки-но він вимовив це ім'я, як з прочинених дверей вітальні до передпокою вибігла місіс Бедвін.

— Заходьте, заходьте! — задихано вигукнула старенька. — Я знала, що ми ще почуємо про нього! Сердешне малятко! Я знала, я певна була! Благослови його, господи! Я весь час їх усіх запевняла!

Потім достойна старенька леді поспішила назад до вітальні, впала на канапу і зайшлася слізьми. Тим часом покоївка, що не відзначалася

такою вразливістю, збігала нагору і, повернувшись, запросила містера Бамбла негайно йти за нею, що він і зробив.

Дівчина завела його до невеличкого кабінету, де за столом, заставленим карафками й склянками, сиділи містер Браунлоу та його приятель містер Грімвіг. Останній відразу ж вигукнув:

— Ти диви, бідл! Я ладен свою голову з'їсти, якщо це не парафіяльний бідл!

— Будь ласка, не збивайте його з пантелику! — сказав містер Браунлоу й запросив містера Бамбла сісти.

Той сів, украй збентежений чудною поведінкою містера Грімвіга. Містер Браунлоу пересунув лампу, щоб краще бачити обличчя бідла, й мовив з ледь прихованим нетерпінням:

— То ви, сер, прийшли з приводу оголошення?

— Так, сер, — відповів містер Бамбл.

— І ви таки бідл, га? — спитав містер Грімвіг.

— Так, я парафіяльний бідл, джентльмени, — гордо підтвердив містер Бамбл.

— Ну, бачите? — повернувся містер Грімвіг до свого приятеля. — Я зразу вгадав! Парафіяльний бідл — з голови до п'ят!

Містер Браунлоу злегка похитав головою, закликаючи свого приятеля помовчати, й повів далі:

— Чи відомо вам, де тепер цей бідолашний хлопчик?

— Не більше, ніж вам.

— То що ви можете сказати про нього? — спитав старий джентльмен.
— Кажіть, друже мій, коли ви маєте щось сказати. Що ви про нього знаєте?

— Мабуть, нічого доброго, га? — в'їдливо спитав містер Грімвіг, не зводячи пильного погляду з містера Бамбла.

Бідл одразу вловив тон запитання, насупився й поважно похитав головою.

— Бачите! — вигукнув містер Грімвіг, переможно дивлячись на свого приятеля.

Передчуваючи недобре, містер Браунлоу подивився на похмуру фізіономію містера Бамбла й попросив його якнайкоротше розповісти все, що він знає про Олівера.

Містер Бамбл поклав на стіл капелюх, розстебнув шинель, згорнув на грудях руки, замислено схилив набік голову і, поміркувавши трохи, почав свою розповідь.

Переказувати її від початку до кінця було б нудно, тим більше, що тривала вона добрих двадцять хвилин. Але суть її зводилася до того, що Олівер — підкидьок, син поганих, непутящих батьків, що від народження він був утіленням підступності, невдячності, злостивості; що своє коротке перебування в рідному місті він завершив підлим і звірячим нападком на безневинного хлопчика, після цього втік під покровом ночі з оселі свого хазяїна. На доказ того, що він справді той, за кого себе видає, містер Бамбл розклав на столі папери, з якими приїхав до столиці. А тоді знову згорнув руки на грудях, чекаючи, що скаже містер Браунлоу.

— Так, боюся, що все це щира правда, — сумно мовив старий джентльмен, переглянувши папери. — Ось вам винагорода за ваші відомості. Вона невелика, і я б радо дав вам утрое більше, якби ви розповіли про хлопчика щось хороше.

Якби містер Вамбл почув це раніше, то, цілком можливо, він надав би своїй короткій розповіді зовсім іншого забарвлення. Але тепер повертатися назад було вже пізно, і тому він лише поважно похитав головою, сховав до кишені п'ять гіней і пішов.

Кілька хвилин містер Браунлоу походжав по кімнаті; розповідь бідла, видно, засмутила його так, що навіть містер Грімвіг не наважувався більше під'юджувати свого Друга.

Нарешті він зупинився і рвучко шарпнув за дзвінок, а коли економка ввійшла, сказав їй:

— Місіс Бедвін, цей хлопець — Олівер — виявився пройдисвітом.

— Не може бути, сер, не може бути! — запально вигукнула старенька. — Кажу вам — він пройдисвіт! — відказав старий джентльмен. — І не перечте мені! Ми щойно вислухали докладну розповідь про його життя — він з пелюшок був викінченим негідником.

— Я ніколи цьому не повірю, сер! — твердо мовила місіс Бедвін. — Ніколи!

— Ви, старі жінки, вірите лише знахарям та безглуздим баєчкам, — буркнув містер Грімвіг. — Я цього хлопця відразу розкусив. Чому ви мене тоді ж таки не послухали? Якби він не був хворий на гарячку, то, може, і послухали б? Він здавався вам цікавим хлоп'ятком? Цікавим! Пхе! — і містер Грімвіг люто штрикнув кочергою в камін.

— Він був лагідний, славний, вдячний хлопчик, сер! — обурено відповіла місіс Бедвін. — Я знаю дітей, сер. Слава богу, сорок років знаю. А ті, хто цим похвалитися не може, краще б мовчали. Ясно?

Це був дошкульний натяк, бо містер Грімвіг не мав ані сім'ї, ані дітей. Та що натяк цей викликав у нього лише посмішку, місіс Бедвін струснула головою й обсмикнула фартуха, готуючись до нового випадку. Але містер Браунлоу перепинив її.

— Мовчіть! — наказав він, приховуючи свої справжні почуття під личиною вдаваного гніву. — Щоб я більше ніколи не чув імені цього хлопця! Я викликав вас, щоб сказати саме це. Ніколи! Ніколи й ні з якого приводу! Можете йти, місіс Бедвін. І пам'ятайте: я не жартую!

Тяжко було того вечора на серці в мешканців оселі містера Браунлоу.

А Оліверове серце болісно стискалося щоразу, коли він згадував про тих добрих, чуйних людей; а якби він знав, що їм розповіли про нього, воно б розірвалося з розпачу.

Розділ XVIII

Як Олівер проводив час у спасенному товаристві своїх достойних друзів

Наступного дня, десь опівдні, коли Пройда і юний Бейтс вирушили в своїх звичайних справах, містер Фейгін прочитав Оліверові довгу проповідь про кричущий гріх невдячності, який, мовляв, хлопець узяв на душу, самовільно покинувши товариство своїх щиро занепокоєних його долею друзів, а потім ще й спробувавши втекти від них після того, як стільки зусиль і грошей пішло на те, щоб його знайти.

Містер Фейгін особливо наголошував на тому, що якби він не прихистив Олівера, не надав йому такої вчасної допомоги, той помер би з

голоду. Принагідно він розповів про сумну і повчальну долю одного хлопця, якого він, щиро пожалівши, також пригрів за подібних обставин. Однак хлопець той обманув його довіру, виявив бажання зв'язатися з поліцією і через це, бідолаха, одного ранку розпрощався з життям на шибениці в Олд-Бейлі³⁹. Містер Фейгін не приховував своєї причетності до цієї трагедії, але із сльозами на очах доводив, що винен у ній сам хлопець, чия нерозважлива, зрадлива поведінка призвела до необхідності дати проти нього на суді певні свідчення, які хоч і не відзначалися цілковитою правдивістю, проте повністю обілили його, містера Фейгіна, та кількох його близьких друзів. На закінчення містер Фейгін не пошкодував похмурих фарб для опису всіх тих неприємних відчуттів, які зазнав смертник у процесі повішення, і дуже приязно й щиро висловив палку надію, що йому ніколи не доведеться наразити Олівера Твіста на таку болісну операцію. У малого Олівера кров холола в жилах від тих прихованих погроз, що звучали у Фейгінових словах. Він мав уже нагоду пересвідчитися, що навіть правосуддя може сплутати винного з невинним, коли вони випадково опиняються поряд, а згадуючи суперечку між старим євреєм і містером Сайксом стосовно якоїсь недавньої змови, Олівер анітрохи не сумнівався, що Фейгін не раз задумував і здійснював підступні плани знищення своїх надміру обізнаних чи надто балакучих спільників. Боязко звівши очі й зустрівши допитливий погляд Фейгіна, хлопчик відчув, що проникливий старий джентльмен не тільки помітив, як він блідне й тремтить, а й потішався з цього.

Фейгін огидно всміхнувся, погладив Олівера по голові й запевнив його, що вони ще стануть добрими друзями, якщо Олівер шануватиметься й робитиме те, що йому велять. Потім він насунув капелюха, надів старе полатано пальто й вийшов, замкнувши за собою двері.

Цілий той день і багато днів по тому Олівер проводив з раннього ранку й до пізнього вечора на самоті, один на один із своїми думками. А думки ці, звернені постійно до його добрих друзів і до того, якої вони тепер гадки про нього, були дуже сумні.

За тиждень-півтора старий перестав замикати двері, і Олівер дістав змогу блукати по будинку.

Скрізь лежав товстий шар бруду, але кімнати на другому поверсі були просторі, з великими, обшитими деревом камінами, високими дверима, панелями на стінах і карнизами під стелею, на якій під чорним порохом виднілися вигадливі орнаменти. Все це навело Олівера на думку, що багато років тому, коли Фейгіна ще на світі не було, будинок належав поряднішим людям, і ці нині занедбані, похмурі кімнати сяяли колись красою й чистотою.

По кутках і попід стелею заснували павутиння павуки, і не раз, заходячи тихенько до якоїсь кімнати, Олівер сполохував мишей, які розбігалися навсібіч до своїх нірок. Окрім павуків та мишей, в будинку не видно й не чути було жодної живої істоти, і часто, коли вечоріло й Оліверові набридало блукати по кімнатах, він забивався в куток коридора біля вхідних дверей, щоб нехай так бути ближче до живих людей, і довго сидів там, дослухаючись до звуків знадвору й рахуючи години, аж поки старий або хлопці поверталися додому.

Трухляві віконниці на всіх вікнах були щільно зачинені й міцно замкнені прогоничами, світло пробивалося тільки крізь круглі дірки вгорі, від чого кімнати ставали ще похмурішими й наповнювались химерними тінями. Лише віконце із заржавілими ґратами на горищі не мало віконниць, і Олівер годинами просиджував біля нього, сумно визируючи на білий світ, що, коли дивитися звідти, являв собою лише хаотичне нагромадження дахів, почорнілих димарів та шпилів. Іноді, щоправда, чиясь сива голова вигулькувала на мить з-за парапету на даху якогось будинку, але вона швидко зникала. А що вікно Оліврової обсерваторії не відчинялось і за довгі роки потьмяніло від дощів та диму, то він міг тільки сьак-так розрізняти обриси різних споруд, не маючи надії, що його побачать чи почують, — шансів на це в нього було не більше, ніж якби він сидів у кулі під хрестом на бані собору святого Павла⁴⁰.

Одного дня, коли Пройда і юний Бейтс готувалися до вечірньої прогулянки, першому з вищезгаданих молодих джентльменів спало на думку трохи причепурити власну особу (а слід віддати йому належне — таку слабкість вія виявляв не часто), з цією метою він поблажливо звелів Оліверу негайно допомогти йому прихорошитися.

Олівер страшенно зрадів цій пагоді прислужитись, цій можливості поспілкуватися з нехай поганими, але живими людьми. До того ж він завжди ладен був зробити послугу ближньому своєму, аби тільки робилася вона чесним шляхом. А тому він одразу виявив свою готовність: став на одне коліно, поставив на друге ногу Пройди — той уместився на столі — й узявся до роботи, яку містер Докінс назвав "глянцювата копита", що звичайною мовою означає "чистити черевики".

Чи то розімлівши від почуття свободи й незалежності, яке, певно, проймає кожную мислячу істоту, коли вона сидить у зручній позі на столі, з люлькою в зубах, і безтурботно махає однією ногою, тоді як їй чистять черевики, які навіть не довелося скидати їй, отже, не треба буде, взувати, — що вже само по собі настроює на приємний лад; чи ж злагіднівши від запашного тютюну або здобрівши від смачного пива, — але в кожному разі Пройда цієї хвилини перебував у романтичному, піднесеному настрої, невластивому його вдачі. Спочатку він замислено дивився згори вниз на Олівера, а тоді підвів голову, зітхнув і мовив чи то до себе, чи то до юного Бейтса:

— Шкода, що він не вурка!

— Еге ж, — озвався юний Чарлз Бейтс. — Через те, що дурний.

Пройда знову зітхнув і знову зотягся люлькою; Чарлі Бейтс зробив те саме. З хвилину вони мовчки курили.

— Ти, певно, навіть не знаєш, що таке "вурка", — сумовито сказав Пройда.

— Ні, здається, знаю, — відповів Олівер, підводячи голову. — Це значить зло... Ну, от ти, наприклад, вурка, правда? — спитав він.

— Так, я вурка, — мовив Пройда. — І ніким іншим бути не хочу.

Зробивши таку заяву, містер Докінс рішуче збив капелюха набакир і визивно глянув на юного Бейтса — мовляв, спробуй заперечити.

— Так, я вурка, — мовив Пройда. — І Чарлі теж, і Фейгін, і Сайкс, і Пенсі, й Бет. Усі ми вурки, не виключаючи й собаки. І він з-поміж нас найспритніший.

— Та й не продасть ніколи, — додав Чарлі.

— На лаві свідків він би й не гавкнув ні разу, щоб нікого не виказати, якби його навіть до тієї лави прив'язали й морили голодом два тижні! — сказав Пройда.

— Їй-богу, не гавкнув би, — підтвердив Чарлі.

— Чудернацький пес! — провадив далі Пройда. — Як він визвіряється, коли хтось чужий починає при ньому сміятися чи співати! Як гарчить, коли почує скрипку! А як ненавидить усіх собак не його породи! Ух!

— Справжній тобі християнин! — докинув Чарлі.

Цим словом хлопець хотів лише похвалити собаку за тямущість, але, хоч сам він того не знав, воно було слухне і в іншому розумінні: скільки є леді і джентльменів, які вважають себе справжніми християнами, а проте мало чим відрізняються від пса містера Сайкса!

— Ну, гаразд, — мовив Пройда, повертаючись до суті справи, як і належало фахівцеві, що над усе ставить ділові інтереси. — Все це не стосується нашого шмаркача.

— Аж ніяк, — погодився Чарлі. — Олівере, чому б тобі не послухатися Фейгіна?

— І не збити собі зразу ж капітал? — додав, усміхаючись, Пройда.

— А там вийти у відставку й зажити по-панському? Я й сам так зроблю після дощук в четвер, коли рак свисне, — сказав Чарлі Бейтс.

— Мені це не подобається, — несміливо відповів Олівер. — Я... я б радше пішов звідси. Мені хочеться, щоб мене відпустили.

— А от Фейгінові тебе відпускати не хочеться! — відказав Чарлі.

Олівер добре це знав, але, боячись висловлюватися одвертіше, він тільки зітхнув і знову взявся до черевиків.

— Ти хочеш піти! — вигукнув Пройда. — Де ж твоя совість? Невже тобі не соромно? Виходить, — ти хочеш сісти на шию своїм друзям?

— Казна-що! — обурився юний Бейтс, витягаючи з кишені кілька шовкових хусток і кидаючи їх у шафу. — Ну й підлота, просто підлота!

— Не розумію, як так можна! — гидливо мовив Пройда.

— А кидати друзів напризволяще — можна? — осміхнувся Олівер. — Та ще й знаючи, що ти нашкодив, а перепаде їм?

— Ми те зробили заради Фейгіна, — відмахнувся люлькою Пройда. — Фараони знають, що ми з ним заодно, і якби ми тоді не дременули, то підвели б його. Через то ми й дали драла, правда ж, Чарлі?

Юний Бейтс кивнув головою й хотів був щось додати, але тут йому раптом пригадалось, як Олівер тікав, і він зареготав так, що похлинувся димом і хвилин п'ять по тому відкашлювався й тупотів ногами.

— Дивись! — мовив Пройда, виймаючи з кишені повну жменю шилінгів та півпенсів. — Ось як треба жити! Хіба не однаково, звідки вони беруться? На, бери — там, де я їх дістаю, вони не переводяться! Що, не хочеш? Ех ти, йолопе!

— Він дограється, правда ж, Олівере? — озвався Чарлі Бейтс. — Дограється до того, що його замотузять!

— А що це значить? — спитав Олівер.

— Ось що, старий, дивись, — відповів Чарлі.

Він підняв догори один кінець своєї нашийної хустки, схилив набік голову і видав крізь зуби якийсь дивний звук, пояснюючи цією жвавою пантомімою, що "замоту-зити" означає те саме, що й "повісити".

— Тепер зрозумів? — сказав Чарлі. — Глянь, Джеку, як він вирячив баньки! Зроду не бачив такого дивака, він мене уморить, їй-бо, уморить! — Юний Чарлі Бейтс знову зареготався так, що аж сльози з очей потекли.

— Тебе погано виховано, Олівере, — зауважив Пройда, задоволено оглядаючи свої до блиску начищені черевики. — Але Фейгін зробить з тебе людину, якщо, звісно, ти не станеш першим, об кого він обламає зуби. Послухайся мене, не марнуй часу й берися до роботи, бо цього ремесла тобі однаково не минути.

Юний Бейтс підкріпив цю пораду власними напученнями, а коли їх було вичерпано, він та його приятель містер Докінс почали змальовувати, не шкодуючи барв, усі принади свого життя, всіляко натякаючи Оліверові, що йому ж таки краще буде, якщо він постарається негайно запобігти ласки у Фейгіна в той спосіб, до якого вдавалися колись вони самі.

— І зятям собі, Ноллі, — сказав Пройда, почувши, що старий відмикає двері, — якщо не ти щипатимеш витирачки й цокалки...

— Якого біса говорити з ним по-людському, — перебив його юний Бейтс. — Він же тебе не розуміє.

— Якщо не ти крастимеш носові хустки й годинники, — переклав Пройда, пристосовуючи свою мову до Оліверового рівня, — то їх крастиме хтось інший. Тому, хто з ними розпрощається, все одно краще не буде, й тобі краще не буде; краще буде тільки тому, хто їх поцупить. А ти ж маєш на них таке саме право, як він!

— Чудово сказано! — вигукнув єврей, який непомітно для Олівера ввійшов до кімнати. — Вся суть у цьому, дорогесенький, вся суть, можеш повірити Пройді на слово. Ха-ха~ха! Він знає всі тонкощі свого ремесла.

Старий задоволено потирив руки й хихотів, вихваляючи мудрість Пройди й тішачись здібностями свого учня.

На цьому, однак, розмова урвалась, бо разом з Фейгіном прийшли міс Бетсі й незнайомий Оліверові джентльмен, якого Пройда назвав Томом Чітлінгом; він увійшов трохи пізніше, бо затримався на сходах, щоб запевнити юну леді в своїх ніжних почуттях.

Містер Чітлінг був старший за Пройду — мабуть, йому минав уже вісімнадцятий рік, — але ставився він до цього юного джентльмена з певною шанобливістю, яка свідчила про те, що він вважає Пройду і

кмітливішим, і вправнішим за себе. Містер Чітлінг мав маленькі блискучі очиці й рябе обличчя; убрання його складалось із хутряної шапки, темної плисової куртки, засмальцьованих бумазейних штанів і фартуха. Правду кажучи, вигляд у нього був пожмаканий, але він вибачився за це перед товариством, пояснивши, що його "строк" скінчився ляше годину тому: шість останніх тижнів він ходив в уніформі й через те не міг приділити уваги своєму гардеробові. З видимим обуренням містер Чітлінг додав, що новий спосіб дезинфекції речей обкурюванням геть суперечить конституції, бо в одязі пропалюють дірки, а скаржитися нема на кого — хіба що на міські власті! Те сама стосувалось і примусової стрижки, цього просто-таки кричущого порушення закону. Свою промову містер Чітлінг завершив заявою, що протягом клятих сорока двох днів він знемагав, не маючи в роті й краплини, і нехай вій лусне, якщо язик його не присох до горлянки.

— Як ти гадаєш, Олівере, звідки прийшов цей джентльмен? — спитав, посміхаючись, Фейгін, поки хлопці діставали й ставили на стіл повну пляшку.

— Н-не знаю, сер, — відповів Олівер.

— Хто це такий? — спитав Том Чітлінг, міряючи його зневажливим поглядом.

— Це, дорогесенький, один з моїх юних друзів, — відповів єврей.

— Тоді йому пощастило, — сказав парубок, промовисто глянувши на Фейгіна. — Не суши собі голову над тим, звідки я прийшов, хлопче. Закладаюся на крону, незабаром ти й сам туди потрапиш!

Цей жарт розсмішив хлопців. Ще трохи позмагавшись у дотехах на цю тему, вони стиха обмінялися кількома словами з Фейгіном і пішли.

Новий гість пошептався з Фейгіном у кутку, а тоді вони присунули стільці до каміна, і старий, звелівши Оліверові підсісти ближче, завів мову про те, що, на його думку, мало найбільше зацікавити слухачів, — тобто про великі переваги злочинського ремесла, про спритність Пройди, веселу вдачу Чарлі Бейтса і свою власну щедрість. Нарешті Фейгін набалакався до знемоги, та й містер Чітлінг зовсім знеміг, бо ніщо так не виснажує, як один-два тижні у виправному будинку, не кажучи вже про шість. Товариство явно потребувало спочинку, тож міс Бетсі попрощалась і пішла.

З того дня Олівера рідко залишали на самоті, майже весь час хлопці розважали його своїми балачками, і щодня вони гралися з Фейгіном у давню гру, чи то для власного удосконалення, чи то Оліверові на науку — це вже краще було знати Фейгінові. Часом старий розповідав їм про грабунки, які вчиняв замолоду, і стільки в тих розповідях було кумедного й цікавого, що Олівер мимоволі сміявся від щирого серця, і видно було, що вони не так обурюють його, як тішать.

Сказати коротко, хитрий старий єврей затягав хлопця у свої тенета. Знаючи, що тривала й безпросвітна самотність у похмурому будинку, вічна-віч з власними сумними думками викличе в хлопця тугу по будь-якому людському товариству, Фейгін тепер помалу вливав у його душу отруту, сподіваючись навік її забруднити й осквернити.

Розділ XIX

в якому обговорюється й ухвалюється цікавий задум

Одного холодного, вогкого, вітряного вечора Фейгін натяг на своє кощаве тіло пальто, застібнув його на всі ґудзики і, піднявши комір по самі очі, виліз із своєї нори. На ґанку він постояв, прислухаючись, чи хлопці замкнуть за ним двері на всі замки її засуви, а коли їхні кроки завмерли в глибині дому, шмигнув у темноту вулиці.

Будинок, у якому тримали Олівера, був на околиці Уайтчеплу. Старий зупинився на розі, підозріло озирнувся довкола, перейшов на другий бік і подався в напрямку Спітелфілдсу.

Густа грязюка вкривала брук, чорна імла нависла над вулицями, сіявся дрібний дощ, і все — навіть холодне повітря — здавалося липким на дотик. Ідеальна ніч для прогулянок таких людців, як Фейгін! Скрадаючись ніби поповзом під стінами будинків, цей гидкий дідуган здавався потворним плазуном, породженим темрявою і тванню, який виліз уночі пожитись яким-небудь падлом.

Він довго тюпав вузькими вуличками й завулками, а біля Бетнел-Гріна круто звернув ліворуч і заглибився в лабіринт брудних, убогих кварталів тієї густонаселеної частини міста.

Певно, старий добре знав дорогу, бо хоч як вона кривуляла майже в суцільній темряві, ходи не стишував. Швидко проминувши кілька перехресть, він звернув нарешті у вулицю з одним-єдиним ліхтарем десь у далекому її кінці, постукав у двері якогось будинку і, стиха перемовившись кількома словами з чоловіком, який відчинив їх, піднявся сходами на другий поверх.

Коли він узявся за ручку дверей, за ними загарчав собака, і чоловічий голос запитав, хто там.

— Це я, Білле, тільки я, голубе, — відповів єврей, зазираючи до кімнати.

— Ну, то заходь, — сказав Сайкс. — Цить, дурна тварюко! Невже ти не впізнаєш диявола, коли він у пальті?

Певно, собаку і справді ввів в оману верхній одяг містера Фейгіна: коли той розстебнув пальто й кинув його на спинку стільця, пес трохи

пометляв хвостом, виявивши всю ту радість, на яку був здатен, і повернувся до свого кутка.

— Ну? — мовив Сайкс.

— Ну, голубе... — почав був Фейгін і вигукнув: — О! Це ти, Ненсі!

Тон у нього був трохи збентежений, бо відколи дівчина заступилася за Олівера, вони ще не бачились, і Фейгін не знав, чого від неї чекати. Проте поведінка юної леді швидко розвіяла його побоювання, якщо вони в нього були. Вона прийняла ноги з ґратів каміна, відсунула стілець і без зайвих слів запросила Фейгіна підсісти до вогню, бо надворі, ух, як холодно.

— А таки холодно, Ненсі, дорогесенька моя, — мовив Фейгін, гріючи над вогнем свої кістляві руки. — Аж пронизує, — додав він, хапаючись за бік.

— Холоднеча, певно, й справді люта, коли навіть тебе пробрало, — сказав містер Сайкс. — Дай-но йому випити, Ненсі. І швидше ворухися, хай тобі грець, бо я зараз сам занедужаю, дивлячись, як труситься ця стара шкелетина. Тьху, мов привид, який щойно встав з могили!

Ненсі квапливо дістала пляшку з шафи, де стояло ще багато пляшок, наповнених, мабуть, різними трунками.

Сайкс налив чарку бренді й запропонував її Фейгінові. Той лише вмочив у чарку губи, відставив її й сказав:

— З мене годі, Білле, дякую.

— Так-так, боїшся, щоб тебе не перехитрували? — пильно глянув йому в очі Сайкс. — Хху!

Виказавши тим хрипким вигуком свою зневагу, містер Сайкс схопив чарку й вихлюпнув залишок бренді в камін; спорожнивши посудину, він наповнив її для себе.

Поки він перехиляв чарку, старий озирався довкола — не з цікавості, бо не раз тут бував, а з властивої йому сторожкості й підозріливості. Це була убого обставлена кімната, і тільки зазирнувши в шафу, ви зрозуміли б, що тут живе не простий робітник; щоправда, певну підозру могли б викликати кілька важких кийків у кутку й свинчатка, що висіла над каміном.

— Ну от, — сказав Сайкс, облизуючи губи. — Тепер я готовий.

— Говорити про справи? — спитав єврей.

— Так, — відповів Сайкс. — Кажи, з чим прийшов.

— З приводу тієї хати в Чертсі, Білле, — стиха мовив єврей, присуваючись ближче до нього.

— Гаразд. А що далі? — спитав Сайкс.

— Ах, голубе мій, ти сам чудово знаєш! — вигукнув Фейгін. — Правда ж, він знає, Ненсі?

— Не знає, — вищирився містер Сайкс. — А може, не хоче знати, а це одне й те саме. Ну, давай, викладай усе навпростець. І годі моргати, й шулитися, й ходити околяса, наче не ти перший задумав цей грабунок! Кажи, з чим прийшов!

— Ша, Білле, ша! — мовив єврей, марно намагаючись зупинити цей вибух обурення. — Нас можуть почути, голубе! Нас можуть почути!

— І нехай! — сказав Сайкс. — Мені байдуже!

Але насправді містерові Сайксу було не байдуже, і тому ці слова він вимовив спокійніше, притишивши голос.

— Ну, не треба, не треба, — улесливо мовив старий. — Я просто стережуся, та й по всьому. То з приводу того діла в Чертсі, коли ми впораємо його, Білле, га? Коли ж ми його впораємо? Скільки там срібла, голубе, скільки срібла — і якого! — Він аж потер руки й звів брови від солодкого передчуття.

— Ніколи, — холодно відповів Сайкс.

— Ніколи не впораємо? — вигукнув єврей, відкидаючись на спинку стільця.

— Так, ніколи, — кивнув Сайкс. — Принаймні так, як ми намірялись, у нас не вийде.

— Значить, ви намірялися не так, як слід, — аж зблід від злості Фейгін. — І не переч мені!

— А хто ти такий, що тобі й перечити не можна? — визвірився Сайкс. — Так от, щоб ти знав: Тобі Крекіт уже третій тиждень там вештається, а ще й досі нікого із слуг не намовив.

— Невже ти хочеш сказати, Білле, — спитав єврей, лагіднішаючи в міру того, як грабіжник розпалювався, — що бодай одного з двох слуг не можна перетягти на наш бік?

— Саме це я й кажу, — відповів Сайкс. — Вони служать у тієї старої вже двадцять років, і якби ти їм давав навіть п'ятсот фунтів, вони б однаково не погодилися.

— Ну, а жінки, голубе, невже їх теж не вдасться переманити? — спитав єврей.

— Так, не вдасться, — відказав Сайкс

— Навіть такому дженджикові, як Тобі Крекіт? — недовірливо спитав єврей. — Ти ж знаєш, що за народ ці жінки, Білле.

— Атож, навіть такому дженджикові, як Тобі Крекіт, — відповів Сайкс. — Він каже, що весь час походжав коло того будинку в канарковому жилеті, з наклеєними бакенбардами, — і все надаремно.

— То треба було перейти на вуса й кавалерійські бриджі, голубе, — зауважив старий.

— Він і перейшов, та тільки це теж нічого не дало, — відповів Сайкс.

Прикро вражений, Фейгін на кілька хвилин замислився, уткнувшись підборіддям у груди, а тоді підвів голову, глибоко зітхнув і сказав, що коли Тобі Крекіт не бреше, то з цього діла справді вийшов пшик.

— Охо-хо, — мовив він, опускаючи руки на коліна, — досадно все ж таки втрачати таке багатство, коли до нього, здавалося, вже рукою подати.

— Атож, — погодився містер Сайкс. — Не пощастило.

Запала довга мовчанка. Старий поринув у глибоку задуму, і зморшкувате бридке обличчя його набуло воістину сатанинського виразу. Сайкс раз у раз скося поглядав на нього, а Ненсі, видно, боячись роздратувати грабіжника, сиділа, втупившись очима у вогонь, і ні словом, ні порухом не виказувала своєї присутності.

— Фейгіне, — раптом порушив гнітючу тишу Сайкс, — ти б накинув півсотні золотих, якби ми облагодили це діло без слуг?

— Певна річ, — пожвавився старий.

— То згода? — спитав Сайкс.

— Так-так, згода, голубе, — закивав головою єврей; очі в нього заблищали, м'язи обличчя засіпалися від хвилювання.

— Тоді, — сказав Сайкс, досить зневажливо відштовхуючи простягнуту руку Фейгіна, — це можна зробити хоч завтра. Ми з Тобі позавчора вночі перелізли через паркан у садок і перевірили всі двері й віконниці. Вони там замикаються на ніч, мов у в'язниці, але в одному місці все ж таки можна залізти досередини так, що жодна жива душа не почує.

— Де саме, Білле? — збуджено спитав єврей.

— Значить, так. Треба перейти моріжок... — пошепки почав Сайкс.

— Ну, і... — нетерпляче підхопив старий, витягнувши шию й вирячивши очі так, що вони в нього мало не повилазили.

Сайкс гмукнув і замовк, бо в цю мить дівчина, яка досі сиділа нерухомо, повернулась і ледь помітно кивнула головою на Фейгіна.

— То вже байдуже, де саме, — нарешті сказав він. — Без мене ти, звісно, цього не впораєш, але з тобою, хитрюгою, треба бути насторожі.

— Як знаєш, голубе, як знаєш, — відповів єврей. — Ви з Тобі самотужки обійдетесь чи потрібна якась підмога?

— Підмога? Нам потрібні тільки свердла і хлопчик. Свердла ми маємо, а от хлопчика ти для нас підбери.

— Хлопчика! — вигукнув єврей. — Отже, йдеться про квартиру?

— Не твоє діло, — відказав Сайкс. — Мені потрібен хлопчик, і до того ж щуплявий. Господи! — замислено провадив він. — Якби ж мені зараз отого малюка, синочка сажотруса Неда! Нед навмисне тримав його надголодь, щоб він лишався малим, і здавав у найми нашому братові.

Але батька запроторили за ґрати, а хлопця забрало Товариство перевиховання малолітніх злочинців, позбавило його ремесла і доброго заробітку, навчило читати й писати, і хто він тепер? Нікчемний підмайстер! От що вони з нами роблять! — вигукнув Сайкс, дедалі більше переймаючись праведним гнівом. — Ось що вони з нами роблять! Якби їм вистачало грошей (дякувати богові, що не вистачає!), нам для нашого ремесла за рік-два не лишилося б і півдесятка хлопців.

— Свята правда, — погодився старий, який тим часом думав про своє і почув лише останню фразу. — Білле!

— Ну, чого тобі ще? — спитав Сайкс.

Єврей кивнув на Ненсі, яка все ще сиділа, дивлячись у вогонь; то був натяк, що треба говорити без неї. Сайкс нетерпляче знизав плечима — мовляв, зайва обережність, — але підкорився й попросив Ненсі збігати по пиво.

— Тобі пива не треба, — відповіла Ненсі, згортаючи руки й усім своїм виглядом показуючи, що не думає підводитись.

— А я кажу, треба! — гримнув Сайкс.

— Дурниці, — спокійно відказала дівчина. — Нехай він говорить. Я все одно знаю, що він скаже, Білле. Тож нехай не боїться.

Фейгін усе ще вагався. Сайкс здивовано позирав то на нього, то на дівчину.

— Невже ти боїшся дівки, Фейгіне? — спитав він нарешті. — Тю! Ти ж знаєш її як облуплену, вона ж своя! Вже хто-хто, а вона вміє тримати язика за зубами. Правда, Ненсі?

— Ще б пак, — відповіла юна леді, підсунувшись ближче до столу і спершись на нього ліктями.

— Ну, звісно, звісно, дорогесенька, я це знаю, але... — І старий знову затнувся.

— Але що? — спитав Сайкс.

— Я просто подумав: може, вона знову сказиться, голубе, як ото, пам'ятаєш, того вечора, — відповів єврей.

Почувши це визнання, Ненсі голосно зареготала, вихилила одним духом чарку бренді, хвацько струснула головою й почала вигукувати: "Ну ж бо, заціпило вам, чи що? Чого носи повісили?" — і таке інше в тому ж дусі. Певно, її поведінка заспокоїла обох джентльменів, бо єврей задоволено кивнув головою й знову сів на своє місце. Містер Сайкс теж сів.

— Ну, давай, Фейгіне, — сміючись, мовила Ненсі. — Кажи Біллові про Олівера!

— Ха! Яка ти догадлива, дорогесенька! Зроду не бачив такої кмітливої дівчини, — сказав старий, поплескуючи її по шиї. — Я й справді хотів говорити про Олівера! Ха-ха-ха!

— Що саме? — спитав Сайкс.

— Цей хлопчак — якраз те, що тобі треба, голубе, — хрипко прошепотів старий, приклавши пальця до носа й гидко посміхаючись.

— Олівер? — вигукнув Сайкс.

— Бери його, Білле, — втрутилася Ненсі. — На твоєму місці я б його взяла. Може, він не такий спритний, як інші, але ж тобі треба тільки, щоб він відчинив двері. Їй-бо, на нього можна покластися, Білле.

— Авжеж, можна, — підтакнув Фейгін. — Ми вже цілий місяць муштруємо його, — час і самому на хліб заробляти. До того ж усі інші хлопці завеликі.

— Так, зріст у нього підходящий, — замислено мовив містер Сайкс.

— І він робитиме все, що ти скажеш, Білле, — додав старий. — В нього нема іншої ради. Ти тільки настрахай його як слід.

— Настрахати? — підхопив Сайкс. — Чого-чого, а страху він у мене набереться, будьте певні! І знай: якщо на цьому ділі він мене підведе, пощади йому не буде. Мені однаково нема чого втрачати. Живим ти тоді його не побачиш, Фейгіне. Поміркуй над цим, перше ніж його віддавати. І зятям мої слова! — додав грабіжник, дістаючи з-під ліжка лома і погрозово ним помахуючи.

— А я вже все обміркував, — жваво відповів єврей. — Я... я його вивчив уже як свої п'ять пальців, дорогесенькі мої, як свої п'ять пальців! Затримка тепер за малим: нехай він відчує, що він один із нас, нехай усвідомить, що він злодій, — і тоді він наш! Наш навік! Ах! Як доречно все це у нас виходить! — Старий обхопив себе руками за плечі, опустил голову, згорбив спину — він просто-таки обіймав себе з радощів.

— Наш! — перекривив його Сайкс. — Ти хочеш сказати — твій!

— Може, й так, голубе, — пискляво захихотів старий. — Хай буде мій, Білле.

— А чому, — спитав Сайкс, підозріливо дивлячись з-під лоба на свого любого приятеля. — Чому ти морочишся з цим хирлявим шмаркачем, коли Коммон-Гарден⁴¹ щовечора аж кишить хлопчачами, з яких ти міг би вибрати куди кращого?

— Тому що мені вони ні до чого, голубе, — відповів старий, трохи знітившись. — Вони нічого не варті. У них на обличчі написано, хто вони такі, — як хтось із них попадеться, то вже не викрутиться, пиши пропало. А цей хлопчина, дорогесенькі, якщо його добре вишколити, усіх їх за пояс заткне. До того ж, — провадив старий уже впевненіше, — якщо він знову втече, то продасть нас усіх, а тому треба, щоб він відчув, що ми одним миром мазані. Головне, щоб відчув, а яким чином — то байдуже. Мені вистачить того, що він візьме участь у грабунку; цілком вистачить, бо тоді він — мій. Це все ж таки куди краще, ніж усувати сердешного хлопчика з дороги, — і ризику менше, і витрати на нього окупляться.

— Коли ви підете на це діло? — спитала Ненсі, не давши містерові Сайксу висловити лайкою обурення з приводу людських почуттів, що їх, як йому здавалося, виявив Фейгін.

— Так-так, Білле, — підхопив старий. — Коли?

— Ми з Тобі домовилися на післязавтра вночі, — похмуро відповів Сайкс. — Якщо я не дам відбою.

— Гаразд, — сказав старий. — Ніч буде безмісячна.

— Безмісячна, — підтвердив Сайкс.

— А ви подумали про те, як нестимете здобич? — запитав старий.

Сайкс кивнув головою.

— А про...

— Та ми про все подумали, — перебив його Сайкс. — Можеш не турбуватися. Головне: завтра ввечері приведи сюди хлопця. Я вирушу звідси за годину по світанні. А ти тримай язик за зубами й тигель наготові — більше від тебе не треба нічого.

Після короткої наради, в якій усі троє взяли жваву участь, було ухвалено, що завтра, тільки-но споночіє, Ненсі прийде до Фейгіна й забере Олівера. Єврей хитро зауважив, що навіть супроти своєї волі хлопець охочіше піде з нею, аніж з будь-ким іншим, бо вона нещодавно за нього заступилася. Було також урочисто домовлено, що до завершення діла владу й опіку над сердешним Олівером цілком бере на себе містер Вільям Сайкс і що вищезгаданий Сайкс поводитиметься з ним на власний розсуд, і Фейгін не матиме до нього ніяких претензій, якщо Олівера спіткає якесь лихо чи виникне потреба його покарати. Окремо уточнено було, що будь-яка заява містера Сайкса з цього приводу буде прийнята беззастережно, якщо після повернення додому її в найважливіших деталях підтвердить і засвідчить чепурун Тобі Крекіт.

Коли угоду було укладено, містер Сайкс почав дудлити бренді, войовниче розмахувати ломом і водночас горлати диким голосом уривки пісень упереміш з брудною лайкою. Потім у ньому заграла професійна гордість, і він схотів показати свою скриньку із злочинськими інструментами. Спотикаючись, він затяг її до кімнати, відкрив віко, щоб пояснити призначення цих інструментів і довершеність їхніх форм, але тут-таки перечепився через скриньку, гепнувся на підлогу й одразу заснув.

— На добраніч, Ненсі, — мовив Фейгін, застібаючись на всі ґудзики.

— На добраніч.

Їхні погляди зустрілись, і Фейгін пильно зазирнув їй у вічі. Дівчина спокійно витримала його погляд. Ні, їй можна було довіряти — це діло важило для неї не менше, ніж для Тобі Крекіта.

Фейгін знову побажав їй на добраніч, нишком, коли вона відвернулась, штурхонув ногою розпластаного на підлозі Сайкса і почав навпомацки спускатися сходами.

— З жінками завжди так, — бурмотів він собі під ніс, повертаючись додому. — Найгірше в них те, що якась дурниця здатна оживити в їхній душі давно забуті почуття, а найкраще те, що почуття ці зразу ж забуваються знову. Ха-ха! Заставив лобуряці дитину за мішок золота!

Розважаючись цими приємними думками, містер Фейгін дочалапав по грязюці й твані до свого похмурого житла, де на нього давно вже нетерпеливо чекав Пройда.

— Олівер спить? Я хочу поговорити з ним, — були перші Фейгінові слова, коли вони спустилися вниз.

— Давно заснув, — відповів Пройда, відчиняючи двері. — Ось він!

Олівер міцно спав долі на твердому матраці; від тривог, страждань, довгого ув'язнення обличчя в нього було бліде, мов у мерця, — не того, що лежить, уже прибраний, у труні, а того, який щойно розпрощався з життям, лише мить тому віддав богіві юну чисту душу і тіла якого ще не встиг торкнутися тлінний подих земного повітря.

— Ні, не тепер, — мовив Фейгін, тихо відходячи від Олівера. — Краще завтра. Завтра.

Розділ XX

в якому Олівер переходить у розпорядження містера Вільяма Сайкса

Прокинувшись уранці, Олівер неабияк здивувався: біля його матраца стояла пара нових черевиків на добрячій підошві, а його старі шкарбани кудись зникли. Спочатку він зрадів, сприйнявши це як привістку близького визволення, але за сніданком надії його розвіялися: старий повідомив, що ввечері його відведуть до оселі Білла Сайкса. Фейгінів тон і вираз обличчя злякали хлопця навіть більше, ніж це повідомлення.

— І... і я там залишуся назовсім, сер? — стривожено спитав він.

— Ні, ні, дорогесенький, не назовсім, — відповів старий. — Ми не хочемо розлучатися з тобою. Не бійся, Олівере, ти повернешся до нас. Ха-ха-ха! Ми не такі-жорстокі, ми не відпустимо тебе, мій дорогесенький. Нізащо в світі!

Старий саме стояв біля каміна, підсмажуючи грінку. Він обернувся, глянув на Олівера й захихотів: мовляв, я тебе знаю, ти б залюбки втік, якби міг.

— Певна річ, — провадив він, пильно дивлячись на Олівера, — тобі хочеться знати, навіщо ми посилаємо тебе до Білла, га, дорогесенький мій?

Олівер почервонів, бо старий злодій прочитав його думки, але сміливо відповів, що й справді хотів би це знати.

— Ну, а сам ти не здогадуєшся? — ухилився від прямої відповіді Фейгін.

— Ні, сер, — сказав Олівер.

— Пхе! — вигукнув старий і, пильно зазирнувши хлопцеві у вічі, незадоволено відвернувся. — Тоді чекай, поки Білл сам тобі скаже.

Його видимо роздратувало те, що Олівер не схотів допитуватись. А пояснювалося це ось чим: хлопець відчув не лише цікавість, а й збентеження, викликане і гострим, хитрим поглядом Фейгіна, і власними думками; тож тієї миті йому було не до запитань. Але іншої нагоди з'ясувати, чому його відводять до Сайкса, вже не трапилось, бо аж до вечора старий насуплено мовчав, а як стемніло, зібрався кудись іти.

— Можеш запалити свічку, — мовив він, ставлячи її на стіл. — Ось тобі книжка, читай, поки по тебе не прийдуть. На добраніч!

— На добраніч, — тихо сказав Олівер.

Єврей підійшов до дверей, озирнувся на хлопчика, а тоді зупинився й окликнув його.

Олівер підвів очі й побачив, що Фейгін показує на свічку: мовляв, запали. Хлопчик запалив її й поставив свічника на стіл. Старий, насупивши брови, похмуро дивився на нього з темного кутка кімнати.

— Стережись, Олівере, стережись! — сказав він і грізно покивав пальцем. — Сайкс людина жорстока. Коли його власна кров скипає, пролити чужу йому за іграшку. Хоч би що сталося — мовчи. Роби все, що він велить. Запам'ятай це! — Вимовивши останню фразу з особливим притиском, Фейгін зобразив на своєму обличчі страхітливую посмішку і, кивнувши головою, вийшов з кімнати.

Залишившись на самоті, Олівер підпер голову рукою і з тяжким серцем замислився над тим, що почув. Та чим більше він розмірковував над Фейгіною пересторогою, тим менше розумів, що за нею криється. Він не міг збагнути, з якою зловмисною метою його відсилають до Сайкса й чому тієї самої мети не можна досягти, залишивши його у Фейгіна. Після довгих роздумів Олівер дійшов висновку, що він, певно, буде грабіжникові за слугу, доки той не підшукає собі когось кращого. Олівер так напоневірявся в своєму житті, натерпівся тут таких страждань, що ця

нова переміна вже не могла глибоко засмутити його. Кілька хвилин він сидів занурений у свої думки, а тоді тяжко зітхнув, зняв із свічки нагар і розгорнув книжку, яку залишив йому Фейгін.

Спочатку він неуважливо гортав її, та незабаром якийсь пасаж привернув його увагу, і він заглибився в читання. У книжці йшлося про знаменитих злочинців і про кару, яка їх спостигла; сторінки її були зачитані, заяложені. Хлопець читав про злочини такі жахливі, що аж кров холола в жилах: про таємні вбивства на безлюдних дорогах; про трупи, сховані від людських очей у глибоких ямах та на дні криниць; проте навіть найглибші могили не могли вдержати в собі ті останки й по багатьох роках викидали їх на поверхню. Від цього жахливого видовища вбивці божеволіли, зізнавались у своїх злочинах і благали, щоб їх повісили, бо тільки шибениця могла покласти край їхнім душевним мукам. Олівер читав і про людей, які в ліжках своїх серед ночі давали волю розбещеній уяві і, спонукувані нею (як потім вони розповідали), чинили вбивства такі криваві, що в читача мороз пробігав поза шкірою й тремтіли руки та ноги. До того ж змальовувалися всі ці страхіття так яскраво й детально, що пожовклі сторінки, здавалося, були просочені загуслою кров'ю, а слова шелестіли у вухах, неначе нашіптувані замогильними голосами забитих.

Охоплений жахом, Олівер згорнув книжку й відкинув її від себе. Потім упав навколішки й почав благати бога, щоб той уберег його від лиходійства й краще зразу прибрав до себе, аніж прирік на таке страшне злочинне життя. Поволі заспокоюючись, він тихим, уривчастим голосом молив порятунку від нової небезпеки, благав господа зглянутися на бідного, всіма покинутого хлопця, який ніколи не знав любові друзів і рідних, і, якщо можна, допомогти йому зараз, коли він, нещасний і самотній, опинився в цьому кублі зла і розпусти.

Він скінчив молитись, але все ще затуляв обличчя руками, коли шурхіт змусив його озирнутись. Коло дверей стояла якась постать. Здрігнувшись, він скрикнув:

— Що це? Хто це?

— Я. Це я, — відповів тремтячий голос.

Олівер підніс над головою свічку і впізнав Ненсі.

— Постав свічку, — попросила дівчина, відвертаючись. — Світло ріже мені очі.

Олівер помітив, що Ненсі дуже бліда, і, відчувши жаль до неї, спитав, чи вона часом не занедужала. Дівчина опустила на стілець спиною до нього, заломила руки, але нічого не відповіла.

— Прости мене, господи! — зрештою вигукнула вона. — Як я могла!..

— Що сталося? — спитав Олівер. — Я допоможу вам, ви тільки скажіть. Залюбки допоможу, слово честі.

Дівчина загойдалася на стільці вперед-назад, захрипіла і схопилася за горло, наче їй забракло повітря.

— Ненсі! — скрикнув Олівер. — Що з вами?

Дівчина затупотіла ногами, затарабанила кулаками по колінах, а тоді нараз затихла і загорнулась у хустку, тремтячи, ніби її пройняв холод.

Олівер розворушив жар у каміні. Підсунувшись ближче до вогню, дівчина ще довго сиділа мовчки. Потім підвела голову й роззирнулася.

— Сама не знаю, що на мене часом находить, — мовила вона, удаючи, ніби поправляє на собі одягу. — Може, ця кімната на мене діє. Вона така брудна й вогка. Ну, Ноллі, любий, ти вже готовий?

— Я маю йти з вами? — спитав Олівер.

— Так, мене прислав Білл, — відповіла дівчина. — Ти підеш зі мною.

— Нащо? — спитав Олівер, сахнувшись.

— Нащо? — перепитала дівчина й одвернулась, зустрівшись з ним очима. — Та ти не бійся, гірше тобі не буде.

— Я цьому не вірю, — мовив Олівер, пильно дивлячись на неї.

— Гаразд, хай буде по-твоєму, — силувано засміялася дівчина. — Краще тобі не буде.

Олівер бачив, що Пенсі ставиться до нього співчутливо, і хотів уже був звернутися до неї з благанням вирятувати його. Аж раптом йому спало на думку, що, власне, ще тільки одинадцята година, на вулицях багато людей і хтось із них, може, повірить йому і прийде на поміч. Тож він підійшов до Пенсі й квапливо сказав, що готовий йти.

Але дівчина помітила його короткий роздум і здогадалась, що він замислив. Слухаючи хлопця, вона втупила в нього пильний погляд, який свідчив: вона зрозуміла геть усе.

— Тихше! — прошепотіла вона, нахилиючись до нього, і, сторожко озирнувшись, показала на двері, — В тебе нічого не вийде. Я все робила, щоб допомогти тобі, але надаремне. З тебе не спускають очей. Може, колись тобі пощастить вирватися звідси, але — не зараз.

Вражений напругою, що бриніла в її словах, Олівер здивовано подивився на неї. Здавалося, дівчина казала правду; обличчя в неї було бліде, стривожене, вона вся тремтіла від хвилювання.

— Один раз я вже заступилася за тебе, заступатимусь і надалі, — голосно провадила Пенсі. — І вважай, що зараз я теж рятую тебе, бо хтось інший на моєму місці з тобою б не панькався. Я пообіцяла, що ти будеш тихий і слухняний, тож не підводь мене, інакше нашкодиш і собі, її мені, і, може, мене навіть уб'ють. Дивись! Як перед богом кажу, — ось що я вже витерпіла через тебе!

Вона похапцем показала на синці на шиї та руках і гарячково повела далі:

— Пам'ятай це, бо мені буде ще більша біда. Я б допомогла тобі, якби можна, але зараз у мене нічого не вийде. Воші тебе не займуть і пальцем, а в тому, що вони змусять тебе робити, твоєї провини не буде, бо ти робитимеш це з примусу. Мовчи! Кожне твоє слово мояє мене занапастити. Давай руку. Швидше! Руку!

Олівер машинально простяг її руку, й Пенсі схопила її, загасила свічку й потягла його за собою на сходи. Хтось невидимий у темряві швидко відчинив перед ними двері й так само швидко зачинив їх за ними. Перед будинком чекав найманий кабріолет. З тим самим гарячковим поспіхом, що чувся в її мові, дівчина затягла Олівера в екіпаж і щільно запнула вікна завісками. Кучер вказівок не потребував — він одразу стьобнув коня й погнав його чимдуж.

Пенсі міцно стискала Оліверову руку в своїй і шепотіла йому на вухо, повторюючи ті самі перестороги й умовляння. Все відбувалося так швидко, що Олівер і незчувся, як карета зупинилася перед будинком, до якого напередодні ввечері навідувався єврей.

Тієї миті, коли Олівер окинув поглядом безлюдну вулицю, з його уст мало не зірвався крик про допомогу, але у вухах його звучав стражденний голос дівчини, її розпачливе благання пам'ятати й про неї, — і він так і не розтулив рота. А поки він вагався, нагоду було втрачено: його завели до будинку, й двері за ним зачинилися.

— Сюди, — сказала дівчина, нарешті відпускаючи його руку. — Білле!

— Тут я! — озвався Сайкс, з'являючись на площадці сходів із свічкою в руці. — От і чудово! Заходьте!

Як на людину такої вдачі, як містер Сайкс, це був вияв рішучого схвалення, вираз сердечної гостинності. Видимо, дуже потішена цим, Ненсі радісно з ним привіталася.

— П'ятака забрав до себе Том. Він тільки заважав би, — пояснив Сайкс, присвічуючи їм на сходах,

— Авжеж, — погодилася Ненсі.

Вони втрюх увійшли до кімнати, Сайкс зачинив двері й сказав:

— Отже, ти привела хлопця.

— Ось він, перед тобою, — відповіла Ненсі.

— Слухняно йшов? — поцікавився Сайкс.

— Мов ягня, — відповіла Ненсі.

— Радий це чути, — мовив Сайкс і похмуро глянув на Олівера. — Радий за його ж таки шкуру, бо інакше вона була б уже трохи попсована. Ходи-но сюди, хлопче, і вислухай мою науку, бо чим скоріше ти її засвоїш, тим краще.

З цими словами Сайкс здер з голови свого нового учня шапку й шпурнув її в куток, потім узяв його за плече, підвів до столу і, сівши, поставив перед собою.

— Ну, по-перше, чи знаєш ти, що це таке? — спитав Сайкс, беручи кишеньковий пістолет, що лежав на столі.

Олівер відповів ствердно.

— Гаразд. Тепер дивися, — провадив Сайкс. — Це порох. А це куля. А оце клаптик старого капелюха на клейтух.

Олівер промимрив, що зрозумів призначення всіх цих речей, і містер Сайкс заходився дуже ретельно заряджати пістолет, а скінчивши, повідомив:

— Тепер він заряджений.

— Так, я бачу, сер, — сказав Олівер.

— А тепер затям, — мовив грабіжник і раптом — хлопець аж здригнувся — схопив його за руку й приставив дуло пістолета йому до скроні, — якщо ти бодай рота розтулиш на вулиці, поки я сам до тебе не заговорю, — ця куля розчерепить тобі голову. Тож, перше ніж подати голос без дозволу, помолися за упокій своєї душі.

Для більшої переконливості Сайкс грізно зсунув брови й повів далі:

— Наскільки я знаю, жодна жива душа не питатиме за тебе, якщо ти здохнеш. Тож, виходить, я міг би й не розводитися про все це, якби не зичив тобі добра. Ясно?

— Цебто, — з притиском мовила Ненсі, багатозначно глянувши на Олівера, щоб той прислухався до її слів, — цебто, ти хочеш сказати: якщо Олівер стане тобі поперек дороги в цьому ділі, ти прострелиш йому голову, щоб потім він не виказав тебе, і тебе не зупинить те, що за це можна потрапити на шибеницю, бо все одно в своїй роботі ти щомісяця важиш життям.

— Точно! — схвально кивнув головою містер Сайкс. — У жінок язик добре підвішений, поки не зривається, зате як зірветься, то вже теліпається. Ну, тепер цей малий знає, що й до чого. Давай повечеряємо й перепочинемо трохи перед роботою.

Виконуючи це побажання, Ненсі швиденько застелила стіл скатертиною, зникла кудись на кілька хвилин і повернулася із жбаном пива й тарелем з вареною баранячою головою, що дало містерові Сайксу нагоду повправлятися в дотехах, заснованих на дивному збігові слів: злодійською мовою ця страва називалася "хомка", і таку саму назву мав хитромудрий інструмент, яким широко послуговуються представники його професії. Достойний джентльмен перебував у чудовому, піднесеному настрої, викликаному, певно, тим, що нарешті можна буде взятися за діло. На доказ цього твердження можна відзначити, що він весело, одним духом вижлуктив увесь жбан пива й за вечерею вилаявся, за приблизними підрахунками, не більше як сто разів.

По вечері — зайве казати, що Олівер не виявляв великого апетиту, — містер Сайкс вихилив дві склянки джину з водою, кинувся на ліжко й звелів Ненсі збудити його рівно о п'ятій, вилаявши її про всяк випадок наперед. За наказом тієї ж таки керівної особи Олівер уместився, не роздягаючись, на матраці, що лежав на підлозі, а дівчина сіла перед каміном і, підкинувши у вогонь вугілля, приготувалася чекати призначеного часу.

Олівер довго не засинав, сподіваючись, що Ненсі скористається з нагоди й пошепки порадить йому ще щось, але вона сиділа в тяжкій задумі спиною до нього й лише раз у раз знімала з свічки нагар. Знесилений марним чеканням і тривогою, хлопець нарешті заснув.

Коли він прокинувся, на столі вже стояв чайник, а Сайкс розпихав усілякі інструменти по кишенях свого пальта, що висіло на спинці стільця. Ненсі метушилася, готуючи при світлі свічки сніданок. Ще не світало, надворі було темно, в шибки стукотіли краплі рясного дощу, на небі чорніли хмари.

— Ану, ворушися! — прогарчав Сайкс, коли Олівер підвівся. — Вже пів на шосту! Будеш ґави ловити — залишишся без сніданку. Ми й так запізнюємося.

Олівер швидко впорався із своїм туалетом; сьак-так поснідавши, він на сердите запитання Сайкса відповів, що зовсім готовий.

Ненсі, намагаючись не дивитися на хлопця, кинула йому хустку, щоб він пов'язав собі на шию, а Сайкс дав широкий плащ з каптуром, звелівши накинути поверх пальта й застебнути. Одягшись, Олівер простяг руку грабіжникові, той, грізно зиркнувши на хлопця, показав на кишеню пальта, в якій лежав пістолет, міцно затис його руку в своїй і, попрощавшись із Ненсі, потяг його за собою.

Коло дверей Олівер озирнувся, сподіваючись зустрітися очима з дівчиною. Але вона знову сіла на своє місце біля вогню й наче закам'яніла.

Розділ XXI

Експедиція

Надворі сірів похмурий ранок: дув вітер, періщив дощ, небо облягли густі хмари. Злива тривала цілу ніч, на вулиці стояли великі калюжі, з ринв вивергалися потоки води. Слабке світло світанку не пом'якшувало, а, навпаки, посилювало безрадісну похмурість нового дня, ще більше потьмарюючи й без того тьмяні вогники вуличних ліхтарів, але не забарвлюючи в тепліші, яскравіші кольори мокрі дахи і брудні вулиці. Ця частина міста, видимо, ще спала глибоким сном: віконниці на всіх вікнах були щільно зачинені, вулиці — мертві, безлюдні.

Коли вони звернули на Бетнел-Грін-роуд, уже розвиднілося. Більшість ліхтарів було погашено, до Лондона тарабанилися поодинокі селянські вози; час від часу з гуркотом проносилася заляпана грязюкою поштова

карета, і кучер для перестрашу оперізував батоном вайлуватого селяка, що, їдучи не тим боком шляху, затримував карету і міг тим самим призвести до того, що вона спізниться аж на чверть хвилини. Трактири вже відчинилися, в них світилися газові лампи. Відчинялись і крамниці, з'явилися перші перехожі. Потім купками потяглися на роботу робітники, посунули чоловіки й жінки з кошиками риби на голові, запряжені віслюками візки з городиною, фургони з усілякою живністю й м'ясними тушами, молочниці з відрами — нескінченна валка людей, що постачали харчами східні передмістя Лондона. Що ближче до центру, то більше було на вулицях екіпажів і людського гомону, а квартали між Шордічем і Смітфілдом уже сповнилися оглушливого галасу, і важко було протовпитись. Тепер стало зовсім світло — світлішим такий день не буває, — і для половини лондонського населення почався робочий ранок.

Проминувши Сан-стріт, Краун-стріт і Фінсбері-сквер, містер Сайкс звернув у Чізвелл-стріт, пройшов нею до Барбікену, а звідти Лонг-лейном дістався нарешті до Сміт-філду, який ще здалеку зустрів їх нечуваним для Олівера ґвалтом.

Саме був базарний день. Ноги вгрузали в грязюку мало не по кісточки, над спітнілою худобою клубочилася густа пара, змішуючись із туманом, що важкою хмарою завис над головами, наче зачепившись за димарі. Всі кам'яні загони посередині великої площі, а також тимчасові, тісними рядами споруджені на вільному місці, були повні овець; понад канавами стояли прив'язані до стовпів по троє-четверо в ряд воли та інша рогата худоба. Селяни, різники, погоничі, лоточники, хлопчаки, злодії, гультаї, найнікчемніші волоцюги змішалися в один натовп; свист погоничів, гавкіт собак, ревіння волів, мекання овець, рохкання і вереск свиней, вигуки лоточників, крики, лайка, сварка зусібів, дзеленчання дзвіночків, шум-гам, що вихоплювався з шинків, тиснява, штовханина, виляск батогів, бійки, зойки, лемент, огидне виття, що лунало з усіх кінців ринку, і немиті, неголені, жалюгідні, брудні постаті, що шастали серед натовпу, — все це ошелешувало, приголомшувало того, хто потрапив сюди вперше.

Тягнувши за собою Олівера, містер Сайкс ліктями торував собі дорогу через те юрмище й не звертав ніякісінької уваги на сцени й звуки, що так вражали хлопця. Кілька разів він вітався з приятелями, але від їхніх пропозицій перепустити чарчину рішуче відмовлявся, вперто проштовхуючись вперед. Нарешті вони протовпилися до Хоужерлейн і тією вулицею дійшли до Холборну.

— А тепер слухай, малий, — мовив Сайкс, глянувши на годинник церкви Сент-Ендрю. — Вже майже сьома! Наддай ходи, не відставай, ледащо!

На підтвердження своїх слів містер Сайкс смикнув за руку свого малого супутника. Олівер, пристосовуючись, як міг, до швидкої ходи зломщика, побіг підтюпцем.

Вони швидко проминули площу Гайд-Парк-корнер, звернули до Кенсіпгтону, і тут Сайкс, помітивши, що їх наздоганяє порожній віз, трохи притишив ходу. На возі був напис "Хаунслоу", і Сайкс, намагаючись говорити якнайчемніше, попросив візника підвезти їх до Айлворта.

— Сідайте, — сказав візник. — Це ваш син?

— Так, син, — відповів Сайкс і, не зводячи погляду з Олівера, мовби ненароком сунув руку до кишені, в якій лежав пістолет.

— За твоїм батьком важко угнатися, правда ж, хлопче? — спитав візник, помітивши, що Олівер зовсім захекався.

— Ет, він у мене прудкий, — відповів за Олівера Сайкс. — Звик бігати. Ану, йоде, давай руку! Гоп! — І він допоміг Оліверові скочити на воза, а візник, показавши на купу мішків, запропонував хлопчикові лягти відпочити.

Читаючи написи на дороговказах, Олівер думав, куди ж везе його грабіжник. Кенсінгтон, Гаммерсміт, Чізвік, К'ю-Брідж, Brentford залишилися позаду, а вони все їхали й їхали, наче подорож іще тільки починалась. Зрештою вони добулися до трактиру "Карета й коні", трохи далі за яким дорога розгалужувалася.

Тут віз зупинився, Сайкс хутко зіскочив на землю і, не випускаючи Оліверової руки із своєї, зсадив його, люто зиркнув йому в очі й промовисто поплескав по кишені свого пальта.

— Бувай здоров, хлопче! — гукнув візник.

— Він, бачте, приндиться, — мовив Сайкс. — Ач, який нечема! Таке щеня, а вже напрудився. Не ображайтеся на нього.

— Я не з образливих, — відповів візник, знову вмоштуючись на возі. — І не такий сьогодні день, щоб ображатися.

Віз поїхав далі. Сайкс почекав, доки віз від'їхав на добру відстань, а тоді сказав Оліверові, що він може, коли хоче, роззиратися на всі боки, й потяг його за собою далі.

Проминувши трактир, вони незабаром звернули ліворуч, потім на шлях, що вів праворуч, і довго простували ним повз парки з особняками, що стояли обабіч дороги. Зупинившись лише раз, щоб випити пива, вони дійшли нарешті до якогось містечка, і там на стіні будинку Олівер прочитав напис великими літерами: "Гемптон".

Кілька годин вони блукали навколишніми полями, а надвечір повернулися до містечка і, ввійшовши до старого трактиру з облупленою вивіскою, сіли обідати на кухні коло каміна.

Це було закіптюжене приміщення з низькою стелею й масивним сволоком попід нею; перед каміном стояли лави з високими спинками, на

них сиділи, випиваючи й покурюючи, грубі чоловіки в робочому одязі. Вони зовсім не зважали на Олівера й дуже мало — на Сайкса; Сайкс теж не звертав на них уваги й тихо сидів зі своїм малим супутником у кутку.

Вони пообідали холодним м'ясом, а потім просиділи ще бозна-скільки часу, — Сайкс устиг викурити три чи чотири люльки, й Олівер вирішив, що сьогодні вони, певно, далі вже не підуть. Минулої ночі він недоспав, довга дорога втомила його; він почав куняти, а потім, одурманений утомою і тютюновим димом, заснув міцним сном.

Було вже зовсім темно, коли Сайкс розбудив його стусаном у бік. Прочумавшись, він сів і побачив, що цей достойний джентльмен зав'язав тим часом приятельські стосунки з якимсь чолов'ягою і веде з ним бесіду за квартою елю.

— То ти, значить, поїдеш до Нижнього Галліфорда? — спитав Сайкс.

— Еге ж, — кивнув головою чоловік, на якого хміль діяв, видно, гірше — чи то пак краще, — ніж на Сайкса. — І не поїду — помчу! То вранці ми їхали-шкандибали, бо були з вантажем, а назад, порожняком, мій жеребчик припустить так, що тільки держися! Вип'ємо за нього, за здоров'я мого красунчика!

— А ти не міг би підвезти нас двох? — спитав Сайкс, підсовуючи квартиру ближче до свого нового приятеля.

— Підвезу. Тільки вирушаймо зразу, — відповів чоловік, відриваючись від кухля. — Вам до самого Галліфорда?

— Ні, тільки до Шеппертона.

— Виходить, по дорозі, — сказав візник. — Скільки з мене, Беккі?

— Той джентльмен уже заплатив за обох, — відповіла дівчина.

— Е, ні! — вигукнув чоловік з п'яною поважністю. — Це, знаєте, не діло.

— Чому? — сказав Сайкс. — Ти нас везеш, я тобі за це ставлю питво, що ж тут такого?

Новий знайомий глибоко замислився над цим доводом, потім схопив Сайкса за руку й сказав, що він добрий. хлопець, а Сайкс на це відповів, що він жартує; якби візник був тверезий, то можна було б подумати, що це й справді жарт.

Обмінявшись ще кількома компліментами, вони побажали товариству за столом приємних розваг і вийшли. Дівчина прибрала зі столу і, тримаючи в руках кухлі й чарки, підійшла до дверей подивитись, як вони від'їжджатимуть.

Кінь, за здоров'я якого пили, стояв запряжений перед трактиром. Олівер із Сайксом без дальших слів умостилися на возі, а візник ще на хвилю затримався, щоб загнuzдати жеребчика й сповістити конюха, а заразом і увесь світ, що кращого коня ніколи не було й не буде. Потім він і собі виліз на воза й звелів конюхові, що тримав жеребчика за вуздечку, "дати тварині волю". Діставши волю, жеребчик повівся дуже нерозважливо: гордовито задер голову, рвонув через дорогу, ткнувся у вікна чийогось будиночка, став на завершення цього подвигу дибки, а по тому розігнався чимдуж і з переможним гуркотом вимчав із міста.

Ніч була дуже темна. Густий туман розповзався з-над річки та її болотяних берегів, огортаючи похмурі поля. Холод проймав до кісток, темрява леденила душу. Подорожні мовчали: візник кунав, а Сайксові не хотілося заводити з ним теревені. Олівер сидів, скулившись, у куточку воза: тривожні передчуття гнітили його, і в кронах покручених дерев йому ввижалися обриси страшних потвор, що зловісно погойдували руками-гілляками, немов радіючи цій моторошній ночі.

Коли вони проїздили повз церкву в Санбері, на дзвіниці пробило сьому. Навпроти, в будинку поромника, світилося вікно; світло падало через дорогу, від чого похмура тінь від тиса на цвинтарі ставала ще чорніша. Десь поблизу глухо шуміла вода, й листя старого дерева сумно шелестіло під нічним вітром, мов заколисуючи мерців.

Проминувши Санбері, вони проїхали безлюдною дорогою ще дві-три милі, і нарешті віз зупинився. Сайкс зіскочив на землю, взяв Олівера за руку, й вони знову рушили кудись пішки.

Всупереч сподіванням стомленого хлопчика, в Шеппертоні вони нікуди не зайшли. Сайкс тяг його по грязюці далі між чорними живоплотами й через поля, по яких гуляв холодний вітер, аж поки попереду заблимали вогники ще якогось містечка. Напруживши зір, Олівер побачив, що просто перед ними тече річка й над нею чорніє міст.

Сайкс довів його майже до самого мосту, а потім раптом звернув ліворуч понад берегом.

"Річка! — подумав Олівер, холонучи від страху. — І нікого довкола! Він привів мене сюди, щоб убити!"

Хлопчик уже ладен був кинутися на землю, рятуючи своє юне життя, коли перед ними забовванів напівзруйнований будинок. Вікна обабіч похиленого ґанку були темні, на другому поверсі теж ані промінця світла. Не будинок, а покинута, мертва руїна.

Не випускаючи Оліверової руки, Сайкс тихенько зійшов на невисокий ґанок і підняв клямку. Двері відчинились, і вони зайшли всередину.

Розділ XXII

Грабунок

— Агов! — почувся гучний, хрипкий вигук, тільки-но вони переступили поріг.

— Не горлань. Тобі, краще присвіти нам, — озвався Сайкс, замикаючи двері на засув.

— Ага, це мій друзяка! — вигукнув той самий голос. — Свічку, Барні, свічку! Зустрінь джентльмена! Та прокинься ж бо вже, коли твоя ласка!

Щоб розбудити особу, до якої він звертався, Тобі, мабуть, пошпурив у неї колодку для знімання чобіт чи якусь не менш важку річ: щось дерев'яне грюкнуло об підлогу, і зразу ж по тому хтось сонна замимрив.

— Чуєш щ чи ні? — загорлав той самий голос. — Біллі Сайкс стоїть там у темряві й чекає, щоб хтось його зустрів, а ти хропеш так, наче за вечерею опію нализався, а не чогось іншого. Ну як, прочумався ти чи ні? Чи, може, збадьорити тебе ще й свічником на додачу?

У відповідь на це запитання по голій підлозі квапливо зачовгали пантофлі, і з дверей праворуч з'явилася спочатку тьмяна свічка, а за нею постать жевжика, вже знайомого нам за двома ознаками: внаслідок фізичної вади він гугнявив і був за офіціанта в трактирі на Сефрон-Хіллі.

— Містер Сайкс! — вигукнув Барні з радістю, про щирість якої ми судити не беремося. — Заходьте, сер, заходьте!

— Ану, давай ти перший, — сказав Сайкс, підштовхуючи Олівера. — Мерщій, а то повідтоптую тобі п'яти.

І, обізвавши хлопчика вайлом, Сайкс увіпхнув його до низької темної кімнати із закуреним каміном, двома-трьома поламаними стільцями, столом і старезним диваном, на якому, задерши ноги вище голови, лежав якийсь молодик з довгою череп'яною люлькою. На ньому був модного крою сюртук тютюнового кольору, з великими бронзовими

ґудзиками, жовтогаряча нашійна хустка, грубий строкатий жилет і жовто-коричневі бриджі. Тобі Крекіт (а це був саме він) не відзначався надміром волосся ні на голові, ні на обличчі, а те волосся, що він мав, було рудувате й дбайливо закручене в довгі спіральні завитки, в які він час від часу запускав свої бруднючі пальці, оздоблені великими дешевими перснями. Зросту він був трохи вище середнього, ноги мав тонкі й криві, але ця обставина "зовсім не заважала йому з явним задоволенням милуватися своїми задертими догори чобітьми.

— Білле, друже, радий тебе бачити! — мовив цей красень, повертаючи голову до дверей. — А я оце лежу й гадаю, невже ти відступився? Ну, думаю, раз так, доведеться йти на діло самому. Ти диви!

Висловивши цим вигуком величезний подив, викликаний появою Олівера, містер Тобі Крекіт сів і зажадав, щоб йому пояснили, хто це такий.

— Хлопець. Просто хлопець, — відповів Сайкс, підсовуючи стільця до каміна.

— Один з учнів містера Фейгіна, — усміхаючись, пояснив Барні.

— Фейгіна, кажеш? — вигукнув Тобі, розглядаючи Олівера. — Та це ж знахідка, а не хлопець! Уявляю собі, як він чиститиме кишені бабусь по церквах. Таке янгольське личко — це ж цілий капітал!

— Ну, годі, годі, — нетерпляче перебив його Сайкс і, нахилившись до вуха свого приятеля, що знову простягся на дивані, прошепотів кілька слів; Тобі Крекіт голосно зареготав і втупився в Олівера пильним здивованим поглядом.

— Та-ак, — мовив Сайкс, сідаючи. — А тепер, поки в час, нам не завадило б трохи підживитися; не знаю, як кому, а мені б зовсім не

завадило. Сідай ближче до вогню, хлопче, й відпочивай, бо тобі незабаром ще доведеться прогулятися з нами, хоча й не так далеко.

Олівер з німим подивом, боязко подивився на Сайкса, присунув до каміна табуретку, сів і схилив на руки голову — вона в нього боліла так, що він навряд чи усвідомлював, куди потрапив і що діється довкола.

— Ну, — сказав Тобі, коли молодий єврей поставив на стіл якусь їжу і пляшку. — Щоб наше діло вигоріло!

Заради такого тосту він підвівся, дбайливо поклав у куток свою порожню люльку, підійшов до столу, наповнив склянку й вихилив її. Те саме зробив і Сайкс.

— Хай і хлопець хильне, — сказав Тобі, наливаючи Оліверові півчарки. — Пий, янголятко.

— Та я... — почав Олівер, жалібно підвівши на нього очі, — та я ж...

— Ану, пий! — гримнув Тобі. — Я краще знаю, що тобі можна. Скажи йому, щоб випив, Білле.

— Хай тільки не вип'є, — мовив Сайкс, поплескуючи себе по кишені. — Щоб я пропав, цей шмаркач, один завдає клопоту більше, ніж ціле кодло пройд. Пий, бісова твоя душа, пий!

Наляканий погрозливими жестами обох чоловіків, Олівер квапливо вихилив чарку й одразу зайшовся кашлем, неабияк звеселивши Тобі Крекіта та Барні й навіть викликавши посмішку в похмурого містера Сайкса.

Коли склянки опустіли, а Сайкс наївся (Олівер їсти не міг — його силоміць примусили проковтнути скоринку хліба), двоє чоловіків

полягали на стільцях і задрімали. Олівер лишився сидіти на табуретці, а Барні, загорнувшись у ковдру, вмонтився на підлозі біля каміна.

На якийсь час чоловіки, певно, й справді заснули, — тільки Барні ворушився й раз чи два підводився, щоб підкинути вугілля в камін. Олівер забувся у важкій дрімоті; йому ввижалося, ніби він блукає темними стежками, то ходить серед могил на цвинтарі, то знову переживав події минулого дня. Збудив його Тобі Крекіт, що раптом скочив на ноги й оголосив, що вже пів на другу.

Інші двоє вмить схопилися й почали гарячково лаштуватись у дорогу. Сайкс та його приятель замотали обличчя до самих очей великими темними хустками й надягли пальта, а Барні відчинив шафу й почав квапливо набивати собі кишені різними інструментами.

— Дай-но мені пукавки, Барні, — сказав Тобі Крекіт.

— На, держи, — відповів Барні, подаючи йому пару пістолетів. — Ти сам їх зарядив.

— Гаразд, — сказав Тобі, ховаючи їх. — А ножі?

— У мене є, — озвався Сайкс.

— Мотуз, ключі, свердла, блимавки, — нічого не забули? — спитав Тобі, чіпляючи собі на петлю під полою пальта невелику відмичку.

— Я готовий, — відповів його приятель. — Давай ломаки, Барні, і — гайда.

Барні подав йому й Тобі по добрячій палиці, а тоді застібнув на Оліверові плащ.

— Ану! — мовив Сайкс, простягаючи хлопчикові руку.

Олівер, очманілий від втоми, незвичного перебування на свіжому повітрі й з примусу випитого спиртного, машинально подав Сайксові руку.

— Бери його за другу руку, Тобі, — звелів Сайкс. — Барні, виглянь надвір.

Барні пішов до дверей, повернувся й сказав, що можна йти. Двоє грабіжників вийшли з дому, ведучи за руки Олівера. Барні замкнув двері на всі замки й знову ліг спати біля каміна.

Ніч стояла темна, хоч в око стрель. Туман погустішав, і хоч дощу не було, повітря просякло вологою так, що за кілька хвилин Оліверові брови й волосся взялися памороззю.

Вони перейшли міст і рушили в напрямі вогників, що їх Олівер уже бачив раніше. Відстань була невелика, йшли вони швидко й незабаром досягли Чертсі.

— Ходімо навпростець, — прошепотів Сайкс. — Зараз усі сплять, ніхто нас не побачить.

Тобі погодився, й вони швидко рушили головною вулицею містечка, зовсім безлюдною о цій пізній порі. Лише де-не-де тьмяний промінчик вихоплювався з вікна спальні та зрідка порушував нічну тишу хрипкий гавкіт собак. Так нікого і не зустрівши, вони вийшли за місто, коли на церкві пробіло другу годину.

Пришвидшивши ходу, вони звернули на дорогу, що відгалужувалася ліворуч, пройшли нею ще з чверть милі й зупинилися перед муром самотньої садиби. Навіть не передихнувши, Тобі Крекіт миттю видряпався на мур.

— Давай сюди хлопця, — сказав він. — Підсади його, а я підхоплю.

Олівер і незчувся, як Сайкс схопив його попід пахви, й за кілька секунд він лежав уже з Тобі на траві по той бік огорожі. Сайкс переліз за ними, й вони, крадучись, рушили до будинку.

Лише тепер Олівер, мало не збожеволівши від розпачу й страху, зрозумів, що вони прийшли сюди грабувати, а може, й убивати. Він сплеснув руками, і з грудей його вихопився здушений крик жаху. В очах у нього потьмарилося, сплотніле обличчя зрослося холодним потом, ноги підломились, і він упав навколішки.

— Вставай! — засичав Сайкс, тіпаючись від люті й вихоплюючи пістолет. — Вставай, а то розчереплю тобі довбешку!

— Ой, відпустіть мене, ради бога! — вигукнув Олівер. — Відпустіть, я піду світ за очі й помру десь у полі! Присягаюсь, я ніколи, ніколи не повернуся до Лондона! Ой, згляньтесь на мене, я не хочу бути злодієм! Заради всіх світлих ангелів небесних, згляньтесь на мене!

Чоловік, якого він так ревно благав, виригнув страшне прокляття і звів курок, але Тобі вибив у нього з руки пістолет, затулив Оліверові рота рукою й потяг хлопця до будинку.

— Цить! — гримнув він. — Бо тобі ж гірше буде. Ще раз цявкнеш — і я тебе сам порішу: гахну по голові — й кінець. Ніякого шуму, шито-крито й пристойно. Ану, Білле, підваж віконницю. За хлопця ручуся; буде як шовковий. У нічку темну, та ще й холодну, і не такі хлопці спершу підгинають хвоста — сам бачив.

Сайкс, на всі заставки лаючи Фейгіна за те, що той підсунув йому на таке діло Олівера, обережно наліг на лома. Тобі й собі вчепився у віконницю, незабаром вона піддалась і відчинилась.

Це було заґратоване віконце на висоті п'яти з половиною футів над землею, в тильній частині будинку, в приміщенні чи то посудомийні, чи то домашньої броварні в кінці коридора. Віконце було таке мале, що мешканці будинку не вважали за потрібне зачиняти його надійніше, а проте в нього міг вільно пролізти хлопчик завбільшки з Олівера. Такому мастакові, як Сайкс, відчинити раму з ґратами було за іграшку.

— Тепер слухай, виплодку чортячий! — прошепотів Сайкс, видобуваючи з кишені потайного ліхтарика й спрямовуючи його світло просто в обличчя Оліверові. — Я тебе зараз просуну в це вікно. Бери ліхтарика. Якраз перед собою ти побачиш сходи. Тихенько піднімися ними, пройди через невеликий передпокій до парадних дверей, відімкни їх і впусти нас.

— Вгорі там є засув, тобі до нього не дотягтися, — додав Тобі. — Тож виліз на стілець. Там у передпокої стоять три розкішних стільці, Білле, з гербом старої на спинках — великим голубим однорогом і золотим тризубцем.

— Та помовч ти! — визвірівся на нього Сайкс. — Двері до коридора відчинені?

— Навстіж, — відповів Тобі, для певності зазирнувши досередини. — Кумедія! Вони їх ніколи не зачиняють, щоб собака, який тут ночує, міг походжати по коридору, коли йому не спиться. Ха-ха! А Барні зманив його ще звечора! Чиста робота!

Хоч Тобі Крекит говорив пошепки, ледь чутно, а сміявся й зовсім беззвучно, Сайкс звелів йому заткнутись і взятися до роботи. Тобі скорився: витяг свій ліхтарик, поставив його на землю, а тоді вперся лобом у стіну під вікном, а руками — об коліна так, щоб спина його правила за приступку. Сайкс виліз на нього, обережно просунув Олівера у віконце ногами вперед і, тримаючи за комір, тихенько опустив на підлогу.

— Бери ліхтарика, — прошепотів Сайкс, зазираючи досередини. — Бачиш перед собою сходи?

Змертвілий од страху Олівер судорожно видихнув:

— Т-так.

Сайкс показав дулом пістолета на парадні двері й коротко застеріг, що він у нього на мушці: один крок убік — і куля в голову.

— Тобі тут роботи на одну хвилину, — провадив Сайкс ледь чутно. — Тільки-но я випущу тебе, зразу ж починай. Стривай!

— Що там таке? — пошепки спитав Тобі.

Обидва насторожили вуха.

— Нічого, — відповів Сайкс, відпускаючи Олівера. — Ну, гайда!

За цю коротку мить хлопчик отямився й твердо вирішив кинутись із передпокою нагору й підняти на ноги мешканців будинку, навіть якщо за це йому доведеться поплатитися життям. З цим наміром він одразу ж тихо рушив до сходів.

— Назад! — зненацька загорлав Сайкс. — Назад! Назад!

Нажаханий шумом, що раптом порушив мертву тишу всередині будинку, й цим голосним криком, Олівер упустив ліхтар і заляк на місці, не знаючи, що робити — бігти до сходів чи до вікна.

Крик пролунав знову, в очі вдарило світло, вгорі на сходах виникли постаті двох напіводягнених переляканих чоловіків, щось блиснуло,

бабахнуло, дихнуло димом, озвалося десь позаду виляском, і Олівера відкинуло до стіни,

Сайкс на мить зник, але відразу ж з'явився у вікні знову і, перше ніж дим розвіявся, схопив хлопчика за комір. Він вистрелив навздогін чоловікам, що відбігли назад, і потяг Олівера вгору.

— Притисни руку до боку, — звелів Сайкс, витягаючи його через вікно. — Дай хустку, вони поцілили хлопця. Мерщій! Ач, як з нього юшить кров!

Потім гучно забамкав гонг, залунали постріли, вигуки, й Олівер відчув, що його тягнуть кудись по ріллі. Галас поволі даленів, завмирав; потім смертельний холод стис Оліверове серце, й він уже більше нічого не бачив і не чув.

Розділ XXIII

який переповідає зміст приємної бесіди між містером Бамблом і однією леді й показує, що навіть парафіяльному бідлу властиві слабості людські

Увечері вдарив мороз. Сніг на землі узявся твердою крижаною корою, і тільки кучугури в підворіттях та на перехрестях розвіювалися під поривами пронизливого вітру, який з дедалі моторошнішим виттям люто накидався на ці перепони на своєму шляху, збивав білу куряву і, розвихривши, розпорошував її хмарами туману. Такими темними, холодними зимовими вечорами люди, які живуть у теплі й добрі затишної оселі, воліють збиратися перед каміном і, дивлячись у яскраве полум'я, дякувати богам, що вони вдома; що ж до бездомних, голодних сіромах, то вони в такий вечір воліють упасти на сніг і померти. Багато, ой, як багато змучених голодом пасинків суспільства за такої негоди назавжди закривають очі просто неба на наших вулицях, і хоч які гріхи обтяжують їхню душу, навряд чи на тому світі їм випадають гірші муки.

От що творилося надворі, коли місіс Корні, наглядка робітного дому, вже знайомого нам як місця, де народився Олівер Твіст, вмостилася перед веселим вогнем каміна в своїй маленькій вітальні й з видимою втіхою оглянула круглий столик, на якому стояла відповідних розмірів таця з усім необхідним для вечері, якої тільки може побажати собі наглядка. Місіс Корні лагодилася потішити свою душу чашечкою чаю. Коли ж вона перевела погляд зі столика на камін, де чи не найменший у світі чайничок наспівував тонесеньким голоском тихесеньку пісеньку, на серці місіс Корні потеплішало настільки, що вона аж усміхнулась.

— Так-так! — мовила наглядка, спираючись ліктем на стіл і замислено вдивляючись у вогонь. Що й казати, всім нам так багато дано! Всі ми маємо дякувати долі! Якби ж то ще кожен з нас усвідомлював, як багато йому дано! Ох-ох-ох!

Місіс Корні сумно похитала головою, немов засуджуючи духовну сліпоту бідняків, які цього не розуміють, і, енергійно сунувши срібну ложечку (свою, а не парафіяльну!) в бляшану чайницю, що вміщувала рівно дві унції чаю, почала заварювати свій улюблений напій.

Які дрібниці порушують іноді нашу хистку душевну рівновагу! Поки місіс Корні філософувала, чорний чайничок, що завдяки своїм малим розмірам швидко скипав, узяв і збіг, трохи ошпаривши їй руку.

— Щоб ти згорів! — вигукнула достойна леді, похапцем ставлячи чайник на підставку. — Не чайник, а казна-що! Вміщує тільки дві чашечки, а бач, як розбулькався! Кому таке нещастя потрібне? Хіба що, — помовчавши, додала вона, — такій бідолашній, самотній жінці, як я! Ох-ох-ох!

Наглядка впала в крісло і, знов підперши голову рукою, замислилася над своєю самотньою долею.

Маленький чайничок і одна-єдина чашка на столі викликали в неї сумні спогади про містера Корні (який помер усього лише двадцять п'ять років тому), і вона вкрай зажурилася.

— Ні, другого в мене вже не буде! — гірко мовила місіс Корні. — Другого такого не буде вже ніколи!

Важко сказати, кого стосувалися ці слова: чоловіка чи чайника. Цілком можливо, що чайника, бо, кажучи їх, місіс Корні дивилася на нього, а потім узяла його з підставки. Та тільки вона встигла налити собі першу чашку і зробити ковток, як її потривожив тихенький стукіт у двері.

— Ну, хто там, заходьте! — сердито вигукнула місіс Корні. — Знову, певно, якась стара віддає богові душу. Вони завжди помирають, коли я сідаю за стіл. Ну, чого ви стовбичите там, напускаєте холоду? Кажіть, що сталося?

— Нічого, пані, нічого, — відповів чоловічий голос.

— Господи! — скрикнула наглядка куди лагіднішим тоном. — Невже це містер Бамбл?

— До ваших послуг, пані, — відповів містер Бамбл, який затримався був у передпокої, щоб обтерти ноги й обтрусити з себе сніг, а тепер увійшов до вітальні з трикутним капелюхом в одній руці й клуночком у другій. — Накажете зачинити двері?

Цнотлива леді завагалася: чи пристойно буде приймати містера Бамбла при зачинених дверях? Але містер Бамбл дорогою сюди добряче змерз, а тому, скориставшись з її вагання, зачинив двері без дозволу.

— Жахлива погода, містере Бамбл, — мовила наглядка.

— Справді жахлива, пані, — відповів містер Бамбл. — Для нашої парафії — суще лихо, пані. Не далі як сьогодні, місіс Корні, нам довелося роздати двадцять чотири-фунтових хлібин і півтори голови сиру, а ті злидарі ще й не задоволені!

— Та вже ж! Вони хіба колись бувають задоволені, містере Бамбл? — сказала наглядачка, сьорбаючи чай.

— Ніколи, пані, ніколи, — підхопив Бамбл. — Та чого далеко ходити: видаємо ми сьогодні одному чоловікові, зважаючи на його велику родину, цілу хлібину й добрий фунт сиру. Гадаєте, він нам подякував, пані, сказав спасибі? Де там! І не подумав! Замість дякувати, він, знаєте, що зробив? Попросив у нас ще й вугілля — бодай, мовляв, у носову хусточку! Вугілля! Та нащо йому воно? Підсмажить на ньому сир і знову прийде канючити! Отакі вони всі, ці людці. Дай їм сьогодні повну пелену вугілля і можеш бути певен: післязавтра вони заявляться знову, бо сорому у них стільки ж, як у прибудного пса.

Наглядачка висловила свою цілковиту згоду з таким образним порівнянням, і бідл повів далі:

— Я б ніколи не повірив, що дійде до такого неподобства. Позавчора один чолов'яга — ви були замужем, пані, тож я зважусь назвати речі своїми іменами, — такий обідраний, що крізь лахи світиться голе тіло (тут місіс Корні опустила очі долу), стукає в двері нашого попечителя, коли до того на обід збираються гості, й каже, що потребує допомоги. Уявляєте собі, місіс Корні? Його женуть, а він не йде, гостям уже не до сміху, тож попечитель велить винести йому фунт сирі картоплі й півкварту вівсяного борошна. А цей невдячний негідник каже: "Господи, що я, бездомний, з цим робитиму? Це ж усе одно, що мертвому кадило!" — "Гаразд, — каже тоді попечитель і відбирає в нього картоплю та борошно. — В такому разі ти матимеш дулю". — "Що ж, тоді я помру на вулиці", — каже волоцюга. "Не помреш, чорти тебе не візьмуть", — відповідає наш попечитель.

— Ха-ха-ха! Як дотепно! Наш містер Греннет слова не позичає, правда? — вигукнула наглядка. — І що ж далі, містере Бамбл?

— А далі, пані, — відповів бідл, — той нахаба іде геть, а потім бере й помирає-таки на вулиці! От який упертий нечема!

— Ніколи б цьому не повірила! — рішуче зауважила наглядка. — Скажіть мені, містере Бамбл, чи не здається вам, що це роздавання харчів біднякам взагалі шкідлива справа? Ви людина досвідчена, то, будь ласка, скажіть, яка ваша думка?

— Розумієте, місіс Корні, — сказав бідл, усміхаючись так, як усміхаються люди, яким дано знати більше, ніж іншим, — надання допомоги біднякам, якщо цю справу поставлено правильно, — але правильно, пані! — це рятунок для парафії. Головна засада такої допомоги полягає в тому, щоб давати біднякам саме те, чого вони не потребують. Врешті їм набридав ходити, і вони махнуть рукою.

— Боже, як мудро! — вигукнула місіс Корні.

— Атож. Між нами кажучи, пані, — провадив містер Бамбл, — це наша головна засада. Якщо ви почитаєте, що пишуть із цього приводу пронози-газетярі, ви побачите нашу засаду в дії: хворі, наприклад, одержують допомогу тільки у вигляді шматочків сиру. І такий порядок, місіс Корні, запроваджено по всій нашій країні. Але, ясна річ, — додав бідл, нахилившись, щоб розв'язати свій клуночок, — усе це державні таємниці, пані, і згадувати про них можна хіба що тільки у вузькому колі парафіяльних урядовців, таких, як ми з вами... Ці дві пляшки портвейну, пані, рада передає для вашого лазарету — справжній, свіжий, марочний портвейн, тільки сьогодні з бочки. Чистий як сльоза й зовсім без осаду!

Містер Бамбл підняв одну пляшку проти світла, побовтав вино, щоб ще раз пересвідчитись у його чудових якостях, а тоді поставив обидві

пляшки на буфет, згорнув хустку, в якій приніс їх, дбайливо сховав її у кишеню й узявся за капелюха, мовби збираючись іти.

— Ох, і холодно вам буде вертатися, містере Бамбл, — мовила наглядачка.

— Так, вітер скажений, пані, — відповів містер Бамбл, піднімаючи комір. — Аж вуха обриває.

Наглядачка перевела погляд з чайника на бідла, що вже підходив до дверей, і коли бідл відкашлявся, щоб побажати їй на добраніч, несміливо спитала, чи не... чи не випив би він чашечку чаю?

Містер Бамбл ураз опустив комір, поклав капелюха й ціпок на стілець, а другого стільця підсунув до столу. Повільно опускаючись на нього, він скинув оком на господиню. Та втупилася поглядом у чайничок. Містер Бамбл знову кахикнув і злегка всміхнувся.

Місіс Корні підвелася, щоб узяти з буфета другу чашку і блюдце, а коли вона сідала, галантний бідл знову зазирнув їй у вічі; вона зашарілася й почала наливати йому чай. І знову містер Бамбл кахикнув — цього разу гучніше.

— Вам солодкий, містере Бамбл? — запитала наглядачка, беручи цукерницю.

— О, так, дуже солодкий, пані, — відповів містер Бамбл. Він уп'явся очима в місіс Корні, і хоч кажуть, що парафіяльні бідли не бувають ніжними, містер Бамбл у цю мить був ніжним парафіяльним бідлом.

Настала тиша. Місіс Корні налила й подала чай, містер Бамбл, застеливши собі коліна хусткою, щоб кришки не забруднили його розкішних бриджив, заходився їсти й пити. Час від часу він переривав це приємне заняття глибокими зітханнями, які, однак, зовсім не свідчили

про те, що в нього пропадає апетит, а, навпаки, допомагали йому поглинати чай і грінки.

— Я бачу, пані, у вас є кішка, — мовив містер Бамбл, глянувши на кішку, що вигрівалася перед каміном із своїми дітками. — О, та ще й з кошенятами!

— Я так їх люблю, що ви й уявити собі не можете, містере Бамбл, — відповіла наглядка. — Вони такі веселі, такі грайливі, такі славні, вони так скрашують мою самотність!

— Дуже милі тваринки, пані, — схвально кивнув головою містер Бамбл. — Хатні — цим усе сказано!

— О, так, так! — підхопила наглядка. — Це просто диво — як вони люблять свою домівку!

— Місіс Корні, — повагом заговорив містер Бамбл, пристукуючи ложечкою в такт своїм словам. — Я вам ось що скажу, пані: якби кішка чи кошеня, живучи з вами, пані, не любили свого дому, то вони були б ослами!

— Ох, містере Бамбл! — докірливо вигукнула місіс Корні.

— Не буду приховувати правди, пані, — провадив містер Бамбл, махаючи ложкою палко, але й з гідністю, і тим збільшуючи вагу своїх слів. — Таку кішку я б залюбки втопив оцими своїми власними руками.

— Значить, ви жорстока людина, — жваво мовила наглядка, простягаючи руку по його порожню чашку. — І у вас кам'яне серце.

— Кам'яне, пані? — повторив містер Бамбл. — Кам'яне?

Не кажучи більше ні слова, він віддав місіс Корні свою чашку, впіймав і стиснув її мізинчик, двічі ляснув себе долонями по оздобленому галуном жилету, гучно зітхнув, а тоді ледь-ледь відсунув свого стільця від каміна.

Стіл був круглий, а що місіс Корні й містер Бамбл сиділи перед каміном досить близько одне до одного, то, як неважко здогадатись, містер Бамбл, відсунувшись від вогню, але лишившись за столом, збільшив відстань між собою й господинею. Добромисні читачі, безперечно, вітатимуть цей вчинок як вияв неабиякого героїзму з боку містера Бамбла, зважаючи на те, що час, місце й сприятливі обставини настроювали його на амурні пустотливі теревені, які личать легковажним вітрогонам, але звучать просто-таки неподобно в устах суддів, членів парламенту, міністрів, лорд-мерів та інших визначних державних мужів і зовсім безнадійно підривають авторитет парафіяльного бідла, а він (як це добре відомо) має бути найсуворішим і найпринциповішим з-поміж них усіх.

Та хоч які наміри мав містер Бамбл (а в чистоті їхній сумніватися не випадає), стіл, як ми вже двічі зазначили, був, на жаль, круглий, і тому містер Бамбл, помалу відсуваючись від вогню, скоро почав зменшувати відстань між собою й господинею, і ця його подорож круг столу завершилася тим, що стілець його наблизився до стільця, на якому сиділа наглядка. Власне, містер Бамбл зупинився лише тоді, коли їхні стільці торкнулися.

Отож якби тепер господиня посунулася праворуч, її припекло б вогнем, а посунувшись ліворуч, вона опинилася б в обіймах містера Бамбла. А тому місіс Корні, як жінка розважлива й безперечно здатна вмить оцінити наслідки обох цих можливостей, залишилася на місці й подала містерові Бамблу другу чашку чаю.

— То, кажете, в мене кам'яне серце, місіс Корні? — мовив містер Бамбл, колотячи свій чай і зазираючи в очі наглядки. — А у вас серце не кам'яне, місіс Корні?

— Боже мій! — вигукнула вона. — Яке дивне запитання з уст нежонатого чоловіка! Нащо вам це знати, містере Бамбл?

Бідл допив чай, доїв грінку, струсив з колін кришки, обтер губи й без зайвих слів поцілував наглядачку.

— Містере Бамбл! — вигукнула цнотлива леді пошепки, бо з переляку в неї пропав голос. — Містере Бамбл, я закричу!

Замість відповіді містер Бамбл неквапно й статечно обійняв наглядачку за талію.

Пообіцявши закричати, ця леді, певно, й справді б закричала після цього нового зухвальства, але раптовий стукіт у двері звільнив її від такої необхідності: почувши той стукіт, містер Бамбл схопився, мов ужалений, підскочив до пляшок і почав ретельно стирати з них порошок рукавом, а наглядачка сердито спитала, хто там. Зверніть увагу на цікаве явище: від раптової несподіванки переляк місіс Корні як рукою зняло, і голос її знову набув своєї начальницької різкості!

— Вибачте, місіс, — прошамотіла, просовуючи голову в двері, старезна, страшенно бридка богаділка. — Стара Саллі конає.

— А мені що до того? — сердито спитала наглядачка. — За ноги я її на цім світі вдержу, чи що?

— Та ні, ні, місіс, — мовила стара. — Їй уже ніхто не допоможе. Я вже надивилася на своєму віку, як помирають люди — і малі дітки, і здоровезні чоловіки; тож хто-хто, а я знаю, коли приходить смерть. Але в Саллі, видно, якийсь камінь лежить на душі, бо тільки-но корчі її відпускають, — а це буває дуже рідко, бо помирає вона в страшних муках, — так одразу починає торочити, що конче має вам щось сказати. Вона спокійно не помре, поки ви не прийдете до неї, місіс.

Вислухавши це повідомлення, достойна місіс Корні пробубоніла собі під ніс усе, що вона думає про клятих старих відьом, які навіть померти не можуть, не дошкуливши чесним людям, похапцем загорнулась у теплу шаль і попросила містера Бамбла зачекати на неї, бо хтозна, що наговорить та стара. Потім наглядачка звеліла богаділці наддати ходи й не шкандибати сходами цілу ніч і вийшла слідом за нею, люто лаючи її на всі заставки.

Залишившись на самоті, містер Бамбл повів себе якось незрозуміло. Він відчинив буфет, полічив чайні ложки, зважив на долоні щипці для цукру, уважно оглянув срібного молочника, щоб упевнитись, що він таки з благородного металу, а коли задовольнив свою цікавість, то надів набакир свого трикутного капелюха й статечно протанцював чотири рази навколо столу. Виконавши це дивовижне дійство, він скинув капелюха, вмовстився на стільці спиною до вогню й почав пильно роздивлятися меблі, наче складаючи їхній детальний опис.

Розділ XXIV

в якому йдеться про річ майже не варту уваги. Проте розділ цей недовгий, і в нашій оповіді він ще може виявитися важливим

Богаділці, що порушила хід подій у кімнаті наглядачки, дуже пасувала роль вісниці смерті. Тіло її було згорблене від старості, руки й ноги тремтіли, обличчя, перекошене в безглуздій посмішці, скидалося більше на маску, створену рукою божевільного майстра, аніж на витвір природи.

На жаль, так мало облич, любовно створених природою, зберігає свою первозданну красу! Турботи, жалощі й злигодні земного існування позначаються на людських обличчях так само, як на людських серцях, і лише коли пристрасті засинають, випускаючи людину із свого полону, хмари, що затьмарювали її обличчя, розвіюються, залишаючи по собі ясний, небесний спокій. На обличчі небіжчиків, дарма що вже

закляклому, задубілому, часто з'являється давно забутий вираз заснулої дитини, той вираз, з яким людина вступала колись у життя; воно знову стає таким безтурботним, таким спокійним, що люди, які знали небіжчика за його щасливого дитинства, побожно вклякають перед труною, ніби бачать ангела, що зійшов на землю.

Стара потороча шкутильгала коридорами, дибала сходами, шамкаючи щось у відповідь на лайку наглядачки; нарешті вона зовсім захекалась, пристала й віддала свічку своїй прудкішій начальниці, а сама попленталася слідом за нею.

Хвора лежала в голій кімнаті на мансарді. В далекому кутку її тьмяно блимала свічка. Коло ліжка сиділа інша стара богаділка, а перед каміном стояв учень парафіяльного аптекаря, вистругуючи з гусячого пера зубочистку.

— Ох, і холодно ж сьогодні, — мовив цей молодий джентльмен до наглядачки.

— Так, страшенно холодно, сер, — якнайчемніше відповіла та, роблячи йому реверанс.

— Вам би слід вимагати від вугляра кращого вугілля, — сказав аптекарів учень, розбиваючи іржавою кочергою вуглину в каміні. — Як на таку холоднечу, хіба ж це паливо?

— Вугілля вибирає рада, а не вугляр, сер, — пояснила наглядачка. — При, нашій бідності ми маємо, бути вдячні їй і за це тепло.

їхню розмову перебив стогін хворої.

— Ага, — сказав молодий джентльмен, обертаючись до ліжка так, наче оце щойно згадав про існування пацієнтки. — Їй уже амба, місіс Корні.

— Ах, невже, сер? — спитала наглядка.

— Я їй даю щонайбільше дві години, — відповів аптекарів учень, загострюючи зубочистку. — Життю там уже нема за що держатись. Ану, бабусю, гляньте, вона задрімала?

Богаділка схилилася над хворою і ствердно кивнула головою.

— Цілком можливо, що вона так і сконає уві сні, якщо ви не будете галасувати, — сказав хлопець. — Переставте свічку на підлогу, щоб не світила їй у вічі.

Богаділка переставила свічку, похитала головою, — мовляв, так легко хвора не відійде, — і підсіла до горбатої потвори, яка на цей час уже видобулася на мансарду. Наглядка роздратовано скривилась, загорнулась у шаль і сіла у хворої в ногах.

Вистругавши нарешті зубочистку, аптекарів учень уместився перед каміном і заходився колупатись у зубах. Хвилин за десять це заняття йому, очевидно, набридло; він побажав місіс Корпі успіху в її справі й навшпиньки вийшов з кімнати.

Обидві богаділки ще трохи посиділи мовчки на стільцях біля ліжка, а тоді підвелись, перейшли до каміна і, присівши навпочіпки, простішій до вогню свої кощаві руки. В зловісних відблисках вогню їхні зморшкуваті обличчя зробилися ще бруднішими. Гріючись, старі почали стиха перемовлятись.

— Енні, вона більше нічого не казала, поки я ходила? — спитала та, що привела наглядку.

— Жодного слова, — відповіла друга стара. — Заходилася була щипати й дряпати собі руки, але я притримала їх, і вона заспокоїлася.

Сили ж бо в неї вже чортма, а я на свою, нівроку, не нарікаю, дарма що стара й сиджу на парафіяльному пайку.

— А підігріте вино, що їй лікар приписав, вона випила? — спитала перша.

— Я спробувала влити їй у рот, але вона зціпила зуби, а в кухоль учепилася так, що я його насилу видерла. Довелося мені самій випити те вино — і воно мені не зашкодило!

Нишком озирнувшись і впевнившись, що наглядка не підслуховує, обидві старі потвори присунулися ще ближче до вогню й весело захихотіли.

— Пам'ятаю, — мовила перша, — скільки разів вона сама втинала таке, а потім розповідала нам і так реготала, так реготала!

— Що й казати, — підхопила друга, — весела була жіночка! А як уміла покійника обмити-вирядити! Скільки їх пройшло через її руки — і всі гарнесенькі, чепурненькі, мов воскові лялечки. Я ж їх усіх своїми очима бачила, своїми пальцями торкалася, бо допомагала їй безліч разів.

Стара розчепірила тремтячі пальці й гордо помахала ними перед своїм обличчям, а тоді пошукала в кишені, витягла стару, вицвілу бляшану табакерку й висипала з неї пучку табаки на простягнену долоню приятельки й пучку собі. Наглядка тим часом набридло чекати, поки вмираюча прийде до тями. Вона підійшла до каміна й сердито спитала, чи довго їй ще доведеться тут стовбичити.

— Недовго, місіс, — відповіла друга стара, підводячи на неї погляд. — Нам усім уже недовго чекати смерті. Тож потерпіть, потерпіть! Ми й незчуємось, як вона прибере нас усіх!

— Заткни пельку, паскудо придуркувата! — визвірилася наглядачка.
— Скажи мені ти, Марто, чи бувало з нею таке раніше?

— Не раз, — відповіла перша стара.

— Але більше вже не буде, — додала друга. — Цебто вона отямиться ще раз, але ненадовго, от побачите, місіс, ненадовго!

— Мені однаково, надовго чи ненадовго, бо я йду звідси, — роздратовано мовила наглядачка. — І не смійте більше турбувати мене через дрібниці. В мої обов'язки не входить проводити на той світ усіх тутешніх старих дармоїдок, і я цього не робитиму! Затямте це собі, старі нахаби! І попереджаю вас: спробуєте ще раз морочити мені голову — я вам вставлю клепку!

Вона вже простувала до дверей, аж раптом богаділки разом скрикнули, і місіс Корні, обернувшись, побачила, що хвора сіла в ліжку й простягає до них руки.

— Хто це? — глухо вигукнула вмираюча. — Цить! — мовила, нахилившись до неї, одна з бога-ділок. — Ляж, заспокойся, ляж!

— Живою я вже не ляжу! — пручаючись, відказала та. — Я мушу розповісти їй! Підійдіть до мене! Ближче! Я скажу це вам пошепки, на вухо.

Вона схопила наглядачку за руку, примусила сісти на стілець біля ліжка й уже була розтулила рота, але в цю мить побачила обох богаділок, що наставили вуха, жадібно ловлячи кожен звук.

— Виженіть їх, — кволим голосом попросила хвора. — Швидше, швидше!

Обидві старі потвори жалісно заlementували — мовляв, бідолашна Селлі вже й розум стеряла, не впізнає своїх найліпших приятельок, але вони нізащо, нізащо не покинуть її! Проте наглядка виштовхала їх з кімнати, замкнула двері й повернулася до ліжка. Опинившись за дверима, старі леді заспівали іншої — почали кричати в замкову щілину, що стара Селлі п'яна; це було недалеко від правди, бо на додачу до помірної дози опіуму, прописаної аптекарем, розум її туманила порція джину з водою — відхожа чарка, якою її від щирого серця почастували достойні старі леді.

— Тепер слухайте мене! — голосно мовила вмираюча, з останніх сил намагаючись не дати згаснути іскрі життя. — У цій самій кімнаті — на цьому самому ліжку — я доглядала гарненьку молоду жінку. Її підібрали на вулиці, ноги в неї були розбиті до крові, одяг брудний й подертий. Вона народила хлопчика й померла. Зараз... зараз я згадаю, якого року це було.

— Байдуже, якого року, — перебила її нетерпелива слухачка. — То що ви хотіли про неї сказати?

— Так-так, — пробурмотіла хвора, знову поринаючи в дрімоту. — Що ж я хотіла сказати про неї?.. Що я хотіла... Ага, згадала! — вигукнула вона, рвучко сідаючи; обличчя її почервоніло, очі вирячилися. — Я її пограбувала, ось що я зробила! Вона ще не охолола, — чуєте, не охолола, — коли я вкрала в неї оте!

— Господи, та що саме ви вкрали? — вигукнула наглядка вже майже з розпачем у голосі.

— Оте! — відповіла стара, затуляючи їй рота рукою. — Оту єдину річ, яку вона мала. Вона була гола, боса, голодна, але тієї речі не продавала, — ховала її на грудях. Та річ була золота, чуєте? То було щире золото, яке могло врятувати їй життя!

— Золото! — повторила наглядка, схиляючись над хворою, яка впала на подушки. — Кажіть же далі, далі — куди воно поділося? Хто була мати? Коли це було?

— Вона доручила мені зберегти ту річ, — простогнала хвора, — довірилася мені, єдиній жінці, що була поруч. А я поклати собі вкрати ту штучку, як тільки вона показала її мені, як тільки я побачила її на ланцюжку в неї на грудях. І через це я, може, винна й у смерті хлопчика! Якби вони знали все це, то, певно, ставилися б до нього краще!

— Знали що? — спитала місіс Корні. — Та кажіть же!

— Хлопчик зростав і робився такий схожий на свою матір, — провадила стара, не звертаючи уваги на запитання наглядки. — Бувало, дивлюся на нього, а перед очима стоїть вона. Бідолашна! Вона ж була така молода! Таке лагідне ягнятко! Стривайте. Це ж іще не все. Я ж іще не все розповіла, га?

— Ні, ні, не все, — відповіла наглядка, схиляючись до хворої, яка вже насилу здобувалася на голос. — Швидше, поки ви ще можете!

— Мати, — знову заговорила вмираюча уже з нелюдським зусиллям, — мати, відчувши, що конає, прошепотіла мені у вухо: якщо, мовляв, дитя виживе й виросте, то йому, дасть бог, не доведеться червоніти на згадку про свою бідолашну матусю. А тоді склати долоньки й помолилася: "О боже милий! Пошли моїй дитині добрих друзів у цьому лихому світі, зглянься на нещасне самотнє малятко, покинуте напризволяще!"

— Як звуть хлопчика? — спитала наглядка.

— Його назвали Олівером, — ледь чутно відповіла вмираюча. — А золота річ, яку я вкратила...

— Ну, кажіть же, кажіть! — вигукнула наглядка.

Вона припала вухом до уст старої, сподіваючись почути відповідь, але ту ж мить відсахнулася, бо хвора знову відірвалася від подушок, повільно сіла, а тоді вчепилась обома руками в ковдру, прохрипіла щось незрозуміле й упала навznak мертва.

* * *

Коли наглядачка відчинила двері, обидві богаділки вскочили до кімнати, й одна з них вигукнула:

— Впокоїлася!

— І нічого путнього так і не сказала, — кинула наглядачка, спокійно виходячи.

Старим потворам, певно, не терпілося приступити до своїх жахливих обов'язків — вони навіть не відповіли на Це зауваження й схилилися над покійницею.

Розділ XXV

в якому знову повертаємося до містера Фейгіна й компанії

Того ж таки вечора, коли в провінційному робітному домі відбувалися вищезгадані події, містер Фейгін сидів, згорбившись, перед тьмяним, чадним полум'ям каміна в тому самому кишлі, з якого Ненсі забрала Олівера. На колінах у старого лежав міх, яким він, певно, хотів роздмухати вогонь і про який забув, поринувши в задуму. Спершись ліктями на міх, схиливши голову на руки, він невидючими очима дивився на іржаві ґрати.

За столом позад нього сиділи Пройда, юний Чарлі Бейтс і містер Чітлінг, захоплені грою у віст. Пройда грав за двох проти юного Бейтса й містера Чітлінга. Обличчя першого з названих джентльменів, завжди

напрочуд кмітливе, особливо пожвавилось тепер, коли він то стежив за перипетіями гри, то уважно вивчав карти в руках у містера Чітлінга; на них він пильно позирав щоразу, коли траплялась нагода, мудро узгоджуючи свої ходи з наслідками спостережень за картами сусіда. Ніч була холодна, і Пройда сидів у капелюсі. Власне, він узагалі волів не скидати капелюха, навіть у приміщенні. В зубах він тримав череп'яну люльку, яку ненадовго виймав з рота лише тоді, коли вважав за потрібне підкріпитися ковтком джину з водою з кварти, поставленої на стіл до послуг усього товариства.

Юний Бейтс теж грав уважно, але вдача в нього була запальніша, ніж у його обдарованого приятеля, а тому він частіше прикладався до кварти й до того ж сипав жартами й усілякими приповідками, зовсім недоречними при такій серйозній грі. Час від часу Пройда, на правах близького друга, дозволяв собі вичитувати йому за такі неподобства, але юний Бейтс вислуховував усі ці докори надзвичайно добродушно й у відповідь тільки пропонував Пройді згинутися з ока чи піти втопитися; блискучих дотепів у цьому дусі йому не бракувало, і влучність їх щоразу викликала щирий захват містера Чітлінга. Цей джентльмен і його партнер весь час програвали, але — дивна річ! — ця обставина не тільки не засмучувала юного Бейтса, а, навпаки, неабияк тішила його: після кожної партії він аж качався від сміху і запевняв, що зроду не бачив такої веселої гри.

— Дві гри — і партія! — засмучено мовив містер Чітлінг, виймаючи півкрони з жилетної кишені. — Ну, й везе ж тобі, Джеку! Хоч би раз програв! Навіть коли в нас краща карта, ти примудряєшся виграти.

Чи то зміст цього зауваження, чи то гіркий тон, яким його було мовлено, звеселив Чарлі Бейтса, але він знову вибухнув реготом так, що старий повернувся до дійсності із своєї задуми й спитав, у чім річ.

— У чім річ, Фейгіне? — вигукнув Чарлі. — Шкода, що ви не стежили за грою. Томмі Чітлінг не виграв ані півпенні, хоч ми з ним були партнери, а Пройда грав один за двох.

— Ай-ай-ай! — сказав Фейгін з посмішкою, яка красномовно засвідчувала, що причина програшу йому ясна. — А ти не здавайся, Томе, не здавайся.

— Ні, дякую, з мене досить, Фейгіне, — відповів містер Чітлінг. — Я вже награвся. Пройда такий везучий, що його не переграєш.

— Ха-ха-ха! — засміявся єврей. — Щоб виграти в Пройди, дорогесенький, треба дивитись обома.

— Не обома, а чотирма, а третю пару очей мати на потилиці, і щоб жодне з них не моргало й дивилося в телескоп, — докинув Чарлі Бейтс.

Містер Докінс вислухав, ці компліменти з філософським спокоєм і запропонував усім присутнім тягти з колоди до першої фігури, ставка — шилінг. Та що виклику його ніхто не прийняв, а люлька на цей час вигоріла, то він знічев'я заходився креслити на столі план Ньюгетської в'язниці шматочком крейди, яким допіру записував очки. При цьому вія пронизливо насвистував якусь пісеньку. Нарешті йому набридло свистіти, й запала довга мовчанка. Пройда порушив її, звернувшись до містера Чітлінга:

— З тебе сьогодні слова не витягнеш, Томмі! Як по-вашому, Фейгіне, про що він думає?

— Звідки ж мені знати, дорогесенький? — обернувся єврей, який саме роздмухував міхом вогонь. — Мабуть, про свій програш. Або про місця не такі далекі, з яких він щойно повернувся. Ха-ха! Чи вгадав я, дорогесенький мій?

— Ні, не вгадали, — відповів Пройда, не даючи відповісти містерові Чітлінгу, який уже розтулив був рота. — А ти що скажеш, Чарлі?

— Я скажу, — всміхнувся юний Бейтс, — що він вклепався в Бетсі. Дивіться, як він почервонів! Ой, помру, ой, цирк! Томмі Чітлінг улопався! Ох, Фейгіне, Фейгіне, оце потіха!

Той факт, що містер Чітлінг став жертвою ніжної пристрасності, вразив юного Бейтса з такою силою, що він знеможено відкинувся на спинку стільця і, втративши рівновагу, гепнувся на підлогу. Але це не зіпсувало його веселого настрою: лежачи навznak на підлозі, він нареготався донесхочу, потім сів на стілець і зареготав знову.

— Не зважай на нього, дорогесенький, — мовив єврей, підморгнувши містерові Докінсу й докірливо стукнувши юного Бейтса жерлом міха по плечу. — Бетсі гарна дівчина. Не відступайся від неї, Томе, не відступайся!

— Я тільки хочу сказати, Фейгіне, — сказав зашарілий містер Чітлінг, — що це нікого з вас тут не обходить.

— Авжеж, авжеж, — закивав головою єврей. — У нашого Чарлі язик без кісток. Не треба на нього зважати, дорогесенький. Бетсі гарна дівчина. Роби, як вона каже, Томе, і в тебе буде торба грошей.

— А я і роблю, як вона каже, — відповів містер Чітлінг. — Якби не її підказка, я б не потрапив за ґрати. Це ж тобі пішло на користь, хіба ні, Фейгіне? А півтора місяця за ґратами не варті навіть того, щоб про них згадувати, правда ж? Рано чи пізно я б однаково туди потрапив, то краще вже відсидіти строк узимку, коли так чи так надвір не хочеться потикатись, правда, Фейгіне?

— Щира правда, дорогесенький, — погодився старий.

— Заради Бетсі ти б, напевне, залюбки ще раз відсидів стільки ж, га, Томе? — спитав Пройда, підморгнувши Чарлі та євреєві.

— Авжеж, відсидів би, — сердито відповів Том. — І хотів би я знати, Фейгіне, чи знайдеться ще хтось такий, як я?

— Ні, не знайдеться, — похитав головою старий. — Що й казати. Я не знаю жодної живої душі, яка б згодилася на таке. Жодної, мій дорогесенький.

— Мене б навіть не судили, якби я її виказав, — зразу б відпустили, так, Фейгіне? — гнівно провадив бідолашний телепень. — Одного мого слова вистачило б, правда, Фейгіне?

— Щира правда, дорогесенький, — відповів єврей.

— Але я ні словом, ні півсловом не прохопився, так, Фейгіне? — не вгавав, дедалі більше розпалюючись, Том.

— Та звісно, ні, — відповів єврей. — Ти ж у нас мужній хлопець. Аж надто мужній, мій дорогесенький!

— Може, й так, — погодився Том, озираючись. — Та коли так, то що ж тут смішного, Фейгіне?

Містер Чітлінг запитав це вже геть роздратовано, і старий поспішив запевнити його, що ніхто з нього не сміється, й попросив юного Бейтса, як першого кривдника, підтвердити це. Той уже розтулив був рота, щоб підтвердити, що зроду не був такий серйозний, як оце зараз, але не втримався й зайшовся таким несамовитим реготом, що розлючений містер Чітлінг, зціпивши зуби, кинувся до нього й замахнувся кулаком. Чарлі, який добре знав, що робити в таких випадках, спритно ухилився, і удар влучив просто в груди веселого старого джентльмена. Старші відлетів до стінки й тільки завдяки цьому втримався на ногах. Він стояв, важко дихаючи, а містер Чітлінг дивився на нього з невимовним жахом. І в цю мить Пройда вигукнув:

— Цитьте! Хтось дзвонить.

Схопивши свічку, він навшпиньки рушив сходами нагору. Решта товариства залишилася в темряві.

Знадвору знову нетерпляче подзвонили. По хвилі Пройда повернувся й таємниче прошепотів щось Фейгінові на вухо.

— Що? — вигукнув той. — Сам?

Пройда ствердно кивнув головою і, затуливши вогник свічки, на мигах показав Чарлі Бейтсу, що зараз не до смішків. Попередивши приятеля, він знов очікувально подивився на Фейгіна.

Старий щось зважував, гризучи свої жовті пальці; обличчя його сіпалося від хвилювання — видно було, що новина злякала його й він боїться дізнатися про ще страшніше. Нарешті він підвів голову й спитав:

— Де він?

Пройда показав пальцем нагору, а тоді на мигах спитав: піти по нього?

— Так, — відповів єврей на його німе запитання. — Веди його сюди. Цитьте! Чарлі, ша! Томе, замри! І вшивайтеся звідси!

Цей короткий наказ було негайно виконано: Чарлі Бейтс і його недавній супротивник нечутно зникли. Жоден шерех не виказував їхньої присутності, коли Пройда із свічкою в руці спустився сходами, ведучи за собою якогось чоловіка в грубій робочій блузі. Швидко озирнувшись довкола, чоловік цей здер широку хустку, намотану тая, їщо видно було тільки очі, і Фейгін з Пройдою побачили втомлене, брудне й неголене обличчя чепуристого Тобі Крекіта.

— Вітаю, Фейгі! — мовив цей достойний джентльмен, киваючи євреєві. — Запхни цю хустку в мою шапку, Пройдо, щоб я знав, де вона, коли даватиму звідси дьору. Отак, молодця! Ти ще заткнеш за пояс цього старого злодюгу.

Кажучи це, він закотив полу блузи до пояса, підсунув стільця до каміна, сів і поклав ноги на грати.

— Ти подивися, Фейгі, — сказав він сумно, показуючи на свої чоботи. — Вони вже забули, коли я їх востаннє чистив, забули, який смак у вакси! Та не вирячайся ти на мене, старий! На все свій час. Я не можу говорити про справи, аж доки попоїм і промочу горлянку. Тож став на стіл усе, що маєш, і не приставай до голодного, бо я трн дні перебивався казна-чим!

Старий жестом звелів Пройді виставити на стіл харчі і, сівши навпроти грабіжника, почав чекати, доки той зволить заговорити.

Але Тобі явно не поспішав. Спочатку єврей задовольнявся тим, що уважно вдивлявся Тобі в обличчя, силкуючись з виразу його вгадати, яку звістку він приніс. Та намагання ці були даремні: обличчя Тобі, хоч і втомлене, змарніле, лишалось, як завжди, безтурботно-спокійним, і, незважаючи на бруд, триденну щетину й клочкуваті бакенбарди, на ньому сяяла самовдоволена усмішка чепуристого Тобі Крекіта. Тоді Фейгін, сам не свій від нетерплячки, почав стежити за кожним шматочком, що його підносив собі до рота грабіжник, а коли дивитись було вже несила, схопився на ноги і, не приховуючи хвилювання, почав бігати сюди-туди по кімнаті. Але на Тобі це не впливало. Він спокійнісінько жував і ковтав, аж поки наївся досхочу. Лише тоді звелів Пройді вийти, замкнув за ним двері, налив собі в склянку джипу з водою й виявив готовність говорити.

— Передусім, Фейгі... — почав він.

— Ну, ну? — заквапив його старий, переставляючи ближче стільця.

Містер Крекіт замовк, щоб прикластися до чарки, похвалив джин і, задержавши ноги на полицю над невисоким каміном так, щоб чоботи були на рівні очей, спокійно повів далі:

— Передусім, Фейгі, як справи в Білла?

— Що?! — скрикнув єврей, зриваючись зі стільця.

— Ти що ж, хочеш сказати, що... — збліднувши, почав Тобі.

— Хочу сказати?! — закричав старий, люто тупаючи ногами. — Де вони? Де Сайкс і хлопчина? Де вони? Куди поділися? Де ховаються? Чому вони не прийшли сюди?

— Діло не вигоріло, — тихо промовив Тобі.

— Це мені відомо, — відказав єврей, вихоплюючи з кишені газету й стукаючи по ній пальцем. — А що було далі?

— Вони стріляли й поцілили хлопця. Ми дали драла через поле, тягнучи його з собою — навропростець, крізь живоплоти й через канави, а вони — за нами. Хай їм біс! Вони підняли на ноги всю околицю, попускали собак.

— А хлопець?

— Білл завдав його собі на плече й гайнув так, що де тому вітрові. Потім ми зупинилися, щоб нести хлопця вдвох. Голова в нього моталася, він зовсім захолов, а нас от-от наздоженуть! Тут уже кожен рятує свою шкуру, бо інакше зависнеш на шибениці. Ми кинулися врізнобіч, а хлопця полишили в канаві — живого чи мертвого, не знаю.

Фейгін не став слухати далі. Він зойкнув, шарпнув себе за волосся, прожогом вискочив з будинку й помчав вулицею.

Розділ XXVI

в якому на сцені з'являється нова таємнича дійова особа й відбувається багато подій, нерозривно пов'язаних з цією оповіддю

Сліпий жах, викликаний повідомленням Тобі Крекіта, гнав старого вулицею, і лише коли він добіг до рогу, в голові у нього трохи проясніло. Але він і далі мчав стрімголов, куди очі світять, і тільки раптова поява карети й несамопитий крик перехожих, що попереджали про небезпеку, змусили його перескочити з бруку на пішоходи. Намагаючись обминати людні вулиці, прошмигуючи завулками й задвірками, він дістався нарешті до Сноу-Хіллу, де наддає ходи, аж поки опинився в якомусь дворі. Там, немов почувши себе в безпеці, він з полегкістю зітхнув і далі почалапав уже своїм звичайним кроком.

Ідучи із Сіті, ви праворуч від того місця, де Сноу-Хілл сходиться з Холборн-Хіллом, побачите вузький, завжди темний провулок, що відгалужується в напрямі Сефрон-Хіллу. У брудних його крамничках вам пропонуватимуть на вибір силу-силенну вживаних шовкових носовиків усіх розмірів та розцвіток, бо тут торгують гендлярі, які скуповують їх у кишенькових злодіїв. Сотні тих хусточок висять гірляндами перед вітринами, майорять на одвірках крамниць, цілими горами лежать на прилавках. Хоч який короткий цей провулок, що має назву Філд-Лейн, але тут є і своя перукарня, своя кав'ярня, своя пивничка й свій продавець смаженої риби. Філд-Лейн — це, власне, держава в державі, вільне торговельне місто дрібних злодіїв; рано-вранці й у надвечірніх сутінках його відвідують мовчазні торговці, які збувають свій товар у темних задніх кімнатах і зникають так само непомітно, як з'являються. Одяг, взуття, лахміття, виставлені в тутешніх вітринах, правлять за вивіску для дрібних злодіїв, а в запліснявілих підвалах тут іржавіють і гниють купи брухту й кісток, зацвіле вовняне й полотняне ганчір'я.

Саме в цей провулок і звернув старий. Певно, миршаві тутешні мешканці добре знали його, бо ті з них, що чатували біля своїх крамниць, виглядаючи покупців та продавців, приязно кивали йому головою. Він кивав їм у відповідь, але ні до кого не озивався й словом, поки не дійшов до кінця провулка. Там він зупинився й звернувся До щуплявого чоловічка, що сидів, увібгавшись у дитяче кріселко, перед дверима своєї крамниці й кутив люльку.

— На вас подивитись — сліпому зцілитись, містере Фейгін! Де ви пропадали? — мовив цей шановний купець у відповідь на вітання єврея.

— Мені тут у вас стало аж надто жарко, Лайвлі, — відповів Фейгін, зводячи брови й згортаючи руки на грудях.

— З ким не буває, — відповів крамар. — Але ж ви знаєте, як воно: сьогодні припекло, завтра охолело, правда?

Фейгін кивнув головою і, показавши на Сефрон-Хілл, спитав, чи навідувався хтось туди сьогодні ввечері.

— До "Калік"? — спитав чоловічок. Єврей знову кивнув головою.

— Зараз пригадаємо, — замислено мовив крамар. — Так, з півдесятка знайомих туди пройшло. Але вашого приятеля серед них не було.

— Це ви про Сайкса? — розчаровано спитав єврей.

— Нон є свинтус⁴², як кажуть правники, — похитав головою чоловічок, дивлячись на Фейгіна напрочуд хитрими очима. — Чи не знайдеться у вас сьогодні чого-небудь для мене?

— Ні, сьогодні немає нічого, — відповів єврей і рушив далі.

— Ви йдете до "Калік", Фейгіне? — гукнув йому навздогін чоловічок.
— Заждіть! Чом би нам не випити по чарочці разом!

Але Фейгін, обернувшись, махнув рукою — мовляв, волю йти сам, а до того ж затиснутому бильцями кріселка містерові Лайвлі ніяк не вдавалося вивільнитися з їхніх обіймів. Тож того вечора "Каліки" так і не удостоїлися честі лицезріти його. На той час, як містер Лайвлі зіп'явся на ноги, Фейгін уже зник з очей, тому чоловічок, постоявши навшпиньки й переконавшись, що його не видно, знов упхався в кріселко, кивнув головою крамарці, яка стояла по той бік вулиці, і, виразивши цим свої сумніви й осуд, знову з поважним виглядом затягся люлькою.

Трактир "Три каліки", або просто "Каліки", як його називали завсідники, був тим самим закладом, у якому мп вже побували разом з містером Сайксом та його собакою. Мовчки махнувши рукою буфетникові, Фейгін відразу подався нагору, відчинив двері великої кімнати, тихенько прослизнув досередини і з-під долоні почав пильно оглядати присутніх, немов когось шукаючи.

Кімнату освітлювали два газові ліхтарі, а щоб їхнє світло не пробивалося назовні, вікна були зачинені віконницями, та ще й щільно запнуті виляляними червоними завісами. Щоб не помітно було кіптяви від чадних ліхтарів, стелю пофарбували в чорний колір. У кімнаті висіла така густа хмара тютюнового диму, що спочатку нічого не було видно. Лише коли дим потягло крізь відчинені двері й повітря трохи очистилося, перед Фейгіном постало збіговисько людей, що наповнювало кімнату безладним гомоном. Уже можна було розгледіти чоловіків і жінок, що зібралися за довгим столом; на чільному місці сидів, очевидно, голова з молоточком у руці, а в кутку за розладнаним фортепіано — джентльмен-професіонал з буряковим носом і пов'язаною — бо в нього болів зуб — щокою.

Коли Фейгін прослизнув до кімнати, джентльмен-професіонал саме пробіг пальцями по клавішах замість вступу, і товариство галасливо зажадало тиші, бажаючи послухати пісню. Коли галас ущух, молода леді

розважила слухачів баладою з чотирьох куплетів, причому за кожним куплетом акомпаніатор якнайгучніше повторював усю мелодію від початку до кінця. Коли пісня скінчилася, голова висловив співакці подяку, після чого двоє джентльменів-професіоналів, що сиділи обабіч нього, виявили бажання проспівати дует і за виконання його були винагороджені бурхливими оплесками.

В гурті вирізнялися деякі вельми цікаві особи. Передусім сам голова зборів (господар трактиру) — грубий, кремезний чоловіча, який, поки тривали співи, здавалось, тішився разом з усіма, а проте ширяв очима сюди-туди й устигав помітити все, що робиться, й почути все, що говориться, бо зір і слух у нього були напрочуд гострі. Співаки, що сиділи праворуч і ліворуч від нього, з професійною байдужістю сприймали похвали слухачів і по черзі прикладалися до десятка склянок джину з водою, якими їх частували найпалкіші прихильники, чиї обличчя були позначені печаттю мало не всіх пороків, як недавно набутих, так і застарілих, і з гіпнотичною силою привертали увагу саме своєю огидністю. Підступність, жорстокість, п'яне зухвальство були їхніми найвиразнішими рисами, але найбридкішими й найжалюгіднішими персонажами цієї жахливої картини були жінки — деякі ще із слідами юного рум'янцю на щоках, який, здавалося, блякнув у вас на очах, інші вже цілком позбавлені принадних ознак своєї статі, геть спотворені й спустошені злочинством та розпустою; а всі ж вони ще не вийшли з юного віку!

Тим часом Фейгін, якого все це анітрохи не турбувало, пильно оглядав присутніх, та, видно, не знаходив того, кого шукав. Аж ось він перехопив нарешті погляд голови, ледь помітно кивнув йому й вийшов так само тихо, як зайшов.

Чим я можу прислужитися вам, містере Фейгін? — спитав трактирник, виходячи слідом за ним на площадку сходів. — Може, приєднаєтеся до нас? Усі вам будуть дуже раді, запевняю вас.

Єврей нетерпляче похитав головою й пошепки спитав:

— Він тут?

— Ні, його нема, — відповів трактирник.

— А Барні не об'являвся? — спитав Фейгін.

— Ні, — відповів господар "Калік". — Поки триватиме цей шарварок, він не виткне поса. Тут діло ясне: лягаві взяли слід, і якщо він поворухнеться, то відразу завалить і себе, і всіх. Ні, за Барні будьте спокійні: якби він погорів, я про це почув би. Закладаюся, що він тим лягавим наставить носа. Барні у нас хлопець тямущий.

— А той прийде сьогодні? — так само з притиском на займеннику спитав єврей.

— Це ви про Монкса? — запитав навздогад трактирник.

— Ша! Про нього, — кивнув головою Фейгін.

— Неодмінно прийде, — сказав трактирник, витягаючи з кишені золотого годинника. — Власне, мав би вже бути тут. Якщо ви почекаєте хвилин десять, він...

— Ні, ні, — квапливо відказав Фейгін, хоч він і хотів зустрітися з тим, про кого йшла мова, а проте, видно, зрадів, що не застав його. — Скажіть йому, що я його шукав. Нехай він неодмінно прийде до мене сьогодні ввечері. Ні, краще не сьогодні, а завтра. Завтра, бо сьогодні ж його ще немає.

— Гаразд, — відповів трактирник. — Ви маєте ще щось сказати?

— Ні, все, — хитнув головою старий і почав спускатися сходами.

— Послухайте, — хрипким пошептом зупинив його трактирник, перехилиючись через бильця сходів. — Зараз в така нагода продати лягавим Філа Баркера! Він сидить тут у мене, п'яний як чіп, його б і хлопчисько міг скрутити.

— Воно-то так, але для Філа Баркера ще не настав час, — відповів Фейгін, піднявши голову. — Філ ще мав дещо для нас зробити, перше ніж ми дозволимо собі розлучитися з ним. Тож повертайтеся до своїх гостей, дорогесенький, і скажіть їм, нехай тішаться життям, поки живі! Ха-ха-ха!

Трактирник посміявся разом із старим і повернувся до прокуреної кімнати, а на обличчі єврея, тільки-но він залишився на самоті, знову з'явився стурбований, стривожений вираз. Поміркувавши трохи, він зупинив кабріолет і звелів кучерові їхати до Бетнал-Гріну. За чверть милі до помешкання містера Сайкса єврей розрахувався з кучером і решту дороги пройшов пішки.

— Ну, голубонько, — пробурмотів він, стукаючи в двері, — зараз я з'ясую, чи не водите ви мене за ніс. Хоч яка ти хитра, а від мене не відкрутишся, заговориш.

Жінка, яка відчинила двері, сказала, що Ненсі у себе в кімнаті. Фейгін тихесенько піднявся сходами й увійшов не постукавши. Дівчина була сама, вона сиділа, поклавши на стіл розкуйовджену голову.

"Надудлилася, — байдуже подумав єврей. — Або розпустила рюмси".

Він обернувся, щоб зачинити за собою двері, і дівчина, почувши шум, підвела голову. Пильно вдивляючись у його хитрі очі, вона спитала, чи є новини, і він переповів їй те, що почув од Тобі Крекіта. Коли Фейгін скінчив, вона, не сказавши ні слова, знов опустила голову на стіл і рвучким рухом відсунула від себе свічку. Відтак почовгала ногами по підлозі, міняючи позу, і завмерла.

Поки тривала мовчанка, старий невпинно нишпорив очима по кімнаті, мовби шукаючи якихось ознак того, що Сайкс таємно повернувся додому. Очевидно, переконавшись, що його підозра невинуватна, він кілька разів кахикнув, намагаючись почати розмову, але дівчина не звертала на нього уваги — він для неї ніби й не існував. Але Фейгін не здавався. Потерши руки, він якнайсолодшим тоном запитав:

— А як по-твоєму, дорогесенька, де зараз може бути Білл?

Дівчина пробелькотіла, що не знає, і придушено схлипнула; Фейгін зрозумів, що вона плаче.

— А хлопчик? — провадив єврей, силкуючись зазирнути їй в обличчя.
— Бідолашний малюк! Покинутий у канаві, Ненсі, ти тільки подумай, у канаві!

— Хоч би де він був, йому там краще, ніж у нас, — озвалася дівчина, раптом підводячи голову. — Якби я знала, що це не зашкодить Біллеві, то побажала б Оліверові, щоб він помер у тій канаві, щоб його кісточки там зотліли.

— Що?! — вражено вигукнув єврей.

— Те, що чуєш! — визивно відповіла дівчина. — Якщо мої очі більше не бачитимуть його, якщо я знатиму, що найгірше вже позаду, мені буде легше! Я місця собі не знаходжу, коли він поряд. Як гляну на нього — починаю ненавидіти і себе, і всіх вас.

— Пхе! — зневажливо вигукнув старий. — Ти просто п'яна.

— П'яна? — гірко відказала дівчина. — А хто ж навчив мене пиячити, як не ти? Я для тебе чим п'яніша, тим краща. Це тільки сьогодні мій хміль тобі заважає. Сьогодні мій настрій тобі не до вподоби.

— Так! Не до вподоби! — просичав єврей.

— А ти візьми й зміни його! — засміялася дівчина.

— Змінити його? — вигукнув єврей, украй розлючений і несподіваною впертістю дівчини, й усіма прикрощами цього дня. — Гаразд, я тобі його зміню. Слухай мене, хвой-до! Мені п'ятьох слів вистачить, щоб скрутити Сайксові його бичачі в'язи; п'ятьма словами я удавлю його незгірше, ніж десятима пальцями! Якщо він повернеться сам, без хлопця, якщо він урятує свою шкуру й не поверне мені хлопця живим чи мертвим, то вбий його сама, коли не хочеш, щоб його удавив тюремний кат! Убий його, як тільки він переступить поріг цієї кімнати, бо інакше — затям мої слова — буде пізно!

— Та що ти верзеш? — мимоволі скрикнула дівчина.

— Що я верзу? — провадив єврей, не тямлячи себе від люті. — Цьому хлопцеві не скласти ціни, сама доля послала його мені, щоб я збагатився без усякого ризику, то за яким бісом я маю його втрачати через дурість п'яних бандюг, яких мені відправити на шибеницю — все одно, що раз плюнути? Надто тепер, коли я зв'язався із самим дияволом у плоті, котрий, як схоче, може... може...

Старому забракло слова, і він, задихаючись, затнувся, але й одної миті йому вистачило, щоб схаменутись, опанувати себе й змінитися буквально на очах. Оце щойно він хапав скарлюченими пальцями повітря, очі його палали, обличчя було аж синє від шалу; але тепер він опустився на стілець, зіщулився й затремтів, нажахано думаючи про те, що в нестямі виказав свій підлий задум. Помовчавши хвильку, він наважився глянути на дівчину і, видно, трохи заспокоївся: байдужа до всього, вона навіть не змінила пози.

— Ненсі, голубонько, — мовив він своїм звичайним хрипким голосом, — ти ж не сердишся на мене, правда?

— Дай мені спокій, Фейгіне, — відповіла дівчина, мляво підводячи голову. — Як у Білла не вийшло тепер, то вийде іншим разом. Він для тебе он скільки зробив і зробить ще більше, як зможе, а як не зможе, то не зробить — і край. Тож годі про це, гаразд?

— А як же з хлопчиком, серденько? — спитав єврей, нервово потираючи руки.

— А так само, як з нами всіма: що буде, то й буде, — квапливо перебила його Ненсі. — І знову кажу: краще б він помер, бо таке життя для нього, Фейгіне, гірше від смерті. Краще б він помер, але, звісно, так, щоб смерть його не окопшлася на Біллі. Якщо Тобі спромігся винести ноги, то Білл — і поготів, бо Вілл вартий двох таких, як Тобі.

— Ну, а мої слова ти затямила, серденько? — спитав старий, свердлячи Ненсі своїми блискучими очима.

— Коли ти хочеш, щоб я для тебе щось зробила, то скажи ще раз, що саме, — відповіла Ненсі. — Але країне почекай до завтра. Бо поки ти патякав, мене хміль зовсім розібрав.

Фейгін поставив їй ще кілька запитань, щоб перевірити, чи не запали їй у голову його необережні натяки, але дівчина відповіла йому, не замислюючись, спокійно витримала його пильний погляд, і врешті він вирішив, що не помилився: вона таки п'яна. Ненсі справді приохотилася до спиртного так само, як більшість вихованок єврея, яким з малоліття не тільки не забороняли пити, а, навпаки, тицяли під ніс чарку. Її розхристаний вигляд і міцний дух джину, що стояв у кімнаті, переконливо підтверджували Фейгінів висновок. Коли ж тупа млявість, що найшла на неї після короткого спалаху люті, знов поступилася місцем збудженню — то невтішним риданням, то бадьорим обіцянкам ніколи більше не вішати носа, то міркуванням з приводу того, що милі посваряться, краще помиряться, — містер Фейгін, який добре знався на цьому ділі, остаточно переконався, на превелике своє задоволення, що вона геть п'яна.

Таким чином, він одразу зробив дві справи — переповів дівчині те, що почув від Тобі, і на власні очі пересвідчився, що Сайкс іще не повернувся. Тож тепер, заспокоєний, він пішов додому, а приятелька його заснула, опустивши голову на стіл.

До півночі лишалася година, а то й менше. Надворі стояла темрява, холодний вітер проймав до кісток, і Фейгінові було не до прогулянок. Рвучкий вітер, здавалося, повимітав з вулиць не тільки куряву й сміття, а й перехожих, — якщо зрідка й траплявся стрічний, то видно було, що він чимдуж поспішає додому. А втім, той вітер дув євреєві в спину, тож, здригаючись і щулячись під його поривами, Фейгін простував уперед досить швидко.

Він дійшов до рогу своєї вулиці й уже намацував у кишені ключі, коли з густого затінку дашка над під'їздом виринула якась постать і, перейшовши вулицю, нечутно наздогнала його.

— Фейгіне! — прошепотів чийсь голос над самим його вухом.

— Га? — крутнувся на підборах єврей. — Це...

— Він самий, — перебив його незнайомець. — Я тут стовбичу вже цілих дві години. Де вас чорти носять?

— Ходив у ваших справах, дорогесенький, — відповів Фейгін, боязко поглядаючи на свого супутника і стишуючи ходу. — Цілий вечір — виключно у ваших справах.

— Ну, звісно! — криво посміхнувся незнайомець. — І що ж ви виходили?

— Нічого путнього, — відповів єврей.

— Але, сподіваюсь, і нічого поганого? — спитав незнайомиць, раптом зупиняючись і злякано дивлячись на Фейгіна.

Старий похитав головою й розтулив був рота, щоб відповісти, але незнайомиць спинив його і, показавши на будинок, до якого вони вже підходили, зауважив, що радше вислухав би його там, у теплі, бо, мовляв, зовсім задубів, стоячи на цьому клятому вітрі.

Фейгінові, видно, дуже не хотілося пускати до себе гостя в такий пізній час, і він навіть пробурмотів щось про згаслий камін, та після того, як його супутник наполегливіше повторив своє прохання, він відімкнув двері й попросив гостя тихенько замкнути їх за собою, поки він піде по свічку.

— Тут темно, як у домовині, — мовив незнайомиць, ступивши навмання кілька кроків уперед. — Не баріться.

— Зачиніть двері, — прошепотів Фейгін уже з другого кінця коридора.

І відразу двері з грукотом зачинилися.

— Це не я, — мовив гість, намагаючи дорогу. — Це або вітер, або вони зачинилися самі. Швидше несіть свічку, а то я собі голову розіб'ю в цій клятій норі!

Фейгін навшпиньки зійшов униз, незабаром повернувся із свічкою в руці й повідомив, що Тобі Крекіт спить унизу в задній кімнаті, а хлопці — в передній, а тоді знаком запросив гостя йти за собою і рушив сходами нагору.

— Осьдечки можна й побалакати, мій дорогесенький, — мовив єврей, відчиняючи двері кімнати на другому поверсі. — Ми тут ніколи не свіtimo, бо у віконницях є щілини, то, щоб сусіди не помітили світла, я залишу свічку на сходах. Отак!

Він поставив свічку на горішню сходинку, якраз навпроти дверей, і завів гостя до кімнати, умеблювання якої складалося лише з поламаного крісла й старої обдертої канапи, що стояла коло дверей. Незнайомець втомлено опустився на неї, а Фейгін пересунув крісло й сів навпроти. В кімнаті було не зовсім темно, бо двері були прочинені і свічка зі сходів кидала на протилежну стіну тьмяне світло.

Якийсь час вони розмовляли пошепки. Хоч розібрати можна було лише окремі розрізнені слова, випадковий слухач легко зрозумів би, що Фейгін захищається, а незнайомець у чомусь його звинувачує, і то дуже гнівно. Так вони перешіптувалися з чверть години чи й більше, а потім Монкс (саме так кілька разів називав його Фейгін) мовив, трохи підвищивши голос:

— А я вам знову кажу: в усьому винні ви самі. Вам слід було тримати його при собі, разом з іншими, й робити з нього звичайнісінького шмаркатога кишенькового злодюжку.

— Чи ви чули таке! — вигукнув єврей, знизуючи плечима.

— Ви що ж, хочете сказати, що не домоглися б цього, якби схотіли? — сердито запитав Монкс. — З десятками інших хлопців у вас виходило, а з ним не вийшло б? Якби вам стало терпіння, то, може, вже за рік його б засудили й вислали подалі від Англії, та ще й довічно.

— А кому була б із цього користь? — смиренно спитав Фейгін.

— Мені, — відповів Монкс.

— Але не мені, — ще смиренніше мовив єврей. — А я ж маю думати й про свою користь. Коли справу роблять двоє, то слід усе ж таки враховувати інтереси обох, хіба ви не вгодні, друже мій?

— Ну, далі? — нетерпляче сказав Монкс.

— Я переконався, що навчити його нашого ремесла дуже важко, — провадив Фейгін. — Він зовсім не схожий на інших хлопців, які опинялись у його становищі.

— Це точно, хай йому біс! — пробурчав Монкс. — Інакше він давно вже чистив би кишені.

— Я не мав за що вхопитися, щоб його присилувати, — вів далі Фейгін, сторожко стежачи за виразом обличчя свого співрозмовника. — За ним не було ніяких гріхів, я нічим не міг його залякати, а в нашому ділі як спочатку не залякаєш, то нічого не доможешся. Що ж я мав робити? Ще раз вирядити його з Пройдою і Чарлі? Але з мене й першого разу було задосить, мій любий. Я тоді такого страху натерпівся за нас усіх!

— Я до того непричетний, — зауважив Монкс.

— Авжеж, авжеж, мій дорогесенький! — квапливо погодився єврей. — Та я тепер уже й не шкодую! якби не та пригода, хлопчина, може, й не навернувся б вам на очі і ви б не довідалися, що він саме той, кого ви розшукуєте. Отож я викрав його для вас за допомогою тієї дівки, і тут їй раптом забандюрилось узяти його під свій захист!

— Та задушіть ви її! — злісно вигукнув Монкс.

— Ну, зараз ми не можемо дозволити собі цього, мій дорогесенький, — посміхнувся старий. — До того ж мокре діло — це не наш фах, інакше я б залюбки зробив це хоч завтра. Але я знаю цих дівок, Монксе. Тільки-но в хлопця проріжуться ікла, вона втратить до нього будь-який інтерес, навіть не дивитиметься в його бік. Вам треба, щоб він став злодієм. Гаразд, якщо він живий, я зроблю з нього злодія. Але якщо... якщо... — Затнувшись на мить, єврей присунув крісло ближче до канапи. — Звісно, це малоймовірно, але якщо сталося найгірше і він помер...

— Як він помер, то не з моєї вини! — нажахано скрикнув Монкс і тремтячими пальцями вп'явся євреєві в руку. — Запам'ятайте, Фейгіне: це сталося не з моєї вини! Робіть з ним що хочете, тільки не вбивайте, — я це вам одразу сказав. Я проти вбивства, бо його однаково не приховаєш, і до того ж воно потім не дає тобі спокою. Якщо його застрелили, я тут ні при чому, чуєте! Щоб це кляте кубло згоріло! Що це?

— Що? — вигукнув єврей, обома руками хапаючи Монкса, який злякано зірвався на ноги. — Де?

— Отам! — відповів Монкс, показуючи виряченими очима на протилежну стіну. — Тінь! Я бачив там жіночу тінь у чепчику й накидці, вона промайнула по стіні!

Фейгін відпустив його, і обидва прожогом вискочили з кімнати. Свічка, що обпливла на протязі, стояла там, де її поставили. Вона освітлювала тільки порожні сходи та їхні сполотнілі обличчя. Вони постояли, дослухаючись, але нічого не почули: в будинку панувала глибока тиша.

— То вам здалося, — мовив Фейгін, піднявши свічку і обернувшись до свого гостя.

— Клянусь, я справді бачив тінь! — відказав Монкс, якого й досі трусило. — Вона стояла, нахилившись уперед, коли я помітив її, а коли я скрикнув, вона шаснула геть.

Фейгін, зневажливо глянувши на бліде обличчя свого спільника, запропонував, щоб той, як хоче, пішов з ним, і рушив сходами вниз. Вони обійшли всі кімнати — холодні, голі й порожні, — потім пройшли коридором і спустились у підвал. Зелена цвіль вкривала низькі стіни, сліди слимаків поблискували при світлі свічки, але й там панувала мертва тиша.

— Ну, що ви тепер скажете? — спитав єврей, коли вони повернулися до коридора. — Окрім нас з вами, в будинку є лише Тобі та хлопці, і щодо них ви можете бути спокійні. Ось, дивіться!

На доказ своїх слів Фейгін витяг з кишені два ключі й пояснив, що коли вперше спускався в підвал, то замкнув там усіх трьох, щоб ніхто не завадив їхній розмові.

Всі ці очевидні факти вплинули на містера Монкса, і він уже не так затято наполягав на своєму. Їхні дальші пошуки також виявилися марними, і врешті Монкс з похмурим сміхом визнав, що те видіння було не інакше, як витвором його збудженої уяви. Але продовжувати розмову він відмовився, бо раптом згадав, що вже друга година ночі. Тож мила пара розпрощалася.

Розділ XXVII

спокутує провину одного з попередніх розділів, у якому вельми нечемно покинуто на самоті одну леді

Скромному оповідачеві аж ніяк не випадає примушувати таку поважну особу, як парафіяльний бідл, чекати в тій позі — спиною до каміна, підібравши під пахви поли шинелі, — аж поки оповідач зласкавиться відпустити його; ще менше личить оповідачеві, з огляду на його становище й джентльменські обов'язки, виявляти таку неповагу до леді, якій згаданий бідл дарував ніжні, закохані погляди й у вушко якої нашіптував ласкаві слова, здатні — в устах такої особи! — сповнити солодким трепетом серце і юної дівчини, і солідної матрони будь-якого суспільного стану. А тому історик, з-під пера якого виходять ці рядки, добре знаючи своє місце й ставлячись із безмежною шанобливістю до тих, хто наділений всеосяжною і всесильною владою, поспішає висловити їм усю ту пошану, на яку заслуговує їхня посада, і віддати належне їхнім високим чинам, а отже, і високим чеснотам, що тим чинам, ясна річ, відповідають. Більше того, оповідач мав намір додати в цьому місці

трактат про божественне походження влади парафіяльного бідла, з якого ясно випливало б, що бідл — особа непогрішна, і який добромисному читачеві, безперечно, було б дуже приємно й корисно прочитати. Але, на жаль, за браком часу й місця, оповідач змушений відкласти цей намір до зручнішої й слушнішої нагоди; коли ж така нагода з'явиться, він залюбки доведе читачеві, що парафіяльного бідла, тобто бідла, приставленого до парафіяльного робітного дому й водночас виконуючого офіційні обов'язки, пов'язані з діяльністю парафіяльної церкви, вже сама його посада робить найкращим, найблагороднішим представником роду людського, чого аж ніяк не скажеш про бідлів поліцейних, судових чи тих, що приставлені до якихось там відлюдних капличок (хоч ці останні й наділені певними, але куди слабкішими й обмеженішими чеснотами).

Містер Бамбл ще раз перерахував чайні ложечки, зважив на руці щипці для цукру, ще уважніше оглянув молочник, надзвичайно ретельно дослідив стан меблів — аж до кінського волосу в сидіннях стільців, — а тоді знову взявся рахувати ложечки. Після п'ятої чи шостої такої інспекції він подумав, що місіс Корні вже було б час повернутись. Думка думку підганяє: оскільки в німій тиші за дверима ніщо не віщувало про наближення місіс Корні, містер. Бамбл вирішив, що найбільш безневинний та добродішний спосіб згаяти час — це нашвидку оглянути і вміст хазяйчиного комода.

Приклавши вухо до замкової щілини, бідл упевнився, що ніяких кроків не чути, і почав з нижньої з трьох широких шухляд; те, що він у них побачив — усілякі предмети туалету наймодніших фасонів і найкращої якості, дбайливо перекладені старими газетами й пересипані сухою лавандою, — викликало в нього неабиякий захват. Дійшовши до малої шухляди в правому кутку (з ключиком у замку), він побачив у ній скриньку з висячим замочком, з якої, коли він її потрусив, почувся приємний звук, не інакше, як брязкіт монет. Містер Бамбл повернувся своєю статечною ходою до каміна і, прибравши знову ту саму позу, мовив поважно й рішуче: "Так, я зроблю це!" Після цієї знаменної заяви він хвилин десять грайливо хитав головою, немов дорікаючи собі за

пустотливість, а тоді з видимим задоволенням і цікавістю почав оглядати свої литки.

Він усе ще милувався цією частиною тіла, коли раптом місіс Корні вбігла до кімнати, впала, задихаючись, на стілець біля каміна і, затуливши очі однією рукою, поклала другу на груди, що схвильовано здійсмались.

— Місіс Корні, — сказав містер Бамбл, схиляючись над наглядачкою, — що з вами, пані? Що сталося? Прошу вас, скажіть, бо я мов... мов... — Він хотів сказати "мов на шпичках", але натомість, розхвилювавшись, бовкнув: — Мов на тичках!

— Ох, містере Бамбл! — вигукнула господиня. — Це жах! Я така вражена!

— Вражені, пані? — скрикнув містер Бамбл. — Хто ж посмів... Ага, ясно! — стишив він голос із притаманною йому статечністю. — Це ті негідні жебрачки.

— Навіть згадати страшно, — мовила господиня, здригаючись усім тілом.

— То ви й не згадуйте, пані, — порадив містер Бамбл.

— Не можу, — простогнала господиня.

— Тоді випийте чогось, пані, — турботливо мовив містер Бамбл. — Може, чарочку вина?

— Ні, ні, нізащо в світі! — відповіла місіс Корні. — Ні в якому разі... Ох! Якщо вже пити, то візьміть оте, на верхній полиці праворуч, у кутку... Ох!

Достойна леді показала пальчиком у бік буфета й конвульсивно витнулася від внутрішніх спазм. Містер Бамбл кинувся до буфета, схопив з полиці так невиразно означену зелену пляшку, наповнив рідиною з неї чайну чашечку й підніс до уст господині.

Випивши півчашки, місіє Корні відкинулася на спинку крісла й промовила:

— Тепер мені покращало.

Містер Бамбл звів очі до стелі — подякував богам, — а тоді опустив їх до чашки, підніс її до носа й понюхав.

— Настій м'яти, — слабким голосом пояснила місіс Корні й блідо всміхнулася бідлові. — А ви покуштуйте! До нього додано трохи... трохи того самого.

Містер Бамбл недовірливо вмочив губи у ліки, облизався, надпив ще трохи — і коли поставив чашку на стіл, вона була вже порожня.

— Заспокоює, правда ж? — мовила місіс Корні.

— Напрочуд заспокоює, пані, — відповів бідл і, підсунувши стільця ближче, ніжно спитав, що ж саме так її засмутило.

— Ет, нічого, — відповіла вона. — Просто я дурненьке, вразливе, слабке створіння.

— Тільки не слабке, — заперечив містер Бамбл, підсовуючись ближче на своєму стільці. — Хіба ви слабке створіння, місіс Корні?

— Всі ми слабкі створіння, — відказала місіс Корні, формулюючи тим самим непорушний закон природи.

— Ваша правда, — погодився бідл.

Хвилини дві-три обоє мовчали. По тому містер Бамбл, на підтвердження викладеного вище закону, зняв ліву руку зі спинки стільця місіс Корні, де ця рука доти лежала, і поклав на зав'язку її фартушка, яку вона поволі і обвила.

— Всі ми слабкі створіння, — мовив містер Бамбл.

Місіс Корні зітхнула.

— Не зітхайте, місіс Корні, — попросив містер Бамбл.

— Якби ж то я могла стриматися! — відповіла місіс Корні її зітхнула знову.

— Яка у вас гарненька кімната, пані, — сказав містер Бамбл, озираячись довкола. — Якби до неї та й ще одну, пані, то було б якраз те, що треба.

— Як на одну особу, то було б забагато, — прошепотіла господиня.

— А як на двох, пані? — ніжно мовив містер Бамбл. — Га, місіс Корні?

Почувши ці слова, місіс Корні опустила голову, і бідл теж нахилив свою, щоб зазирнути їй в обличчя. Місіс Корні, як і належить у таких випадках, відвернула голову й простягла руку, щоб дістати з кишені носовичка, та натомість рука її якось сама собою лягла на руку містера Бамбла.

— Рада постачає вас вугіллям безкоштовно, правда ж, місіс Корні? — спитав бідл, ніжно стискаючи її ручку.

— І свічками теж, — відповіла місіс Корні, і собі легенько потискаючи його руку.

— Опалення, освітлення, квартира — безкоштовно! — сказав містер Бамбл. — Ах, місіс Корні, ви — ангел!

Перед таким вибухом почуттів господиня встояти не могла. Вона впала в обійми містера Бамбла, і цей джентльмен у палкому пориві цмокнув кінчик її цнотливого носа.

— Ви мов парафіяльне диво! — захоплено вигукнув містер Бамбл. — Чи знаєте ви, що містерові Слауту сьогодні зовсім погіршало, чарівливице моя?

— Знаю, — сором'язливо опустила очі місіс Корні.

— Лікар каже, що він і тижня не протягне, — провадив містер Бамбл. — Містер Слаут завідує нашим закладом. Після його смерті з'явиться вакансія, а вакансію треба буде кимось заповнити. Ох, місіс Корні, яке майбутнє відкривається перед нами! Яка щаслива нагода з'єднати наші серця й майно!

Місіс Корні схлипнула.

— Одне слівце, — мовив містер Бамбл, схиляючись до сором'язливої красуні. — Одне маленьке, малесеньке, маніпусіньке слівце, моя божественна Корні!

— Т-та-а-к! — ледь чутно видихнула наглядачка.

— І ще одне тільки, — провадив бідл. — Візьміть себе в руки, в свої прекрасні ручки і скажіть ще одне. Коли це станеться?

Місіс Корні двічі намагалася відповісти і двічі не спромоглася. Нарешті, набравшись духу, вона обвила руками шию містера Бамбла і прошепотіла, що як він скаже, так і буде, і назвала його своїм "любим лебедиком".

Отож, обом на радість, угоду було укладено в дусі цілковитого взаєморозуміння, і вони урочисто скріпили її другою чашкою м'ятного настою, конче потрібного ще й для того, щоб заспокоїти розбурхані почуття господині. Попиваючи напій, вона розповіла містерові Бамблу про смерть старої богаділки.

— Чудово! — мовив цей джентльмен і сьорбнув із своєї чашки. — Дорогою додому я зайду до Саурбері й скажу, щоб завтра вранці він надіслав усе, що треба. То саме це й налякало вас, серденько моє?

— Та ні, мене взагалі ніщо не лякало, мій любий, — ухильно відповіла господиня.

— Але щось усе ж таки сталося, серденько моє, — не вгавав містер Бамбл. — Ну, будь ласка, скажіть своєму лебедику.

— Не тепер, — відповіла господиня. — Іншим разом. Після того, як ми поберемося, мій любий.

— Після того, як поберемося! — вигукнув містер Бамбл. — Невже комусь із тих злидарів стало зухвальства...

— Ні, ні, любчику! — квапливо перебила його місіс Корні.

— Та якби я міг бодай припустити, — провадив містер Бамбл, — якби я міг припустити, що хтось із них посміє звести свої ниці очі на це чарівне личко...

— Вони б не посміли, любчику, — запевнила його наглядка.

— Хай би тільки посміли! — сказав містер Бамбл, стискаючи кулаки.
— Покажіть мені того хама, парафіяльного чи позапарафіяльного, який би наважився на таке. Я тому хаму таке скажу, що вдруге він не схоче на вас подивитися!

Якби ця заява не була підкріплена лютою жестикуляцією, вона могла б видатися не вельми вдалою спробою полестити чарівній леді; але містер Бамбл супроводив свою погрозу такими войовничими рухами, що місіс Корні не могла не розчулитися з цього вияву відданості. Захоплено дивлячись на нього, вона назвала його своїм голубочком.

Потім голубочок підняв комір своєї шинелі, надів трикутного капелюха і, обмінявшись довгим і палким поцілунком з майбутньою подругою свого життя, хоробро рушив назустріч холодному нічному вітрові. А втім, спочатку він на кілька хвилин зазирнув на чоловічу половину робітного дому, щоб позбиткуватися з її мешканців і пересвідчитися, що він зможе з належною твердістю виконувати обов'язки начальника цього закладу. Впевнившись, що начальник з нього буде добрий, містер Бамбл вийшов надвір з легким серцем і з рожевими мріями про нову високу посаду, якими тішився, аж поки дійшов до крамниці трунаря.

Того вечора подружжя Сауербері було запрошене кудись у гості, а що Ной Клейпол ніколи не мав схильності до фізичних зусиль — за винятком тих, що пов'язані з їжею та ниттям, — то крамниця стояла і досі відчинена, хоча робочий день уже давно скінчився. Містер Бамбл постукав ціпком по прилавку. На стукіт ніхто не озивався. Але маленька вітальня за скляними дверима була освітлена, і він вирішив зазирнути туди. Те, що він побачив за шибкою, неабияк здивувало його.

Стіл був застелений скатертиною; на ньому видніли хліб і масло, тарілки і склянки, кухоль пива і пляшка вина. На чільному місці, недбало розвалившись у кріслі й перекинувши ноги через бильце, сидів містер Ной Клейпол. В одній руці він тримав складаний ніж, а в другій — величезний кусень хліба з маслом. Шарлотта, стоячи поряд, діставала з

барильця й розкривала устриці, які містер Клейпол ковтав з поблажливим виглядом, але водночас і з дивовижною пожадливістю. Червоніший, ніж звичайно, ніс цього юного джентльмена і примружене праве око свідчили про те, що він напідпитку, симптоми ці підтверджувала і та ненажерливість, з якою він поглинав устриці і яку можна було пояснити лише тим, що він високо цінував їхню властивість прохолодою своєю втамовувати пекучий жар у нутрощах.

— А ось іще одна, Ною, любчику, — дивись, яка гарненька й жирненька! — примовляла Шарлотта. — З'їж її, зроби ласку. Ще тільки оцю з'їси — і край.

— Чудова річ — устриця! — зауважив Ной, проковтнувши її. — Шкода тільки, що як з'їси їх багато, починає нудити, правда, Шарлотто?

— Так, це просто неподобство, — погодилася Шарлотта.

— Атож, атож, — покивав головою містер Клейпол. — А ти хіба не любиш устриць?

— Та не дуже, — відповіла Шарлотта. — Мені приємніше дивитися, як ти їх їси, аніж їсти самій, любчику.

— Дивина! — замислено мовив Ной. — Буває ж таке!

— З'їж іще одну, — попросила Шарлотта. — Оцю, глянь, яка красуня, яка ніжненька!

— Ні, більше не подужаю, — сказав Ной. — Шкода. Краще ходи-но сюди, Шарлотто, я тебе поцілую.

— Що?! — загорлав містер Бамбл, вдираючись до кімнати. — Ану повтори, що ти сказав!

Шарлотта вереснула й затулила обличчя фартушком, а містер Клейпол спромігся тільки опустити ногу на підлогу й закам'янів, нажахано витріщивши п'яні очі на бідла.

— Повтори, що ти сказав, паскуднику зухвалий! — напосідався містер Бамбл. — Як ти смієш казати такі речі? А ти, шелихвістко, як ти смієш підохочувати його? Цілувати її! — обурено вигукнув він. — Тьху!

— Та я ж зовсім не хотів, сер! — заскиглив Ной. — Вона сама весь час лізе до мене цілуватись, проходу мені не дає!

— Ой Ною! — докірливо скрикнула Шарлотта.

— Лізеш, лізеш, лізеш! — закричав Ной. — Вона весь час пристає до мене, містере Бамбл, сер! І підборіддя мені лоскоче, їй-богу, сер, і в усякі такі способи підкочується до мене!

— Цить! — суворо гримнув містер Бамбл. — Марш до кухні, дівчино. А ти, Ною, замкни крамницю, і щоб мені анічичирк, поки хазяїн не повернеться додому. А коли повернеться, скажеш йому, що містер Бамбл велів завтра вранці по сніданні приставити труну для старої богаділки. Второпав? Цілуватись! — вигукнув він знову, здіймаючи руки до неба. — Цей простолюд, це хамове поріддя в нашій парафії просто погрузло в розпусті і свинстві! Якщо парламент найближчим часом не вживе заходів проти цієї мерзоти, наша країна загине і доброчесність нашого селянства пропаде на віки вічні! — Проказавши це, бідл з величним і похмурим виглядом залишив поховальний заклад.

А тепер, коли ми провели бідла мало не до самого дому й подбали про все необхідне для похорону старої богаділки, давайте поцікавимось долею малого Олівера Твіста й подивимось, чи він і досі лежить у канаві, де його покинув Тобі Крекіт.

в якому йдеться про Олівера Твіста і розповідається про його дальші пригоди

— Щоб вам вовки перегризли горлянку! — промимрив Сайкс, скрегочучи зубами. — Якби ви мені попались, я б вам показав, ви б у мене порепетували.

Вкладаючи в ці прокльони всю люту злобу своєї відчайдушної вдачі, Сайкс зупинився, поклав пораненого хлопчика собі на коліна й на мить озирнувся на переслідувачів.

У темряві й тумані важко було щось розгледіти, але повітря здригалось від крику людей та гавкоту собак і звідусіль, здавалося, лунало тривожне бамкання дзвонів.

— Стій, заяча твоя душа! — гукнув грабіжник навздогін Тобі Крекіту, який на своїх довгих ногах уже добряче його випередив. — Стій!

Після другого наказу Тобі зупинився мов укопаний, подумавши, що пістолетна куля може його наздогнати, а а Сайксом зараз жарти погані.

— Допоможи нести хлопця! — крикнув Сайкс, нетерпляче махаючи рукою своєму спільникові. — Назад, чуєш!

Тобі вдав, ніби повертається, але ноги самі відмовлялися нести його назад, тож він не так ішов, як тупцяв на місці і захеканим голосом белькотів, що вертатись йому аж ніяк не хочеться.

— Швидше! — знову гукнув Сайкс, кладучи Олівера на дно сухої канави й вихопивши з кишені пістолета. — Від мене однаково не вшиєшся!

В цю мить гамір почувся зовсім близько. Сайкс знов озирнувся й побачив кількох переслідувачів, які перелазили через хвіртку в огорожі того поля, де він стояв, та двох чи трьох собак попереду.

— Все, каюк, Білле! — крикнув Тобі. — Кидай хлопця й чеши!

З цією прощальною порадою містер Крекіт, воліючи краще загинути від кулі свого друга, аніж потрапити до рук ворогів, — перша можливість була сумнівна, зате друга очевидна, — чимдуж закивав п'ятами.

Сайкс зціпив зуби, озирнувся ще раз, прикрив розпластаного Олівера плащем і побіг понад живоплотом, щоб відвернути увагу переслідувачів від того місця, де лежав хлопець. Там, де цей живопліт перетинався під прямим кутом іншим, Сайкс на мить зупинився, пошпурив геть свій пістолет і, перемахнувши через живопліт, зник.

— Гей, сюди, сюди! — загукав ззаду тремтячий голос. — Пінчере! Нептуне! Назад! До мене!

Собаки, яким ця гонитва, певно, подобалася не більше, ніж їхнім господарям, охоче послухалися. Переслідувачі — а їх було троє — зупинилися неподалік од хвіртки й почали радитися.

— Я пропоную — а втім, ні, я наказую — негайно повертатися додому, — сказав найгладший з-поміж них.

— Усе, що влаштовує містера Джайлза, влаштовує і мене, — мовив другий, нижчий на зріст, але аж ніяк не худенький; обличчя в нього було зовсім бліде, і говорив він дуже чемно, як це часто буває з переляканими людьми.

— З мого боку було б неввічливо не погодитися, — зауважив третій, той, що скликав собак. — Містерові Джайлзу краще знати.

— Авжеж, — підхопив нижчий, — не нам сперечатися з містером Джайлзом. Ні, я знаю своє місце! Хвалити бога, я своє місце знаю.

Правду кажучи, цей чоловічок знав своє місце і взагалі, і зокрема, а те місце, де він саме перебував, було йому явно не до вподоби — говорячи, він гучно цокотів зубами.

— Ви боїтеся, Брітлзе, — сказав містер Джайлз.

— Анітрохи, — відказав містер Брітлз.

— Ще й як боїтеся! — сказав містер Джайлз.

— Ви обманщик! — сказав містер Брітлз.

— А ви брехун! — сказав містер Джайлз.

Цей обмін шпильками був викликаний глузливым зауваженням містера Джайлза, а глузливе зауваження містера Джайлза було викликане обуренням, бо він розумів, що його супутники вдалися до лестощів лише для того, щоб перекласти на нього відповідальність за повернення додому. Врешті третій чоловік поклав край суперечці, розважливо мовивши:

— Я вам ось що скажу, джентльмени: ми всі боїмося.

— Ви за себе кажіть, сер, — відрубав містер Джайлз — між іншим, найблідіший з усіх трьох.

— А я й кажу за себе, — відповів цей джентльмен. — Боятися за таких обставин — цілком природно й зовсім не ганебно. І я боюся.

— Я теж, — підхопив Брітлз. — Тільки колоти цим очі зовсім не обов'язково!

Від цих щирих зізнань містер Джайлз полагіднішав і відразу признався, що він теж боїться, після чого всі троє крутнулися на підборах і з цілковитою одностайністю кинулися тікати; бігли вони, аж поки містер Джайлз (обтяжений найбільшою вагою, та ще й вилами) дуже чемно запропонував зупинитись і дати йому можливість перепросити за все, що він зопалу наговорив.

— Подумати лишень, на що здатна людина, коли в неї скипає кров! — мовив він по тому, як вибачився. — Я ж міг стати вбивцею — їй-богу, став би, якби ми спіймали одного з цих мерзотників!

А що обидва його товариші відчували те саме й кров у обох уже теж охолола, то вони спробували з'ясувати, чому їхній бойовий запал так раптово зник.

— Я знаю причину, — сказав містер Джайлз. — Це все через оту хвіртку.

— А знаєте, цілком можливо? — вхопився за цю думку Брітлз.

— Запевняю вас, наш наступальний порив розбився об ту хвіртку, — провадив Джайлз. — Тільки-но видряпавшись на неї, я відчув, як він полишив мене.

За дивним збігом обставин, те саме неприємне почуття в ту саму мить перейняло й інших двох. Отже, ясно було, що в усьому винна хвіртка, тим більше, що час, коли сталася та зміна, в усіх трьох збігався з точністю до секунди — тієї секунди, коли вони побачили грабіжників.

Розмова ця точилася між двома чоловіками, що застукали лиходіїв, і мандрівним лудильником, який ночував у флігелі, прокинувся від галасу й

приєднався до погоні разом із своїми двома дворняжками. Містер Джайлз служив дворецьким і економом у старої леді; Брітлз був їй за лакея, а що починав він службу ще зовсім малим хлопчиком на побігеньках, то до нього й досі ставились як до юнака, в якого ще все попереду, хоч він уже розміняв четвертий десяток.

Підбадьорюючи себе такими розмовами, але тримаючись тісним гуртом і боязко роззираючись довкола, коли свіжий вітер шарудів у верховітті, чоловіки добігли до дерева, за яким залишили ліхтар, щоб світло його не підказало грабіжникам, куди стріляти. Підхопивши ліхтар, вони бігцем припустили додому, і ще довго по тому, як їхні темні постаті розчинились у темряві, світляна плямка ліхтаря танцювала і блимала у даліні, мов болотний вогник у випарах, що здіймаються з драговини.

Вдосвіта похолоднішало, туман стелився по землі, наче густа хмара диму. Трава змокріла, на розгрудлих стежках і у вибоїнах поблискувала вода, вогкий, просякнутий смородом гнилизни вітер глухо завивав у полях, а Олівер усе лежав нерухомий і непритомний там, де покинув його Сайкс.

Що ближче до світанку, то холоднішим і пронизливішим робився вітер, і коли перший блідий проблеск світла замріяв на небі, то здалося, що він швидше віщує смерть ночі, аніж народження нового дня. Дерев і кущі, які вночі лякали своїми темними, непевними формами, набували дедалі чіткіших і виразніших, звичних для ока обрисів. Уперіщив рясний дощ, і краплі його лунко застукотіли в голому гіллі. Але Олівер, ще й досі непритомний і безпорадний, лежав на своєму глиняному ложі, не відчуваючи, як шмагають його шпаркі дощові струмені.

Нарешті кволий болісний зойк порушив тишу; хлопчик розплющив очі. Ліва рука, нашвидку перев'язана хусткою, заніміла і не слухалася, а хустка просочилася кров'ю. Насилу спромігшись сісти, він огледівся довкола, шукаючи допомоги, і застогнав од болю. Від холоду й немочі його проймав дроз, він спробував був звестися на ноги, але здригнувся всім тілом і впав навznak.

Опритомнівши після нового, але вже коротшого нападу млості, Олівер відчув, як до серця його підступає тоскне передчуття, що він неминуче загине, якщо не вибереться звідси. Тож він підвівся і спробував ступити кілька кроків. У голові в нього паморочилося, він хитався, мов п'яний. Проте хлопець не здавався і, схиливши голову на груди, почвалав, спотикаючись, уперед, сам не знаючи куди.

В уяві його роєм кружляли якісь примарні, безладні картини. Ось йому здалося, що він і досі йде між Сайксом і Крекітом, які люто сперечаються між собою, — їхні слова чітко бриніли в його вухах. А коли він, відчуваючи, що ось-ось упаде, неймовірним зусиллям волі прийшов до тями, то впіймав себе на тому, що сам розмовляє з ними обома. Потім він ішов уже кудись удвох із Сайксом, як напередодні; повз них проходили якісь безликі люди, і грабіжник щоразу міцно стискав його руку. Зненацька бахнув постріл, він відсахнувся, й зусібіч здійснювся оглушливий гвалт; в очах його замигтіли вогні ліхтарів, усе потонуло в галасі та гуркотняві, і чийсь невидимі руки підхопили й понесли його. І весь цей час, коли в Оліверовій уяві снувалися ці мінливі видіння, його не полишало невиразне, але непослабне відчуття болю, який безнастанно мучив його і знесилював.

Так він плентався вперед, невідь як пролізаючи між штахетинами огорож і крізь дірки в живоплотах, аж поки вийшов на якусь дорогу. На цей час дощ полив як із відра, і під холодною зливою хлопчик отямився.

Він озирнувся довкола й побачив неподалік якийсь будинок, до якого, певно, міг би добутись. Може, господарі зглянуть на нього, побачивши, в якому він стані, думав він, а як не зглянуть, то однаково краще вмерти біля живих людей, аніж сконати на самоті серед голого поля. Тож, зібравши останні сили, він подибав на нетвердих ногах до будинку.

Коли він підійшов ближче, йому здалося, що він уже колись бачив цю садибу. Окремих деталей він не пам'ятав, але обриси її були йому наче знайомі.

Садовий мур! Учора вночі на траві за цим муром він упав навколішки, благаючи розбійників відпустити його. Саме цей будинок вони намірялися пограбувати.

Впізнавши його, Олівер від страху забув на мить про пекучий біль у руці. Його охопило одне бажання: тікати, мерщій тікати! Але він ледве стояв на ногах, і навіть якби сили не полишили його тендітного дитячого тільця, куди йому було тікати? Хлопець штовхнув хвіртку — незамкнена, вона відчинилась, — перейшов, заточуючись, газон, видобувся по сходах до дверей і тихенько постукав. Але тут сили зрадили його, і він осунувся, як стояв, — прихилившись спиною до колони неширокого ґанку.

Саме в цей час містер Джайлз, Брітлз і лудильник після випробувань та страхів минулої ночі підживлялися в кухні чаєм та всякими наїдками. Взагалі містер Джайлз не спускався до панібратства з простими слугами; він ставився до них з величною поблажливістю, яка була їм приємна, але водночас не могла не нагадувати про його вище становище в суспільстві. Але смерть, пожежа, напад розбійників рівняють людей; тож містер Джайлз сидів, випроставши ноги до ґрат каміна, і, спираючись лівою рукою на стіл, виразною жестикуляцією правої доповнював свою оздоблену яскравими подробицями розповідь про нічний напад. Усі слухачі (а особливо куховарка та покоївка, теж присутні там) жадібно ловили кожне його слово.

— Було, мабуть, пів на третю, — розповідав містер Джайлз, — а може, й ближче до третьої, за точність не ручуся, коли я прокинувся і, перевертаючись у ліжку приблизно отак (тут містер Джайлз повернувся на стільці й накрився краєм скатертини, ніби ковдрою), почув, наче щось шарудить.

На цьому місці оповіді куховарка зблідла й попросила покоївку зачинити двері; покоївка переказала те прохання Брітлзозі, Брітлз — лудильникові, а той удав, ніби не чув.

— ... щось шарудить, — провадив містер Джайлз. — Спершу я подумав: "Це мені здалося", — і намірився знову заснути, коли це чую знову: а таки шарудить!

— А як воно шаруділо? — спитала куховарка.

— Отак ніби "шурх-шурх-шурх", — пояснив містер Джайлз, озираючись на всі боки.

— Ні, скоріше так, наче хтось шкрябав залізякою по тертці для горіхів, — уточнив Брітлз.

— Це воно так зашкрябало, коли ви вже прокинулися, — відказав містер Джайлз, — а тоді ще чулося "шурх-шурх-шурх". Ну, я відкинув ковдру, — провадив він, відгортаючи скатертину, — сів у ліжку й прислухався.

Куховарка з покоївкою разом вигукнули: "Бож-же!" — й присунулися ближче одна до одної.

— І почув уже цілком виразно: шарудить! — вів далі містер Джайлз. — "Та-ак, — кажу я собі, — хтось виламує двері чи вікно. Що ж його робити? Треба, мабуть, розбудити Брітлза, поки бідолашного хлопчика не порішили в ліжку. А то він і незчується, як йому переріжуть горло від вуха й до вуха".

Тут усі присутні подивилися на Брітлза, а той витріщив очі на оповідача й аж рота роззявив від невимовного жаху.

— Тож я ковдру з себе, — провадив містер Джайлз, відкидаючи ще далі скатертину й свердлячи очима куховарку й покоївку, — тихесенько встаю, натягаю...

— Тут є дами, містере Джайлз, — нагадав йому лудильник.

— ... черевики, сер, — з притиском мовив Джайлз, обертаючись до нього, — хапаю зарядженого пістолета, який завжди беру нагору з собою разом з кошиком із столовим сріблом, заходжу навшпиньки до Брітлзової кімнати, торгаю його за плече й кажу: "Брітлзе, не лякайся!"

— Атож, саме так ви й сказали, — стиха підтвердив Брітлз.

— "Здається, ми пропали, Брітлзе, — кажу я. — Але ти не лякайся!"

— А він злякався? — спитала куховарка.

— Аніскілечки, — відповів містер Джайлз. — Він виявив таку саму твердість... Так, майже таку саму твердість, як я.

— Я, мабуть, там би й умерла, взяла б і вмерла, — зауважила покоївка.

— Ви — жінка, — сказав Брітлз трохи бадьоріше.

— Брітлз має рацію, — кивнув головою містер Джайлз. — Жінка — вона жінка і є, що з неї візьмеш? Але ми — чоловіки! — схопили з каміна потайного ліхтаря й рушили сходами вниз, навпомацки, в такій темряві, що хоч в око стрель, приблизно отак...

Містер Джайлз підвівся, заплющив очі й ступив два кроки вперед, наочно показуючи, як саме вони йшли, але раптом здригнувся й кинувся назад до свого стільця. Всі присутні теж здригнулись, а куховарка з покоївкою верескнули.

— Хтось постукав, — мовив містер Джайлз, удаючи цілковитий спокій.
— Підіть хто-небудь відчиніть двері!

Ніхто не поворухнувся.

— Дивно, хто б це міг стукати о такій ранній порі? — провадив містер Джайлз, обводячи поглядом зблідлі обличчя присутніх і сам помітно полотноючи. — Але відчинити все ж таки треба. Чуєте? Хто-небудь, відчинить.

Кажучи це, містер Джайлз дивився на Брітлза, але цей молодик з властивою йому скромністю вважав себе, очевидно, не ким-небудь, а просто ніким, і тому не припускав навіть, що сказане може якоюсь мірою стосуватись і його; в усякому разі, він нічого не відповів. Тоді містер Джайлз перевів погляд на лудильника, але той, виявилося, раптом заснув. Що ж до жінок, то про них не могло бути й мови.

Якщо Брітлз погодиться відчинити двері в присутності свідків, — сказав по короткій мовчанці містер Джайлз, — то я ладен бути одним з них.

— Я теж, — озвався лудильник, прокидаючись так само несподівано, як і заснув.

Брітлзові залишилося тільки погодитись, і, трохи заспокоєні тим, що надворі вже день (а в цьому вони пересвідчилися, відчинивши віконниці), троє чоловіків із собаками попереду вирушили до дверей. Куховарка з покоївкою, побоявшись лишатися в кухні без них, ішли позаду. За порадою містера Джайлза всі вони дуже голосно розмовляли — зловмисника це мало попередити, що їх багато; крім того, за блискучою ідеєю, що народилась у голові того ж таки винахідливого джентльмена, в передпокої собак змусили зняти несамовитий гавкіт, поприщемлявши їм хвости.

Після всіх цих запобіжних заходів містер Джайлз міцно вчепився в руку лудильника (люб'язно сказавши йому: "Щоб ви, бува, не втекли") і наказав відчинити двері. Брітлз послухався, і наші сміливці, боязко визираючи одне в одного з-за плеча, уздіри на ґанку ніяке не страховисько, а бідного малого Олівера Твіста. Знесилений,

неспроможний навіть слово вимовити, хлопчик тільки підняв свої обважнілі повіки й подивився на них з німим бланкетом.

— Хлопчик! — вигукнув містер Джайлз, мужньо відштовхуючи назад лудильника. — Що з ним, га?.. По-моєму... Брітлзе, дивіться!.. Впізнаєте?

Брітлз, відчинивши двері, опинився за ними; тепер він визирнув, побачив Олівера й голосно скрикнув. А містер Джайлз схопив хлопчика за ногу й руку (на щастя, за здорову), зтяг до передпокою і поклав його там на підлозі.

— Попався! — збуджено загорлав містер Джайлз, обернувшись до сходів. — Попався один із злодіїв, пані! Ось він, цей злодій, міс! Поранений! Це я його підстрелив, міс! А Брітлз мені присвічував!

— Я тримав ліхтар, міс! — вигукнув Брітлз, приставивши руку до рота, щоб виходило голосніше.

Куховарка з покоївкою помчали нагору повідомити господинь про те, що містер Джайлз упіймав грабіжника, а лудильник заходився приводити Олівера до тями, щоб він, бува, не помер перше ніж його повісять. Проте цьому гармидеру враз поклав край милозвучний жіночий голос, який стиха промовив згори:

— Джайлзе!

— Я тут, міс! — відповів Джайлз. — Не хвилюйтеся, міс, я не дуже потерпів. Він не чинив відчайдушного опору. Я його враз скрутив.

— Тихше! — озвалася дівчина. — Ви налякали мою тітоньку ще більше, ніж злодії. Чи той бідолаха тяжко поранений?

— Страшенно тяжко! — відповів Джайлз із безмежним самовдоволенням.

— Схоже на те, що він копає, міс, — знов щосили загорлав Брітлз. — Може, ви зійдете, подивитеся на нього, поки він ще не вмер?

— Будь ласка, тихше, благаю вас! — відповіла дівчина. — Помовчіть хвилинку, поки я пораджуся з тітонькою.

І вона вийшла, ступаючи так само тихо й м'яко, як говорила. А повернувшись, звеліла, щоб пораненого обережно перенесли нагору, до кімнати містера Джайлза, а Брітлза попросила мерщій запрягти коня й мчати щодуху до Чертсі по лікаря й констебля.

— Може, ви спершу все ж таки глянете на нього, міс? — запитав містер Джайлз. У голосі його бриніла така гордість, наче Олівер був рідкісним птахом, якого йому пощастило підстрелити на льоту. — Хоч одним оком, міс?

— Ні, нізащо, тільки не зараз, — відповіла дівчина. — Бідолаха! О Джайлзе, благаю вас, поведіться з ним якнайласкавіше, хоча б заради мене!

Старий слуга подивився їй услід з такою гордістю й любов'ю, неначе вона була його рідна дочка. Потім, схилившись над Олівером, він уже майже по-жіночому, обережно і дбайливо, допоміг підняти його й перенести нагору.

Розділ XXIX

знайомить з мешканцями будинку, до якого потрапив Олівер

У затишній кімнаті, вмебльованій скоріше по-старосвітському, аніж у стилі, який тепер вважається елегантним, снідали за добре сервірованим столом дві жінки. Їм прислужував містер Джайлз, бездоганно вдягнений у чорну трійку. Він стояв на своєму звичайному місці, на півдорозі між буфетом і столом, випроставшись на повен зріст, голова відкинута й

трохи схилена набік, ліва нога виставлена вперед, права рука закладена за борт жилета, в опущеній лівій — таця, — і всім самовдоволеним виглядом своїм показував, що усвідомлює власні заслуги й вагу.

Одна з двох жінок була вже не молода, але трималася так рівно, що висока спинка дубового стільця, на якому вона сиділа, не була рівніша за її спину. Вдягнена вона була просто, але із смаком; загалом старосвітський крій її убрання вигадливо поєднувався з кількома лініями новітньої моди, які не псували, а, навпаки, тільки підкреслювали красу старого стилю. Вона сиділа, склавши руки на столі, у величній позі, й очима, ясність яких майже не затуманили роки, пильно дивилася на свою молоду співрозмовницю.

Дівчина милувала око свіжою, чарівною красою юності; вона була в тому віці, в якому господь, мабуть, вибирає людей, щоб в ім'я своєї всеблагої мети втілювати ангелів у їхню смертну оболонку.

Їй не минуло ще й сімнадцяти років. Вона була така струнка й граційна, така ніжна й ласкава, така чиста й вродлива, що здавалася створінням неземним, не спорідненим з грубими істотами, що населяють наш світ. В її глибоких темно-синіх очах і на шляхетному чолі світився розум, дивовижний як на її молоді літа і як на просту смертну взагалі. А проте привітність і лагідність, тисячі відблисків світла, що осявали її жваве обличчя, не залишаючи на ньому жодної тіні, а головне, усмішка, мила, весела усмішка, були створені для родини, для миру й щастя біля домашнього вогнища.

Дівчина господарювала за столом. Випадково звівши очі й побачивши, що старенька дивиться на неї, вона пустотливо відкинула з лоба гладеньке волосся, і очі її засяяли такою любов'ю і щирою відданістю, що духи небесні всміхнулися б, якби глянули на неї у цю мить.

— Брітлза все ще нема, хоч минула вже, певно, ціла година, відколи він поїхав, — помовчавши, зауважила літня жінка.

— Година й дванадцять хвилин, пані, — уточнив містер Джайлз, діставши з кишені срібного годинника на чорній стрічці.

— Він такий забарний, — зітхнула старенька.

— Цьому хлопцеві завжди бракувало спритності, — кивнув головою слуга.

Коли, між іншим, узяти до уваги, що цьому хлопцеві бракувало спритності вже років тридцять з гаком, то навряд чи можна було сподіватися, що він ще стане моторніший.

— І по-моєму, він що далі, то більше ледачіє, — сказала старенька.

— Якщо він затримується на вулиці, щоб погратися з іншими хлопцями, то це справді непростимо, — всміхаючись, мовила дівчина.

Містер Джайлз, певно, обмірковував, чи доречно буде й собі зобразити шанобливу усмішку, але тут до воріт під'їхав кабріолет, з якого вискочив і щодуху помчав до ґанку гладкий джентльмен. У якийсь таємничий спосіб він за мить опинився в кімнаті, вдершись до неї так раптово, що мало не перекинув і містера Джайлза, і стіл, за яким снідали господині.

— Це нечувано! — вигукнув гладкий джентльмен. — Моя люба місіс Мейлі... Господи... Щоб отак серед глумої ночі... Це просто нечувано!

Висловивши цими вигуками своє співчуття, гладкий джентльмен потис обом жінкам руки, підсунув стільця до столу й запитав, як вони себе почувають.

— Дивно, що ви не померли з переляку, просто дивно, ще ви лишилися живі, — провадив він. — Чому ви не послали по мене? Господи! Мій слуга вмить прискакав би сюди, і я теж, а щодо мого помічника, то

він взагалі був би щасливий допомогти, як і кожен за таких обставині
Боже, боже! Так несподівано! І серед гупої нолі!

Лікаря, здавалось, особливо вразило те, що грабіжники напали
несподівано й серед гупої нолі, ненале у джентльменів, що присвятили
себе цьому ремеслу, заведено було валазиги в чужі оселі опівдні, та ще й
попередивши про свій намір листом за кілька днів до того.

— А ви, міс Розо, — звернувся лікар до дівчини, — я... — Ну, звичайно,
звичайно, — перебила його Роза. — Але нагорі у нас лежить один
бідолаха, і тітуса хотіла б, щоб ви його оглянули.

— Аякже, зараз огляну, — сказав лікар. — Я чув, це ваша робота,
Джайлзе.

Містер Джайлз, який гарячково розставляв на столі чашки, густо
зашарівся і відповів, що ця честь справді належить йому.

— Честь, кажете? — перепитав лікар. — Не знаю, не знаю, може,
підстрелити злодія в кухні й справді така сама честь, як покласти
супротивника на дуелі на відстані дванадцяти кроків. Уявіть собі, що він
вистрелив у повітря, Джайлзе, і вийде, що то була справжня дуель!

Містер Джайлз, якому здалося, що цей легковажний жарт є спробою
применшити славу його подвигу, чемно відповів, що не йому, звісно,
судити про такі релі, але, на його думку, нападникам було не до сміху.

— Та, їй-богу, це правда! — вигукнув лікар. — То де він лежить?
Проведіть мене до нього. Я потім ще зайду до вас, місіс Мейлі. То він
проліз у це віконце? От ніколи б не повірив!

Без угаву балакаючи, він пішов слідом за містером Джайлзом на
другий поверх, і, поки він туди піднімається, читачеві корисно буде
дізнатися, що містер Лосберн, відомий на десять миль довкола просто як

лікар, погладшав скоріше завдяки своїй добрій вдачі, аніж від того, що йому добре жилося; якби округа та була і вп'ятеро більша, в ній однаково не знайшлося б милішого, щирішого й веселішого старого парубка.

Лікар пробув у пораненого набагато довше, ніж сподівались обидві господині та й він сам. З кабриюлета до кімнати нагорі перенесли його велику пласку скриньку; раз у раз він смикав за дзвоник, слуги весь час гасали сходами вниз і вгору, і все це свідчило про те, що в тій кімнаті відбувається щось дуже серйозне. Нарешті лікар повернувся. Вираз обличчя в нього був вельми загадковий, і перше ніж відповісти на запитання про стан свого пацієнта, він старанно зачинив за собою двері.

— Місіс Мейлі, це дуже незвичайний випадок, — почав він, прихилившись спиною до дверей немов для того, щоб ніхто не ввійшов.

— Невже він помирає? — спитала літня жінка.

— За даних обставин нічого незвичайного в цьому не було б, — відповів лікар. — Але, гадаю, він виживе. Ви бачили цього злодія?

— Ні, — відповіла літня жінка.

— І вам нічого про нього не розповіли?

— Ні.

— Перепрошую, пані, — втрутився містер Джайлз, — але я саме збирався розповісти вам про нього, коли прийшов доктор Лосберн.

Річ у тім, що містер Джайлз спочатку просто не зважувався признатись, що він підстрелив малого хлопчика. Всі так хвалили його за хоробрість, що в нього — хоч убий — не повертався язик розповісти правду, і він відкладав пояснення з хвилини на хвилину, розкошуючи в промінні скороминущої слави, здобутої його непохитною мужністю.

— Роза хотіла подивитися на цього чоловіка, — мовила місіс Мейлі. — Але я їй заборонила.

— Гм! На вигляд він зовсім не страшний, — зауважив лікар. — А ви не згодні б глянути на нього в моїй присутності?

— Якщо це необхідно, я згодна, — відповіла старенька.

— Так, гадаю, що необхідно, — сказав лікар. — В усякому разі, я певен: якщо ви не подивитеся на нього зараз, то потім дуже шкодуватимете. Лежить він тихо, йому вже краще. Міс Розо, прошу. Слово честі, вам зовсім немає чого боятись!

Розділ XXX

оповідає про те, яке враження Олівер справив на тих, хто прийшов навідати його

Знову й знову запевняючи жінок, що вигляд злочинця їх приємно здивує, лікар подав руку дівчині, запропонував другу місіс Мейлі і вельми статечно повів їх нагору.

— А тепер, — прошепотів він, тихенько натискаючи ручку дверей, — послухаємо, що ви про нього скажете. Щоправда, він давно не голився, але вигляд у нього зовсім не лютий. А втім, стривайте. Я спершу подивлюся, чи готовий він прийняти відвідувачів.

Він зазирнув до кімнати, а тоді помахом руки запросив їх увійти, зачинив за ними двері і обережно розсунув завісу над ліжком. Замість потворного, жорстокого лиходія, якого вони сподівалися побачити, на ліжку лежала зболіла, виснажена дитина, що поринула в глибокий сон. Поранена рука хлопчика, перев'язана й узята в лубки, простяглася на його грудях, а другу він підклав під голову — з-під довгого волосся, що розсипалося по подушці, видно було тільки лікоть.

Притримуючи завісу, добрий лікар мовчки дивився на хворого. Тим часом дівчина, тихенько прослизнувши повз нього, сіла на стілець у головах у хлопчика й відкинула з його обличчя волосся. Коли вона схилилася над ним, її сльози скотились йому на чоло.

Олівер заворушився й усміхнувся вві сні, неначе цей вияв жалю й співчуття навів йому приємний сон про любов і ласку, яких він ніколи не знав. Так часом милозвучна мелодія, дзюрчання струмка у відлюдній місцині, пахощі квітки чи випадково кинуте слово раптом викликають у нас невиразний спогад про те, чого в нашому житті ніколи не було; спогад цей відразу зникає, мов дим, і є він, мабуть, не чим іншим, як миттєвим образом з попереднього щасливішого існування, бо ніяким свідомим напруженням пам'яті відновити його ми неспроможні.

— Що це означає? — вигукнула літня жінка. — Невже ця бідна дитина могла бути помічником злочинців?

— Порок часто гніздиться навіть у стінах храмів, — зітхнув лікар, засмикуючи завісу. — Тож чи дивно, що він ховається і за прекрасною зовнішністю?

— Але в такому юному віці! — мовила Роза.

— Люба моя дівчино, — відказав лікар, сумно похитуючи головою, — злочин, як і смерть, має владу не тільки над старими та потворними. Часто, надто часто слугами його стають наймолодші й найпрекрасніші.

— Але невже, ну, невже ви справді вірите, що цей тендітний хлопчик був добровільним спільником найгірших покидьків суспільства? — спитала Роза.

Лікар кивнув головою — мовляв, на жаль, підстав сумніватись у нього немає — і, щоб не турбувати хворого, запропонував перейти до сусідньої кімнати.

— Але навіть якщо він став на шлях злочину, — провадила Роза, — то подивіться: він ще ж зовсім маленький! Може, він ніколи не знав ні материнської ласки, ні тепла Домашнього вогнища. Може, злигодні, знущання, голод звели його з людьми, які примусили його красти. Тьотю, люба тьотю, ради бога, подумайте про це перше ніж дозволите забрати цю хвору дитину до в'язниці, де вона вже остаточно загине! Ох, тьотю, ви ж знаєте, що я ніколи не почувала себе сиротою завдяки вашій любові й ласці. Але якби не ви, мене б теж могла спіткати його доля, я б так само, як цей бідний хлопчина, була нещасною, беззахисною бідолахою! Тож благаю, згляньтесь на нього, поки ще не пізно!

— Моя люба, — мовила старенька, пригортаючи до грудей заплакану дівчину, — невже ти думаєш, що я дозволю хоч одній волосинці впасти з його голови?

— О ні! — палко вигукнула дівчина.

— Ну, звісно, ні, — підтвердила старенька. — Мені вже недовго жити на цім світі, а там хай господь мене милує, як я милую інших!.. Що я маю робити, щоб урятувати його, сер?

— Дайте подумати трохи, дайте подумати, — відповів лікар.

Містер Лосберн сунув руки в кишені й почав походжати по кімнаті; раз у раз він зупинявся, ставав навшпиньки, супився так, що на нього страшно було дивитись, скрикував: "Придумав!" — а тоді: "Ні, не те!" — і знову починав ходити сюди-туди й супитися. Та врешті він зупинився як укопаний і промовив:

— Гадаю, якщо ви дозволите мені всіма правдами і неправдами нагнати страху на Джайлза й того хлопчину Брітлза, я залагоджу цю справу. Я розумію: Джайлз ваш старий і відданий слуга, але ви зможете потім якось уласкавити його, та ще й винагородити за неабияку стрілецьку вправність. То як, не заперечуєте?

— Ні, якщо немає іншого способу врятувати дитину, — відповіла місіс Мейлі,

— Іншого способу нема, — сказав лікар. — Повірте мені, я зважив усі можливості.

— Тоді тітонька надає вам необмежену владу, — мовила Роза, всміхаючись крізь сльози. — Але, будь ласка, не мучте цих бідолах аж надто жорстоко.

— Ви, здається, гадаєте, що сьогодні всі, крім вас, прагнуть мучити одне одного, міс Розо, — відказав лікар. — Мені лишається тільки побажати — заради юних представників чоловічої статі, — щоб ви виявили таку саму чуйність і доброту того дня, коли перший достойний юнак упаде перед вами на коліна. Запевняю вас, якби мені мої молоді літа, я б такої нагоди не пропустив!

— Ви така сама доросла дитина, як сердешний Брітлз, — відповіла, зашарівшись, Роза.

— Що ж, лишатись дитиною не так уже й важко, — весело засміявся лікар. — Але повернімося до цього хлопця. Головної умови нашої угоди я ще не сказав. Десь за годину він, гадаю, прокинеться. І хоч я застеріг того тупоголового констебля, який стовбичить там унизу, що кожне слово, кожен рух для хворого смертельно небезпечні, стан хлопчика насправді не такий тяжкий, і ми можемо поговорити з ним. Моя головна умова така: я розпитаю хлопця у вашій присутності, і якщо з його слів у всіх нас складеться одностайне й тверде враження, що він наскрізь і безнадійно зіпсований (а я цього майже певен), то ми відмовляємося від дальшої участі в його долі, — я принаймні вмиваю руки.

— О ні, тітусю! — благально вигукнула Роза.

— О так, так, тітусю! — мовив лікар. — То домовились?

— Він не може бути геть зіпсований, це неможливо! — не здавалася дівчина.

— Чудово! — відказав лікар. — Тим більше у вас підстав прийняти мої умови.

Врешті угоду було укладено, і всім трьом лишилося чекати, коли нарешті прокинеться Олівер.

Для терпіння жінок то було тяжке випробування, бо чекати довелося довше, ніж запевняв містер Лосберн. Години спливали за годинами, а Олівер усе лежав у тяжкому забутті. Лише надвечір добросердий лікар приніс їм звістку, що хворий прокинувся і з ним можна розмовляти. Хлопчик, сказав він, ще дуже кволий і знесилений, бо втратив багато крові, але щось мучить його — якась таємниця, — і він не заспокоїться, поки не розповість її; краще дати йому висловитися зараз, аніж відкладати розмову до ранку, як слід було б зробити з огляду на його стан.

Розмова тривала довго. Олівер розповів їм усю історію свого життя, і хоч історія ця була проста, мова його раз у раз уривалася від болю та браку сили. Сумно було слухати тоненький голосок хворої дитини, що у вечірній темряві скаржилася на муки та страждання, які їй заподіяли жорстокі люди. О, якби ми, гноблячи й мордуючи ближніх своїх, бодай раз подумали про розпачливі скарги на людське зло, які, мов густі, важкі хмари, здійснюються повільно, але неухильно до неба, щоб вивергнути кару на наші голови; якби ми бодай раз почули в уяві своїй глухі обвинувальні голоси мертвих, що їх ніяка сила вже не примусить замовкнути й ніяка гординя не зможе знехтувати! Куди поділися б тоді насильство і несправедливість, страждання, лихо, жорстокість і злочинство, якими повниться кожен день життя!

Тієї ночі Оліверову подушку поправляли ніжні руки і краса та чеснота пильнували його сон. А хлопець був такий щасливий, на душі в нього

було так легко і спокійно, що навіть смерть — якби вона прийшла по нього в ті години — він прийняв би без нарікання.

По завершенні тієї знаменної розмови, тільки-но Олівер заснув спокійним сном, лікар змахнув сльозу з очей і, докоряючи їм за цю несподівану слабкість, подався вниз, щоб розпочати наступ на містера Джайлза. У вітальні, однак, він не застав нікого, і йому спало на думку, що найзручнішим полем бою була б кухня; туди він і пішов.

В кухні, тій нижній палаті домашнього парламенту, зібралися служниці, містер Брітлз, містер Джайлз, лудильник (якого у винагороду за його заслуги господиня запросила погостювати до кінця дня) і констебль. Цей охоронець порядку мав великий кийок, велику голову, великого носа й великі черевики; до того ж вигляд у нього був такий, наче він спожив відповідну його розмірам кількість елю; так воно, власне, й було.

Предметом обговорення і досі були події минулої ночі; коли лікар увійшов, містер Джайлз саме просторікував про своє самовладання, а містер Брітлз із кухлем елю в руці наперед підтверджував правдивість кожного його слова.

— Сидіть, сидіть, — мовив лікар, помахом руки спиняючи тих, хто хотів підвестися.

— Дякую, сер, — озвався містер Джайлз. — Господині наказали почастувати всіх елем, тож і я вирішив випити свій кухоль у компанії, бо до своєї кімнатки мені вертатись не хочеться аж ніяк.

Брітлз, а за ним і решта товариства промимрили заведені в таких випадках слова подяки за ту втіху, яку дала їм поблажливість містера Джайлза. Містер Джайлз обвів усіх милостивим поглядом, ніби кажучи: правильно, поведіться, як належить, і ви будете за мною, наче за кам'яною стіною.

— Як здоров'я хворого, сер? — поцікавився Джайлз.

— Кепсько, — відповів лікар. — Боюся, що ви вскочили в халепу, містере Джайлз.

— Сподіваюсь, — затремтів Джайдз, — ви не хочете сказати, сер, що він помирає. Боронь боже! Я ж тоді до скону не знатиму спокою. Щоб я та й вкоротив віку малому хлопчикові? Та я навіть Брітлза не міг би вбити, хоч ои мені давали за це все столове срібло нашого королівства!

— Річ не в тім, — таємниче мовив лікар. — Містере Джайлз, ви протестант?

— Так, сер, сподіваюся, що так, — пробелькотів зовсім сполотнілий містер Джайлз.

— А ви, хлопче? — рвучко обернувся лікар до Брітлза.

— Господи помилуй, сер! — здригнувся той. — Я... я те саме, що й містер Джайлз, сер.

— Тоді скажіть мені ви обидва, чуєте, обидва! — провадив лікар. — Чи можете ви заприсягтися, що хлопчик, який лежить отам нагорі, — той самий, який заліз уночі крізь віконце? Кажіть! Швидше! Ми слухаємо вас!

Лікар, якого всі вважали за найдобрішу в світі людину, проказав це таким гнівним і страшним голосом, що Джайлз і Брітлз, у яких від елю й збудження вже й так шуміло в голові, отетеріло вирячились один на одного.

— А вас, констеблю, я попрошу уважно вислухати їхню відповідь, — додав лікар і урочисто помахав вказівним пальцем, а тоді постукав ним себе по перенісцю, закликаючи того достойного мужа до найпильнішої уваги. — Вона може мати неабияке значення.

Констебль прибрав якнайповажнішого вигляду й узяв у руки свій символ влади — кийок, що доти стояв занедбаний в кутку за каміном.

— Ідеться, як бачите, про встановлення особи злочинця, — пояснив лікар.

— Атож, сер, — відповів констебль і натужно закашляв, бо, квапливо допиваючи свій ель, похлинувся ним.

— Отож, факти такі: до будинку вдираються грабіжники, — провадив лікар, — і двоє мешканців його серед переполоху, стрілянини, в темряві й диму мигцем бачать якогось хлопця. Наступного ранку до того самого будинку приходить хлопчик; і тільки тому, що рука в нього перев'язана, ці двоє чоловіків хапають його — так брутально, що він тільки дивом лишається живий, — і присягаються, що він — той самий учорашній злодій. Питання стоїть так: чи виправдана поведінка цих людей, а якщо ні, то в яке становище вони себе ставлять?

Констебль глибокодумно кивнув головою і сказав, що коли це запитання незаконне, то він не знає, що ж тоді вважати законом.

— Я знову запитую вас, — грізно мовив лікар, — чи можете ви урочисто заприсягтися, що це той самий хлопець?

Брітлз нерішуче глянув на містера Джайлза, містер Джайлз нерішуче глянув на Брітлза; констебль приставив руку до вуха, щоб краще чути відповідь; обидві жінки й лудильник, затамувавши подих, подалися вперед? лікар обвів усіх присутніх пильним поглядом, коли це раптом знадвору почулося рипіння коліс і біля воріт подзвонили.

— Це агенти! — з явним полегшенням вигукнув Брітлз.

— Хто? — скрикнув лікар, який тепер у свою чергу сполотнів.

— Агенти карного розшуку, — відповів Брітлз, хапаючи свічку. — Ми з містером Джайлзом послали по них сьогодні вранці.

— Що? — жахнувся лікар.

— Так, сер, — відповів Брітлз. — Я послав їм записку а кучером поштової карети і давно вже дивувався, чому їх нема.

— Викликали? Карний розшук? Бодай чорти взяли ваш карн... ваші карети — вічно вони запізнюються, — мовив лікар, вибігаючи з кухні.

Розділ XXXI

оповідає про критичне становище

— Хто там? — спитав Брітлз, прочиняючи двері на ланцюжку й затуляючи рукою свічку.

— Відчиніть, — озвався знадвору чоловічий голос. — Ми агенти карного розшуку, по яких ви посилали.

Вельми задоволений цією відповіддю, Брітлз широко відчинив двері й побачив перед собою статечного чоловіка в пальті; той увійшов, не кажучи більше ні слова, і обтер ноги об постілку так звично, наче він тут жив.

— Пошли-но когось, хлопче, допомогти моєму напарникові, — сказав агент. — Він залишився в кабріолеті — пильнує коня. А може, у вас знайдеться куди поставити його хвилин на п'ять-десять?

Брітлз відповів ствердно і показав на повітку; статечний чоловік повернувся до воріт і допоміг своєму напарникові завести коня з екіпажем до повітки, в той час як Брітлз, радісно всміхаючись,

присвічував їм. Потім вони повернулися до будинку, і агенти, скинувши у вітальні пальта й капелюхи, постали в усій своїй красі.

Той, що стукав у двері, виявився огрядним, середнім на зріст чоловіком років п'ятдесяти, з коротко обстриженим чорним лискучим волоссям, короткими бакенбардами, круглим обличчям і пильними очима. Його взутий у чоботи напарник був рудий кощавий чоловік з неприємною фізіономією і зловісно задертою кирпою.

— Скажи своєму господареві, що приїхав Бледерз і Даф, — звелів огрядний і, пригладивши рукою волосся, поклав на стіл пару наручників. — А, добри вечір, сер! Дозвольте побалакати з вами наодинці.

З цими словами він звернувся до містера Лосберна, який саме ввійшов до вітальні. Лікар знаком наказав Брітлзу вийти, запросив до кімнати обох жінок і зачинив двері.

— Перед вами господиня дому, — показав він на місіс Мейлі.

Містер Бледерз уклонився. Коли його запросили сісти, він поклав свого капелюха на підлогу і, вмоствившись на стільці, кивнув Дафові — мовляв, і ти сідай. Цей джентльмен був, видно, менш при звичаєний до вишуканого товариства, бо почував себе в ньому не так вільно: перше ніж сісти він судорожно подригав кінцівками, а опустившись нарешті на стілець, ніяково встромив у рот головку своєї палиці.

— Ну, а тепер до справи, — почав Бледерз. — Розкажіть, добродію, за яких обставин стався грабунок?

Містер Лосберн, який, певно, хотів виграти час, виклав ті обставини дуже докладно, з багатьма відступами й повторами. Бледерз і Даф вислухали його з виразом знавців, час від часу обмінюючись кивками.

— Для остаточного висновку мені, звичайно, треба оглянути місце злочину, — мовив Бледерз. — Але не побоюся сказати вже зараз: це почерк не мужицький. Га, Дафе?

— Авжеж, не мужицький, — відповів Даф.

— Тобто, якщо перекласти ваші слова на мову, зрозумілу цим дамам, ви хочете, очевидно, сказати, що грабіжник не був селянином? — усміхнувшись, запитав містер Лосберн.

— Атож, добродію, — відповів Бледерз. — Це все, що ви мали розповісти про грабунок?

— Так, усе, — підтвердив лікар.

— А що то за хлопчина, про якого говорять слуги? — спитав Бледерз.

— То пусті балачки, — відказав лікар. — Один слуга а переляку забрав собі в голову, ніби цей хлопчик був причетний до грабунку. Але то дурниці, маячня, та й годі.

— Коли так, то це дуже легко можна буде довести, — зауважив Даф.

— Слушно сказано, — кивнув головою Бледерз і недбало — так наче то була пара кастаньєт — поклав наручниками. — То що то за хлопець? Що він про себе розповідає? Звідки він узявся? Не з неба ж звалився, правда, добродію?

— Звичайно, ні, — відповів лікар, занепокоєно глянувши на жінок. — Я знаю про цього хлопчика геть усе, але цю нього ми можемо поговорити потім. Спершу, мабуть, вам хотілося б оглянути місце злочину?

— Авжеж, — підтвердив містер Бледерз. — Спочатку оглянемо місце, потім допитаємо слуг. Як заведено.

Принесли свічки, і Бледерз із Дафом у супроводі місцевого констебля, Брітлза, Джайлза та решти слуг увійшли до кімнатки в кінці коридора й подивилися на віконце зсередини, потім обійшли будинок занадвору і, ставши на моріжку, подивилися на віконце іззовні; потім їм подали свічку, щоб оглянути віконницю; потім — ліхтар, щоб пошукати сліди; а потім — вила, щоб поштрикати в кущі. Всі присутні стежили за кожним їхнім рухом, затамувавши подих. Завершивши огляд, агенти повернулися до будинку, й на їхнє прохання Джайлз і Брітлз розповіли про свою участь у пригодах минулої ночі — розповіли не раз, а цілих шість разів; і якщо в першій їхній оповіді виявилася всього тільки одна вага розбіжності, то в останній їх було аж десять. Домігшись такого блискучого успіху, Бледерз і Даф звеліли всім вийти і провели між собою нараду, таку тривалу, таємну й урочисту, що в порівнянні з нею консилиум найславетніших лікарів з приводу найскладнішого в медицині випадку здавався б дитячою забавкою.

Тим часом лікар стурбовано походжав з кутка в куток у сусідній кімнаті, а місіс Мейлі й Роза занепокоєно дивилися на нього.

— Слово честі! — вигукнув він нарешті, зупиняючись. — Я не знаю, що робити!

— Я певна: розповівши цим людям щирі правду про бідного хлопчика, ми виправдаємо його в їхніх очах, — мовила Роза.

— Якби ж то, моя люба дівчино, — похитав головою лікар. — Ні, ми не виправдаємо його ні в їхніх очах, ні в очах інших, вищих охоронців закону. Зрештою, хто він такий? — скажуть вони. — Втікач, волоцюга. З погляду Загальноприйнятого, з погляду здорового розуму, розповідь його досить-таки неймовірна.

— Але ж ви йому повірили? — перервала його Роза.

— Хоч як це дивно, повірив, — може, тому, що я старий дурень, — відповів лікар. — Проте в досвідченого поліційного агента розповідь ця довіри не викличе.

— Чому? — спитала Роза.

— Тому, що, на їхній погляд, моя мила допитувачко, в історії хлопця забагато темних місць. І довести він може тільки те, що йому на шкоду, а того, що на користь, не підтвердить нічим. А ті кляті законники на слово не вірять, їм подавай факти: що, де, чому. Згадайте, що він сам про себе розповів: якийсь час водився із злочинцями, побував у поліційному відділку за крадіжку носової хустки в якогось джентльмена, потім його викрали у цього джентльмена й силоміць знову затягли кудись, але куди саме, він сказати не може, бо не має про те місце ані найменшого уявлення. До Чертсі його знову силоміць приводять грабіжники, яким він чомусь страшенно припав до вподоби; вони проштовхують його у вікно, маючи намір обчистити будинок, і саме в ту мить, коли він хоче зняти ґвалт, щоб попередити мешканців і тим самим довести свою цілковиту безневинність, — саме в ту мить чорти приносять цього недоумка дворецького, який стріляє в нього! Стріляє наче навмисно для того, щоб не дати хлопцеві виправдати себе! Невже ви не бачите, скільки тут заковик?

— Звичайно, бачу, — відповіла Роза, всміхаючись запальному лікареві.
— Але все ж таки не розумію, яка з них може кинути тінь на бідолашну дитину.

— Не розумієте! — вигукнув лікар. — Ну, звісно, не розумієте! Хай благословить господь гарненькі очі вашої статі! На щастя чи на нещастя, вони завжди бачать лише один бік справи — той, що помічають спочатку.

Висловивши це давнє своє спостереження, містер Лосберн сунув руки в кишені й почав знову міряти кімнату кроками ще швидшими, ніж доти.

— Ні, — заговорив він знову, — що більше я думаю, то більше переконуюсь у тому, що цим агентам не можна розповідати правду про хлопця, бо від правди буде тільки зайвий клопіт та морока. Вони нам нізащо не повірять, і навіть якщо не доведуть його провини, вся ота тяганина й привселюдне смакування всіляких обставин стануть на заваді вашому благородному наміру вивести хлопця в люди.

— То що ж тоді робити? — вигукнула Роза. — Господи, навіщо було посилати по цих типів?

— І справді, навіщо? — підхопила місіс Мейлі. — Я б нізащо в світі не покликала їх сюди.

— Я можу вам сказати лише одне, — мовив містер Лосберн, сідаючи з виглядом людини, яка зважилася нарешті на відчайдушний вчинок. — Нам треба зібратися на силі й діяти сміливо. Нас виправдує добра мета. У хлопчика знову підскочила температура, він у такому стані, що розмовляти з ним не можна, і це єдина сприятлива для нас обставина. Тож скористаймося з неї. Зрештою, в тому, що ми обертаємо лихо на добро, нашої провини немає. Заходьте!

— Ну що ж, добродію, — сказав Бледерз, зайшовши разом із своїм напарником і щільно причинивши за собою двері. — Це діло не дуте.

— І що це в біса має означати? — роздратовано спитав лікар.

— Дутим грабунком, леді, — пояснив Бледерз жінкам, зглянувшись на їхнє неуцтво, але не вибачивши його лікареві, — ми називаємо такий, у якому замішані слуги.

— Але ж їх ніхто і не підозрював, — промовила місіс Мейлі.

— Цілком можливо, пані, — відповів Бледерз, — але вони могли докласти до цього рук.

— Саме тому, що їх ніхто не підозрював, — докинув Даф.

— Судячи з почерку, це були міські професіонали, — доповідав далі Бледерз. — Першокласна робота!

— Так, любо подивитись, — півголосом потвердив Даф.

— Їх було двоє, — провадив Бледерз, — і з ними хлопчик. Це ясно з розмірів віконця. Більше ми поки що нічого не можемо сказати. А тепер покажіть, будь ласка, того хлопця, що лежить у вас нагорі.

— А може, вони б спочатку перепустили по чарочці, місіс Мейлі? — мовив лікар і враз повеселішав, неначе його осяйнула якась щаслива думка.

— Звичайно, прошу! — жваво підхопила Роза. — Ви тільки скажіть, чого б вам хотілося.

— Щиро дякую, міс, — відповів Бледерз, обтираючи губи рукавом. — Від нашої роботи й справді в горлі шерхне. Що ви дасте, міс, те ми й вип'ємо. Тільки не завдавайте собі клопоту.

— То все ж таки, чого б ви хотіли? — спитав лікар, ідучи слідом за дівчиною до буфета.

— Як на те ваша ласка, то краплину чого-небудь міцного, — відповів Бледерз. — З Лондона сюди неблизький світ, холод проймає до серця, а я вже давно помітив, пані: ніщо так не зігріває серце, як чарочка міцного.

Цим цікавим спостереженням він поділився з місіс Мейлі, яка вислухала його дуже люб'язно. Лікар тим часом непомітно вислизнув з кімнати.

— Ах! — зітхнув містер Бледерз, беручи чарку не за ніжку, а стискаючи дещо великим і вказівним пальцями лівої руки й підносячи чарку до грудей. — Скільки таких справ мені довелося розслідувати на своєму віку!

— Взяти хоча б отой грабунок у завулку в Едмонтоні, — підказав своєму напарникові містер Даф.

— А почерк схожий, правда? — підхопив містер Бледерз. — То була робота Носача Чіквіда.

— Це ти так вважаєш, — заперечив Даф. — А я тобі кажу: це робота Пестунчика. Носач мав до неї таке саме відношення, як я.

— Ще чого! — відмахнувся містер Бледерз. — Мені краще знати. А ти пам'ятаєш, як пограбували самого Носача? Ото була потіха. Де тим романам!

— Як же це сталося? — спитала Роза, прагнучи підтримати добрий настрій небажаних гостей.

— О, то був такий випадок, міс, — сам чорт ногу зломить! — відповів Бледерз. — Оцей самий Носач Чіквід...

— Його прозвали Носачем, бо він мав довгого носа, пані, — пояснив Даф.

— Дамам це і без тебе ясно! — буркнув містер Бледерз. — Вічно ти мене перебиваєш, чоловіче! Тож цей Носач Чіквід, міс, держав трактир на Бетлбріджській дорозі, і в тому трактирі, в підвалі, він влаштовував

різні розваги: півнячі бої, цькування борсуків і всякі такі інші захопливі спортивні ігри, що приваблювали молодих джентльменів. Провадилися ті ігри за всіма правилами, — я знаю, бо сам не раз там бував. Носач тоді ще із злочинами не знався. І ось одної ночі його обікрали: винесли із спальні парусинову торбинку, в якій лежало триста двадцять сім гіней. Злочин — високий чоловік з чорною пов'язкою на оці — напередодні сховався в нього під ліжком, а серед глухої ночі вистрибнув з тією торбинкою з вікна, стриб — і нема, бо вікно те було зовсім низьке. Але й Носач не дав маху: прокинувшись від шуму, він скочив з ліжка, стрельнув йому навздогін з рушниці, зняв ґвалт, побудив сусідів, усі зразу ж кинулись оглядати садибу, і тоді виявилось, що Носач поціливі-таки злочин, бо аж до огорожі, — а вона була далеченько, — вели сліди крові. Проте за огорожею сліди губились. Злочин, отже, звик разом із грошима, а прізвище містера Чіквіда, власника трактиру, з'явилося у газеті в списку банкрутів. Ну, всі кинулися допомагати бідоласі — почали збирати гроші, всілякі там пожертви й таке інше, а він кілька днів був сам не свій: гасав вулицями, рвав на собі волосся, — люди побоювалися, що він з розпачу накладе на себе руки. Аж одного дня прибігає він до поліції, замикається віч-на-віч із начальником, вони про щось довго балакають, а тоді начальник дзвонить у дзвіночок, викликає до себе Джема Спаєрза (а Спаєрз — агент хвацький) і наказує йому допомогти містерові Чіквіду затримати грабіжника, що вкрав гроші. "Я бачив його вчора вранці, Спаєрзе, — каже Чіквід. — Він проходив повз мій трактир". — "Чому ж ви не схопили його за комір?" — питає Спаєрз. "Я так розгубився, що мені в ту мить можна було б проломити голову зубочисткою, — відповідає бідолаха. — Але ми його неодмінно схопимо, бо між десятою і одинадцятою вечора він знову проходив повз трактир". Ну, почувши це, Спаєрз сунув до кишені гребінця й переміну білизни, — на випадок, якщо доведеться затриматися на два-три дні, — і вирушив слідом за Носачем. У трактирі він засів коло вікна з червоною занавіскою і навіть капелюха не скинув, щоб бути наготові й вибігти зразу, як тільки з'явиться злочин. Сидить він собі так до пізнього вечора, смочче люльку, аж раптом Чіквід як зареве: "Ось він! Лови злочин! ґвалт!" Джем Спаєрз вискакує на вулицю і бачить, що Чіквід біжить вулицею й несамовито репетує. Спаєрз кидається за ним. Чіквід мчить що є духу. Перехожі озираються, всі

горлають: "Злодій!", а Чіквід реве неугавно, мов навіжений. Ось він завертає за ріг, Спаєрз на хвильку спускає його з очей, потім сам завертає, бачить невеликий натовп, пірнає в нього: "Де злодій?" — "Хай йому біс! — каже Чіквід. — Знову втік!" Хоч як це дивно, злодій і справді мов крізь землю пішов — ніде не видно. Тож вони повернулися у трактир. Наступного ранку Спаєрз сідає на те своє місце — за занавіскою й знову починає виглядати високого чолов'ягу з чорною пов'язкою на оці — витріщається так, що аж у нього самого вже очі болять. Ну, він їх заплющує, щоб трохи відпочили, й ту ж мить Чіквід горлає: "Ось він!" Спаєрз знову за двері, а Чіквід уже випередив його на піввулиці. Цього разу пробігають вони вдвоє більше, ніж напередодні, і знов даремно: грабіжник щез! Коли це повторилося втретє, а потім і вчетверте, половина сусідів вирішили, що містера Чіквіда обікрав сам сатана, який і досі глумиться з нього, а друга — що бідолаха Чіквід з горя схибнувся.

— А що казав Джем Спаєрз? — спитав лікар, який повернувся до кімнати незабаром після початку розповіді.

— Джем Спаєрз, — відповів агент, — довгий час не казав нічого, а тільки слухав і потихеньку мотав собі на вус, як і належить знавцеві своєї справи. А тоді одного ранку заходить він до бару, дістає свою табакерку й каже: "Чіквіде, я вже знаю, хто вас обікрав". — "Невже? — вигукує Чіквід. — Ох, Спаєрзе, друже, покажіть мені його, дайте помститися, — і я помру спокійно! Де він, цей негідник?" — "Ет, киньте, — каже Спаєрз, пропонуючи йому понюшку табаки. — Годі дурня клеїти! Злодій — ви самі". І так воно й було насправді. Чіквід заробив на цьому купу грошей, і ніхто б його не викрив, якби він не перестарався, — закінчив містер Бледерз, поставив келишок і клацнув наручниками.

— Так-так, дуже цікавий випадок, — зауважив лікар. — Ну, а тепер, коли ваша ласка, прошу нагору.

— Коли ваша ласка, сер, — відказав Бледерз, і в супроводі містера Лосберна обидва агенти рушили нагору. Містер Джайлз вів перед із свічкою в руці.

Олівер дрімав, але стан його явно погіршився: лихоманка робила своє. З допомогою лікаря він спромігся сісти в ліжку, але за хвилину відкинувся на подушки, дивлячись на незнайомих відсутнім поглядом, — видно було, що він не розуміє, де він і що робиться довкола.

— Ось цей хлопчик, — почав містер Лосберн неголосно, але дуже схвильовано. — Захопившись дитячою грою, він сьогодні вранці ненароком забіг на сусідню ділянку, володіння містера — забув, як його звати, — зачепив дріт самостріла⁴³, був поранений і прийшов сюди просити допомоги. Але замість того, щоб допомогти йому, оцей розумаха, що стоїть із свічкою в руці, схопив його й віддухопелив так, що бідолаха мало не віддав богові душу; це я можу засвідчити вам як лікар.

Бледерз і Даф втупилися поглядом у відрекомендованого в такий спосіб містера Джайлза. Зляканий, приголомшений дворецький кумедно закліпав очима, зиркаючи то на них, то на Олівера, то на містера Лосберна.

— Гадаю, ви не будете цього заперечувати? — спитав лікар, зручніше вмоштуючи Олівера в ліжку.

— Я ж... я ж хотів, щоб якнайкраще, сер! — відповів Джайлз. — Я був певен, що це той самий хлопець, інакше я б його й пальцем не зачепив. Я ж не звір якийсь, сер.

— А якого хлопця ви мали на увазі? — спитав старший агент.

— Того, що був із злодіями, сер, — пояснив Джайлз. — Адже... Адже з ними був хлопець, я цього певен.

— Ну, а тепер ви теж цього певні? — спитав Бледерз.

— Певен чого? — перепитав Джайлз, тупо дивлячись на допитувача.

— Того, що це той самий хлопець, йолопе! — нетерпляче вигукнув Бледерз.

— Не знаю. Просто не знаю, — з відчаєм відказав Джайлз. — Заприсягтися не можу.

— А все ж таки, як ви думаєте? — допитувався містер Бледерз.

— Я не знаю, що й подумати, — відповів бідолашний Джайлз. — Ні, я думаю, це не той самий хлопець. Я майже певен, що не той. Це просто неможливо.

— Він що, п'яний, сер? — звернувся Бледерз до лікаря.

— Я бачу, у тебе казанок зовсім не варить! — з безмежною зневагою кинув Даф містерові Джайлзу.

Під час цієї короткої розмови містер Лосберн міряв у хворого пульс; тепер він підвівся із стільця й попросив агентів, коли в них ще лишаються якісь сумніви, перейти до сусідньої кімнати й там розпитати Брітлза.

Так вони й зробили, і Брітлз, викликаний до сусідньої кімнати, заплутався сам і заплутав свого шанованого начальника у такому плетиві нових суперечностей та нісенітниць, напустив такого туману, що ясным лишилося тільки одне — його цілковита неспроможність будь-що з'ясувати. До того ж він заявив, що не впізнав би того злодійчука, якби його зараз поставили перед ним, а на Олівера показав тільки через те, що повірив містерові Джайлзу; але містер Джайлз сам п'ять хвилин тому бідкався у кухні, що зопалу, певно-таки, обмовив хлопця.

Потім серед багатьох інших дотепних припущень виникло і таке: а може, містер Джайлз узагалі нікого не поранив? І після огляду другого пістолета з тієї пари, що складала його арсенал, виявилось, що заряджено його лише порохом і клейтухом; це відкриття справило

неабияке враження на всіх, крім лікаря, який власноручно витяг з набою кулю десять хвилин тому. Найбільше вражений, однак, був сам містер Джайлз: протягом кількох останніх годин його гризло сумління, що він на смерть поранив ближнього свого. То він радісно захопився за цю нову ідею й почав палко обстоювати її. Врешті обидва агенти, втративши інтерес до Олівера, залишили в домі на ніч місцевого констебля, а самі подалися ночувати до Чертсі, пообіцявши вернутись уранці.

А наступного ранку поширилася чутка, що в Кінгстоні вночі заарештовано за підозрілих обставин двох чоловіків і хлопчика. Бледерз із Дафом негайно вирушили туди. Проте, як виявилось, підозрілі обставини зводилися до того, що ті троє ночували під копицею сіна, де й були затримані; тож хоч вони, безперечно, вчинили тяжкий злочин, карою за нього могло бути лише ув'язнення, і з погляду милосердих англійських законів, що виявляють любов до всіх без винятку підданих королеви, злочин цей, за браком інших доказів, ще не дає підстав для висновку, що особа чи особи, які сплять під копицею, брали участь у збройному грабунку і їх належить стратити. А тому Бледерз із Дафом повернулися ні з чим.

Сказати коротко, після кількох допитів із нескінченним переливанням з пустого в порожнє місцевий суддя погодився прийняти від місіс Мейлі й містера Лосберна спільну поруку, що в разі потреби вони забезпечать появу Олівера в суді. Ну, а Бледерз із Дафом, одержавши у винагороду по гінеї⁴⁴, повернулися додому, так і не дійшовши між собою згоди щодо наслідків свого розслідування: Даф, зваживши ще раз усі обставини, схилився до думки, що невдалий грабунок — діло рук Пестунчика, а Бледерз дійшов не менш твердого висновку, що тут виявив свій блискучий таланти славнозвісний Носач Чіквід.

Тим часом Олівер потроху одужував і набирався сили завдяки піклуванню місіс Мейлі, Рози й добросердого містера Лосберна. Якщо палкі молитви, що вихоплюються із вдячних сердець, сягають неба — а яким же молитвам, як не таким, сягати його? — то благословення, які прикликав до цих людей сирота, сповнювали їхні душі спокоєм і щастям.

Розділ XXXII

про щасливе життя, що почалося для Олівера в колі його добрих друзів

Олівер хворів довго і тяжко. Його мучила не тільки рана в руці, що загоювалася дуже повільно; він ще й застудився під холодним дощем і кілька тижнів пролежав у лихоманці, яка його геть виснажила. Та врешті мало-помалу він почав одужувати і вже міг, затинаячись і ковтаючи сльози, дякувати обом жінкам за їхню доброту й шепотіти палкі слова надії, що, одужавши, він зможе на ділі довести їм свою вдячність, прислужитись їм так, щоб вони побачили, яка любов і відданість сповнює його серце, переконались, що їхня щира доброта не змарнована і що бідолашна дитина, яку вони врятували від страждань, а може, й смерті, ладна піти за них у вогонь і воду.

— Бідний мій хлопчику! — мовила одного ранку Роза, вислухавши ці слова подяки, ледь чутно вимовлені блідими устами. — Ти ще матимеш не одну нагоду прислужитися нам. Ми виїздимо на село, і тітонька хоче взяти тебе з собою. Сільська тиша, чисте повітря, краса і радощі весни за кілька днів поставлять тебе на ноги. А коли ти зміцнієш, ми залюбки даватимемо тобі безліч усіляких доручень, — головне, щоб вони були тобі до снаги.

— До снаги! — вигукнув Олівер. — О люба міс Розо, аби я міг працювати на вас, аби я міг тішити вас, поливаючи ваші квіти, чи доглядаючи ваших пташок, чи просто бігаючи цілий день, щоб вам весело було дивитись! Я б усе віддавав за це, геть усе!

— Тобі нічого не треба буде віддавати, — всміхнулася Роза. — Бо, як я вже сказала, ти матимеш безліч усіляких доручень, і якщо виконуватимеш їх бодай наполовину так старанно, як оце обіцяєш, я буду справді дуже щаслива.

— Щасливі, міс Розо! — вигукнув Олівер. — Яка у вас добра душа!

— Ти навіть не уявляєш собі, яка щаслива я буду, — відповіла дівчина.
— Мене невимовно радує вже те, що доля доручила саме моїй любій добрій тітусі врятувати когось із такої страшної безодні. Але коли я знатиму, що той, кому вона виявила ласку і співчуття, відповідає їй щирою вдячністю й відданістю, щастя моє буде справді безмежним. Ти розумієш мене? — спитала вона, ловлячи Оліверів замислений погляд.

— Аякже, розумію, міс Розо! — схвильовано мовив Олівер. — Але мені оце спало на думку, який я все ж таки невдячний.

— До кого? — спитала дівчина.

— До того доброго джентльмена й любої старенької, які так піклувалися про мене, — відповів Олівер. — Якби вони знали, як мені пощастило, то, певно, дуже зраділи б за мене.

— А певно, зраділи б, — сказала Оліверова добродійниця. — І містер Лосберн, добра душа, вже пообіцяв повезти тебе до них, як тільки ти трохи зміцнієш.

— Справді, міс Розо? — аж засяяв Олівер. — Яке ж це буде щастя — знову побачити їхні любі обличчя!

Тепер хлопець одужував швидко, і незабаром вирішено було, що поїздка йому вже не страшна. І ось одного ранку містер Лосберн вирушив з ним у дорогу в невеличкій кареті місіс Мейлі. Та коли вони під'їхали до Чертсійського мосту, Олівер раптом сполотнів і голосно скрикнув.

— Що з тобою, хлопче? — заметушився лікар за своїм звичаєм. — Ти щось побачив? Почув? Відчув?

— Будинок, сер! — вигукнув Олівер, показуючи у вікно карети. — Отой будинок!

— Так, будинок. То й що ж? Кучере! Зупиніться тут! — гукнув лікар. — То що ж це за будинок, хлопче?

— Злодії... Сюди мене приводили злодії, — прошепотів Олівер.

— Сто чортів! — вигукнув лікар. — Гей, кучере! Допоможіть вийти.

Та перше ніж кучер встиг злізти з козел, лікар сам вибрався з карети. Підбігши до покинутого на вигляд будинку, він почав щосили гатити ногою у двері.

— Хто там? — спитав миршавий горбань, відчиняючи двері так несподівано, що лікар, який саме розмахнувся ногою для нового удару, мало не влетів у коридор. — Що сталося?

— Сталося? — скрикнув лікар і, не замислюючись ні на мить, схопив горбаня за комір. — Сталося багато чого. Стався грабунок, ось що!

— Станеться ще й убивство, — спокійно відказав горбань, — якщо ви не заберете геть своїх рук. Чуєте?

— Чую, чую, — відповів лікар, добряче струснувши свого бранця. — Кажи, де той негідник, — як його в біса звати, — Сайкс? Так, де Сайкс, злодюго?

Горбань вирячився на нього, немов від величезного подиву та обурення, а тоді спритно крутнувся, вирвався з лікаревих рук і, брутально лаючись, кинувся в коридор. Але дверей зачинити він не встиг, і містер Лосберн ускочив слідом за ним, забіг до вітальні і, зупинившись там, занепокоєно роззирнувся довкола. Та ніщо з меблів, жодний живий

чи неживий предмет, навіть розташування шаф не відповідало Оліверовому опису!

— Ну? — мовив горбань, уп'явшись у нього очима. — Може, тепер ви поясните, що все це означає? Чого ви вдерлися до моєї хати? Чого ви хочете? Пограбувати мене чи вбити? Кажіть!

— Чи бачив ти коли, щоб грабувати приїздили в кареті, старий вовкулако? — роздратовано скрикнув лікар.

— То чого ж тоді вам треба від мене? — визвірився горбань. — Забирайтеся до дідька, поки цілі!

— Я піду тоді, коли сам схочу, — відказав лікар і зазирнув до сусідньої кімнати, проте там теж не побачив нічого схожого на картину, змальовану Олівером. — Але до тебе я ще доберуся, голубе мій.

— Будь ласка! — глузливо вищирився злощасний каліка. — Приїздіть, коли заманеться, — ви завжди знайдете мене тут. Не на те я сам-один божеволів двадцять п'ять років у цій хаті, щоб тікати кудись від такого, як ви! Ви ще заплатите за це, ще заплатите! — І схожий на чорта виродок люто заверещав і затупотів ногами так, наче він і справді був несповна розуму.

— От халепа, — пробурмотів собі під ніс лікар. — Певно, хлопець і справді помилився. Ось, держи! Поклади це собі в кишеню і заткни пельку.

Кинувши горбаневі монету, містер Лосберн вийшов з будинку.

Горбань подався слідом за ним, лаючись на всі заставки, а коли лікар відвернувся сказати щось кучерові, він зазирнув до карети й зміряв Олівера таким гострим і лютим, таким ненависним і мстивим поглядом,

що протягом багатьох наступних місяців погляд той переслідував хлопчика вдень і вночі.

Поки кучер вилазив на козли, горбань вивергав найстрашніші прокльони, а по тому, як карета від'їхала, він ще довго дивився їй услід, тупотів ногами і рвав на собі волосся в нападі справжнього чи удаваного шаленства.

Лікар довго мовчав, а тоді промовив:

— Я осел. Ти не знав цього, Олівере?

— Ні, сер.

— Ну то тепер знаєш. Осел! — повторив лікар, помовчавши ще кілька хвилин. — Навіть якби це був той самий будинок, навіть якби я застав у ньому тих самих негідників, що б я міг зробити самотужки? Та навіть якби зі мною був ще хтось, я все одно не мав права цього робити. Чого б я домігся? Тільки викрив би себе самого, бо довелося б признатись, як я затер всю оту справу. Набрався б сорому, причому цілком заслужено, через дурну свою звичку лізти куди не слід, діяти зопалу. Так, то була б мені добра наука!

Слід зазначити, що добряга лікар ціле своє життя діяв не інакше, як зопалу, проте на користь його запальності свідчило те, що вона не тільки не призводила до якихось лихих чи небажаних наслідків, а навпаки, викликала найглибшу повагу й любов до лікаря з боку всіх тих, хто його знав. Якщо ж тепер він і справді був трохи роздратований, то пояснювалося це тим, що перша спроба перевірити правдивість Оліверової оповіді зазнала невдачі. А втім, незабаром лікар заспокоївся; пересвідчившись, що Олівер, як і раніше, відповідає на всі запитання невимушено й послідовно, з тією самою очевидною щирістю й правдивістю, містер Лосберн вирішив надалі вірити кожному його слову.

Олівер пам'ятав назву вулиці, де жив містер Браунлоу, і прямо туди вони й поїхали. Коли карета звернула на цю вулицю, Оліверове серце закалатало так, що йому аж перехопило дух.

— Ну, хлопчику мій, де ж той будинок? — спитав містер Лосберн.

— Онде! Онде! — схвильовано вигукнув Олівер, показуючи у вікно. — Отой, білий! Ох, їдьмо швидше, будь ласка, швидше! Мені здається, я от-от помру! Я весь тремчу.

— Ну що ти, що ти, — мовив добряга лікар, поплескуючи його по плечу. — Зараз ти зустрінешся із своїми друзями, і вони зрадіють, побачивши тебе живим і здоровим.

— Мені не терпиться! — вигукнув Олівер. — Вони були такі добрі до мене, такі добрі!

Карета проїхала ще трохи і спинилася. Ні, не цей будинок, сусідній! І ось вони нарешті приїхали. Олівер глянув на знайомі вікна, й по щоках його покотилися сльози радості й надії.

Та що це? Білий будинок стояв порожній, а у вікні висіло оголошення: "Здається в оренду".

— Постукайте в сусідні двері! — звелів кучерові містер Лосберн, беручи Олівера за руку, а тоді гукнув служниці, що відчинила двері:— Чи не знаєте ви, що сталося з містером Браунлоу, вашим сусідом?

Служниця не знала, але сказала, що піде довідається, Незабаром вона повернулась і розповіла: містер Браунлоу розпродав усе своє майно й півтора місяця тому виїхав до Вест-Індії. Олівер сплеснув руками і в знеможі відкинувся на спинку сидіння.

— А економка його також виїхала? — помовчавши, спитав містер Лосберн.

— Так, сер, — відповіла служниця. — І старий джентльмен, і економка, і той другий джентльмен, приятель містера Браунлоу, — всі троє виїхали разом.

— То завертайте додому, — наказав містер Лосберн кучерові. — І не спиняйтеся годувати коней, поки ми не виїдемо з цього триклятого Лондона.

— А книгар, сер? — спитав Олівер. — Я знаю дорогу до його крамнички. Будь ласка, сер, давайте заїдемо до нього!

— Ні, бідолашний мій хлопчику, на сьогодні з нас вистачить розчарувань, — відказав лікар. — Якщо ми поїдемо до книгара, то обов'язково виявиться, що він або помер, або підпалив свій дім, або втік. Ні, додому і тільки додому!

Лікар і цього рішення дійшов, звісно, зопалу, але вони відразу ж завернули додому.

Хоч який тоді щасливий був Олівер, це гірке розчарування тяжко його засмутило. Хворіючи, він часто мріяв про зустріч з містером Браунлоу й місіс Бедвін, тішився, що зможе розповісти їм, з якою вдячністю він увесь час про них згадував, як нарікав на жорстоку долю, що розлучила його з ними. Надія виправдати себе, пояснити, що він став жертвою насильства, наснажувала Олівера, підтримувала в лиху годину. І тепер хлопцеві нестерпно боляче було думати, що вони поїхали кудись світ за очі, певні того, що він дурисвіт і злодій, — і йому, можливо, вже до скону не вдасться цього спростувати!

А втім, ця обставина зовсім не позначилася на ставленні до Олівера з боку його благодійників. За два тижні стало зовсім тепло, дерева

вкрилися молодим зеленим листям, порозцвітали квіти, і в особняку в Чертсі почали готуватися до від'їзду на все літо. І ось столове срібло — предмет Фейгінових зазіхань — відправили на схов до банку, Джайлза й ще одного слугу залишили доглядати господу, а всі інші — із ними Олівер — переїхали до будиночка, найнятого в досить далекому від Чертсі селі.

Хто може змалювати радість і захват, душевний спокій і тихе блаженство хворобливого хлопчика, що опинився яа лоні природи, серед густих лісів та зелених горбів, де повітря було напоєне цілющими пахощами? Хто може пояснити, чому картини миру й спокою так глибоко западають у душу змучених мешканців тісних і галасливих міст, вигоюючи своєю свіжістю їхні зболілі серця? Трапляється, люди, що прожили сповнене тяжкої праці життя в міській тисняві, не помишляючи про якісь переміни, люди, для яких звичка стала справді другою натурою і які мало не полюбили кожную цеглину, кожен камінь, які вони бачать щодня, ідучи на роботу й з роботи, — навіть ці люди, відчувши наближення смерті, врешті переймаються непереборним бажанням бодай раз опинитися віч-на-віч з Природою; покинувши насаджене місце, де зазнано було всіх радощів і всіх страждань, ці люди мовби починають жити заново. День у день виповзають вони на якусь зелену сонячну місцинку, і небесна блакить, краса гір і полів, сріблясті хвильки струмка викликають у них такі спогади, що навіть швидке згасання здається їм початком райського блаженства, і вони сходять у домовину так само тихо, як ховалося за обрієм сонце, коли кілька годин тому вони проводжали його ослабленим зором з вікна своєї самотньої оселі... Спогади, що їх викликає мирна краса природи, — не від світу цього, не від земних мрій та надій. Ніжні й лагідні, вони вчать нас сплітати свіжі вінки на могилах тих, кого ми любили; вони очищають наші думки й розвіюють давню ворожнечу та ненависть, а головне — за всім цим у душах людей, навіть найменше схильних до самозаглиблення, таїться невиразне усвідомлення, що колись, давним-давно, вони вже зазнавали тих самих почуттів; і усвідомлення це збуджує урочисті думки, звертаючи їх до так само далекого майбуття, притлумлюючи гординю і суєтність.

Місіс Мейлі обрала для літнього відпочинку чарівний куточок. Для Олівера, що доти знав тільки тисняву й гамір брудного міста, почалося нове життя. Стін будиночка майже не видно було за трояндами й жимолостю, стовбури дерев обвивав плющ, а квіти в садку напоювали повітря чудовими пахощами. Неподалік був малий цвинтар, не спотворений високими недоладними надгробками, — сам! лиш скромні могильні горбки, вкриті свіжим дерном та мохом, під якими спочивали старі селяни. Олівер часто приходив туди і, уявляючи собі вбогу могилку, в якій лежала його мати, сідав на лавочку й нишком плакав; та коли він здіймав очі до високого неба над головою, думка про те, що вона лежить у сирій землі, зникала, а з нею зникала й гіркота, і залишався тільки смуток.

То були щасливі часи. Дні спливали спокійно й безжурно, ночі не приносили ні страху, ні турбот; йому не снилися стіни гідкої в'язниці, не привиджувались гідкі обличчя лихих людей, ніщо не потьмарювало світлих, радісних думок. Щоранку він ходив до сивого дідуся, що жив неподалік від церковки; старий допомагав хлопцеві вдосконалюватись у читанні й писанні і ставився до нього так лагідно, так уважливо, що Олівер докладав усіх сил, щоб йому догодити. Після уроків він ходив гуляти з місіс Мейлі й Розою і прислухався до їхніх розмов про книжки або сідав разом з ними десь у затінку й слухав, як дівчина читала вголос; якби його воля, вія слухав би аж до смерку — поки їй видно літери. Але надходив час готувати на наступний день уроки, і він залюбки брався до роботи у своїй маленькій кімнатці, що виходила вікнами в садок. Коли наставав вечір, господині знову кликали хлопчика на прогулянку. З якою насолодою Олівер прислухався до їхніх голосів, як радів, коли вони зупинялись помилуватися квіткою, а він міг видряпатись крутим схилом і зірвати ту квітку їм на втіху, або коли вони забували вдома якусь річ і посиляли його по неї! Вія мов на крилах летів виконувати будь-яке їхнє доручення. Потемки вони поверталися додому, дівчина сідала за фортепіано й грала милозвучні мелодії або співала тихим ніжним голосом старовинних пісень, що їх любила її тітка. Свічок тоді у вітальні не запалювали, і Олівер сідав біля вікна і, забувши про все на світі, тішився чарівною музикою.

А як несхожа була тутешня неділя на всі попередні в його житті! В цю щасливу для нього пору і недільний день дарував нескінченні радощі. Уранці — відправа в церковці, за вікнами якої тріпотіло зелене листя і співали пташки; в щілину між дверима й низькою папертю просочувалося запашне повітря, наповнюючи скромну будівлю ароматом польових квітів. Бідні парафіяни були убрані так чисто й охайно, так побожно схилялися в молитві, що видно було: збирались вони тут задля втіхи, а не для того, щоб відбути обтяжливий обов'язок; і хоч голоси їхні були грубуваті, співали вони від щирого серця і (принаймні, як на Олівера) милозвучніше, ніж у міських церквах. Після Відправи місіс Мейлі з Розою й Олівером ішли, як завжди, на прогулянку, дорогою навішуючись до чепурненьких селянських хаток, а ввечері Олівер прочитував уголос один-два розділи з біблії — до читання цього він готувався протягом цілого тижня й цим своїм обов'язком пишався, мабуть, не менше, ніж сам пастор.

Вставши о шостій ранку, Олівер вибігав у поле, наривав попід живоплотами оберемок польових квітів і повертався додому, де з неабиякою старанністю й винахідливістю робив з квітів букет, щоб прикрасити ним стіл до снідання. Не забував він і доглянути пташок місіс Мейлі, — цієї відповідальної справи навчив його досвідчений сільський писар. Підсипавши корму, він заквітчував клітки так, що вони могли задовольнити найвимогливішого знавця. А коли птаство було упоране, Олівер звичайно біг до села в якійсь дрібній благодійній справі. Зрідка, якщо такої справи не знаходилося, на лузі влаштовували гру в крокет, а якщо не було ні доручень, ні крокету, то завжди чекала робота в садку (а садівництва Олівера навчав той самий писар, за фахом садівник), і хлопчик із завзяттям працював до появи Рози, яка щоразу не могла натішитися з його старанності.

Так непомітно промайнули три місяці; навіть улюбленцеві долі вони видалися б часом найвищого блаженства; що ж до Олівера, то він почував себе так, наче потрапив у справжній рай. На чисту, сердечну доброту він відповідав щирою, палкою, безмежною вдячністю. Тож не дивно, що за той короткий час Олівер Твіст став рідною людиною для старенької леді та її племінниці, які у відповідь на самовіддану любов

його юного, чулого серця всією душею прихилились до хлопця й почали ним пишатися.

Розділ XXXIII

в якому щастя Олівера та його друзів несподівано затьмарюється

Швидко проминула весна, і настало літо. Краса природи, що й доти милувала око чарівною свіжістю, тепер розквітла в усій своїй яскравій пишноті. Високі дерева, напровесні ще скорчені й безживні, тепер буяли силою й здоров'ям; зелені руки їхні, розпростерлись над спраглою землею, перетворили голі галявини на затишні тіняві альтанки, з яких відкривався чудовий краєвид на широкі, залиті сонцем простори ланів. Земля убралася в свої яскраво-зелені шати й точила медові пахощі. То була найблагодатніша пора року — все кругом квітнуло й раділо.

Ніщо не порушувало тихого, спокійного плину життя в маленькому будиночку, душевної рівноваги його мешканців. Олівер давно вже видужав і зміцнів, але це не позначилося на його ставленні до місіс Мейлі та Рови, не охолодило, як це часто буває, його палкої любові до них. Він лишався тим самим лагідним, чулим, ніжним створінням, яким був, коли біль і страждання знесилювали його і він цілком, в усьому залежав від уваги і дбайливості тих, хто його доглядав.

Одного чудового вечора їхня звичайна прогулянка затяглася: день перед тим видався аж надто гарячий, а тепер при ясному місяці повіяв вітерець, несучи незвичну прохолоду. Роза була у веселому настрої, і за жвавою розмовою вони непомітно для себе пройшли далі, ніж завжди, Місіс Мейлі стомилась, і додому вони поверталися повільнішою ходою. Вдома дівчина, скинувши свого скромного капелюшка, підсіла, як завжди, до фортепіано. Кілька хвилин вона задумливо пробігала пальцями по клавішах, а тоді заграла якусь тиху, сумну мелодію. І раптом місіс Мейлі з Олівером почули, що вона схлипує.

— Розо, люба моя, що з тобою? — мовила старенька. Дівчина нічого не відповіла, але заграла трохи жвавіше, неначе тітчин голос вивів її з якоїсь тяжкої задуми.

— Розо, дівчинко моя! — вигукнула місіс Мейлі квапливо підводячись і схилиючись над нею. — Що це? Ти плачеш! Що тебе засмутило?

— Нічого, тітусю, нічого, — відповіла дівчина. — Я сама не знаю, що на мене найшло, сама не розумію, але відчуваю...

— Відчуваєш, що захворіла, люба? — перебила її місіс Мейлі.

— Ні, зовсім ні! — вигукнула Роза, а сама здригнулася так, наче її пройняв смертельний холод. — Мені зараз покращає. Зачиніть, будь ласка, вікно.

Олівер кинувся виконувати її прохання. Дівчина, намагаючись опанувати себе, взяла кілька веселіших акордів, але пальці її безсило впали на клавіші. Затуливши обличчя руками, вона підвелась, а тоді опустила на каналу і, вже неспроможна стримувати сліз, гірко заридала.

— Господи, дівчинко моя, — мовила старенька, обіймаючи її, — я ніколи не бачила тебе такою.

— Я не хотіла лякати вас, — відповіла Роза. — Я так себе стримувала, але більше не можу. Боюся, що я й справді занедужала, тітусю.

Це підтвердилося, коли принесли свічки. Місіс Мейлі й Олівер побачили, що за той короткий час, відколи вони повернулися з прогулянки, лице дівчини стало мармурово-білим. Ні, воно не втратило своєї ніжної краси, але вираз його змінився, зробився незвичайно тривожним, болісним. Ще хвилина — і щоки її спалахнули жаром, лагідні

блакитні очі потьмарила нестям. І так само швидко, мов тінь від набіглої хмаринки, рум'янець зник і вона знову смертельно зблідла.

Олівер, злякано глянувши на місіс Мейлі, побачив, що та стурбована цими ознаками хвороби. В нього теж, правду кажучи, похолело на серці, але він помітив, що старенька намагається не виказувати свого хвилювання, і вирішив зробити те саме. Їхня вдавана бадьорість подіяла: коли Роза, послуховавшись тітки, пішла спати, настрої у неї був кращий, та й вигляд начебто теж. В усякому разі, вона запевнила їх, що вранці прокинеться зовсім здорова.

— Може, й справді все минеться? — сказав Олівер, коли місіс Мейлі повернулася від Рози. — Може, вона просто трохи занедужала, але...

Старенька жестом попросила його замовкнути, опустилась у крісло в темному кутку кімнати й лише по кількох хвилинах здобулася нарешті на слово.

— Я теж сподіваюся на краще, Олівере, — тремтячим голосом мовила вона. — Стільки років я була щаслива з нею, аж надто щаслива. Тож, може, тепер настав мій час зазнати горя. І нехай — аби лише не цього.

— Якого? — спитав Олівер.

— Найстрашнішого, — відповіла місіс Мейлі. — Втрати моєї любої дівчинки, що всі ці роки була мені втіхою й опорою.

— Ой, ні, боронь боже! — вихопилося в Олівера.

— Амінь, дитино моя! — прошепотіла, ламаючи руки, старенька.

— Та невже їй загрожує страшна небезпека? — спитав хлопець. — Ще ж дві години тому вона була цілком здорова.

— А тепер вона дуже хвора, — сказала місіс Мейлі. — І стан її погіршується. Люба, люба моя Розо! Як я житиму без тебе?

Старенька впала в такий розпач, що Олівер, сам насилу стримуючи бажання заплакати, наважився твердим, як ніколи, голосом попросити її заспокоїтись, хоча б заради хворої дівчини.

— І подумайте, пані, — провадив Олівер з очима, повними сліз, — подумайте самі, яка вона молода, яка добра, скільки втіхи й радощів дарує людям! Та я певен, чуєте, певен, що вона не умре. Господь не дасть їй умерти, знаючи вашу доброту, він не дасть їй умерти і заради вас, і заради неї самої, і заради всіх, кому не буде без неї щастя. Господь нізащо не дасть їй умерти такою молодою.

— Годі! — мовила місіс Мейлі, кладучи руку Оліверові на голову. — Бідолашний мій хлопчику, ти розмірковуєш як дитина. Але ти нагадав мені про мій обов'язок. На хвилину я забула про нього, Олівере, але сподіваюся, що мені це проститься, бо я стара, надивилася хвороб і смертей на своєму віку і знаю, як тяжко переживати тих, кого любиш. Так, я надивилася всякого і знаю, що доля не завжди щадить наймолодших і найкращих з-поміж тих, кого ми любимо. Але це має втішати нас у нашому горі, бо небо справедливе, і такі випадки свідчать якнайпереконливіше, що існує світ, кращий за наш, і невинна душа відлітає туди легко й швидко. Нехай буде воля божа! Я люблю її, і господь знає, як я її люблю!

Олівер слухав місіс Мейлі й дивувався: куди подівся її розпач! Одним зусиллям волі старенька опанувала себе, підвела голову, стала знову спокійною і стриманою. І згодом не раз його дивувало те, що ця твердість більше не зраджувала її, і, незважаючи на всі турботи й тривоги, пов'язані з хворобою дівчини, місіс Мейлі весь час зберігала спокій і самовладання, виконуючи свої обов'язки вправно і, певне, навіть бадьоро. Але Олівер був ще малий і не знав, на що здатні люди сильної вдачі за тяжких випробувань. Та й звідки йому було знати, коли навіть самі ті вольові натури рідко про це здогадуються.

Проминула тривожна ніч. А вранці віщування місіс Мейлі справдилися. Роза горіла в страшній гарячці.

— Що ж, Олівере, сльозами тут не зарадиш — нам треба діяти, — сказала місіс Мейлі і, приклавши палець до уст, пильно зазирнула йому в очі. — Треба, щоб цей лист якнайшвидше потрапив до містера Лосберна. Для цього його слід віднести до містечка — польовою стежкою туди щонайбільше чотири милі, — а звідти відправити вершником-гінцем прямо до Чертсі. Звернешся до господаря заїзду, він тобі допоможе. Я покладаюся на тебе, Олівере, бо внаю, що ти зробиш усе до ладу.

Оліверові аж дух перехопило, але й без слів видно було, що він ладен ту ж мить кинутись виконувати доручення.

Трохи повагавшись, місіс Мейлі додала:

— Ось іще один лист. Але я ще не вирішила — відсилати його зараз чи почекати, поки з'ясується, як воно буде з Розою. Цей лист має потрапити до адресата лише в разі справжньої небезпеки.

— Його теж треба відіслати до Чертсі? — спитав Олівер, простягаючи руку, що тремтіла від бажання якнайшвидше вирушити в дорогу.

— Ні, — відповіла старенька, механічно віддаючи йому листа.

Олівер глянув на конверт і побачив, що адресовано листа містерові Гаррі Мейлі, який мешкає в маєтку якогось високоповажного лорда; більше він нічого прочитати не встиг.

— То відіслати його, пані? — спитав Олівер, нетерпляче звівши на неї очі.

— Знаєш, мабуть, не треба, — відповіла місіс Мейлі, забираючи листа.
— Почекаємо до завтра.

Вона дала Оліверові свого гаманця, і хлопець, не гаючи більше й хвилини, чимдуж помчав до містечка.

Він біг через поля стежками й вузькими межами, то зникаючи між високих хлібів, то вискакуючи на скошені луки, де люди складали в копиці сіно; лише коли-не-коли він зупинявся, щоб трохи віддихатись, і врешті, спітнілий, захеканий, запошований, дістався до майдану сусіднього містечка.

Тут хлопець зупинився й озирнувся, шукаючи очима заїзду. Майдан обступали білий будинок банку, червона броварня, жовта ратуша, а з четвертого боку — велика, пофарбована в зелене дерев'яна споруда з вивіскою "Джордж". До цього будинку й кинувся Олівер.

Форејтор, що дрімав у підворітті, вислухав його й порадив звернутися до конюха, а той у свою чергу, вислухавши Олівера від слова до слова, порадив йому звернутися до хазяїна заїзду — високого чоловіка з голубою краваткою, в білому капелюсі, темно-коричневих бриджах і такого ж кольору чоботях, що стояв, прихилившись до помпи біля воріт стайні й колупав у зубах срібною зубочисткою.

Цей джентльмен повагом перейшов до пивниці й заходився виписувати рахунок; справа ця забрала чимало часу, а коли рахунок був готовий і сплачений, то довелося чекати, поки осідлають коня й вирядять гінця, — на це пішло ще добрих десять хвилин. Олівер, доведений до розпачу нетерпінням і тривогою, ладен був уже сам скочити на коня й погнати його учвал до найближчої поштової станції. Нарешті все було готове; Олівер слізно попросив гінця доставити листа якнайшвидше, гонець дав остроги коню, кінь з копита рвонув у галоп по нерівному брукові майдану, й за хвилину вершник залишив позаду містечко й помчав широким шляхом.

Задоволений тим, що по допомогу нарешті послано й доручення виконане з найменшою затратою часу, Олівер весело побіг через двір. У

воротях він ненароком налетів на рослого чоловіка в плащі, який саме виходив з дверей заїзду.

— Гей! — вигукнув незнайомець, уп'явши очі в Олівера й раптом задкуючи. — Що це за чортівня?

— Даруйте, сер, — сказав Олівер, — я дуже поспішаю додому й не помітив, що ви виходите.

— Нечиста сила! — пробурмотів чоловік, приголомшено дивлячись на хлопця своїми великими чорними очима. — Хто б міг подумати? Згинь, маро! Він і з могили вилізе, щоб стати мені на дорозі!

— Вибачте, — пробелькотів Олівер, збентежений диким поглядом незнайомця. — Сподіваюсь, я вас не дуже боляче вдарив?

— Щоб ти згнів! — люто процідив крізь зуби чоловік у плащі. — Якби мені стало мужності сказати єдине слово, від тебе б на другий день і сліду не лишилося. Щоб тебе чорти вхопили, щоб на тебе чума напала, сатанинський виплодку! Що ти тут робиш?

Вигукуючи ці безладні слова, трясучи кулаками, він ступив до Олівера, але нараз ноги його підкосились, він упав на землю і з піною на губах забився в корчах.

Якусь мить Олівер вражено дивився на муки божевільного (а він вирішив, що чоловік цей — божевільний), а тоді кинувся до заїзду по допомогу. Тільки-но хворого перенесли до приміщення, хлопчик нарешті щодуху помчав додому, надолужуючи згаяний час. Біжучи, він зачудовано й не без страху міркував про дивну поведінку незнайомця.

А втім, Олівер думав про цю подію недовго: повернувшись додому, він перейнявся іншими турботами, які змусили його забути все, що стосувалося його власної особи.

Стан Рози Мейлі швидко погіршувався, і ввечері вона почала марити. Місцевий лікар не відходив від її ліжка. Оглянувши хвору, він одвів убік місіс Мейлі й сказав їй, що Розина хвороба вкрай небезпечна.

— Щиро кажучи, — додав він, — урятувати її може тільки чудо.

Скільки разів тієї ночі Олівер підводився з ліжка, навшпиньки скрадався до сходів і прислухався до кожного звуку з кімнати хворої! Скільки разів його кидало в дроз і холодний піт виступав на його чолі, коли, нажаханий раптовим тупотом чіїхось ніг, він вирішив, що сталося те, про що страшно навіть подумати! І чи ж можна порівняти всі попередні палкі його молитви з тими, які він звертав до неба тепер, ревно, нестямно благаючи зберегти життя милій добрій дівчині, що вже стояла на краю могили!

О, яка це мука, страшна, нестерпна мука — усвідомлювати своє безсилля, коли життя дорогої тобі людини висить на волоску! Невблаганна уява малює жахливі картини, що позбавляють тебе здатності мислити, шматують серце, забивають дух; ти не знаходиш собі місця, тебе опановує гарячкове бажання робити щось, будь-що, аби тільки полегшити біль, зменшити небезпеку, яка тобі не підвладна; і ти вже не просто зневажаєш, а ненавидиш себе за власну безпорадність! Немає муки страшнішої, й ніяке напруження волі, ніякі зусилля не можуть угамувати її в ці хвилини нестримного безпросвітнього розпачу. Настав ранок, але в будинку панувала гнітюча тиша. Всі розмовляли пошепки. Час від часу з-понад хвіртки завирали стурбовані обличчя, додому селянки та їхні діти поверталися у сльозах. Цілий той нескінченний день і ще довго по тому, як споночіло, Олівер тупцявся по садку, щохвилі здіймаючи очі до кімнати хворої й здригаючись, — бо, здавалося, за тим темним завішаним вікном причаїлася смерть.

Пізно ввечері приїхав доктор Лосберн.

— Як це тяжко, — мовив він, відвертаючись. — Така молода, така славна. Але надії майже немає.

Знову настав ранок. Сонце зійшло таке ясне, таке веселе, наче на землі не існувало ні горя, ні турбот. Усе довкола — кожний листочок, кожна квітка — вітало новий день, у розмаї кольорів, багатоголоссі звуків буяло радісне свято життя, і серед цієї краси і щастя швидко згасало чарівне юне створіння.

Олівер пробрався на старий цвинтар і, присівши на зелений горбочок, дав волю сльозам.

День видався такий тихий і погожий, залитий сонцем довколишній краєвид сяяв такою красою, пташки так весело співали у вітті, гайворон так вільно ширяв у небесній блакиті, все довкола повнилося таким переможним торжеством життя, що коли хлопчик звів догори свої зболілі очі, йому раптом спало на думку: ні, о такій норі не вмирають, і Роза не умре, не може вмерти, коли навіть ці найпростіші істоти живуть і радіють; могили час копати холодної, безрадісної зими, а не сонячного, запашного літа. Олівер уже ладен був навіть повірити, що саван призначений лише для тих, хто помер у старезному віці, і ніколи не огортає своїми страшними складками тіла молоді і прекрасні.

Аж раптом ці дитячі думки урвав удар церковного дзвона. Дзвін бамкнув ще і ще раз, сповіщаючи про похорон. Брама відчинилась, і на цвинтар увійшла погребальна процесія; до грудей бідно вдягнених людей були пришпилені білі розетки — отже, небіжчик помер молодим. Простоволосі, вони обступили могилу, і серед тих, що плакали, була мати — донедавна мати. А сонце світило так само ясно, і пташки співали собі, наче нічого й не сталося.

Повертаючись додому, Олівер згадував, як дбала про нього Роза, і душу його зігрівала надія, що все ж таки знову настануть щасливі часи; тоді вже він робитиме все, геть усе, щоб довести їй свою любов і

вдячність! Ні, він не мав підстав докоряти собі за черствість чи неухважність — його відданість дівчині була беззастережна; а проте в пам'яті зринали численні випадки, коли, як тепер йому здавалося, він міг би виявити більше старанності, більше запопадливості, — і кожен такий спогад краяв його серце гострим боєм. Не забуваймо, ніколи не забуваймо про чуйність у своїх стосунках з ближніми нашими, бо кожна смерть викликає в тих небагатьох, хто знав небіжчика, гріке усвідомлення власної недбалості, легковажності, забудькуватості — і невикористаних можливостей перепроситися за них. Немає гризоти, гіршої за запізнiлу, і уникнути її тортур можна лише в один спосіб — пам'ятаючи про це.

Олівер застав місіс Мейлі в маленькій вітальні. В нього похололо на серці: старенька доти не відходила від ліжка хворої, і він злякано подумав, яка причина примусила її покинути кімнату дівчини. Виявилося, що Роза поринула в глибокий сон, прокинувшись від якого, вона або одужає й повернеться до життя, або скаже їм останнє "прощай".

Не знати, скільки годин вони просиділи, прислухаючись, боячись бодай словом порушити тишу. Принесли обід, але вони до нього не доторкнулись; відсутнім, невидючим поглядом стежили вони за сонцем, яке опускалося дедалі нижче і врешті залило небо й землю тими соковитими барвами, що передують сутінкам. Нараз вони насторожилися, почувши чийсь кроки, і мимоволі кинулися до дверей. Увійшов містер Лосберн.

— Що з Розою? — вигукнула старенька. — Кажіть одразу. Я все стерплю, тільки не цю непевність! Кажіть же, бога ради!

— Заспокойтеся, — мовив лікар, підтримуючи її. — Прошу вас, моя люба, заспокойтеся.

— Пустіть мене, заради всього святого! Дівчинко моя! Вона вмерла! Вона вмирає!

— Ні! — палко скракиув лікар. — Присягаюся всеблагим і милостивим господом нашим — вона житиме на радість усім нам ще довгі літа!

Старенька вклякла навколішки і склала була руки, але сили, що так довго підтримували її, відлетіли до неба разом з першими словами вдячної молитви, і вона впала на руки свого друга.

Розділ XXXIV

подає деякі попередні відомості про одного молодого джентльмена, що вперше з'являється на сцені, й оповідає про нову Оліверову пригоду

Від надміру щастя Олівер був сам не свій. Несподівана звістка ошелешила його, він не міг ні плакати, ні говорити, ні спочивати. Він навіть не розумів як слід, що відбувається довкола, аж поки, наблукавшись до знемоги у вечірній тиші, не зайшовся плачем, який враз полегшив йому душу й прояснив думки, і тільки тоді він усвідомив посправжньому, яке щастя принесла з собою ця зміна, який нестерпний тягар звалився з його душі.

Вже смеркло, коли Олівер повертався додому з великим оберемком квітів, які він добирав з особливою любов'ю, щоб прикрасити кімнату хворої. Швидко простуючи дорогою, він раптом почув, що його наздоганяє на всьому скаку якийсь екіпаж, озирнувся й побачив карету. Коні мчали учвал, а дорога була така вузька, що йому довелось притиснутися до якихось воріт, щоб пропустити їх.

Коли карета проминула його, Олівер побачив у її вікні гладкого чоловіка в білому нічному ковпаку; обличчя видалося хлопчику знайомим, але розгледіти його за ту коротку мить він не встиг. Та за мить білий ковпак висунувся з вікна і громовий голос наказав кучерові спинитись, що той і зробив, осадивши розгарячених коней. Білий ковпак знову вистромився з вікна, і той самий голос окликнув Олівера:

— Агов! — крикнув голос. — Олівере, що чути? Як там міс Роза? Ну кажи ж!

— Це ви, Джайлзе? — вигукнув Олівер, підбігаючи до карети.

Джайлз струснув своїм нічним ковпаком і розтулив був рота, щоб відповісти, коли раптом його відштовхнув молодий джентльмен, який сидів у другому кутку карети.

— Як вона? — схвильовано крикнув він. — Відповідай одним словом: краще чи гірше?

— Краще, набагато краще! — квапливо відповів Олівер.

— Слава богу! — вигукнув джентльмен. — А ти певен цього?

— Цілком, сер! їй стало краще лише кілька годин тому, і містер Лосберн каже, що небезпека зовсім минула, Не кажучи більше ні слова, джентльмен відчинив дверцята, зіскочив на землю і, схопивши Олівера за руку, відвів убік.

— Це правда? Ти певен, що не помиляєшся, хлопчику мій? — спитав він тремтячим голосом. — Прошу, не обманюй мене, не буди марних надій!

— Я б нізащо не обманув, сер, — відповів Олівер. — Можете не сумніватись. Містер Лосберн сказав, що міс Роза житиме на радість нам ще довгі літа. Так і сказав — я сам чув.

Від згадки про ту щасливу хвилину на очах Олівера виступили сльози. Незнайомець відвернувся й кілька хвилин простояв мовчки. Оліверові здалося, що з грудей його вихоплюється ридання, але, добре розуміючи, що робиться в нього на душі, він вирішив не турбувати прибульця зайвими словами і вдав, ніби уважно роздивляється свій букет.

Тим часом містер Джайлз у своєму білому ковпаку сидів на приступці карети, спершись ліктями на коліна, і витирав очі синьою в білий горошок бавовняною хусткою. Видно було, що хвилювання його аж ніяк не вдаване: коли бідолаха обернувся на оклик молодого джентльмена, очі його були зовсім червоні.

— Знаєте, Джайлзе, — мовив той, — ви, мабуть, їдете далі самі, а я піду поволі пішки, щоб зібрати думки перед зустріччю з матір'ю. Скажете їй, що я незабаром прийду.

— Даруйте, містере Гаррі, — відповів Джайлз, востаннє обтираючи свою пом'яту фізіюномію, — але, коли ваша ласка, доручіть це фореєторові. Мені не можна показуватися покоївкам у такому вигляді, сер, бо вони раз і назавжди втратять до мене повагу.

— Що ж, хай буде по-вашому, — всміхнувся Гаррі Мейлі. — Нехай кучер їде з нашими речами вперед, а ви йдіть з нами. Тільки спершу перемініть свій нічний ковпак на щось пристойніше, а то люди вважатимуть нас за божевільних.

Спохопившись, містер Джайлз здер з голови й похапцем сунув до кишені свій недоладний головний убір і взяв з карети звичайного солідного капелюха. Потім карета поїхала вперед, а Джайлз, містер Мейлі й Олівер неквапно рушили пішки.

По дорозі Олівер раз у раз скидав зацікавлений погляд на гостя. То був молодик років двадцяти п'яти, середнього зросту, з гарним відкритим обличчям і приємними, невимушеними манерами. Незважаючи на різницю в роках, Гаррі був дуже схожий на місіс Мейлі, — якби він навіть не назвав її своєю матір'ю, Олівер, певно, й сам здогадався б, ким вона йому доводиться.

Місіс Мейлі нетерпляче виглядала свого сина з ґанку будиночка. Обнімаючись, обоє не приховували свого хвилювання.

— Мамо, чому ти не написала мені раніше? — прошепотів Гаррі.

— Я написала, — відповіла місіс Мейлі, — але вирішила не посилати листа, поки не почую, що скаже містер Лосберн.

— Але чи слід було зволікати, коли могло статися те, що мало не сталося? Якби Роза... ні, я не можу вимовити цього слова... якби її хвороба скінчилась інакше, ти б сама собі ніколи цього не простила! І мене зробила б нещасним на все життя.

— Якби сталось оте, Гаррі, — сказала місіс Мейлі, — твоє серце, боюся, однаково розбилося б назавжди, і один день туди чи сюди його б не врятував.

— Чи ж дивно було б, якби воно розбилось? — вигукнув молодий джентльмен. — А втім, "якби" тут — зайве слово. Ви це знаєте, мамо... Дуже добре знаєте...

— Так, я знаю, що Роза гідна найпалкішого, найчистішого кохання, яке тільки може існувати на землі. Я знаю, що її любов і відданість заслуговують не на просту взаємність, а на глибоке й невмируще почуття. Коли б я не знала цього, коли б до того ж не була певна, що найменша зміна в ставленні до неї того, кого вона любить, заподіє їй смертельну рану, мені б не так важко було виконати свій обов'язок, бо тоді б сумніви не краями моєї душі і я зробила б це з легким серцем.

— Ви жорстокі до мене, мамо, — мовив Гаррі. — Невже ви й досі вважаєте мене хлопчиком, який не знає, чого він хоче, й не може розібратись у власних почуттях?

— Я вважаю, мій любий сину, — відповіла місіс Мейлі, кладучи йому руку на плече, — що молодості властиві благородні поривання, високі почуття, які тривають, однак, недовго; і що, задоволені, такі почуття зникають так само швидко, як виникли. А головне, я вважаю, —

провадила вона, пильно дивлячись синові в очі, — що коли вразливий, запальний, честолюбний хлопець одружується з дівчиною, ім'я якої — не з її вини — заплямоване, то існує небезпека, що безсердечні, злі люди почнуть паплюжити і її і їхніх дітей, і що більших успіхів домагатиметься він у житті, то частіше будуть з нього глумитися. І тоді може настати день, коли, всупереч усій доброті й шляхетності своєї вдачі, він пошкодує, що так зав'язав собі життя, а вона, знаючи про це, жорстоко страждатиме.

— Мамо, — нетерпляче сказав Гаррі, — на таке здатен лише хам, недостойний називатися людиною і недостойний тієї дівчини.

— Це ти так думаєш тепер, Гаррі.

— І думатиму так завжди! — вигукнув він. — За ці два дні я натерпівся таких мук, що вже не можу більше мовчати про своє кохання, яке, — ви й самі це знаєте, — народилося не вчора і не знічев'я. Розі — моїй любій, славній Розі — я віддав своє серце, покохав її так щиро, як тільки може чоловік кохати жінку. До неї звернені всі мої думки, прагнення, надії, і, стаючи між нею й мною, ви позбавляєте мене найдорожчої мрії, розбиваєте моє щастя й моє життя. Мамо, поміркуйте про це, зрозумійте: йдеться про щастя вашого сина, а не про якусь примху чи дрібничку,

— Ох, Гаррі, — відповіла місіс Мейлі, — саме тому, що я добре розумію гарячі, вразливі серця, мені хочеться захистити їх від страждань. І годі, давай сьогодні не будемо більше про це: вже й так сказано забагато.

— В такому разі нехай останнє слово буде за Розою, — перебив її Гаррі. — Пообіцяйте, що ви не нав'язуватимете їй своїх категоричних поглядів, не ставитимете мені перепон.

— Обіцяю, — сказала місіс Мейлі. — Але я прошу тебе зважити...

— Я вже зважив усе! — нетерпляче вигукнув Гаррі. — Мамо, я зважував це не рік і не два, я зважую це, відколи навчився мислити по-дорослому. Мої почуття не змінились і не зміняться ніколи. Тож чому я маю придушувати їх, кому потрібне це безглузде зволікання? Ні! Перше ніж я поїду звідси, Роза мене вислухає.

— Гаразд, хай буде так, — мовила місіс Мейлі.

— Мамо, ви сказали це так, наче ви певні, що вона вислухає мене байдуже.

— Ні, не байдуже, — відповіла старенька. — Зовсім не байдуже.

— А як? — наполягав молодик. — Може, вона покохала когось іншого?

— Звичайно, ні, — відповіла мати. — Коли не помиляюсь, її серце належить тобі, і тільки тобі. Але я хочу сказати ось що, — повела вона далі, не даючи синові заговорити. — Перше ніж робити цей остаточний вибір, перше ніж цілком віддатися цій солодкій мрії, подумай, мій любий сину, про минуле Рози, поміркуй, якого рішення вона може дійти, знаючи про своє темне походження, зваж на те, що в ім'я любові до нас ця благородна, цілісна натура готова йти на будь-які, навіть найбільші, жертви.

— Що ви хочете цим сказати?

— Здогадайся сам, синку. А мені вже час іти до неї. Хай благословить тебе господь!

— Але ми ще побачимося сьогодні, мамо? — схвильовано спитав Гаррі.

— Пізніше, коли я зможу залишити Розу, — відповіла старенька.

— Ви скажете їй, що я приїхав?

— Ну, звісно, скажу.

— То скажіть і про те, як я потерпав, як місця собі не знаходив, і як я хочу її побачити. Обіцяєте, мамо?

— Так, обіцяю, — відповіла старенька і, ніжно потиснувши синові руку, поквапилася нагору.

Поки тривала ця поспішна розмова, містер Лосберн з Олівером стояли в протилежному кінці кімнати. Тепер лікар простяг руку Гаррі Мейлі, й вони приязно привітались. Потім у відповідь на численні запитання свого молодого друга лікар докладно розповів про стан хворої, намалювавши втішну, заспокійливу картину, що цілком підтверджувала Оліверові слова. Тим часом містер Джайлз, удаючи, ніби порається біля багажу, жадібно ловив кожне слово.

— Ну як, Джайлзе, — звернувся до нього лікар, скінчивши свій звіт, — підстрелили ще що-небудь цікаве?

— Ні, сер, — відповів містер Джайлз, червоніючи по самі вуха.

— І злодіїв не ловили, і грабіжників не викривали? — провадив лікар.

— Жодного, сер, — якомога поважніше відповів містер Джайлз.

— Гм, шкода, шкода, — мовив лікар. — У вас це так здорово виходить. Ну, а як поживає Брітлз?

— Що тому хлопчині зробиться, сер! — відповів Джайлз, знову прибираючи свого звичного поблажливого тону. — Він просив переказати вам своє шанування.

— Приємно чути, — мовив лікар. — Побачивши вас, містере Джайлз, я згадав, що напередодні свого несподіваного від'їзду сюди я виконав невеличке доручення вашої доброї господині, яке стосується безпосередньо вас. Підійдіть, будь ласка, на хвильку до мене.

Містер Джайлз із поважним виглядом, який не міг, однак, приховати певного здивування, підійшов до лікаря, і той прошепотів йому на вухо кілька фраз, після чого дворецький кілька разів низько вклонився і вийшов з вітальні ще величнішою ходою. Про що шепотів йому лікар, у вітальні так і не дізнались, але в кухні ця таємниця протрималась дуже недовго, бо містер Джайлз, відразу спустившись туди, зажадав кухоль елю й урочистим тоном, який так пасував йому, оголосив, що на відзнаку героїства, виявленого ним під час нападу грабіжників, господиня з ласки своєї поклала до місцевого банку на його ім'я двадцять п'ять фунтів стерлінгів. Почувши це, обидві служниці зняли до неба руки й очі і висловили побоювання, що тепер містер Джайлз уже зовсім запишається, на що містер Джайлз, поправивши манишку, відповів: "Ні в якому разі", — і навіть додав, що буде їм дуже вдячний, якщо вони вказуватимуть йому на бодай найменший вияв зневаги з його боку. Потім він виголосив ще кілька заяв, що так само засвідчували його скромність і викликали не менший захват і оплески в слухачів, відзначаючись тією оригінальністю і влучністю, які звичайно властиві висловлюванням усіх великих людей.

Нагорі вечір також провели весело; лікар був у чудовому настрої, і Гаррі Мейлі, дарма що стомлений і занепокоєний, не зміг устояти перед заразливим сміхом добряги лікаря, що так і сипав жартами, смішними спогадами із своєї практики й анекдотами; Оліверові здавалося, що він зроду не чув нічого кумеднішого, і він реготав до сліз на превелику втіху лікаря, який щиро сміявся з власних жартів, а Гаррі Мейлі, дивлячись на нього, і собі сміявся майже так само невимушено. Отож, як на такі обставини, маленьке товариство провело вечір дуже приємно, засиділося допізна і з легким серцем розійшлося на спочин, якого всі троє конче потребували після турбот, що їх зазнали за останні дні.

Олівер прокинувся в бадьорому настрої і взявся до своїх ранкових обов'язків з подвоєною енергією й приємністю. Він знову порозвішував надворі на їхні звичайні місця клітки з пташками, знову назбирав найзапахніших польових квітів, щоб потішити Розу їхнім ароматом і красою. Якщо доти протягом багатьох днів згорьованому хлопчикові здавалося, що все довкола, всі найдовершеніші витвори природи оповиті серпанком смутку, то тепер це почуття наче рукою зняло. Роса ще яскравіше виблискувала на зелених листочках, шелестіння вітру між ними звучало ще ніжнішою музикою, саме небо здавалося синішим і яснішим. Ось як наш власний настрій здатен змінювати довколишній світ! Люди, які, дивлячись на природу й на собі подібних, скаржаться, що все на світі темне й похмуре, мають рацію; але та безрадісна картина відтворює лише морок, що застилає їм очі й панує в їхніх серцях. Справжні барви природи дуже ніжні, і розгледіти їх може лише ясний, незатуманений зір.

Слід зазначити — і Олівер відразу помітив це, — що вранці в поле він тепер виходив не сам: побачивши його з ношею того найпершого ранку, Гаррі Мейлі раптом перейнявся такою любов'ю до квітів і виявив такий смак у мистецтві складання букетів, що незабаром перевершив свого малого приятеля. Та хоч Олівер поступався перед ним щодо цього, у нього була інша перевага: він знав, де ростуть найкращі квіти. Тож тепер вони щоранку вирушали на пошуки і разом поверталися з букетами небаченої краси. Розине вікно було тепер весь час відчинене — дівчина з насолодою вдихала запахне літнє повітря, що цілющою свіжістю своєю відновлювало їй здоров'я, — і на підвіконні завжди стояв у вазі з водою один особливо гарненький букетик. Згодом Оліверові впало в око, що квіти в ньому зів'яли, але Роза їх не викидає, а тільки доповнює щоранку свіжими, щойно принесеними. Не випало з Оліверової уваги й те, що лікар, виходячи на ранкову прогулянку, завжди скидав погляд на це вікно й вельми промовисто кивав головою. Заповнені такими спостереженнями дні непомітно спливали, і Роза швидко одужувала.

Оліверові ніколи було нудьгувати — дарма що дівчина ще не виходила із своєї кімнати й вечірніх променадів не було, за винятком хіба

кількох коротеньких прогулянок з місис Мейлі. Хлопець з новим завзяттям поринув у-науку, дивуючи своїми швидкими успіхами і сивого вчителя, і себе самого.

Саме тоді й сталась одна несподівана подія, що неабияк налякала його і стривожила.

Кімнатка, у якій він готував уроки, містилась на першому поверсі, в тильній частині будинку. Це була звичайна кімнатка сільського будинку, напоєна чудовими пахощами жасмину й жимолості, що зазирали знадвору у гратчасте вікно. З вікна видно було садок і хвіртку, за якою починалася левада, а за нею тяглися зелені луки й ліси. З цього боку інших осель не було, і ніщо не затуляло широкого краєвиду.

Одного чудового вечора, коли на землю лягли перші призахідні тіні, Олівер сидів біля вікна над книжками. Він сидів над ними вже довгенько, а що цілий день стояла виснажлива спека і він до того ще й набігався, — автори тих книжок, сподіваюсь, не вбачать у цьому образи, коли я скажу, що Олівер почав куняти і врешті заснув.

Часом нас змагає дивний сон: сковуючи тіло, він не звільняє свідомості нашої від обов'язку сприймати все, що відбувається довкола, не дозволяє їй відриватися від дійсності й блукати в емпіреях. Так, це сон, якщо називати цим словом стан непереборного заціпеніння, протрації, цілковитої неспроможності контролювати свої думки і рухи; а проте він не заважає нам усвідомлювати все, що робиться довкола, і коли в цей час нам сниться щось, то слова, мовлені десь поблизу, і всі звуки навколишнього життя з дивовижною легкістю проникають у наші сновиддя, врешті сплітаючись із ними так, що потім уже майже неможливо відокремити фантазію від дійсності. Але це ще не найдивовижніше явище, властиве такому станові. Незаперечно доведено, що хоч у цей час ми нічого не бачимо й не відчуваємо, на наші думки й на образи, що снуються в нашій сонній уяві, може впливати і впливає насправді навіть мовчазна присутність якогось стороннього

предмета, якого, може, й не було поряд, коли ми заплющували очі, й про близькість якого ми й не підозрювали перед сном.

Олівер був цілком свідомий того, що сидить у своїй кімнатці, що на столі перед ним лежать книжки й що запашний вітерець шелестить у гіллі кущів за вікном. А проте він спав. Та зненацька щось змінилося в його оточенні; повітря стало задушним і затхлим, і він з жахом подумав, що знов опинився у Фейгіновім лігві. Тепер він бачив бридкого дідугана: той сидів у звичному своєму кутку, показував на хлопця пальцем і щось шепотів чоловікові, який сидів поряд з ним, відвернувши обличчя.

— Ша, дорогесенький мій! — шепотів старий. — Ну, звісно, це він. Ходімо звідси.

— Він! — начебто відповів незнайомий. — Хіба ж я міг помилитись? Та якби стонадцять чортів прибрали його подобу і він сам був між ними, я б шостим чуттям упізнав його серед інших! Якби би закопали його у найглибшу яму і провели мене над тим місцем, я б упізнав, де він лежить, упізнав без могили й надгробка!

Чоловік проказав це з такою лютою ненавистю, що Олівер зі страху прокинувся й скочив на ноги.

Боже праведний, що це? Чому серце його мало не зупинилось, чому він занімів, скам'янів? Там... там... за вікном... так близько, що він міг би доторкнутись до нього, якби не відсахнувся, стояв, уп'явшись у нього очима, Фейгін. А поряд, пополотнілий від люті чи жаху, а може, і від того і від того, стояв той самий чоловік, з яким Олівер зіткнувся біля заїзду.

Це тривало одну мить, коротку і страшну, мов спалах блискавки. А потім обидва зникли. Але вони впізнали його, а він — їх, і обличчя їхні закарбувались у його пам'яті так, наче вони були вирізьблені з каменю й маячили в нього перед очима, відколи він народився. Якусь хвилю він

стояв мов укопаний, а тоді вискочив з вікна в садок і почав голосно кликати на поміч.

Розділ XXXV

оповідає про незадовільне завершення Оліверової пригоди, а також про досить важливу розмову між Гаррі Мейлі й Розою

Вискочивши на крик, мешканці будинку застали Олівера в садку. Блідий, приголомшений, він показував на луки за будинком і белькотів: "Єврей! Єврей!"

Містер Джайлз ніяк не міг збагнути, що це має означати, але Гаррі Мейлі, який відзначався більшою кмітливістю і вже знав від своєї матері Оліверову історію, відразу все зрозумів.

— Куди він побіг? — спитав Гаррі, хапаючи важкого дрючка, що навернувся йому на очі.

— Туди, — показав Олівер. — Вони враз кудись зникли.

— Виходить, вони в канаві! — вигукнув Гаррі. — За мною! І не відставайте.

Він переплигнув через живопліт і помчав так швидко, що не відстати від нього було просто неможливо.

Джайлз усе ж намагався не відстати, Олівер біг за Джайлзом, а за хвилину-дві містер Лосберн, який саме повернувся з прогулянки, теж перевалився через живопліт, скочив з несподіваною як на нього проворністю на ноги й досить-таки прудко погнався слідом, голосним криком вимагаючи, щоб йому пояснили, що сталося.

Так вони мчали без упину, не зводячи духу, аж поки Гаррі, добігши до канави в тому місці, куди показував Олівер, заходився ретельно обшукувати її та прилеглі кущі. Це дало можливість іншим наздогнати його, і Олівер пояснив нарешті містерові Лосберну, яка подія спричинилась до цієї шаленої гонитви.

Але всі пошуки виявилися марними. Не було жодного свіжого сліду. Вони стояли тепер на невеликому пагорбку, з якого на три-чотири милі проглядались усі довколишні поля. Ліворуч, в улоговині, лежало село, але щоб дістатися до нього шляхом, який показав Олівер, утікачам довелося б дати доброго гака відкритим полем, і вони не встигли б так швидко зникнути з очей. Праворуч, за лукою, починався густий ліс, але й до лісу вони б за такий короткий час не добігли.

— Певно, тобі приснилось, Олівере, — сказав Гаррі Мейлі.

— О ні, сер! — відповів Олівер, здригаючись на саму згадку про вираз обличчя старого негідника. — Я бачив його зблизька. Я бачив їх обох, ну, так само, як оце бачу вас.

— А хто був той другий? — спитали разом Гаррі й містер Лосберн.

— Отой чоловік, про якого я вам розповідав, — той, що накинувся на мене біля заїзду, — відповів Олівер. — Ми подивились один одному просто в очі, і я можу заприсягтися — це був він.

— І ти певен, що вони побігли в цей бік? — спитав Гаррі.

— Певен! Так само, як певен, що бачив їх за вікном, — відказав Олівер. І додав, показуючи на живопліт, що відділяв садок від поля — Той високий перескочив отам, а Фейгін відбіг кілька кроків праворуч і шмигнув в оцю дірку.

Слухаючи Олівера, обидва джентльмени пильно стежили за виразом його обличчя. Тепер вони презирнулись, мовби кажучи один одному — ні, він не бреше. А проте ніде довкола не видно було слідів поспішної втечі. Висока трава була потолочена лише там, де пробігли вони самі. І жодного відбитку черевика у вогкій землі на дні й по краях канави, жодної ознаки того, що за останні кілька годин тут ступала нога людини.

— Дивно, — мовив Гаррі.

— Дивно? — озвався лікар. — Та самі Бледерз і Даф тут розвели б руками.

Хоч шукати далі явно не було сенсу, вони не здавались, аж поки не смеркло, і тільки тоді, нарікаючи на темряву, повернулися додому. Джайлза вирядили обійти всі шинки сусіднього села — подивитися, чи немає там незнайомців, що зовнішністю й одягом відповідали б прикметам, які запам'ятав Олівер. Зовнішність єврея, в усякому разі, не могла не привернути уваги людей, якщо він заходив туди випити чи блукав вулицями. Але жодних відомостей, що могли б розкрити таємницю чи принаймні що-небудь пояснити, Джайлз не здобув і повернувся додому ні з чим.

Наступного дня вони знову шукали слідів у полі й розпитували людей, але так само безрезультатно. На третій день містер Мейлі з Олівером поїхали до сусіднього містечка, сподіваючись там почути що-небудь про нежданих гостей, але це нічого не дало. Минуло ще кілька днів, і про таємничу подію почали забувати, як завжди, коли цікавість людська, не маючи більше поживи, згасає сама собою.

Тим часом Роза швидко одужувала. Вона вже виходила із своєї кімнати, гуляла потроху в садку і, спілкуючись із своїми рідними й близькими, звеселяла їхні серця.

Та хоч ця радісна зміна благотворно подіяла на всіх мешканців будиночка і в стінах його знову залунали жваві голоси й веселий сміх, часом у поведінці декого з них — навіть самої Рози — з'являлася певна стриманість, і Олівер, звісно, не міг не помітити цього. Місіс Мейлі з сином часто й надовго усамітнювались, а на Розиному обличчі не раз видно було сліди сліз. Після того як містер Лосберн оголосив дату свого від'їзду до Чертсі, всі ці ознаки напруження стали помітнішими: тепер уже ясно було, що якась обставина позбавляє душевного спокою і дівчину, і, можливо, ще когось.

Врешті одного ранку, коли Роза сиділа сама в їдальні, туди ввійшов Гаррі Мейлі і, повагавшись, попросив її приділити трохи часу для розмови з ним.

— Я заберу у вас мало часу... зовсім мало, Розо, — сказав він, підсовуючи до неї свого стільця. — Ви вже здогадалися, про що я хочу говорити: найпотаємніші, найзаповітніші мрії мої відомі вам, хоч ви й не чули їх з моїх уст.

Роза була дуже бліда, але, можливо, це пояснювалось її недавньою хворобою. Вона тільки кивнула головою і, чекаючи, що він скаже далі, схилилася до вази з квітами.

— Я... я мав би давно вже виїхати звідси, — мовив Гаррі.

— І вам слід було б виїхати, — відповіла Роза. — Даруйте, що кажу це, але краще було б, якби ви виїхали раніше.

— Мене гнав сюди нестерпний, найтяжчий у світі страх, — сказав молодик. — Страх, що я втрачу найдорожчу мені людину, ту, до якої звернені всі мої бажання й надії. Ви вмирили, душа ваша витала між землею і небом. А ми ж знаємо: коли хвороба уражає юні, прекрасні, добрі створіння, чисті душі їхні несвідомо пориваються до осяйної своєї

оселі вічного спокою; ми знаємо — на все воля господня! — що найкращі, найпрекрасніші з-поміж нас надто часто в'януть, тільки-но розцвівши.

Від цих слів очі доброї дівчини наповнилися сльозами; ось одна сльозина впала на квітку й заблищала в ній, зробивши її ще гарнішою, — неначе засвідчивши єдність юного дівочого серця з усіма найпрекраснішими витворами природи.

— Душа істоти прекрасної і чистої, як ангел божий, тріпотіла між життям і смертю, — палко провадив Гаррі. — І хто міг сподіватися, що, вже побачивши той далекий світ, що був їй рідним, жаданим, вона схоче повернутися до падолу земного, з усіма його турботами й стражданнями! Розо, Розо, знати, що ви танете, мов легка тінь під променем з небес, не мати надії, що вас збережено буде для тих, хто ще скніє на цім світі, — бо чи заслужили ми на це? — усвідомлювати, що місце ваше там, в осяйній височині, куди доточно відлетіло так багато найкращих, найневинніших з-поміж нас, а проте молитись усупереч цим утішним думкам, щоб небо не забиало вас, зглянулося над тими, хто вас любить, — це були страшні, нестерпні тортури! Вони краяли мені душу вдень і вночі, здіймаючи в ній бурхливий потік страшних видінь, розпачливих думок, себелюбних жалів, — бо ви ж могли вмерти, не довідавшись, як безмежно я вас кохаю! Дивно, як потік той не поглинув мій розум. Ви одужали. Крапля по краплі щоденно, навіть щогодинно, здоров'я поверталось до вас, і краплі ці поволі наповнювали тоненький, слабкий струмінь життя, що ледь пульсував у вас, прискорювали й посилювали його. Я стежив, як ви поверталися від смерті до життя, і сльози радості й кохання сліпили мені очі. Не кажіть же мені, що ви воліли б позбавити мене цих почуттів. Вони збагатили мене любов'ю до всього людства.

— Я хотіла сказати зовсім не те, — мовила дівчина, заливаючись сльозами. — Я просто вважаю, що вам слід поїхати звідси, бо на вас чекають важливі й благородні справи в ім'я достойної вас мети.

— У світі немає мети достойнішої, ніж боротьба за серце такої дівчини, як ви, — відповів молодик, беручи її за руку. — Розо, люба,

кохана Розо! Багато-багато років я кохаю вас, сподіваючись здобути славу й потім гордо повернутися додому й сказати вам, що слава потрібна була мені лише для того, щоб розділити її з вами. У мріях я уявляв собі, як у ту щасливу хвилину нагадаю вам про свої давні, ще дитячі, безмовні вияви кохання, а потім попрошу вашої руки, сказавши, що надійшов час виконати ту мовчазну угоду. Ця хвилина не настала, та хоч мені не пощастило прославитися й здійснити свої честолюбні юнацькі мрії, я вручаю вам своє серце — воно ваше віддавна — і чекаю відповіді, яка або ошчасливить його, або розіб'є.

— Ви завжди були добрі й великодушні, — сказала Роза, намагаючись стримати хвилювання. — І якщо ви не вважаєте мене бездушною чи невдячною, то вислухайте мою відповідь.

— Ви скажете, що я можу спробувати стати гідним вас, правда, кохана моя?

— Ні, — відповіла Роза. — Я скажу, що ви повинні спробувати забути мене. Не як давню й віддану подругу, бо це мене глибоко вразило б, а як предмет вашого кохання. Подивіться довкола! Подумайте, скільки в світі є дівчат, взаємністю яких ви могли б пишатись! Звіряйте мені свої почуття до іншої, коли хочете, і я буду вам щирим, люблячим, вірним товаришем.

Запала мовчанка. Роза затулила обличчя однією рукою й дала волю сльозам. Її другу руку Гаррі все ще тримав у своїй.

— Але чому, Розо? — тихо спитав він нарешті. — Чому ви вирішили так?

— Що ж, ви маєте право вимагати пояснення, — відповіла дівчина. — Зрештою, хоч би що ви казали, я свого рішення не зміню. Я вважаю це своїм обов'язком. Як перед іншими, так і перед собою.

— Перед собою?

— Так, Гаррі, і перед собою. Я, бідна безприданниця із заплямованим ім'ям, не можу давати вашим друзям приводу підозрювати, що я обернула собі на користь ваше перше кохання, почепившись вам на шию й звівши нанівець усі ваші плани й надії. Мій обов'язок перед вами й рідними вашими — не дозволити вам зробити в пориві великодушності хибний крок, який раз і назавжди позбавить вас можливості домогтись успіху в житті.

— Якщо ваші почуття збігаються з усвідомленням обов'язку... — почав Гаррі.

— Ні, вони не збігаються, — квапливо відповіла Роза й густо почервоніла.

— То ви кохаєте мене? — вигукнув Гаррі. — Скажіть хоч це, Розо, люба. Скажіть тільки це, і моє розчарування не буде таким гірким.

— Якби я могла сказати це не на шкоду тому, кого кохаю, — мовила Роза, — я б...

— Ви дали б мені зовсім іншу відповідь! — підказав Гаррі. — Розо, не приховуйте від мене хоча б цього!

— Так! — відповіла Роза і зразу ж додала, вивільняючи свою руку: — Але годі! Навіщо нам продовжувати цю болісну розмову? Нестерпно болісну для мене, хоч, я знаю, завдяки їй я буду щаслива до кінця своїх днів. Бо це таке щастя — усвідомлювати, що колись у вашому серці було місце для мене і тільки для мене. Кожен ваш успіх у житті додаватиме мені сили, витримки й бадьорості. Прощайте, Гаррі! Ми більше ніколи не зустрічатимемось так, як сьогодні, бо ніколи між нами не буде тих стосунків, які могли б виникнути внаслідок цієї розмови. Та хоч би там як, ми можемо на все життя залишитися добрими, щирими друзями. І нехай усі радощі, які тільки може вимолити у світоча мудрості й любові віддане, палке серце, випадуть на вашу долю!

— Ще одне слово, Розо, — мовив Гаррі. — Я хочу почути від вас, із ваших уст, причину вашої відмови.

— На вас чекає блискуче майбутнє, — твердо відповіла Роза. — В громадському житті вам доступні найвищі висоти, яких може досягти людина з блискучими здібностями і впливовими родинними зв'язками. Але ці впливові родичі горді, а я не хочу зближуватися з людьми, що можуть зневажливим словом образити пам'ять матері, яка дала мені життя, і не хочу псувати кар'єру синові жінки, яка стала мені за матір. Коротко кажучи, — завершила дівчина, відвертаючись, бо твердість знову покинула її, — хоч і не з моєї вини, ім'я моє заплямоване. І я не хочу, щоб цю ганьбу поділяв зі мною ще хтось, я нестиму свій хрест сама.

— Ще одне слово, Розо, кохана, ще одне лиш слово! — вигукнув Гаррі, падаючи перед нею. — Якби... якби доля була, як то кажуть, менш прихильна до мене, якби мені судилося тихе, непримітне життя, якби я був бідний, хворий, безпорадний — чи відмовили б ви мені тоді? Чи відцуралися ви мене тому, що майбутнє обіцяє мені багатство й славу?

— Не вимагайте від мене відповіді на це запитання, Гаррі, бо воно штучне, надумане. І з вашого боку нечесно й навіть жорстоко ставити його.

— Якщо ваша відповідь буде такою, яку я майже сподіваюсь почути, — відказав Гаррі, — то знайте, що вона осяє променем щастя мій самотній шлях, стане мені за провідну зорю! Я прошу так мало — всього лише кілька коротких слів, але вони дадуть мені так багато! Тож не пошкодуйте їх для людини, яка любить вас над усе в світі! О Розо, в ім'я мого палкого, вірного кохання, із співчуття до страждань моїх — і тих, що їх я зазнав, і тих, на які ви мене прирікаєте, — дайте мені відповідь на це запитання!

— Гаразд, я відповім вам. Якби ваша доля склалася інакше, якби ваше становище в суспільстві було не набагато вищим за моє, якби я

могла бути вам помічницею й опорою в скромному, тихому, спокійному житті, а не тягарем і завадою в честолюбному, знатному товаристві, — я б не стала піддавати вас і себе цьому тяжкому випробуванню. Я й тепер маю всі підстави бути дуже, дуже щасливою; але тоді, Гаррі, — признаюсь, я була б іще щасливіша.

Спогади про давні дівочі надії роєм наринували на Розу, і, як у всіх нас, думки про те, що могло бути, але не сталося, викликали в неї сльози. Та разом із сльозами прийшло полегшення.

— Даруйте, ця слабкість сильніша за мене, але вона тільки зміцнює мою рішучість, — мовила дівчина, простягаючи йому руку. — А тепер я справді мушу йти.

— Пообіцяйте мені лише одне, — сказав Гаррі. — Ще раз, один єдиний раз — скажімо, через рік чи, може, й раніше, — ви дозволите мені повернутися до цієї розмови, і тоді вже востаннє.

— Але не для того, щоб умовляти мене змінити моє рішення, — сумно всміхнулася Роза. — Бо це буде марна річ.

— Ні, — відповів Гаррі, — я лише попрошу вас повторити сказане сьогодні — якщо ви схочете повторити. Я складу до ваших ніг усі відзнаки й багатства, які мені пощастить здобути на той час. І якщо ви все ж таки стоятимете на своєму, я ні словом, ні ділом не спробую вплинути на ваше рішення.

— Що ж, гаразд, — сказала Роза. — Це тільки завдасть нового болю, але на той час, може, я навчуся легше його терпіти.

Вона знову простягла руку. Але Гаррі схопив дівчину в щібийжи, поцілував її чоло й кинувся геть з кімнати.

дуже короткий і на перший погляд не такий уже важливий, але прочитати його треба — і як продовження попереднього, і як ключ до одного в наступних

— Отже, ви вирішили виїхати сьогодні разом зі мною? — спитав лікар, коли Гаррі Мейлі приєднався до нього й Олівера за сніданком. — Схоже, у вас що не година, то нове рішення.

— Нічого, незабаром ви зміните свою думку про мене, — відказав Гаррі, невідомо чому червоніючи.

— Сподіваюсь, на те будуть вагомі підстави, — сказав містер Лосберн. — Хоч, щиро кажучи, мені щось не віриться. Ще вчора вранці ви раптом заявили, що залишитеся тут і, як належить зразковому синові, проводите матір до морського курорту. Опівдні ви виявляєте намір зробити мені честь і супроводити мене аж до самого Лондона. А ввечері починаєте вкрай таємничо вмовляти мене виїхати ще до того, як жінки прокинуться, внаслідок чого нашому юному Оліверові доводиться марнувати ранок за цим столом замість того, щоб нишпорити по луках у пошуках всіляких ботанічних чудес... Це ж так прикро, правда, Олівере?

— Ще більше прикро мені було б, сер, якби ви з містером Мейлі поїхали, не попрощавшись зі мною, — відповів Олівер.

— Добре сказано, хлопче, — мовив лікар. — Як повернешся до Чертсі, чекаю тебе в гості. Але без жартів, Гаррі, чому раптом такий поспіх? Ви одержали якусь звістку від отих своїх можновладців?

— Від своїх можновладців, — відповів Гаррі, — тобто, коли я вас правильно зрозумів, передусім від свого шановного дядечка, — я не мав ніяких звісток, відколи приїхав сюди, і гадаю, о цій порі року навряд чи може виникнути потреба в моїй присутності серед них.

— Тоді, виходить, ви просто дивак, — зауважив лікар. — А втім, вибори не за горами, ті можновладці, звісно, подбають, щоб після різдва ви вже сиділи в парламенті, а раптові вагання й мінливість — якості, такі потрібні для майбутнього політичного діяча! Так, цим, очевидно, все й пояснюється. Добра підготовка нікому не завадить — вона потрібна в боротьбі і за місце в парламенті, і за кубок, і за приз на перегонах.

З вигляду Гаррі Мейлі видно було, що на язиці в нього крутиться фраза, яка б добряче шпигнула лікаря, але він сказав лише: "Час покаже" — і перевів мову на інше. Незабаром до ґанку під'їхала поштова карета, Джайлз зайшов по речі, й добряга лікар вибіг слідом за ним — доглянути, щоб їх було повантажено як слід.

— Олівере, я хочу сказати тобі дещо, — стиха мовив Гаррі Мейлі й поманив його до вікна.

Олівер підійшов, дивуючись з вигляду містера Мейлі — сумного й водночас якогось збуджено піднесеного.

— Ти вже навчився добре писати? — спитав Гаррі, кладучи руку йому на плече.

— Та начебто, сер, — відповів Олівер.

— Я їду, можливо, надовго. І хочу, щоб ти мені писав — ну, скажімо, раз на два тижні, кожного другого понеділка, на головний поштамт у Лондоні. Обіцяєш?

— Авжеж, сер! З охотою! — захоплено вигукнув Олівер.

— Я хочу знати, що... що поробляють моя мати й міс Мейлі, — пояснив Гаррі. — А ще пиши мені про те, як ви гуляєте, про що розмовляєте й чи вона... тобто я хотів сказати, чи вони здорові й щасливі. Зрозумів?

— Ну, звісно, зрозумів, сер! — відповів Олівер.

— Тільки їм ти краще нічого не кажи, — квапливо додав Гаррі. — Бо мати ще, чого доброго, надумав писати мені частіше, а нащо їй зайвий клопіт. Нехай це буде нашою з тобою таємницею. І дивися ж, пиши мені про все-все! Я покладаюся на тебе!

Олівер, якого таке важливе й почесне доручення відразу піднесло у власних очах, урочисто пообіцяв зберігати таємницю й надсилати найдокладніші повідомлення. Прощаючись з хлопчиком, містер Мейлі пообіцяв завжди бути його другом і заступником.

Лікар уже сидів у кареті, а Джайлз, якого вирішили залишити при жінках, притримував рукою відчинені дверцята екіпажа. Служниці теж вийшли в садок проводити гостей. Гаррі кинув швидкий погляд на ґратчасте вікно і вскочив до карети.

— Поганяй! — гукнув він. — Жени чвалом що є духу! Сьогодні моя душа прагне стрімкого лету.

— Гей, ви! — квапливо опустивши переднє віконце, крикнув лікар фореєторові. — Моя душа не прагне стрімкого лету. Чуєте?

Зацокотіли копита, задеренчали шибки, карета з гуркотом від'їхала, і ще довго по тому, як шум той завмер у далині, видно було, як вона мчить звивистим шляхом, здіймаючи хмару куряви, то зникаючи з очей за будинками та поворотами, то знову з'являючись у полі зору. Коли ж розтанула й сама хмарка куряви, слуги й Олівер повернулися до будиночка.

Але одна з тих, що спостерігали від'їзд, ще довго не зводила очей з того місця, де зникла карета: за білою фіранкою, яка сховала її від Гаррі, коли він глянув на віконце, сиділа Роза.

— Здається, він веселий і щасливий, — мовила вона нарешті. — А я боялася за нього. Що ж, я помилилась — і тим краще, я дуже рада..

Сльози течуть і з радості, і з горя, але ті сльози, що струменіли по Розиних щоках, коли вона сиділа біля вікна, задумливо дивлячись на далекий обрій, свідчили, здавалося, не так про радість, як про горе.

Розділ XXXVII

в якому читач помітить суперечності, досить характерні для подружнього життя

Містер Бамбл сидів у вітальні робітного дому, втупившись важким поглядом у непривітний камін, за ґратками якого цієї літньої пори не танцювало веселе полум'я; холодні й блискучі, вони відбивали тільки розсіяне, бліде проміння сонця. Час від часу він зводив похмурі очі до паперової мухоловки під стелею, і щоразу, коли в її барвистій сітці починала битися легковажна комаха, містер Бамбл голосно зітхав і на його обличчя набігала ще темніша тінь. Містер Бамбл перебував у глибокій задумі, і, можливо, ці приречені комахи нагадували йому якусь прикру подію його власного життя.

Але не тільки пригнічений вигляд містера Бамбла міг збудити жалість у серці стороннього спостерігача. Чимало інших зовнішніх ознак свідчило про неабиякі зміни в його житті. Куди поділися обшитий галуном сюртук і трикутний капелюх? Хоч нижня половина його тіла була і тепер убрана у формені бриджі, але то були не ті бриджі. Хоч на ньому був сюртук з широкими фалдами, тільки фалдами цими він скидався на той колишній сюртук, а більше нічим. Що ж до славетного трикутного капелюха, то він поступився місцем звичайнісінькому круглomu. Містер Бамбл більше не був парафіяльним бідлом. Є посади, які, на додачу до істотніших вигід, з ними пов'язаних, набувають особливої солідності й ваги завдяки сюртукам та жилетам, що ці посади позначають.

Фельдмаршал має свій мундир, єпископ — шовкову сутану, адвокат — шовкову мантию, парафіяльний бідл — трикутного капелюха. Відберіть у єпископа його сутану або в парафіяльного бідла його капелюх та галуни — що від них лишиться? Людина. Тільки людина, й нічого більше. Гідність і навіть святість часом залежать від сюртука й жилета куди більше, ніж ми собі уявляємо.

Одружившись з місіс Корні, містер Бамбл став наглядачем робітного дому. А кермо влади перейшло до іншого бідла, і так само перейшли до нього трикутний капелюх, сюртук, обшитий галуном, і ціпок.

— Завтра буде два місяці, як це сталося, — зітхнувши, мовив містер Бамбл. — Тільки два місяці, а здається — ціла вічність!

Можна було б подумати, що за короткі вісім тижнів містер Бамбл зазнав безмір щастя, якого вистачило б на ціле життя, — якби не оте зітхання. В зітханні тому було щось вельми багатозначне.

— Я продався, — вголос розмірковував далі містер Бамбл. — Продався за шість чайних ложечок, щипці для цукру, молочник та ще за старі шафи й стільці і двадцять фунтів готівкою. Отака-то мені ціна. І як я міг так продешевити, так ганебно продешевити!

— Він продешевив! — заверещав над самим його вухом пронизливий голос. — Та за тебе скільки не дай, все одно переплатиш! Як я прогадала! Тільки сам господь бог знає, як я прогадала!

Містер Бамбл обернувся й побачив обличчя своєї чарівної дружини, яка з нарікань його спромоглася підслухати лише кілька останніх слів і наскіпалася на нього скоріше навздогад, про всяк випадок.

— Місіс Бамбл, моя пані! — спробував суворо усовістити її містер Бамбл.

— Ну, кажи, кажи! — вигукнула вона.

— Прошу вас, подивіться мені в очі, — мовив містер Бамбл, грізно дивлячись на неї. ("Якщо вона витримає такий погляд, — подумав він, — то її вже нічим не залякаєш. На богадільців мій погляд діє безвідмовно. Якщо він не подіє на неї — владі моїй кінець").

Хтозна, може, для того, щоб приборкати захарчованого, безвільного злидаря, і справді досить тільки вирячити на нього очі; а може, колишня місіс Корні була взагалі невразлива для орлиних поглядів. Так чи так, лютий вираз обличчя містера Бамбла зовсім не злякав наглядачку; навпаки, вона сприйняла його явно зневажливо й навіть дозволила собі засміятися, причому цілком непомітно. Від цього вкрай несподіваного сміху лютість на обличчі містера Бамбла поступилася місцем виразові недовіри, потім здивування і врешті — вже знайомої нам похмурої задуми, з якої його знову вивів голос його дружини.

— І довго ти збираєшся сидіти й хропіти на тому стільці? — поцікавилася місіс Бамбл.

— Я збираюся сидіти на цьому стільці стільки, скільки мені заманеться, моя пані, — відказав містер Бамбл. — І хоч я поки що не хропів, я хропітиму, позіхатиму, чхатиму, сміятимусь чи плакатиму, скільки душі моїй буде завгодно. Це моє право.

— Його право! — з безмежним презирством повторила місіс Бамбл.

— Атож, право, любонько, — сказав містер Бамбл. — Право чоловіка — командувати.

— А в чому ж, скажи мені на ласку божу, полягає право жінки? — вигукнула колишня половина покійного містера Корні.

— Коритися, моя пані! — гримнув містер Бамбл. — Ваш нещасний покійний чоловік мав би втовкмати вам це, і тоді, може, він і досі жив би на цім світі. Бідолаха! Як я шкодую, що його вже нема!

Місіс Бамбл зразу зметикувала, що в боротьбі за владу настала вирішальна мить і що наступний удар має бути несхибним і остаточним. Почувши згадку про того, хто так передчасно переселився в інший світ, вона, вереснувши, обізвала містера Бамбла жорстокою тварюкою, впала в крісло й залилася потоком сліз.

Але сльози не могли розм'якшити серце містера Бамбла, бо воно було в нього водонепроникне. Так само як дощ тільки поліпшує вигляд касторових капелюхів, потоки чужих сліз лише зміцнювали й гартували його нерви, тішили й приємно збуджували, бо, будучи ознакою чужої слабості, засвідчували його власну силу. Тим-то, з великим задоволенням дивлячись на свою благовірну, він ще й заохотив її, попросив не шкодувати сліз, бо, мовляв, медицина вважає, що плакати корисно для здоров'я.

— Сльози очищають легені, вмивають обличчя, зміцнюють зір і тамують злий норів, — сказав містер Бамбл. — Тож плачте собі на здоров'я!

Висловивши цю добру пораду, містер Бамбл зняв з вішалки свого капелюха, надів його трохи набакир, як заведено в чоловіків, котрі, на їхню думку, належним чином довели свою перевагу, сунув руки в кишені й попрямував до дверей з дуже веселим і навіть пустотливим виглядом.

Відзначимо, що колишня місіс Корні вдалася до сліз лише тому, що вони потребують менших зусиль, ніж рукоприкладство; але вона цілком готова була застосувати і цей другий спосіб впливу, в чому містер Бамбл одразу ж переконався.

Першим переконливим доказом цього став якийсь глухий звук, після чого капелюх містера Бамбла раптом відлетів у протилежний кінець кімнати. Цим попереднім маневром позбавивши його голову прикриття, досвідчена леді однією залізного рукою вчепилася йому в горло, а другою почала гамселити по потилиці, виявляючи дивовижну силу і спритність. Далі для різноманітності вона роздряпала йому обличчя, вискубла жмут волосся і, вирішивши нарешті, що злочин дістав заслужену кару, штовхнула містера Бамбла так, що той перекинувся через стілець, який стояв, ніби навмисно поставлений, якраз у нього за спиною. А тоді, лиховісно спитавши, чи мав він ще щось сказати про свої права, гаркнула:

— Вставай! І геть з моїх очей, щоб не було гірше!

Містер Бамбл підвівся, приголомшено думаючи, що може бути ще гірше, підняв з підлоги капелюха й поглянув на двері.

— То йдеш ти чи ні? — скрикнула місіс Бамбл.

— Іду, любонько, іду, — відповів містер Бамбл, прожогом кидаючись до дверей. — Я зовсім не хотів... Іду, іду, рибонько! Нащо ж гніватись, адже я...

В цю мить місіс Бамбл квапливо ступила вперед, щоб розправити килим, край якого задерся під час бійки, і містер Бамбл кулею вилетів з кімнати, не завершивши навіть фрази й залишивши колишню місіс Корні переможницею на полі бою.

Містер Бамбл не витримав натиску, містер Бамбл був розбитий ущент. Людина брутальна, людина, що знаходила особливу втіху в дріб'язковій жорстокості, він виявився (як і слід було сподіватися) боягузом. Ми кажемо це зовсім не для того, щоб кинути на нього тінь; чимало високопоставлених, вельмишановних і уславлених осіб слабують на ту саму неміч. Ні, зауваження наше зроблене скоріше на похвалу

йому, як ще один доказ того, що містер Бамбл мав усі якості, потрібні для виконання своїх службових обов'язків.

Але на цьому приниження його ще не скінчилось. Обходячи приміщення робітного дому, містер Бамбл уперше в житті подумав, що закони про бідних надто суворі й що чоловіків, які тікають від своїх жінок, кидаючи їх на ласку парафії, слід було б не карати, а, навпаки, винагороджувати як героїв і великомучеників. Отак міркуючи, він підійшов до кімнати, де богаділки прали казенну білизну і звідки саме чувся гомін голосів.

— Гм! — мовив містер Бамбл, набираючи свого звичного статечного вигляду. — Принаймні ці баби й надалі поважатимуть мої права. Гей, ви там! Чого пельки порозкривали, паскудниці?

З цим вигуком він відчинив двері й грізно зайшов до пральні, але відразу ж лютий вираз щез із його обличчя й він злякано скулився: перед ним — звідки вона тут узялася? — стояла його дружина!

— Любонько, — промимрив містер Бамбл, — я не знав, що ви тут!

— Він не знав, що я тут! — повторила місіс Бамбл. — А чого тобі тут треба?

— Я подумав, що ці жінки забагато базікають, замість працювати, любонько, — відповів містер Бамбл, кидаючи збентежений погляд на двох старих богаділок, що, стоячи над балією, зловтішно перешіптувались, явно глузуючи з жалюгідного вигляда наглядача робітного дому.

— Ти подумав, що вони забагато базікають? — перепитала місіс Бамбл. — А, власне, яке твоє діло?

— Але ж, любонько... — покійно почав був містер Бамбл.

— Ні, ти мені скажи, яке твоє діло? — наполягала місіс Бамбл.

— Ваша правда, любонько, хазяйка тут ви, — смиренно погодився містер Бамбл. — Але я подумав, що, може, ви зараз десь-інде...

— Так от, затям собі, містере Бамбл, — твердо мовила його дружина. — Ми тут обійдемося без тебе. І краще покинь стромляти свого носа куди не слід, покинь клеїти дурня людям на посміх, бо з тебе ж усі сміються, тільки-но ти відвернешся! Ну, геть звідси, геть!

Містер Бамбл побачив невимовний захват на обличчях обох богаділок, почув, як весело вони хихотять, і його аж пересмикнуло. Намить він завагався, але місіс Бамбл, якій уже урвався терпець, зачерпнула ковшем мильної піни і, показавши йому на двері, звеліла негайно забратися геть, поки вона не облила з голови до ніг його високоповажну персону.

Що йому лишалося робити? Він безпорадно озирнувся й подався до дверей; не встиг він зачинити їх за собою, як богаділки, що доти насилу стримували свій захват, зайшлися верескливим сміхом. Тільки цього і бракувало! Його принижено в них на очах! Увесь авторитет, саму гідність його втоптано в багно на радість жебракам! З височини своєї парафіяльної величі, з посади парафіяльного бідла він скотився на самісіньке дно, і не просто на дно, а під каблук сварливої жінки!

— І все це за якихось два місяці! — мовив містер Бамбл, пригнічений гіркими думками. — Два місяці! Всього два місяці тому я був паном не лише сам над собою, а й над усіма в робітному домі, а тепер...

Ні, таке годі стерпіти. Містер Бамбл дав ляпаса хлопчаківі, що відчинив перед ним хвіртку (в задумі своїй він і не помітив, як дійшов до воріт), і подався куди очі світять вулицею.

Він пройшов однією вулицею, потім другою, поки прогулянка не притупила гостроту його розпачу, викликавши натомість почуття спраги. Кілька трактирів він проминув і нарешті зупинився перед шинком, який ховався у завулку. Зазирнувши у вікно, він пересвідчився, що, крім одного відвідувача, там немає нікого. В цю мить уперіщив рясний дощ, і це поклало край його ваганням. Містер Бамбл увійшов і, замовивши біля стойки чого-небудь міцного, вступив до кімнати, яку перед тим оглянув знадвору.

Чоловік, що сидів там, — високий, смаглявий, у широкому плащі, — скидався на чужинця. Його втомлений вигляд, запорошений одяг наводили на думку, що прибув він здалека. Незнайомець скося глянув на містера Бамбла й тільки ледь кивнув головою у відповідь на його привітання.

Містерові Бамблу стало б гідності й на двох, навіть якби незнайомець виявився більш компанійським; тож він мовчки попивав свій джин з водою й читав газету з вельми поважним, бундючним виглядом.

Але, як часто трапляється за подібних обставин, містера Бамбла так і тягло бодай краєчком ока глянути на незнайомця; та щоразу, коли він піддавався цьому непереможному бажанню, йому доводилося ніяковіти й відводити очі, бо виявлялося, що незнайомець у ту саму мить крадькома позирає на нього. Збентеження містера Бамбла посилювалося ще й тим, що погляд у незнайомця був якийсь дивний: у його проникливих, блискучих очах таїлася така підозріливість, така недовіра, що аж страшно було в них заглядати.

Так вони ззирнулися кілька разів, і врешті незнайомець порушив мовчанку, спитавши хрипким, глухим голосом:

— Це ви мене шукали, зазираючи у вікно?

— Ні, не вас, якщо ви не містер...

Тут містер Бамбл затнувся, бо йому кортіло довідатись, як звуть незнайомця, і він сподівався, що той мимоволі підкаже йому.

— Так, бачу, що не мене, бо ви б тоді знали моє ім'я, — мовив незнайомець, і самовпевнена глузлива посмішка скривила його уста. — Але ви його не знаєте, і раджу вам не цікавитися ним.

— Я зовсім не хотів образити вас, добродію, — велично зауважив містер Бамбл.

— І не образили, — відказав незнайомець.

По цій короткій розмові знову запала мовчанка, і знову-таки першим порушив її чоловік у плащі.

— Мені здається, — сказав він, — я вже бачив вас колись. Хоч це було мимохідь, на вулиці, і вдягнені ви були інакше, я вас усе ж таки впізнав. Ви служили тут колись бідлом, правда?

— Атож, — трохи здивовано відповів містер Бамбл. — Парафіяльним бідлом.

— Так-так, — кивнув головою незнайомець. — Саме в цій ролі я й бачив вас. А тепер ви хто?

— Наглядач робітного дому, — промовив містер Бамбл повільно й поважно, мовби остерігаючи його від недоречної фамільярності. — Наглядач робітного дому, добродію!

— І, безперечно, ви, як і раніше, не забуваєте про власні інтереси? — провадив незнайомець, пильно дивлячись містерові Бамблу в очі, що аж вирячилися від здивування. — Не соромтеся, кажіть правду, чоловіче. Як бачите, я вас добре знаю.

— Гадаю, жонатий чоловік не менше, ніж нежонатий, має радіти з кожної нагоди чесно заробити дещицю грошей, — збентежено відповів містер Бамбл і, наставивши долоню дашком над очима, оглянув незнайомця з голови до п'ят. — Ми, парафіяльні службовці, заробляємо не так багато, щоб нехтувати якоюсь додатковою винагородою, коли її пропонують чемно і красно.

Незнайомець посміхнувся і знову кивнув, мовби кажучи, що перед ним саме той, що треба, а тоді закалатав дзвіночком.

— Налийте сюди ще, — звелів він, подаючи шинкареві порожню склянку містера Бамбла. — Тільки як слід гарячого і міцного. Я правильно замовляю?

— Ну, не аж надто вже міцного, — відповів містер Бамбл, делікатно кахикаючи.

— Отже, ви все зрозуміли, хазяїне, — з притиском мовив незнайомець.

Шинкар посміхнувся і за хвилину приніс паруючий кухоль; від першого ж ковтка в містера Бамбла виступили сльози.

Незнайомець зачинив двері та вікно й сказав:

— А тепер слухайте мене. Я приїхав сюди сьогодні, щоб розшукати вас. І тут, видно, не обійшлося без диявола, який часом підсобляє своїм приятелям: ви зайшли до цієї кімнати саме в ту хвилину, коли всі мої думки були зосереджені на вас! Мені потрібні від вас деякі відомості.

І я не прошу їх у вас задурно, хоч вони й незначні. Ось, візьміть для початку.

Кажучи це, він підсунув через стіл своєму співрозмовникові два соверени — обережно, немов боячись, щоб хтось знадвору не почув брязкоту монет. По тому, як містер Бамбл якнайуважніше оглянув гроші і, переконавшись, що вони не фальшиві, з видимою радістю поклав їх до жилетної кишені, чоловік у плащі повів далі:

— Спробуйте перенестися думкою в минуле на... зараз я вам скажу... на дванадцять років.

— Час чималий, — зауважив містер Бамбл. — Але я спробую. Вважайте, що вже перенісся.

— Місце дії — робітний дім.

— Гаразд.

— А час дії — ніч.

— Так.

— В тому вашому домі, — біс його знає, де саме, — є брудний закапелок, у якому нікчемні злидарки виплоджують на світ, якому самі вони не потрібні, хирлявих недоносків і, кинувши їх напризволяще, на шиї в парафії, ховають свій сором у могилі, бодай їх там усіх поперевертало.

— Це ви, певно, про пологовий покій? — спитав містер Бамбл, силкуючись устежити за збудженою мовою незнайомця.

— Так, про нього. Там у вас народився хлопець...

— Там народилося багато хлопців, — безнадійно похитав головою містер Бамбл.

— І чума б їх забрала, всіх отих виродків! — вигукнув незнайомець. — Я маю на увазі лише одного: блілого тонкосльозого тишка, якого віддали в науку до трунаря, — шкода, що той не збив йому труни й не закопав його п ній, — і який потім, кажуть, утік до Лондона.

— А, то ви про Олівера! Про Олівера Твіста! Ну, його я, звісно, пам'ятаю. Зроду не бачив такого впертого, запеклого...

— Так от, мене цікавить не він, про нього я вже наслухався, — перебив незнайомець містера Бамбла, який зібрався був перелічити всі вади нещасного Олівера. — Мене цікавить одна жінка — ота стара відьма, що приймала роди в його матері. Де вона?

— Де вона? — перепитав містер Бамбл, якого від джину з водою охопив грайливий настрій. — Це запитання не просте, ах, не просте. В усякому разі, там, куди її занесло, в повитухах потреби немає, тож вона, мабуть, сидить без роботи.

— Як це розуміти? — сердито спитав незнайомець.

— Вона померла взимку, — відповів містер Бамбл.

Почувши це, незнайомець утупився в співрозмовника, та хоч він довго не відводив очей, погляд його поволі робився неуважним, відсутнім: видно було, що він поринув у глибоку задуму, зважуючи новину, не знаючи, радіти з неї чи журитися. Та врешті незнайомець зітхнув вільніше і, відвівши очі, зауважив, що, власне, його це не дуже обходить, і підвівся, збираючись піти.

Але містер Бамбл, якому хитрості не бракувало, відразу збагнув, що має нагоду нагріти руки на таємниці своєї кращої половини. Він добре пам'ятав той вечір, коли померла стара Саллі, — пам'ятав і не раз згадував аж до найменших подробиць: адже саме того вечора він освідчився місіс Корні! І хоч ця шановна леді не переповіла йому

таємницю, яку стара звірила на смертнім одрі тільки їй єдиній, — вже й того, що він почув, вистачило йому, щоб зрозуміти: таємниця стосувалась якоїсь події, що сталася, коли Саллі була за повитуху коло юної матері Олівера Твіста. Враз згадавши цю обставину, він таємниче повідав незнайомцеві, що перед смертю стара розповіла щось без свідків одній жінці і що, на його думку, та жінка могла б переповісти деякі корисні відомості.

— Як же її знайти? — вигукнув незнайомиць. Видно було, що це повідомлення захопило його зненацька, відновивши з новою силою якісь його побоювання.

— Тільки за моєю допомогою, — відповів містер Бамбл.

— Коли? — нетерпляче вигукнув незнайомиць.

— Завтра, — відповів містер Бамбл.

— О дев'ятій вечора, — сказав незнайомиць і, діставши клаптик паперу, нерівним почерком, що свідчив про його хвилювання, написав адресу якогось закутка на березі річки. — О дев'ятій приведіть її до мене. Гадаю, вам і так ясно: нікому ані слова. У ваших же інтересах.

Сказавши це, незнайомиць розрахувався за випите із шинкарем і рушив до дверей. Містер Бамбл вийшов разом з ним, але за дверима чоловік у плащі коротко кинув, що їм не по дорозі, і, не попрощавшись, а тільки ще раз нагадавши годину завтрашнього побачення, подався геть.

Глянувши на записку з адресою, парафіяльний урядовець побачив, що в ній не зазначено прізвище. Незнайомиць ще не встиг відійти далеко, тож містер Бамбл кинувся за ним.

— Чого вам треба? — скрикнув той, коли містер Бамбл доторкнувся до його плеча. — Надумали вистежити мене?

— Та ні, я хочу тільки довідатись, кого ж мені там питати? — відповів містер Бамбл, показуючи на клаптик паперу.

— Монкса! — відповів незнайомець і квапливо попростував далі.

Розділ XXXVIII

який містить звіт про те, що відбулося між подружжям Бамблів і містером Монксом під час їхньої вечірньої зустрічі

Був похмурий, паркий літній вечір. Чорні хмари, що цілий день клубочились на обрії, тепер облягли небо густою, майже нерухомою масою, і перші великі краплі дощу — провісники близької грози — вже падали на землю, коли містер і місіс Бамбл, звернувши з головної вулиці, рушили до передмістя — вбогих напівзруйнованих будинків, розкиданих у гнилому, болотистому низькодолі понад річкою за милю чи дві од міського центру.

Обоє для цієї подорожі надягли стару, поношену одягу, яка, очевидно, мала і захищати їх від дощу, і не привертати до них нічиєї уваги. Чоловік ніс у руці ліхтар, поки що незасвічений, і йшов трохи попереду — мабуть, утоптував своїми ножиськами стежку для дружини. Вони йшли, не озиваючись одне до одного жодним словом; час від часу містер Бамбл стишував ходу і обертався, немов перевіряючи, чи не відстала від нього подруга життя; пересвідчившись, що вона йде за ним слідом, він прискорював крок, поспішаючи до місця побачення.

Місцевість, до якої вони простували, аж ніяк не можна було назвати сумнівною — всім віддавна було відомо, що вона правила за притулок покидькам суспільства, котрі, для годиться займаючись якимось промислом, жили насправді з грабунків та інших злочинів. Мешкали вони в халупах, зліплених нашвидку з цегли або збитих із погнилих, поточених шашелем корабельних уламків і скупчених без будь-якого ладу переважно над самою річкою. Кілька дірявих човнів, загрузлих у

прибережному мулі й прив'язаних до низенької дамби, кинуті подекуди весла чи скручені канати мали б наводити на думку, що мешканців цих жалюгідних осель годує річка, але одного уважного погляду на весь цей завалящий непотріб вистачило б, щоб переконатися, що ним ніхто ніколи не користується і виставлено його тільки про людське око.

Посеред цієї купи халуп на самому березі височіла велика споруда, перехняблена так, що її горішні поверхи нависали над водою. Колись це була фабрика, яка, мабуть, давала заробіток мешканцям околиці. Але то було давно, а тепер будинок цей стояв руїною. Пацюки, шашіль і вода підточили палі, на які він спирався, і велика частина його вже завалилась у річку, а решта, яка зберігала ще сяку-таку рівновагу над темними хвилями, здавалося, чекала тільки слушної нагоди, щоб і собі пірнути слідом за тим, що було колись із нею єдиним цілим.

Перед цією руїною й зупинилося достойне подружжя саме в ту мить, коли здалеку розлігся перший гуркіт грому і дощ линув немов з відра.

— Це має бути десь тут, — мовив Бамбл, удивляючись у клаптик паперу в руці.

— Гей, ви там! — гукнув хтось згори.

Містер Бамбл задер голову й побачив чоловіка, що по пояс висунувся з вікна другого поверху.

— Заждіть, я зараз, — сказав чоловік і зник, зачинивши вікно.

— Це він? — спитала благовірна містера Бамбла. Містер Бамбл ствердно кивнув головою.

— Не забувай моїх застережень, — мовила наглядка. — Не базікай зайвого, а то одразу викажеш нас із головою.

Містер Бамбл скрушно обдивлявся будинок і, здавалося, вже ладен був висловити сумнів щодо їхнього наміру, — чи не краще відкласти його на потім, — але йому завадила поява Монкса — той уже відчинив маленькі двері, біля яких вони стояли, й запросив їх жестом усередину.

— Та заходьте ж! — нетерпляче вигукнув він і тупнув ногою. — Доки мені вас чекати?

Місіс Бамбл якусь мить вагалась, та зрештою сміливо переступила поріг, не дожидаючи нових запрошень. Містер Бамбл, чи то соромлячись, чи то боячись відстати, рушив за нею. Він, як видно, почувався негаразд і майже втратив властиву йому гордовиту поставу.

— Якого біса ви там стовбичили під дощем? — звернувся Монкс до Бамбла, взявши двері на засув.

— Ми... ми тільки хотіли... трохи прохолонуті, — затинаючись, промовив Бамбл і стривожено озирнувся навколо.

— Прохолонуті! — повторив Монкс. — Та ніякі дощі і ніякі зливи не здатні згасити те пекельне полум'я, що його людина часом носить у собі. Вам не вдасться так легко прохолонуті, і не сподівайтесь!

Промовляючи ці люб'язні слова, Монкс раптом обернувся до місіс Бамбл і втупився в неї таким гострим поглядом, що вона, хоча й була не з боязких, не витримала й опустила очі додолу.

— То оце та жінка? — запитав Монкс.

— Еге ж, та сама, — сказав містер Бамбл, пам'ятаючи настанови дружини.

— Ви, мабуть, гадаєте, що жінки не вміють зберігати таємниць? — озвалася наглядка, відповідаючи Монксові таким самим пронизливим поглядом.

— Принаймні однієї таємниці вони ніколи не виказують, аж поки хтось її не викриє, — сказав Монкс.

— Якої саме? — запитала місіс Бамбл.

— Свого безчестя, — відповів Монкс. — Тому, коли жінка причетна до таємниці, викриття якої загрожує їй шибеницею або каторгою, я певен: вона нікому не прохопиться ні словом. Ви мене розумієте, добродійко?

— Ні, — відповіла місіс Бамбл, злегка червоніючи.

— Ну звісно, не розумієте, — сказав Монкс. — Та й де вам зрозуміти!

Обдарувавши обох співрозмовників кривою посмішкою і знову жестом запросивши їх іти за собою, господар квапливо пройшов через велику кімнату з низькою стелею. Він уже ступив був на сходи, чи, скоріше, драбину, що вела на другий поверх, де колись були склади, як раптом у відтуліні над ними яскраво спалахнула блискавка, а за нею вдарив такий грім, що напівзруйнована будівля аж захиталася.

— Ви чуєте? — скрикнув Монкс, позадкувавши. — Чуєте, як він гримить і гуркоче — наче підсилений луною тисячі печер, де від нього сховалися дияволи. Ненавиджу грім!

Він постояв мовчки, затулившись руками, а коли відняв їх від обличчя, містер Бамбл, у якого душа сховалася в п'яти, побачив, що воно все скривилося й пополотніло.

— Такі напади мені не первина, — сказав Монкс, помітивши, як злякався містер Бамбл, — і часом спричиняє їх грім. Та хай це вас не тривожить: на цей раз уже все минулося.

З цими словами Монкс рушив нагору, і подружжя подалося слідом за ним. Він завів їх у кімнату, швидко зачинив віконницю і спустив ліхтар, що звисав із сволака на кінці мотузки, перепущеної через блок. Тьмяне світло ліхтаря падало на старий стіл і три стільці.

— А тепер, — сказав Монкс, коли вони посідали, — що скоріше ми приступимо до діла, то краще для всіх. Жінка знає, про що піде мова?

Запитання було звернене до Бамбла, та дружина випередила його й сама відповіла, що добре обізнана з суттю справи.

— Правду він сказав, що ви були біля тієї відьми в ніч, коли вона вмирала, і вона звірила вам якусь таємницю?..

— Що стосується матері того хлопця, якого ви назвали, — перебила його місіс Бамбл. — Так, це правда.

— Отже, перше запитання: що то була за таємниця?

— Це вже друге запитання, — розсудливо зауважила жінка. — Перше запитання — скільки вона коштує?

— А хто в біса це скаже, не знаючи, яка вона? — скрикнув Монкс.

— Та ви ж таки й скажете, я певна, — відповіла місіс Бамбл, яка була не з боязкого десятка, що переконливо міг засвідчити й супутник її життя.

— Гм... — багатозначно мовив Монкс і допитливо глянув на жінку. — Може, йдеться про щось коштовне, га?

— Може, й так, — стримано відповіла вона.

— Про якусь річ, котру взяли у неї? — провадив Монкс. — Щось таке, що було на ній. Або ж...

— Ви б краще призначили свою ціну, — перебила місіс Бамбл. — Я вже почула досить і зрозуміла, що ви саме той, з ким мені треба поговорити.

Містер Бамбл, якому його найдорожча половина ще й досі не відкрила більше, ніж він знав від самого початку, слухав їхню розмову, витягши шию і витріщивши очі. Він з неприхованим подивом переводив погляд то на дружину, то на Монкса і ще дужче здивувався, — якщо таке було можливе, — коли Монкс похмуро запитав, скільки вона хоче за свою таємницю.

— А в скільки ви самі її оцінюєте? — запитала жінка так само незворушно, як і досі.

— Може, вона не варта ні гроша, а може, потягне й двадцять фунтів, — відповів Монкс. — Кажіть, що ви знаєте, а там я побачу.

— Накиньте ще п'ять фунтів. Дайте мені двадцять п'ять фунтів золотом, — мовила жінка, — і я розповім вам усе, що знаю. Але не раніше!

— Двадцять п'ять фунтів! — вигукнув, відсахнувшись, Монкс.

— Я начебто ясно сказала, — зауважила місіс Бамбл. — Та й гроші невеликі.

— Де ж пак невеликі — за якусь нікчемну таємницю, що, може, й не важитиме для мене нічого! — роздратовано вигукнув Монкс. — За таємницю, що вже дванадцять років, а то й більше пролежала десь під спудом!

— Час не псує таких речей, їхня вартість тільки подвоюється, як це буває з добрим вином, — відповіла місіс Бамбл, зберігаючи непохитно байдужий вигляд. — А що таємниця лежала під спудом, то хтозна, є речі, які можуть пролежати дванадцять тисяч або й дванадцять мільйонів літ, а потім вийти на світ божий і явити чимало несподіваного.

— А якщо я віддам гроші задурно? — нерішуче спитав Монкс.

— То ви їх зможете легко забрати назад, — відповіла місіс Бамбл. — Я ж бо тільки жінка; я тут сама, цілком беззахисна.

— Не сама й не беззахисна, любонько, — обізвався містер Бамбл тремтячим від: страху голосом. — З вами я, моя люба. До того ж, — провадив містер Бамбл, за кожним словом цокаючи зубами, — містер Монкс справжній джентльмен і ніколи не допустить насильства над парафіяльними службовцями. Містер Монкс знає, любонько, що я не молодий хлопчина і, може, сказати б, трохи підтоптався, та вій же чув, — напевне чув, любонько, — що я людина рішуча і стаю дужий, як лев, коли мене хтось роздратує. Досить тільки роздратувати мене...

Говорячи це, містер Бамбл схопив свого ліхтаря, вдаючи рішучість і лють, хоч сполоханий вираз його обличчя промовисто свідчив, що його таки треба роздратувати, і то добре роздратувати, перш ніж він зважиться на якийсь рішучий захід, звісно, коли той захід не спрямований проти слабосилих богадільців чи інших злидарів, яких зігнули в дугу,

— Ти дурень, — сказала на це місіс Бамбл, — і краще тримав би язика на припоні.

— А ще краще було б його відрізати, перш ніж іти сюди, якщо не вмієш говорити тихіше, — гостро зауважив Монкс. — То це ваш чоловік?

— Еге ж, чоловік! — зневажливо підтвердила місіс Бамбл.

— Я так і подумав, коли ви зайшли, — сказав Монкс, примітивши, як злостиво скинула вона оком на чоловіка. — Так воно й краще. Я волію мати діло з людьми, коли знаю, що їх пов'язують спільні інтереси. Я не жартую. А тепер дивіться!

Він витяг з бічної кишені полотняного гаманця, відлічив двадцять п'ять соверенів і посунув їх до жінки.

— Беріть, — сказав Монкс. — Ох, знову цей триклятий грім. Чуєте, він котиться ближче й ближче, от-от торохне над нашими головами. Хай він ущухне, тоді почнете свою розповідь.

Грім і справді прогуркотів мало не над самим дахом. А коли все затихло, Монкс підвів голову і підсунувся, щоб краще почути те, що мала розповісти місіс Бамбл. Обличчя всіх трьох майже торкались, бо чоловіки нахилилися над маленьким столом, а жінка подалася вперед, щоб її краще було чути. Тьмяне світло ліхтаря ще дужче відтінювало блідість їхніх збуджених облич, які в навколишній сутині здавалися примарними.

— Коли ця жінка — ми її звали стара Саллі — вмирала, — зашепотіла місіс Бамбл, — ми з нею були самі...

— Більше там нікого не було? — так само пошепки перепитав Монкс. — Пригадайте, може, поруч лежала якась хвора чи недоумкувата старчиха, що могла почути, а то й зрозуміти, про що йшла мова?

— Ні, крім мене, не було ні душі, — відповіла жінка. — Коли вона сконала, я одна стояла біля її ліжка.

— Гаразд, — мовив Монкс, пильно вдивляючись їй у вічі. — Розкажуйте далі.

— Вона розповіла про одну молоду жінку, — провадила наглядачка, — що кільканадцять років тому народила сина, не тільки в тій самій кімнаті, а й у тому самому ліжку, де тепер умирала стара.

— У тому самому? — тремтячими губами перепитав Монкс, озираючись через плече. — Боже мій! Отак воно буває в житті!

— То й був хлопець, про якого ви вчора говорили з ним, — розповідала далі місіс Бамбл, зневажливо кивнувши головою на свого чоловіка. — Повитуха обікрала його матір.

— Живу? — спитав Монкс.

— Ні, мертву, — відказала, злегка здригнувшись, жінка. — Ще й тіло не охолело, як вона вкрала ту річ, яку мати, вмираючи, благала зберегти для дитини.

— Вона продала її? — у розпачі скрикнув Монкс. — Скажіть, вона її продала? Де? Кому? Коли? Давно?

— Їй забракло сили говорити далі, — сказала місіс Бамбл. — Стара впала на подушку й померла.

— І більше не сказала ні слова? — вигукнув Монкс приглушено, від чого його голос здавався ще страшнішим. — Брехня! Вона сказала ще щось! Зі мною жарти погані! Я вас обох порішу, але дізнаюся, що вона сказала.

— Стара не вимовила більше ані слова, — спокійно відповіла жінка, так наче вибух люті дивного чужинця не справив на неї ніякого враження, чого не можна було сказати про містера Бамбла. — Вона

тільки судомно вчепилася в мою сукню, а коли я побачила, що вона мертва, то розтулила їй руку і знайшла в міцно стиснених пальцях брудний клапоть паперу.

— І в ньому було... — перебив Монкс, нахилиючись ще ближче.

— Нічого в ньому не було, — сказала жінка. — То була заставна квитанція.

— На що? — спитав Монкс.

— Стривайте, не все одразу, — відповіла жінка. — Так от, стара спочатку, певно, берегла ті коштовні дрібнички, сподіваючись продати їх з найбільшим зиском, а потім однесла їх у заставу і щороку так чи так розживалася на гроші й сплачувала відсотки, щоб при потребі можна було їх викупити. Та не судилося їй діждатися тієї потреби. Я вже казала: стара померла, стискаючи в руці засмальцьований, зібганий клапоть паперу. Через два дні термін квитанції кінчався. Я теж подумала, що, може, колись матиму користь з тих речей, і тому викупила їх із застави.

— А де вони тепер? — швидко спитав Монкс.

— Ось тут, — відповіла жінка. Немов радіючи, що нарешті може позбутися їх, вона поспіхом кинула на стіл сап'яновий гаманець, де ледве міг би вміститися маленький французький годинник.

Монкс жадібно схопив гаманець і розкрив його тремтячими руками. В ньому лежав золотий медальйон, а в медальйоні — два пасма волосся й золота обручка.

— Всередині обручки викарбувано ім'я "Агнеса", — сказала жінка. — Далі залишено місце для прізвища, а ще далі — число. Як я дізналася згодом, дитина народилася через рік після цієї дати.

— І це все? — спитав Монкс, уважно оглянувши вміст гаманця.

— Все, — відказала жінка.

Містер Бамбл зітхнув з полегкістю, немов зрадівши, що розповідь скінчилась, а про те, щоб повернути двадцять п'ять фунтів, не було й згадки. Він тільки тепер наважився втерти рясний піт, що раз по раз капотів йому з носа.

— Що то була за історія, я не знаю, можу лише здогадуватися, — по короткій мовчанці сказала його дружина, звертаючись до Монкса. — Та й ні до чого воно мені — так безпечніше. Проте я маю до вас два запитання. Дозвольте?

— Запитуйте, — трохи здивовано відказав Монкс, — але чи відповім я — це вже інше питання.

— Тобто вже, виходить, третє, — насмілився пожартувати містер Бамбл.

— Чи одержали ви від мене те, чого сподівалися? — спитала жінка.

— Так, — відповів Монкс. — Друге запитання?

— Що ви збираєтеся з цим робити? Ви не заподієте мені лиха?

— Ніколи, — одказав Монкс. — Ні вам, ні собі. Погляньте сюди! Тільки ані руште з місця, якщо вам дороге життя.

Він раптом відсунув убік стіл і, щосили смикнувши залізне кільце в підлозі, підняв біля самих ніг містера Бамбла потаємну ляду. Той квапливо відступив на кілька кроків.

— Зазирніть-но вниз, — запропонував Монкс, освітлюючи ліхтарем чорне провалля. — Не бійтеся мене. Я міг тихесенько спровадити вас туди, якби мав такий намір, бо ви сиділи якраз над льодою.

Заспокоєна цими словами, місіс Бамбл наблизилась до отвору. Цікавість розібрала і містера Бамбла, і він теж насмілився підійти ближче. Під ними вирувала розбурхана зливою річка, її хвилі хлюпотіли об покриті зеленою цвіллю палі, заглушуючи всі інші звуки. Колись тут був водяний млин; буйний пінявий потік бився об трухляві колоди та рештки млинових коліс, шалено рвався вперед і немовби набирив ще більшої сили, долаючи перепони, що затримували його навальний плин.

— Якщо кинути туди людське тіло, де воно буде завтра вранці? — спитав Монкс, погойдуючи ліхтар над темним колодязем.

— Миль за двадцять вниз за течією і до того ж геть пошматоване, — відповів містер Бамбл і аж зіщулився від тієї думки.

Монкс витяг маленький сап'яновий гаманець з-за пазухи, куди похапцем засунув його перед тим, прив'язав до свинцевого важка, що колись був частиною якогось блока й валявся на підлозі, і кинув у отвір. Гаманець стрімко полетів униз, ледь чутно плюснув і зник у бурхливому вирі.

Всі троє, презирнувшись, зітхнули так, наче їм камінь із серця впав.

— От і по всьому! — сказав Монкс, опускаючи льду, що з гуркотом упала на своє місце. — Коли море, як пишуть у книжках, повертає своїх мерців, то золото і срібло воно залишає собі, — тож хай забере і цей мотлох. Говорити нам більше нема про що, отож можна закінчити нашу приємну зустріч.

— Амінь, — жваво відгукнувся містер Бамбл.

— Сподіваюся, ви не плескатимете язиком? — сказав Монкс, глянувши на нього з погрозою. — За вашу дружину я спокійний.

— Ви можете покластися й на мене, добродію, — запевнив містер Бамбл, задкуючи до сходів і вельми ґречно відкланюючись. — Я мовчатиму заради нас усіх і заради себе самого, містере Монкс.

— Так воно буде краще для вас, — зауважив Монкс. — А тепер засвічайте свого ліхтаря і мерщій забирайтеся геть.

На щастя, їхня розмова тут і скінчилася, бо інакше містер Бамбл, який, і далі вклоняючись, дійшов аж до самої драбини, неминуче полетів би сторчка вни́з. Він засвітив свого ліхтаря від ліхтаря Монкса, — той відв'язав його від мотузки і тепер тримав у руці, — і, не намагаючись провадити бесіду, зі́з униз, а за ним і його дружина. Монкс зі́шов останній, перед тим постоявши трохи на сходах і впевнившись, що, крім шуму дощу і клекоту води в річці, ніде не чути жодного іншого звуку, Вони повільно й обережно перейшли кімнату вниз, бо Монкс здригався, від кожної тіні, а містер Бамбл, тримаючи ліхтаря над самою підлогою й злякано поглядаючи, чи немає десь тут іще потайної ляди, простував дуже легкою, нечутною ходою, аж надто дивною як на такого огрядного чоловіка. Монкс тихенько відчинив двері, і подружжя, кивнувши на прощання своєму таємничому знайомому, вийшло на темну вулицю, де пере́щив дощ.

Тільки-но двері за гостями зачинились, Монкс, який, судячи з усього, органічно не терпів самоти, гукнув хлопчика-служку, що досі ховався десь на першому поверсі. Звелівши йому йти попереду з ліхтарем, Монкс повернувся до кімнати, звідки щойно спустився.

Розділ XXXIX

виводить на сцену вже знайомих читачеві шановних осіб і оповідав, про що радилися достойний Монкс і достойний єврей

На другий день після того як шановна трійця, про яку йшлося в попередньому розділі, залагодила свою невеличку справу, містер Вільям Сайкс, прочумавшись надвечір від сну, буркотливим голосом запитав, котра година.

Кімната, в якій містер Сайкс поставив це запитання, вже була не та, де він мешкав перед своєю мандрівкою у Чертсі, хоча й містилась у тому самому районі Лондона, неподалік від його колишньої квартири. Зовнішнім виглядом вона значно поступалася попередній оселі — крихітна розміром, вона була до того ж скупі в мебльовані і освітлювалась лише одним, пробитим у скісному даху, віконцем, яке виходило в брудний глухий провулок. Не бракувало тут і інших доказів того, що останнім часом доля була не дуже прихильна до цього славного джентльмена. Убогі меблі, відсутність будь-яких життєвих вигод, а також зникнення такого дрібного рухомого майна, як переміна одягу й білизни, промовляли про тяжкі злидні. Та й саме виснажене, худе обличчя містера Сайкса могло б засвідчити ці факти, якби вони потребували підтвердження.

Грабіжник лежав на ліжку, загорнувшись замість халата у своє біле пальто. Мертвотна блідість обличчя, так само як і чорна, густа, тиждень неголена щетина, і засмальцьований нічний ковпак анітрохи не прикрашали Сайкса. Собака, який сидів коло ліжка, то тужливо поглядав на свого господаря, то раптом, почувши десь надворі або на нижньому поверсі будинку якийсь шум, нашорошував вуха і стиха гарчав. Біля вікна, зосереджено латаючи старезний жилет — неодмінну частину повсякденного одягу Сайкса, — сиділа дівчина. Обличчя її було таке худе й змарніле від нестатків і недосипання коло хворого, що тільки по голосу її, коли вона відповідала Сайксові, можна було впізнати ту саму Ненсі, яка вже з'являлась у нашій оповіді.

— Оце щойно вибило сім, — сказала дівчина. — Як себе відчуваєш, Білле?

— Руки й ноги мов ватяні, — відповів Сайкс, не проминувши нагоди грубо лайнутися. — Дай-но руку і поможи мені злізти з цього триклятого ліжка.

Хвороба не пом'якшила крутого норову містера Сайкса: коли дівчина допомагала йому піднятися і вела до стільця, він обкладав її лайкою за невправність, та ще й боляче штурхонував.

— Вже розпустила рюмси? — гримнув Сайкс. — Ну, годі скиглити. Як не здатна на щось путяще, то забирайся геть звідси. Чуєш?

— Чую, чую, — мовила дівчина і, відвернувшись, присилувала себе засміятись. — Яка це тебе муха вкусила, Сайксе?

— Ага, одумалась-таки? — буркнув Сайкс, запримітивши сльози, що тремтіли на її віях. — Так воно краще.

— Невже ти в такий день зважишся мене скривдити? — запитала дівчина і поклала руку на його плече.

— А чом би й ні? — вигукнув містер Сайкс.

— Стільки ночей, — заговорила дівчина з ноткою жіночої ніжності, від чого її хрипкий голос зазвучав майже лагідно, — стільки ночей я терпляче просиділа над ліжком, доглядаючи тебе, мов дитину, та ось ти вперше прийшов до тями і... скажи — ти не штурхонував би мене так, якби подумав про це? Правда? Ну, скажи...

— Ну, нехай, — озвався містер Сайкс. — Не штурхонував би. Тьху ти чорт, це дівчисько знову рюмсає!

— Та ні, пусте, — відказала дівчина й опустила на стілець. — Не зважай на мене. Це скоро минеться.

— Що минеться? — визвірився містер Сайкс. — Які ще дуращі ти вбила собі в голову? Ану вставай і берися до роботи. І не сікайся до мене із своїми жіноцькими витребеньками.

Іншим разом така догана і надто її тон справили б належне враження, але тепер дівчина була така квола й зморена, що зомліла, відкинувши голову на спинку стільця, перш ніж містер Сайкс устиг вивергнути два-три прокльони, якими він у подібних випадках присмачував свої погрози. Сайкс не знав до пуття, що робити за таких незвичайних обставин, бо істерики Ненсі були здебільшого бурхливі, і вона, накричавшись удосталь, заспокоювалась без стороннього втручання. Він спробував був зарадити справі блюзнірською лайкою, але, впевнившись, що цей спосіб лікування геть непридатний, покликав на допомогу.

— Що Тут у вас скоїлось, дорогесенькі мої? — спитав Фейгін, зазираючи у кімнату.

— Чого роззявив рота і витріщився на мене? — нетерпляче озвався Сайкс. — Не бачиш? Дівчиську треба допомогти.

Скрикнувши від подиву, Фейгін кинувся рятувати дівчину; тим часом як містер Джек Докінс (або, просто кажучи, Спритний Пройда), який увійшов до кімнати слідом за своїм шановним другом, швиденько скинув на підлогу свій клунок і, вихопивши пляшку з рук юного Чарлза Бейтса, що невідступно йшов за ним, вмить витяг зубами корок і влив частину вмісту пляшки у горло дівчині, перед тим і сам ковтнувши трохи, щоб часом не помилитися.

— Подмухай на неї, Чарлі, міхом, — командував містер Докінс, — а ви, Фейгіне, поляскайте її по руках, поки Білл розстібне їй сукню.

Ці заходи, вжиті спільно й енергійно, — і особливо та їхня частина, що була доручена юному Бейтсу, який, очевидно, вважав свою роль у

процедурі цікавою розвагою, — невдовзі дали бажані наслідки. Дівчина поступово опритомніла; похитуючись, вона дійшла до стільця біля ліжка й уткнулась обличчям у подушку, залишивши гостей на містера Сайкса, трохи здивованого їхньою несподіваною появою.

— Яким лихим вітром ває сюди занесло? — запитав він у Фейгіна.

— І зовсім не лихим, дорогесенький, бо лихий вітер не приносить нікому добра, а я прихопив із собою дещо таке, чому ти зрадієш. Пройдо, золотесенький, розв'яжи-но клунок і дай Біллові дрібнички, на які ми витратили сьогодні вранці всі наші гроші.

Виконуючи прохання містера Фейгіна, Пройда розв'язав свій великий клунок із старої скатертини і почав, одну по одній, передавати речі, які там були, Чарлі Бейтсу, а той далі розкладав їх на столі, вихваляючи на всі лади їхні виняткові якості.

— Диви, Білле, яка запіканка з кролів! — вигукнув юний джентльмен, ставлячи на стіл величезний пиріг. — Такі тендітні створіння, а лапки такі ніжні, що навіть кісточки тануть у роті — і випльовувати не треба; а ось півфунта зеленого чаю за сім з половиною шилінгів, з біса міцного, — як залити його окропом, то й покришка з чайника, чого доброго, ходором заходить; півтора фунта цукру-піску — перший сорт! — чорношкірим довелося добряче над ним попотіти. Дві двофунтові булки; фунт свіжісінького масла; шматок жирного глостерського сиру

. і, нарешті, — поглянь-но! — ти ще зроду такого не куштував.

Виголошуючи останній панегірик, юний Бейтс витяг з однієї із своїх містких кишень велику, ретельно закорковану пляшку; тим часом містер Докінс уже встиг налити зі своєї пляшки склянку чистого джину, яку хворий тут-таки й перекинув без найменших вагань.

— О! — зрадів Фейгін, вдоволено потираючи руки. — Ти ще поживеш, Білле, бачу, ще поживеш.

— Поживу! — вигукнув містер Сайкс. — Та я вже сто разів міг віддати богові душу, а ти й пальцем не ворухнув, щоб допомогти мені. Що ти собі думав, падлюка ти брехливий, коли покинув мене хворого напризволяще і майже місяць не потикався сюди?

— Ні, ви чуєте, хлопці, що він верзе? — знизав плечима Фейгін. — І це після того, як ми принесли йому такий чудовий харч.

— Та харч добрий, — глянувши на стіл, уже лагідніше заговорив містер Сайкс, — але чим ти виправдаєшся, що покинув мене тут безпорадного — хворого, голодного, без гроша за душею, — наче тобі байдуже до мене, як до оцього пса. Ану, віджени його, Чарлі, від столу.

— Зроду не бачив такого кумедного собаки, — мовив юний Бейтс, виконуючи наказ. — Чує їдло, як та стара баба, що чимчикує на ярмарок. Йому б у комедіях грати: і в гроші вбився б, і публіку потішив.

— Та. замовкни ж ти, клятий собацюро! — grimнув Сайкс на собаку, коли той, не перестаючи гарчати, поповз під ліжку. — Ну, то чим же ти, стара п'явко, виправдаєшся, га?

— Мене, дорогесенький, більше як тиждень і в Лондоні не було, мав одне діло, — відповів старий.

— А де ти був ще два тижні? — провадив Сайкс. — Ще два тижні, коли покинув мене тут конати, мов загнаного пацюка?

— Інакше я не міг, Білле. Всього не розкажеш на людях, але я просто не міг, клянуся честю.

— Честю клянешся? — гидливо скривившись, перепитав Сайкс. — Ой, хлопці, мерщій вріжте хто-небудь шмат пирога, щоб заїсти це слово, — мене від нього аж занудило.

— Не гарячкуй, дорогесенький, — лагідно вмовляв його Фейгін. — Я не забував про тебе, Білле, ні на мить.

— Ну ще б пак, звісно, не забував, — гірко всміхнувся Сайкс. — Увесь час, поки мене тут біла й палила лихоманка, ти обмізковував різні плани: Білл зробить те, Білл зробить це, і все задурно, хай-но тільки одужає; він не поGREбує ніякою роботою, бо кишеня в нього порожня. Я б давно дуба врізав, коли б не оце дівчисько.

— От бачиш, ти сказав: "коли б не оце дівчисько", — радісно вчепився Фейгін за його останні слова. — А хто ж, як не бідний старий Фейгін подбав, щоб тебе доглянула ця дбайлива дівчина?

— Він правду каже, — раптом підступивши до них, втрутилася Ненсі. — Годі вже. Облиш його.

Поява Ненсі повернула розмову на інше, і хлопці, помітивши, як їм підморгнув старий пройдисвіт, взялися частувати Ненсі спиртним, але вона тільки потроху надпивала із склянки; а тим часом Фейгін, напустивши на себе не властиву йому веселість, поступово поліпшив настрій і в Сайкса, вдаючи, ніби сприймає його прокльони як дружні жарти і до того ж щиро регочучись іа грубих дотепів, що їх Сайкс став підпускати, кілька разів приклавшись до пляшки.

— Все воно дуже добре, — сказав містер Сайкс, — але мені конче потрібні гроші, і то сьогодні ж.

— Не маю при собі ані гроша, — відповів Фейгін.

— Зате вдома — хоч лопатою греби, — зауважив Сайкс. — То вділи й мені якусь жменьку.

— Лопатою! — скрикнув Фейгін, здійнявши руки догори. — Не так їх там і багато, щоб...

— Не знаю, скільки їх там у тебе є, — урвав його Сайкс, — мабуть, ти й сам того добре не знаєш, бо довгенько довелося б їх лічити... Як собі хочеш, а щоб сьогодні ж гроші були тут!

— Ну, гаразд, гаразд, — мовив Фейгін, зітхаючи. — Я зараз пошлю Пройду.

— Е, ні. Так діла не буде, — заперечив містер Сайкс. — Спритний Пройда занадто спритний. Як ти його пошлеш, то він, чого доброго, забуде прийти, або заблукає, або скаже, що мусив тікати від фараонів, — будь-яку брехню виггадає за твоєю вказівкою. Хай у твій барліг піде Ненсі і принесе гроші, так буде певніше. А я ляжу й подрімаю, поки вона вернеться.

Після довгого торгу і сперечань Фейгін урізав завдаток, якого вимагав Сайкс, з п'яти фунтів стерлінгів до трьох фунтів і чотирьох з половиною шилінгів, заприсягаючись на чому світ стоїть, що в нього самого залишиться лише вісімнадцять пенсів на прожиток. Зрештою містер Сайкс похмуро зауважив, що доведеться задовольнитись і цим, коли вже годі сподіватися на більше. Отож Ненсі швиденько вдяглася, а Пройда і юний Бейтс сховали їжу до буфета. І тоді старий, розпрощавшись із своїм любим другом, пішов разом з Ненсі й хлопцями додому, а Сайкс уклався спати до повернення дівчини.

Без будь-яких пригод вони дійшли до помешкання Фей-гіна й застали там Тобі Крекіта і містера Чітлінга за п'ятнадцятою партією в крибедж, яку — навряд чи треба про це й казати — містер Чітлінг програв, а з нею і свій п'ятнадцятий, і останній, шестипенсовик, що вельми потішило його

юних друзів. Містер Крекіт, мабуть, зняковівши, що його застали за грою з джентльменом, який не міг рівнятися з ним ні своїм становищем, ні розумовими здібностями, удавано позіхнув і, розпитавшись про Сайкса, взяв за капелюха, щоб іти.

— Нікого не було тут без мене, Тобі? — запитав Фейгін.

— Жодної бісової душі, — відказав містер Крекіт, підіймаючи комір. — Ледь не пропав з нудьги. А ти б мав поставити чарку, Фейгіне, за те, що я так довго стеріг твій дім. Ет, хай йому чорт, я аж осовів, наче присяжний у суді, і мене, певно, звалив би сон, міцний, як Ньюгетська в'язниця, якби не моя добрість — треба ж було розважити цього хлопчину. Геть занудився, побий мене сила божа!

І далі отак нарікаючи, містер Тобі Крекіт згріб зі столу свій виграш, засунув гроші в жилетну кишеню так згорда, наче ті срібняки не варті були уваги джентльмена його штибу, і поважно, елегантною аристократичною ходою вийшов з кімнати. Містер Чітлінг, який не зводив зачарованого погляду з його ошатних штанів і черевиків, аж поки вони зникли за дверима, заявив усій компанії, що п'ятнадцять шестипенсовиків — невелика плата за честь побути в товаристві такої людини і що йому на той програш плюнути й розтерти.

— Ну й дивак же ти, Томе! — сказав юний Бейтс, якого дуже звеселила ця заява.

— Ніякий я не дивак, — відповів містер Чітлінг. — А ви що скажете, Фейгіне?

— Ти, дорогесенький, дуже розумний хлопчина, — мовив Фейгін, поплескавши його по плечу і підморгнувши іншим учням.

— А містер Крекіт справді важлива особа? Правда, Фейгіне? — запитав Том.

— Та певно ж, дорогесенький.

— І знайомство з ним — велика честь, чи не так? — провадив Том.

— Справедливі слова, дорогесенький. А на хлопців ти не зважай: їх просто заavidки беруть, що з ними він не водиться.

— Ага! Он воно що! — переможно вигукнув Том. — Хоч він і обібрав мене як липку, але ж я, коли схочу, можу знову набити свої кишени. Правильно я кажу, Фейгіне?

— Авжеж, можеш. І що скоріше ти вирушиш на лови, то краще для тебе. Тож не гай часу — іди повертай свій програш. Пройдо! Чарлі! Час і вам до діла взятися. Вже скоро десята, а ви все байдикуєте. Ану, гайда на роботу!

Послухавшись старого, хлопці кивнули на прощання Ненсі, взяли капелюхи і подалися за двері. Дорогою Пройда і його життєрадісний приятель без угаву вправлялись у дотєпах на адресу містера Чітлінга, в поведінці якого, правду сказати, не було нічого незвичайного або особливого — адже в столиці трапляється немало промітних молодих фронтів, що платять і куди дорожче, ніж містер Чітлінг, аби тільки їх побачили в добірному товаристві, чимало є і вишуканих джентльменів (з яких і складається те добірне товариство), котрі здобувають собі репутацію майже в той самий спосіб, що й спритник Тобі Крекіт.

— Тепер, Ненсі, я дам тобі гроші, — сказав Фейгін, коли хлопці пішли. — Оце, голубонько, ключик від маленької шафи, де я тримаю різне шмаття, що його зносять хлопчаки. Грошей я, голубонько, ніколи не замикаю, бо нема чого замикати — ха! ха! ха! — таки нема чого. Неприбуткове моє ремесло, Ненсі, та й подяки ні від кого не діждешся; одначе люблю я бачити навколо себе молодь, тому й терплю, все терплю. Ану цить! — прошепотів він, квапливо сховавши ключа на грудях. — Хтось іде... Чуєш?

Дівчина сиділа за столом, згорнувши руки, байдужа до того, хто там за дверима і чи прийшов він, чи йде геть. Та тільки-но вона почула чоловічий голос, як миттю зірвала з себе капелюшка й шаль і засунула їх під стіл. Коли старий обернувся до неї, Ненсі пожалілась на задуху в кімнаті, її знеможений тон ніяк не в'язався з поспіхом і гарячковістю попередніх рухів, але Фейгін цього не помітив, бо стояв тоді до неї спиною.

— Ба! — буркнув він, нібито досадуючи, що йому перешкодили. — Це той, на кого я вже давно чекаю. Ось він уже спускається сходами. Про гроші, голубонько, анічирк, поки він тут. Він не надовго — хвилин на десять.

Приклавши до губів кощавого вказівного пальця, єврей узяв свічку і, коли кроки наблизились, рушив назустріч гостеві. У дверях вони зіткнулися, і гість так швидко увійшов до кімнати, що помітив дівчину, тільки опинившись поруч неї.

Це був Монкс.

— Всього-на-всього одна з моїх вихованок, — заспокоїв його Фейгін, бо, побачивши незнайому людину, Монкс відскочив назад. — Сиди, Ненсі.

Дівчина присунулася ближче до столу, безтурботно, майже пустотливо глянула на Монкса й одвернулася; та коли він перевів очі на Фейгіна, вона метнула на гостя інший погляд — пильний, допитливий, зацікавлений. Якби хто сторонній помітив цю перемену, то навряд чи повірив би, що одна й та сама людина може дивитись так по-різному.

— Новини є? — спитав Фейгін.

— Дуже важливі.

— І... і... добрі? — нерішуче мовив Фейгін, ніби боячись роздратувати співрозмовника надмірним оптимізмом.

— Та начебто непогані, — відповів Монкс, усміхнувшись. — Цього разу я не марнував часу. Мені треба побалакати з вами.

Дівчина ще ближче присунулася до столу, явно не маючи бажання піти з кімнати, хоча й запримітила, що Монкс кивнув на неї. Побоючись, щоб дівчина часом не прохопилася про гроші, якщо він спробує випроводити її, Фей-гін показав пальцем на стелю й повів Монкса нагору.

— Тільки, будь ласка, не в той клятий закуток, де ми тоді були, — долинув до Ненсі голос Монкса, коли чоловіки підіймалися сходами. Фейгін засміявся, щось сказав — вона не дочула, що саме, — і, судячи із скрипу мостин, повів свого компаньйона до кімнати на горішньому поверсі.

Їхня хода ще відлунювала в порожньому будинку, коли дівчина роззулась і, напнувши на голову свою накидку й загорнувши в ній руки, стала під дверима, а тоді затамувала подих і почала прислухатися. Тільки-но все затихло, вона вислизнула з кімнати, надивовижу обережно й нечутно піднялася сходами і зникла в темряві.

З чверть години, а може, й більше, в кімнаті нікого не було, потім дівчина так само безгучно, наче привид, повернулася на своє місце, а невдовзі на сходах почулась і хода чоловіків. Монкс одразу ж подався на вулицю, а єврей знову поплентав нагору по гроші. Коли він повернувся, дівчина вже надягала шаль і капелюшка, лагодячись у дорогу.

— Що з тобою, Ненсі? Ти така бліда! — вигукнув єврей і аж позадкував з подиву, поставивши на стіл свічку.

— Бліда? — перепитала дівчина, прикриваючи руками очі від світла, так наче хотіла краще бачити Фейгіна.

— Як крейда. Що це ти з собою вдіяла?

— Нічого, — недбало відповіла дівчина. — Хіба що просиділа в цій задусі хтозна-скільки часу, ото і все. Ну, відпусти вже мене, зроби ласку.

Зітхаючи над кожною монетою, перед тим як покласти її Ненсі в долоню, Фейгін відлічив обіцяну суму. І без дальших розмов, лише побажавши одне одному на добраніч, вони розійшлися.

Опинившись на вулиці, дівчина присіла на східцях чийогось ґанку; якусь хвилю вона, очевидно, була така збентежена, що не могла й кроку ступити далі. Та раптом звелася на ноги і пішла, але зовсім не в той бік, де на неї чекав Сайкс. Вона дедалі наддавала ходи і врешті пустилася бігцем. Потім, геть знеможена, спинилася, щоб передихнути; та нараз похопившись і зрозумівши, що їй несила здійснити свій намір, у розпачі заламала руки й гірко заплакала.

Може, від плачу їй полегшало, а може, вона збагнула всю безнадійність становища, — тільки Ненсі повернулась і чимдуж помчала назад, — почасти, щоб надолужити згаяний час, а почасти, щоб не відставати від шаленого плину своїх думок. Незабаром вона дісталася до будинку, де залишила грабіжника.

Якщо, ставши перед містером Сайксом, Ненсі й виказала чимось своє хвилювання, він того не помітив, бо, запитавши про гроші і переконавшись, що дівчина їх принесла, Сайкс щось задоволено промимрив, знову поклав голову на подушку і поринув у сон, перерваний появою Ненсі.

На її щастя, прибравши до рук ті гроші, Сайкс мав досить діла на весь наступний день — він без упину їв і пив; і все те так благодібно подіяло на грабіжника й пом'якшило його крутий норов, що в нього не було ні часу, ні бажання присікуватися до її поведінки або вигляду. А Ненсі ходила збуджена й байдужа до всього навкруги, як людина, що

наважилась — після тривалої душевної боротьби — на відчайдушний і небезпечний крок. Звичайно, якби тут був Фейгін, це б не сховалося від його рисячих очей, і він би, цілком можливо, відразу вдарив на сполох. Але містер Сайкс не відзначався особливою спостережливістю, його не тривожили передчуття, тонші за ті, що їх можна легко заглушити брутальним поведженням з усіма і кожним, а до того ж, як уже зазначалося, він перебував у доброму гуморі, тим-то і не помітив нічого незвичайного в поведінці Ненсі, та й взагалі так мало звертав на неї уваги, що навряд чи запідозрив би щось недобре, навіть коли б вона й зовсім не приховувала свого збудження.

На кінець дня Ненсі почала ще дужче нервуватись, а коли споночило і вона сиділа біля грабіжника, чекаючи, поки він уп'ється й засне, її обличчя було таке бліде, а очі так палали, що навіть Сайкс нарешті помітив це і неабияк здивувався.

Знеможений лихоманкою, містер Сайкс лежав у ліжку і сьорбав джин, розведений гарячою водою, щоб не так обпікало горлянку; коли він уже втретє або вчетверте простяг до Ненсі порожню склянку, його раптом вразив її вигляд.

— Еге-ге! — вигукнув Сайкс, зводячись на лікті й зазираючи дівчині просто у вічі. — Хай мене грім поб'є! Та ти наче щойно з домовини встала! Що це з тобою?

— Зі мною? — перепитала дівчина. — Нічого. А ти чого так витріщився на мене?

— Знов якісь дурущі? — не вгавав Сайкс, щосили шарпонувши її за руку. — Ану признавайся! Ти щось замислила? Що в тебе на думці?

— Багато чого, Білле, — відповіла дівчина і, здригнувшись, провела долонею по очах. — Та, боже ж ти мій, чи тобі не однаково?

Удавана веселість останніх слів, здавалося, справила на Сайкса більше враження, ніж несамовитий, затятий погляд дівчини перед тим.

— Ну, ось що я тобі скажу, — мовив Сайкс, — або до тебе вчепилася лихоманка і вже починає тіпати тебе, або тут запахло смаленим. Чи не збираєшся ти часом... Та ні, побий мене грім! На це ти не здатна!

— На що? — запитала дівчина.

— Ні, ні, — пильно вдивляючись в її обличчя, пробурмотів сам до себе Сайкс, — у цілому білому світі не знайдеш надійнішої дівки, а то б я перерізав їй горлянку ще три місяці тому. Її таки починає трусити лихоманка.

Дійшовши цього заспокійливого висновку, Сайкс за одним духом спорожнив склянку і, сердито лаючись, зажадав нової порції цілющого питва. Дівчина хутко підхопилася і, ставши до Білла спиною, знову наповнила склянку, а потім, не випускаючи її з рук, дала йому випити все до дна.

— Тепер іди сядь отут біля мене, — сказав грабіжник, — і хай твоє обличчя буде таке, як завжди, а то я так його розмалюю, що сама себе не впізнаєш, хоч як удивлятимешся.

Ненсі послухалась. Стиснувши її руку в своїй, Сайкс відкинувся на подушку і звернув очі на дівчину. Його обважнілі повіки то заплющувалися, то розплющувалися. Сайкс неспокійно перевертався з боку на бік; на дві-три хвилини він поринав у дрімоту, а потім з жахом схоплювався і очманіло озирався довкола; ось він знову спробував підвестись, та нараз, мов прострілений, повалився на ліжко й заснув міцним, непробудним сном. Пальці його розтулилися, піднята рука, мов нежива, впала обіч тіла — він лежав у глибокому забутті.

— Нарешті опій подіяв, — прошепотіла дівчина, підводячись. — Я й так уже, мабуть, запізнилася.

Вона похапцем наділа капелюшка й накинула шаль, раз у раз полохливо озираючись, наче не покладалась на сиотворне і кожної миті чекала, що важка Сайксова рука ляже на її плече; потім вона схилилася над ліжком, поцілувала грабіжника в уста і, безгучно відчинивши й зачинивши за собою двері, вибігла на вулицю.

В одному з темних провулків, що вели до головної вулиці, сторож викрикував пів на десяту.

— Давно вибило половину? — спитала в нього дівчина.

— За чверть години проб'є десять, — відповів сторож, підносячи до її обличчя ліхтар.

— А я ж не доберуся туди раніше, як за годину, — прошепотіла Ненсі й, прослизнувши повз сторожа, помчала далі.

Прямуючи з Спітлфілдзу до лондонського Вест-Енду, вона минала глухі вулиці й завулки, де багато крамниць уже почали зачинятись. Вибило десять, і її хвилювання зросло. Розштовхуючи перехожих, вона мчала вузькими пішоходами і, кидаючись мало не під ноги коням, перебігала багатолюдні вулиці на перехрестях, де чималі юрби стояли, нетерпляче дожидаючи, коли можна буде перейти на другий бік.

— Божевільна, та й годі! — кидали з натовпу, дивлячись їй услід.

Коли Ненсі досягла заможнішої частини міста, де вулиці були порівняно безлюдні, її нестримний біг збуджував ще більшу цікавість у поодиноких перехожих. Деякі навіть наддавали ходи, наче хотіли дізнатись, куди це вона поспішає; а ті з них, кому щастило випередити її, озиралися, дивуючись, як у неї вистачає сили весь час так хутко бігти. Та

один по одному вони відставали, і коли Ненсі зрештою досягла потрібного їй місця, навколо не було ні душі.

То був готель-пансіон в одній з тихих гарних вулиць неподалік від Гайд-парку. Побачивши яскраве світло ліхтаря над дверима, Ненсі пересвідчилась, що прийшла, куди треба, і в цю мить вибило одинадцять. Вона була завагалась, мовби не знаючи, що робити далі, та бій годинника розвіяв її сумніви, і вона зайшла до передпокою. Швейцара біля входу не було. Дівчина нерішуче озирнулась навкруги й попрямувала до сходів.

— Гей, ви там! Кого вам треба? — гукнула до неї чепурно вдягнена молода жінка, виглядаючи з-за дверей.

— Мені треба бачити одну леді, що живе в цьому будинку, — відповіла дівчина.

— Леді? — перепитала служниця, презирливо змірявши очима незнайому. — Як її звуть?

— Міс Мейлі, — сказала Ненсі.

Молода жінка, що вже встигла як слід розгледіти дівчину, замість відповіді кинула на неї погляд, сповнений чеснотливої зневаги, і покликала для переговорів слугу. Ненсі повторила йому своє прохання.

— Як про вас доповісти? — запитав він.

— Моє ім'я їй ні про що не скаже, — відповіла Ненсі.

— А яка у вас до неї справа? — допитувався слуга.

— Я сама їй розповім, — відказала вона. — Мені треба бачити цю леді.

— Ну годі! — вигукнув слуга, підштовхуючи її до надвірних дверей. — Нема чого тут голову морочити! Ану забирайся туди, звідки прийшла.

— Я не піду звідси, хіба що ви силою винесете! — розпалюючись, кричала Ненсі. — Тільки знайте: вам і вдвох зі мною не впоратись. Та невже тут не знайдеться жодної доброї душі, — провадила вона, озираючись навколо, — яка б зглянулася на нещасну дівчину і зробила їй таку невеличку послугу?

Її розпачливий вигук зворушив добросердого кухаря, який разом з іншими слугами спостерігав цю сцену і тепер виступив наперед, щоб втрутитись.

— Зроби їй ласку, Джо. Хіба тобі важко? — сказав він.

— Марна праця, — відповів той. — Чи не думаєш ти, що молода леді стане говорити з отакою-от?

На цей натяк щодо сумнівної репутації Ненсі із цнотливим обуренням озвалися чотири покоївки, в один голос зарепетувавши, що ця тварюка ганьбить усе жіноцтво і що її слід без жалю викинути в риштак.

— Робіть зі мною що хочете, — звернулась Ненсі до слуг, — але спершу вчиніть те, про що я вас благаю: ради господа бога, перекажіть леді моє прохання.

М'якосердий кухар знову заступився за дівчину, і врешті слуга, що перший вийшов до Ненсі, згодився виконати доручення.

— То що ж мені переказати? — спитав він, уже ступивши на сходи.

— Скажіть, що одна молода жінка дуже просить міс

Мейлі вислухати її віч-на-віч, — мовила Ненсі, — і що з першого ж слова цієї жінки леді зможе судити, чи слухати її далі, чи звеліти вигнати як шахрайку.

— Ну й настирлива ж ти, дівчино! — зауважив слуга.

— Перекажіть моє прохання, — твердо сказала Ненсі, — і принесіть відповідь.

Слуга швидко піднявся сходами. А Ненсі, бліда, мало не задихаючись від хвилювання й ледь стримуючи сльози, лишилася стояти, вислуховуючи голосні образи, що й далі щедро линули з уст чеснотливих покоївок, які ще дужче розходилися, коли слуга повернувся й сказав дівчині, щоб ішла нагору.

— Порядність на цьому світі вже нічого не варта, — мовила одна з покоївок.

— Нахабство тепер сильніше за чесноту, — докинула друга.

Третя вдовольнилася лише запитанням: "Де тепер знайдеш справжню шляхетність?" А четверта завершила цей квартет гнівним вигуком "Ганьба!", який ураз підхопили інші непорочні діви.

Не зважаючи на все те — бо мала на серці тяжкий клопіт, — Ненсі, тремтячи від хвилювання, піднялася слідом за слугою до маленької вітальні, освітленої лампою, що звисала зі стелі. А там слуга залишив її і пішов.

Розділ XL

Дивне побачення, що є продовженням подій, про які оповідалось у попередньому розділі

Життя дівчини минало на вулицях, у найогидніших кублах і вертепах Лондона, проте вона ще зберегла якусь порядність, притаманну жіночій вдачі, тож, почувши за дверима, з боку внутрішніх покоїв легку ходу, Ненсі збагнула, які разючі протилежності зітнуться за мить у цій маленькій кімнатці, і жагуче почуття сорому охопило її — вона зіщулилась, наче не мала сили знести присутність тієї, з ким домогалася зустрічі.

Але з цими добрими почуттями боролася гордість — вада, властива однаковою мірою як покидькам суспільства, так і самовпевненим честолюбцям, що посідають високі пости. Виплодок брудних вертепів, жалюгідна прислужниця злодіїв і грабіжників, пособниця наймерзенніших злочинців, що не раз сиділи за ґратами і день у день жили під загрозою шибениці, — навіть ця занепала істота була надто горда, щоб виказати те жіноче почуття, яке здавалось їй слабодухістю, а насправді було єдиним виявом людяності, ще змалку притлумленої в ній згубним способом життя.

Вона звела очі лише настільки, щоб розгледіти перед собою струнку й гарну дівчину; а по тому, опустивши погляд, з удаваною байдужістю хитнула головою й сказала:

— Ну й важко ж, пані, до вас досягнути. Коли б я образилася і пішла геть, як зробив би кожен на моєму місці, ви б потім жалкували — і не даремно.

— Мені дуже шкода, якщо з вами повелися нечемно, — відповіла Роза. — Забудьте про це й розкажіть, що вас привело сюди. Я та, кого ви хотіли бачити.

Легкий тон відповіді, ніжний голос, ласкаве поводження без тіні зневаги чи невдоволення були повною несподіванкою для Ненсі, і вона зайшлася слізьми.

— О пані, пані! — палко вигукнула вона, заламуючи руки. — Коли б на світі було більше таких, як ви, стало б менше таких, як я... далєбі, куди менше!

— Сядьте, — наполегливо мовила Роза. — Якщо ви в скруті або вас спіткало якесь лихо, я радо допоможу вам, чим зможу, — повірте, це так. Сідайте ж.

— Ні, леді, я краще постою, — відповіла крізь сльози дівчина, — і не розмовляйте зі мною так ласкаво, доки не дізнаєтеся, хто я... Час уже пізній. Скажіть... ті двері щільно причинені?

— Так, — відповіла Роза, відступаючи на той випадок, коли доведеться покликати на допомогу. — Але чому ви про це питаєте?

— Бо я маю намір, — сказала дівчина, — віддати своє життя і життя інших у ваші руки. Я та сама особа, що знову затягла Олівера до старого Фейгіна того вечора, коли хлопець вийшов з дому в Пентонвілі.

— Ви?! — скрикнула Роза Мейлі.

— Так, пані, я, — відповіла дівчина. — Я та пропаща жінка, про яку ви чули, — живу між злодіями і, відколи пам'ятаю себе, відколи очам моїм і почуттям відкрилися вулиці Лондона, кращого життя — хай бог боронить! — не знала і не чула лагідніших слів, ніж ті, якими вони обзивали мене. І не соромтеся, пані, не приховуйте свою огиду до мене. Я молодша, ніж можна подумати з першого погляду, але вже встигла до цього звикнути. Найбідніші жінки сахаються від мене на вулицях.

— Який жах! — сказала Роза, несамохіть відступаючи від своєї дивної співрозмовниці.

— На колінах дякуйте богові, люба леді, — скрикнула дівчина, — що у вас змалку були друзі, які піклувалися про вас, і що ви ніколи не жили в

голоді й холоді, серед розгулу й пияцтва і... ще дечого гіршого, як ото я жила з колиски. Так, я можу сказати це слово, бо глухі завулки й канави заміняли мені колиску, там мені судилось і вмерти.

— Мені вас жаль! — схвильовано промовила Роза. — Серце крається слухати вас.

— Хай благословить вас господь за вашу доброту! — озвалася дівчина. — Якби ви знали, як я часом караюся, ви б і справді пожаліли мене. Я втекла крадькома; мене вб'ють, коли дізнаються, що я була тут і переказала розмову, яку почула. Чи знаєте ви чоловіка на ім'я Монкс?

— Ні, — сказала Роза.

— А він вас знає, — мовила дівчина, — і знає, що ви живете тут. Я й знайшла вас тому, що підслухала, як він називав вашу адресу.

— Я ніколи навіть не чула цього імені, — сказала Роза.

— Виходить, нам він назвався не справжнім ім'ям, а вигаданим, — зауважила дівчина. — Я так і думала. Нещодавно — незабаром після тієї ночі, коли Олівера просунули через вікно у ваш будинок, намагаючись пограбувати вас, — я, запідозривши цього чоловіка, підслухала його розмову з Фейгіном у темній кімнаті, і з тієї розмови дізналася, що Монкс, ну, той чоловік, про якого я вас питала...

— Розумію, розумію, — перебила її Роза.

— ... що Монкс, — провадила дівчина, — випадково побачив Олівера з нашими двома хлопцями того дня, як ми вперше втратили його, і відразу впізнав у ньому саме ту дитину, яку розшукував, хоч я й не збагну навіщо. Вони домовилися з Фейгіном, що той одержить якісь гроші, якщо поверне до себе Олівера; а ще більше йому перепаде, якщо він зробить з хлопця злодія, а саме цього Монкс домагається для якоїсь своєї мети.

— Для якої? — спитала Роза.

— Я й сама хотіла довідатись, та він помітив мою тінь на стіні, коли я підслуховувала, — сказала дівчина, — і не кожен на моєму місці зміг би вислизнути звідти непоміченим, а от мені вдалося. Відтоді я не бачила його до минулого вечора..

— А що ж сталося учора?

— Зараз я розповім вам, леді. Вчора увечері він прийшов знову. І знову вони піднялися на горішній поверх, а я, закутавшись так, щоб тінь моя не зрадила мене, підкралася до дверей. Перші Монксові слова, які я почула, були: "Отже, єдині докази походження хлопця лежать на дні річки, а стара відьма, що здобула їх від його матері, гниє в домовині". Вони зареготали й почали балакати про те, як йому пощастило все це облагодити. Далі Монкс заговорив про хлопця і, розпалившись, кричав, що, хоча він і прибрав до рук гроші чортеняти, його б більше влаштував інший кінець, — ото, мовляв, була б утіха, якби йому вдалося поглумитися над чванливим батьківським заповітом і провести хлопця по всіх лондонських тюрмах, а потім спровадити на шибеницю за який-небудь тяжкий злочин; це любісінько міг би зробити Фейгін, попереду ще й на ньому нажившись.

— Що ж це таке?! — вигукнула Роза.

— Чистісінька правда, леді, дарма що кажу це я, — відповіла дівчина. — Далі він казав, — пересипаючи свою річ лайкою, звичною для мого вуха, але незнайомою для вас, — що якби він міг задовольнити свою ненависть і вкоротити хлопцеві віку, не ризикуючи власною головою, то анітрохи не вагався б; але цього зробити не можна, тому він буде насторожі, пильнуватиме за кожним його кроком, і оскільки він знає про його походження і життя, то може легко зробити хлопцеві ще якусь капость. "Одне слово, Фейгіне, — сказав він, — ви хоча й хитрий єврей, а

ніколи ще не розставляли тенета, які я сплету для свого братика Олівера".

— То він його брат?! — скрикнула Роза.

— Так він сказав, — відповіла Ненсі, сторожко роззирнувшись навкруги, як робила раз у раз під час розмови, бо їй скрізь ввижався Сайкс. — Слухайте-но далі. Заговоривши про вас і про ту другу пані, він сказав, що господь бог чи диявол постарались як навмисне, щоб Олівер потрапив саме у ваші руки, а потім, регочучи, додав, що в цьому є і певна втіха — ви, мовляв, віддали б тисячі, а то й сотні тисяч фунтів, якби їх мали, аби тільки довідатись, хто цей вашій двоногий песик.

— І ви запевняєте, що він сказав це серйозно? — запитала, сплотнівши, Роза.

— Він говорив з відвертою злістю, — похитавши головою, відповіла дівчина, — він не з тих, хто жартує, коли в ньому закипає ненависть. Я знаю багато людей, що роблять і гірші речі; та мені краще десять разів вислухати їх, ніж один раз цього Монкса. Однак уже пізно, я мушу повернутись додому, щоб не викликати підозри, куди й чого я ходила. Мені треба додому.

— А що ж робити мені? — спитала Роза. — Без вас я не зможу скористатися з того, що ви розповіли. Вам треба додому! Але навіщо вам вертатись до товаришів, яких ви змалювали такими жахливими фарбами? Досить тільки вам повторити свою розповідь одному джентльменові, якого я миттю можу покликати з сусідньої кімнати, як вас негайно — не мице і півгодини — відвезуть у безпечне місце.

— Я хочу повернутися, — сказала дівчина. — Я мушу повернутись, бо... ну, як пояснити це вам, такій невинній пані?.. бо серед людей, про яких я вам оповідала, є один — найодчайдушніший з усіх, — котрого я не

можу залишити; ні, не можу, навіть задля того, щоб назавжди змінити своє життя.

— Ви вже раніше заступалися за цього милого хлопчика, — сказала Роза, — ви прийшли тепер сюди, незважаючи на страшну небезпеку, щоб переказати мені підслухану вами розмову, — і з усього видно, що ви кажете правду; ви не позбавлені почуття сорому і здатні на покаєння — все це дозволяє мені повірити, що вас іще можна врятувати. Послухайте, — склавши долоні, палко заговорила вона, і сльози покотились по її щоках, — не залишайтеся глухою до благань іншої жінки, яка першою — так, я певна, першою! — звернулась до вас із словами жалю і співчуття. Послухайте мене і дайте мені врятувати вас для кращої долі.

— Люба, мила пані, — вигукнула дівчина, опускаючись на коліна, — мій добрий ангеле! Ви й справді перша, хто ошчасливив мене такими словами, та якби я їх почула багато років тому, вони могли б відвернути мене від гріховного і гіркого життя; але тепер пізно... надто пізно!

— Покаятися й спокутувати свої гріхи, — сказала Роза, — ніколи не пізно.

— Ні, пізно, — я не можу залишити його тепер! — у розпачі вигукнула дівчина. — Не можу стати причиною його смерті.

— Причиною його смерті? — здивувалась Роза.

— Ніщо його не врятувало б! — скрикнула дівчина. — Якби я розповіла іншим те, що розповіла вам, їх усіх схопили б, і йому б не уникнути смерті. Він найзухваліший серед нас і бував дуже жорстоким.

— І заради такої от людини, — вигукнула Роза, — ви ладні відмовитись від будь-якої надії на майбутнє, від певного порятунку вже сьогодні? Це безумство.

— Я не знаю, що це, — відповіла дівчина, — знаю лише, що так воно є і так буває не тільки зі мною, а й з сотнями інших, таких самих пропадаючих і нещасних, як я. Я мушу вернутися. Може, це кара божя за все зло, яке я вчинила, може, й так; але мене тягне до нього, хоч я наражуся на страждання й кривди; і тягло б, мабуть, і тоді, якби я знала, що кінець кінцем загину від його руки.

— То що ж мені робити? — спитала Роза. — Я не повинна відпускати вас отак.

— Відпустите, пані; я певна, що відпустите, — заперчила дівчина, підводячись із колін. — Ви ж не станете затримувати мене, скориставшись з того, що я повірила у вашу доброту і не зажадала від вас ніяких обіцянок, хоча й могла так зробити.

— Тоді яка ж користь із того, що ви мені розповіли? — запитала Роза. — Цю таємницю треба розкрити, інакше яка вигода буде для Олівера — а ви ж йому так хочете прислужитися — з того, що ви відкрилися мені?

— Серед ваших знайомих напевне знайдеться який-не-будь добрий чоловік, який вислухає все, збереже таємницю і порадить вам, що робити, — сказала дівчина.

— Але де мені вас шукати в разі потреби? — спитала Роза. — Я не хочу знати, де живуть ті страшні люди, скажіть лише, чи не могли б ви проходити або гуляти десь певної години?

— А ви пообіцяєте, що суворо берегтимете мою таємницю і прийдете самі або з тією людиною, на яку звіритесь? — запитала дівчина.

— Даю слово зробити так, як ви просите, — відказала Роза.

— Коли так, то щонеділі, між одинадцятою та дванадцятою годиною,
— не вагаючись, промовила дівчина, — не я, як буду жива, гулятиму по
Лондонському мосту,

— Постривайте, — зупинила Роза дівчину, яка швидко. рушила до
дверей. — Подумайте ще раз про своє власне життя і про можливість
змінити його. Ви можете розраховувати на мою допомогу, і не лише тому,
що самохіть принесли мені цю звістку, а й тому, що опинились на краю
загибелі. Навіщо вам повертатися до тієї банди грабіжників, коли одне
слово може врятувати вас? Які чари змушують вас вертатись туди — до
ганебного й злиденного життя? О! Невже у вашому серці не знайдеться
струни, якої я могла б торкнутись? Невже ніщо не відгукнеться на мої
слова, щоб побороти це жахливе засліплення?

— Коли такі молоді, добрі й вродливі дами, як ви, — твердо відказала
дівчина, — віддають комусь своє серце, любов може завести їх куди
завгодно... Навіть таких, як ви, що мають свій дім, друзів, інших
залицяльників, одне слово, усе, чим заповнюється життя. Та коли такі
жінки, як я, що не мають надійнішої покрівлі над головою, ніж віко
домовини, і ліпшого друга у разі хвороби та й у смертну годину, ніж
доглядальниця в лікарні, — коли ми віддаємо свої знівечені серця
якомусь чоловікові й дозволяємо йому заповнити собою порожнечу
нашого нікчемного життя, — то хто ж може сподіватися, що вилікує нас?
Пожалійте нас, пані, — пожалійте за те, що з усіх жіночих почуттів у нас
лишилося тільки одне, та й воно не дає спокою й задоволення, а
породжує — це просто кара господня! — нові страждання і злочини.

— Тоді, — помовчавши, сказала Роза, — чи не взяли б ви у мене трохи
грошей, на які могли б чесно жити, принаймні до нашої наступної
зустрічі?

— Жодного пенні! — махнувши рукою, одказала дівчина.

— Не замикайте від мене серця, не відмовляйтесь так уперто від моєї допомоги, — лагідно мовила Роза, підступаючи до неї. — Я щиро хочу зробити для вас якусь послугу.

— Ви зробили б мені найкращу послугу, — відповіла дівчина, заламавши руки, — якби позбавили мене життя отут, на місці. Ніколи ще не почувала я такого жалю, як сьогодні, думаючи про те, хто я така; і було б гарно бодай умерти не в тім пеклі, в якому я живу. Хай благословить вас господь, добра пані, й пошле вам стільки щастя, скільки ганьби я накликала на себе.

З цими словами нещасна заридала й пішла геть, а Роза Мейлі, приголомшена дивним побаченням, схожим скоріше на скороминуще сновидіння, ніж на реальну дійсність, опустилась на крісло, силкуючись дати лад своїм думкам.

Розділ XLI

який містить нові відкриття й показує, що несподіванки, як і біди, ніколи не ходять поодинці

Скрутне становище, в якому опинилась Роза, було для неї справжнім випробуванням. Вона відчувала нестерпне, жагуче бажання розкрити таємницю Оліверового походження і водночас не могла порушити обіцянки — не розголошувати того, що нещасна жінка, з якою вона щойно розмовляла, довірила їй, як юній і чистій дівчині. Слова й поведінка Ненсі зворушили серце Рози Мейлі, і тепер любов до її вихованця злилась з іншим почуттям, таким же щирим і палким, — з бажанням напровадити знедолену людину на путь покаяння й вселити в неї надію.

Вони мали пробути у Лондоні лише три дні, а потім на кілька тижнів поїхати на далекий морський курорт. Була північ — уже минув їхній перший день у столиці. На що їй зважитись? Що можна вдіяти за сорок вісім годин? Або як відкласти подорож, не викликаючи підозри?

Містер Лосберн ще гостював у них і мав залишитися до їхнього від'їзду, але Роза добре знала запальну вдачу цього вельмиповажного джентльмена і могла досить виразно уявити, як він вибухне гнівом проти особи, що викрала Олівера, — тому вона розуміла, що розкрити йому свою таємницю можна тільки тоді, коли її заступництво за Ненсі підтримає якась інша, гідна довіри людина. Ці міркування змушували її бути дуже обережною й обачною і критися від місіс Мейлі, бо та, звичайно, тут-таки кинулась би радитись із шановним доктором. З тих самих причин вона не наважувалась звернутися до когось за юридичною порадою, навіть якби й знала, як це робиться. У Рози майнула була думка шукати допомоги в Гаррі, та в пам'яті виник спогад про їхню останню зустріч, і їй здалося негідним просити його приїхати, коли він, може статися, — від такого припущення на очі їй навернулися сльози, — уже й думати про неї забув і живе собі щасливо та весело.

Збентежена цими думками, Роза цілу ніч не склепила очей, вона схилялась то до одного плану, то до іншого, а потім, знайшовши доводи проти кожного з них, відкинула геть усі. Вранці, знову добре все обміркувавши і не побачивши іншої ради, Роза вирішила звернутись до Гаррі.

"Якщо йому важко буде повернутися сюди, — казала вона собі, — то як же болісно буде мені! Але, можливо, він і не приїде, а відповідь листом; а коли й приїде, те старанно уникатиме зустрічі зі мною, — міг же він так повестися перед самим своїм від'їздом! Я аж ніяк не сподівалася, що він на це здатний. А втім, так воно краще для нас обох".

Тут рука її впустила перо, і Роза відвернулась, наче не хотіла, щоб папір, який мав передати Гаррі її прохання, став свідком її сліз.

Вона встигла разів із п'ятдесят узятися за перо й знову покласти його, і все ще обмірковувала перший рядок, не написавши й досі жодного слова, коли до кімнати раптом забіг Олівер, що ходив гуляти під охороною містера Джайлза. Він був такий збентежений, наче з ним сталося якесь нове лихо.

— Чого це ти такий збуджений? — спитала Роза, підводячись і ступаючи йому назустріч.

— Не знаю, з чого й почати. Аж дух забиває... — відповів хлопець. — Боже мій! Нарешті я побачив його, тепер ви переконаєтесь, що я казав щиру правду.

— Я завжди вірила тобі, — заспокоїла його Роза. — Але що з тобою сталося? Про кого ти говориш?

— Я бачив джентльмена... — відповів Олівер, насилу вимовляючи слова, — того джентльмена, що був такий добрий до мене, — містера Браунлоу, про якого я вам так часто казав.

— Де ж ти його бачив? — спитала Роза.

— Він вийшов з карети й зайшов до одного будинку, — відповів Олівер, з радості аж пустивши сльозу. — Я не розмовляв з ним... Не міг заговорити, бо він не помітив мене, а я тремтів так, що не мав сили підійти до нього. Але Джайлз на моє прохання довідався, що він живе в тому будинку. Дивіться, — сказав Олівер, розгортаючи клаптик паперу, — ось тут, тут він живе, — я негайно туди піду. О боже, боже! Який я буду щасливий, коли знову побачу його і почую його голос!

Роза не слухала Олівера, який і далі радісно вигукував щось неладне, — вона прочитала адресу: Стренд, Грейвен-стріт, — і, трохи поміркувавши, вирішила скористатися з щасливої нагоди.

— Мерщій! — вигукнула Роза. — Піди скажи, щоб нам найняли карету, і миттю повертайся. Ти поїдеш зі мною. Зараз же, не гаючи ані хвилини, я відвезу тебе туди.!

Попереджу лише тітоньку, що ми відлучимося на годину, і буду готова разом із тобою.

Оліверові не треба було нагадувати, щоб він поспішав. Не минуло й п'яти хвилин, як вони вже були в дорозі. Коли вони приїхали, Роза залишила Олівера в кареті, ніби для того, щоб підготувати старого джентльмена до несподіваної зустрічі, а сама, пославши зі слугою свою візитну карточку, попросила переказати містерові Браунлоу, що хоче бачити його в нагальній справі. Слуга незабаром повернувся і запросив Розу до вітальні. Піднявшись слідом за слугою у кімнату на другому поверсі, міс Мейлі опинилася перед літнім чоловіком, дуже приємним з лиця й одягненим у темно-зелений сюртук. Неподалік від нього сидів ще один старий чоловік, у нанкових бриджах і гетрах; на вигляд він здавався не дуже приємним; він сидів, спершись долонями на головку грубого ціпка і поклавши підборіддя на руки.

— Боже мій, — сказав добродій у темно-зеленому сюртуці і, квапливо підвівшись, чемно вклонився, — пробачте, леді, я думав, що це якась докучлива особа, котра... Прошу пробачити мені. Будь ласка, сідайте.

— Містер Браунлоу, якщо не помиляюсь, сер? — спитала Роза, перевівши погляд на нього.

— Так, — відповів старий добродій. — А це мій друг, містер Грімвіг. Грімвіг, чи не могли б ви нас залишити на кілька хвилин?

— Як на мене, поки що цьому джентльменові не обов'язково виходити з кімнати, — втрутилася міс Мейлі. — Якщо мене правильно повідомили, йому знайома справа, про яку я хочу говорити з вами.

Містер Браунлоу нахилив голову. Містер Грімвіг, який уже раз манірно вклонився, підвівшись зі стільця, тепер уклонився вдруге, так само манірно, і знову сів на стілець.

— Я вас, звичайно, дуже здивую, — почала Роза, зніяковівши з цілком зрозумілих причин, — але ви колись з великою добротою і ласкою

поставилися до одного мого близького маленького друга, і я певна, вам цікаво буде знову почути про нього.

— Он як! — здивувався містер Браунлоу.

— Ви знали його як Олівера Твіста, — додала Роза.

Тільки-но ці слова злетіли: з її уст, як містер Грімвіг, що вдавав, ніби заглибився у читання грубезної книжки, яка лежала на столі, гучно закрив її і, відкинувшись на спинку стільця, втупив широко розплющені очі в Розу, всім своїм виглядом показуючи безмежний подив; та невдовзі, наче схаменувшись, що так необачно виказав свої почуття, він рвучко, а краще сказати — конвульсивно — прибрав попередньої пози і, дивлячись просто себе, протяжливо і якомусь глухо свиснув, та свист той завмер немовби не в повітрі, а десь у найдальших закутках його живота.

Містер Браунлоу здивувався не менше, хоч його подив виявився не в такий ексцентричний спосіб. Він підсунув свого стільця ближче до міс Мейлі й сказав:

— Зробіть мені ласку, люба дівчино, і не згадуйте про мою добрість до хлопця, — про це ніхто, крім вас, не знає; а коли ви маєте якісь відомості, що могли б змінити мою недобру думку, яку я несамохіть склав про ту бідолашну дитину, то, бога ради, мерщій поділіться ними зі мною.

— Поганий хлопчисько! Я з'їм свою голову, коли це не так, — буркнув містер Грімвіг, не ворухнувши жодним м'язом на обличчі, так, ніби промовляв черевом.

— Ця дитина має чесне й добре серце, — мовила Роза, вся зашарівшись. — Доля, поклавши хлопчикові на плечі заважкий, як на його літа, тягар, водночас наділила його такою відданістю, такими благородними почуттями, що зробили б честь людям, ушестеро старшим від нього.

— Мені тільки шістдесят один рік, — промовив містер Грімвіг з тим самим закам'янілим виразом обличчя. — А цьому Оліверові — якщо тут обійшлося без нечистої сили — щонайменше дванадцять... І я не розумію, кого ви маєте на увазі.

— Не зважайте на мого друга, міс Мейлі, — сказав містер Браунлоу, — він думає не так, як каже.

— Ні, так, — буркнув містер Грімвіг.

— Ні, не так, — вів своєї містер Браунлоу, вже починаючи гніватися.

— Він ладен з'їсти свою голову, коли він так не думає, — додав містер Грімвіг.

— Він вартий того, щоб йому її відтяли, коли він так думає, — зауважив містер Браунлоу.

— Дуже хотів би він поглянути на того, хто наважиться на це, — одказав містер Грімвіг, стукнувши ціпком по підлозі.

Відчувши, що зайшли вже надто далеко, обидва старі джентльмени понюхали табаки, а тоді, як це у них завжди велося, потиснули один одному руки.

— Одначе, міс Мейлі, — мовив містер Браунлоу, — повернімося до предмета, що так зворушив ваше чуле серце. Повідайте мені, будь ласка, що ви знаєте про бідолашного хлопчика. Але спершу дозвольте мені сказати, що я вичерпав усі свої можливості, намагаючись знайти його, і що відколи я покинув Англію, моє перше враження, нібито він увів мене в оману й, підбурений своїми колишніми товаришами, обікрав мене, значною мірою похитнулося.

Роза, що вже встигла зібратися з думками, відразу ж просто й стисло оповіла про все, що сталося з Олівером від того дня, як він вийшов з будинку містера Браунлоу, приберігши, одначе, розповідь Ненсі для розмови зі згаданим джентльменом віч-на-віч. На закінчення вона зауважила, що весь 'цей час Олівера засмучувало тільки те, що він ніде не міг знайти свого колишнього добродійника і Друга.

— Хвалити бога! — вигукнув старий джентльмен. — Ви так утішили мене, так утішили... Проте ви ще не сказали, міс Мейлі, де тепер Олівер. Пробачте, що наслідуюсь дорікати вам, але чому ви не привезли його сюди?

— Він чекає в кареті біля вашого будинку, — відповіла Роза.

— Чекає біля будинку! — вигукнув старий джентльмен і, не сказавши більше й слова, кинувся геть з кімнати, униз по сходах, за двері і — вскочив у карету.

Коли за ним зачинилися двері вітальні, містер Грімвіг підвів голову і, перетворивши одну із задніх ніжок свого стільця на вісь обертання, тричі перекрутився на місці, не встаючи із стільця і спираючись то на ціпок, то на стіл. Виконавши цей складний пірует, він підвівся й про-шкультигав принаймні разів із десять по кімнаті, сюди-туди... Тоді зненацька зупинився перед Розою і без будь-яких передмов поцілував її.

— Тс! — промовив він, коли дівчина, трохи налякана таким незвичним поведженням, схопилася з місця. — Не бійтеся. Я старий і міг би бути вашим дідусем. Ви славна дівчина. І ви мені подобається... А ось і вони!

Справді, ледь устиг він з розмаху сісти на свій стілець, як зайшов містер Браунлоу в супроводі Олівера, якого містер Грімвіг зустрів дуже ласкаво; і коли б ця щаслива мить була єдиною винагородою Розі Мейлі за всі її турботи й піклування про Олівера, то й тоді вона не жадала б іншої віддяки.

— До речі, є ще дехто, про кого не слід забувати, — сказав містер Браунлоу і подзвонив у дзвіночок. — Будь ласка, покличте сюди місіс Бедвін.

Стара економка негайно з'явилася на виклик і, зробивши реверанс коло порога, ждала розпоряджень.

— Та ви, Бедвін, що далі, то гірше бачите, — з досадою зауважив містер Браунлоу.

— Атож, сліпну помалу, — відповіла стара. — В мої літа, сер, очі не стають зіркіші.

— Я й без вас це знаю, — відповів містер Браунлоу. — Надіньте-но окуляри й роззирніться навколо — чи не побачите, навіщо я вас покликав?

Стара почала порпатися в кишені, шукаючи окулярів. Але Оліверове терпіння не витримало цього нового випробування; піддавшись першому пориву, він кинувся їй на шию.

— Боже милостивий! — скрикнула стара, пригортаючи його до грудей. — Та це ж моє невинне дитя!

— Люба моя старенька нянечко! — скрикнув Олівер.

— Я знала, що він повернеться, знала, — приказувала стара, стискаючи хлопця в обіймах. — А який він став гарний, і вбраний знову, як син джентльмена. Де це ти був стільки часу? Ох, те саме миле личко, але не таке бліде, ті самі ніжні очі, але не такі сумні. Я ніколи не забувала їх та його лагідної усмішки. Вони повсякчас ввижались мені разом із личками моїх любих діточок, що померли тоді, коли я сама була ще молода та весела.

Отак говорячи без угаву і то відсторонюючи хлопця, щоб подивитись, який великий він виріс, то знову притискаючи його до себе й пестливо перебираючи пальцями його волосся, добра бабуся і сміялася, і плакала в нього на плечі.

Полишивши її й Олівера ділитися спогадами на дозвіллі, містер Браунлоу повів Розу в другу кімнату і там вислухав докладну розповідь про її побачення з Ненсі, що дуже здивувала й збентежила його. Роза пояснила також, чому вона відразу ж не звірилась своєму другові, містерові Лосберну. Старий добродій визнав, що вона повелася розумно, й охоче взяв на себе відповідальну місію переговорити з шановним лікарем. А щоб містер Браунлоу міг якнайшвидше здійснити свій намір, то вони домовились, що того ж таки вечора, о восьмій годині, він прийде до готелю, а тим часом Роза обережно сповістить місіс Мейлі про все, що сталося. По цій угоді Роза й Олівер повернулися додому.

Роза анітрохи не перебільшувала, уявляючи собі, як обуриться добрий лікар. Ледве дослухавши історію Ненсі, він вивергнув потік погроз і прокльонів, заявивши, що зробить з неї першу жертву двох хитромудрих джентльменів — містерів Бледерза і Дафа; він уже навіть надягнув капелюха, щоб негайно вирушити по допомогу до цих славетних детективів. І, поза всяким сумнівом, зопалу здійснив би свій замір, зовсім не думаючи про наслідки, якби його не стримав містер Браунлоу, — почасти силоміць, бо й сам був запальної вдачі, а почасти переконливими аргументами, які врешті-таки змусили містера Лосберна відмовитись від цього нерозважливого кроку.

— То що ж тоді, в біса, робити? — не вгамовувався лікар і після того, як вони повернулись до жінок. — Хіба що висловити подяку всім отим негідникам обох статей, та ще й уклінно попросити їх прийняти фунтів по сотні на кожного як скромний знак нашої поваги й вдячності за їхню добрість до Олівера?

— Та ні, цього, мабуть, не треба, — заперечив, сміючись, містер Браунлоу, — але ми повинні діяти тихо й дуже обачно.

— Тихо, обачно! — вигукнув лікар. — Та я б усю їхню братію послав...

— Можете не казати, куди саме, — перебив його містер Браунлоу. — Подумайте краще, чи наблизимось ми хоч на крок до своєї мети, коли пошлемо їх будь-куди?

— До якої мети? — спитав лікар.

— Та довідатись, хто Оліверові батьки, і повернути йому спадщину, яку в нього, коли вірити цій історії, неправдою відібрано.

— А-а, — сказав містер Лосберн, обмахуючи носовою хусточкою своє розпашіле обличчя. — Я мало не забув про це.

— Припустімо, — провадив далі містер Браунлоу, — ми не будемо приплутувати сюди цю бідолашну дівчину і нам пощастить, не наражаючи її на небезпеку, віддати цих негідників у руки правосуддя, — то що нам за користь?

— Принаймні та, що декого з них напевне спровадять на шибеницю, а інших зашлють на каторгу.

— Гаразд, — відповів, усміхаючись, містер Браунлоу, — але вони напевно потраплять туди згодом і без нашої допомоги. Втрутившись тепер, ми випередимо події і вчинимо, як на мене, вельми по-донкіхотському, явно всупереч нашим власним інтересам — в усякому разі, Оліверовим, що, по суті, те саме.

— Яким чином? — спитав лікар.

— А ось таким. Цілком очевидно, що нам надзвичайно важко буде докопатися до правди, якщо ми не поставимо того Монкса на коліна. Тут рада тільки одна — піти на хитрощі й захопити його зненацька тоді, коли поруч не буде отих людей. Інакше, якщо його й заарештують, ми не

матимемо проти нього ніяких доказів. Він (судячи з відомих нам фактів) навіть не причетний до жодного грабунку цієї банди. А як його й не виправдають, то хіба що ненадовго засадять до в'язниці — за шахрайство та бродяжництво; а тоді користі нам від нього буде не більше, ніж від будь-якого ідіота, до того ж сліпого й глухонімого, бо ми, звісна річ, не витягнемо з нього ні слова.

— У такому разі, — запально почав лікар, — я знову питаю вас, чи вважаєте ви розумним, що руки наші зв'язані обіцянкою, даною цій дівчині... хай і з найкращих міркувань, та все ж...

— Прошу вас, не турбуйтеся відповідати, люба юна леді, — сказав містер Браунлоу, помітивши, що Роза хоче щось сказати. — Ми додержимо вашого слова. Гадаю, це ніскільки не стане нам на перешкоді. Але, перш ніж зважитися на певні кроки, ми маємо побачити дівчину й довідатися, чи згодна вона вказати нам на того Монкса, звичайно, за умови, що він матиме діло з нами, а не з правосуддям. Коли ж вона не схоче чи не зможе цього зробити, тоді слід домогтися, щоб вона сказала, які кубла він відвідує і який він із себе, щоб ми могли його впізнати, її не можна побачити раніше, ніж у неділю ввечері. А сьогодні тільки вівторок. Тож я радив би поки що нічого не розпочинати й нікому про це не казати, навіть Оліверові.

Хоча містер Лосберн з кислою гримасою зустрів цю пропозицію, яка прирікала його на бездіяльність протягом цілих п'яти днів, він змушений був визнати, що досі ніякий кращий план не спав йому на думку; а оскільки і Роза, і місіс Мейлі рішуче підтримали містера Браунлоу, то пропозиція цього джентльмена була прийнята одноголосно.

— Я дуже хотів би, — мовив він, — взяти на допомогу мого друга Грімвіга. Він великий дивак, але має гострий розум і міг би стати нам у пригоді; я повинен сказати, що він здобув юридичну освіту і з огидою відмовився від адвокатської практики, бо за двадцять років йому випало вести лише дві незначні справи, — а чи можна це вважати рекомендацією, чи ні — судити вам.

— Я не заперечую проти того, щоб ви запросили свого приятеля, але тоді дозвольте запросити й мого, — сказав лікар.

— Це треба вирішити більшістю голосів, — мовив містер Браунлоу. — Хто він?

— Він син цієї шановної леді і друг дитинства цієї юної леді, — відповів лікар, кивнувши головою на місіс Мейлі, а потім значливо поглянувши на її племінницю.

Роза густо почервоніла, однак не висловила незгоди з пропозицією (мабуть, відчувши, що залишиться в безнадійній меншості); отож Гаррі Мейлі і містер Грімвіг були прийняті у спільники.

— Ми, звичайно, зостанемось у місті, — сказала місіс Мейлі, — доки лишиться хоча б найменший шанс на успіх цього розслідування. Я не пошкодую ні зусиль, ні коштів заради справи, яка нас усіх так глибоко хвилює, і я ладна жити тут хай і цілий рік, коли знатиму, що не всі надії втрачено.

— Браво! — вигукнув містер Браунлоу. — Однак на ваших обличчях я вгадую бажання запитати, як це сталося, що я несподівано виїхав з країни і не був на місці, щоб підтвердити Оліверову розповідь. Давайте домовимось, що ви не будете ставити ці запитання, доки я сам визнаю за доцільне розповісти вам, що я робив увесь цей час. Повірте, я маю всі підстави для такого прохання, бо інакше я збудив би у вас надії, яким, можливо, не судилося справдитись, і тільки помножив би труднощі й прикросці, яких у нас і так задосить. Ходімо! Уже кличуть до вечері, і юний Олівер, якого ми залишили в сусідній кімнаті на самоті, мабуть, думає, що нам набридло його товариство і ми дійшли таємної згоди позбутись його і покинути напризволяще.

З цими словами старий джентльмен подав руку місіс Мейлі і повів її до їдальні. Містер Лосберн, ведучи Розу, рушив слідом за ним, і нарада, на якій було досягнуто згоди, завершилась.

Розділ XLII

Оліверів давній знайомий виявляє безсумнівні ознаки геніальності і стає громадським діячем у столиці

Того вечора, коли Ненсі, приспавши Сайкса, поспішала до Рози Мейлі з місією, що її сама взяла на себе, до Лондона Великим Північним шляхом наближалось двоє подорожніх, на яких доцільно звернути увагу читача.

То були чоловік і жінка, або, може, їх краще було б назвати особами чоловічої та жіночої статі. Він був одним із тих довготелесих, кривоногих, вайлуватих, кістлявих людців, чий вік важко точно встановити, — в юні роки вони мають вигляд недорослих чоловіків, а дійшовши зрілого віку, нагадують юнаків-переростків. Жінка була ще молода, але дебелої, міцної статури, яка їй потрібна була, щоб нести тяжкий клумак, прив'язаний за спиною. Супутник її не був переобтяжений важкою ношею, бо ніс лише загорнутий у носову хустку клуночок, як видно, дуже легкий, бо він теліпався на ціпку, перекинутому через плече. Ця обставина, а також незвичайна довжина ніг дозволяли йому на півдесятка кроків випереджати свою супутницю, до якої він час від часу нетерпляче обертався, ніби докоряючи, що вона йде так повільно, і спонукаючи її наддати ходи.

Так вони плентали помалу курним шляхом, ні на що не звертаючи уваги і тільки мовчки сходячи на узбіччя, коли з Лондона їм назустріч мчали поштові карети. Коли вони поминули Хайгетську арку, чоловік, що так само йшов попереду, зупинився й нетерпляче гукнув до своєї супутниці:

— Ти не можеш іти швидше? Ну і ледащо ж ти, Шарлотто.

— Якби ти знав, який у мене важкий клумак, — захекавшись від втоми і насилу переставляючи ноги, відповіла жінка.

— Важкий! Що ти мелеш? На що ж ти після цього годишся! — вигукнув чоловік, перекладаючи свій клуночок на друге плече. — О, знову стала! Та з тобою в кого завгодно терпець урветься!

— Ще далеко йти? — скинувши на нього поглядом, запитала жінка й присіла на придорожній насип; піт градом котився по її обличчю.

— Далеко?! — Та ми вже, вважай, прийшли, — відповів довгоногий подорожній, показуючи поперед себе. — Дивись! Онде вже видно лондонські вогні.

— До них іще добрі дві милі, а то й більше, — зовсім занепавши духом, відгукнулась жінка.

— Дві милі чи двадцять миль — годі тобі базікати, — сказав Ной Клейпол, бо це був він. — Вставай, і ходімо далі, а то — попереджаю! — я тебе так штурхону, що враз підхопишся!

Червоний ніс Ноя ще більше почервонів од гніву; він перейшов шлях, ніби збираючись виконати свою погрозу, тоді жінка, більш нічого не кажучи, підвелася й попленталась поруч із ним.

— Де ти думаєш зупинитись на ночівлю, Ною? — спитала вона, коли вони пройшли кількасот ярдів.

— Звідки я знаю? — огризнувся Ной, чий настрій геть зіпсувався від втоми.

— Добре б десь поблизу, — з надією в голосі мовила Шарлотта.

— Ні, не поблизу, — відказав містер Клейпол, — а якнайдалі. Чуєш? Якнайдалі! Так і зятям собі!

— Але чому?

— Коли я кажу, що не хочу чогось робити, то й годі про це. І нема тут чого довго розводитись — чому та чого, — чванливо відповів містер Клейпол.

— А нащо ж так сердитись? — мовила його супутниця,

— Ото гарно було б — нічого сказати! — якби ми зупинились на ночівлю у першому ж трактирі при в'їзді у місто, щоб Сауербері, якщо він подався за нами навздогін, сунув туди свого довгого носа і повернув нас назад в арештантському возі, та ще й у кайданах, — глузливо сказав Ной. — Ні! Я йтиму, доки не набреду на найглухіші завулки, де мій слід загубиться, і там не зупинюся, аж поки не набачу який-небудь відлюдний трактирчик у найвіддаленішому закутку міста. Їй-бо, щастя твоє, що я маю голову на в'язах: коли б ми з самого початку не пішли навмисне іншим шляхом і не повернулись стороною, ти б досі вже цілий тиждень сиділа, голубонько моя, під трьома замками. І так тобі й треба було б, раз у тебе така дурна голова.

— Я знаю, що не така бистра на розум, як ти, — відповіла Шарлотта, — та не звертай усю вину на мене й не кажи, що сиділа б я; якби посадили мене, то й тебе теж.

— Гроші з каси вкрала ти, — сказав містер Клейпол. — Не забувай про це.

— Я вкрала їх для тебе, мій любчику, — заперечила Шарлотта.

— А хіба вони в мене? — спитав містер Клейпол.

— Ні, ти віддав гроші мені на схованку і довірив нести їх, ти ж бо такий славний у мене, — сказала Шарлотта і, поплескавши Ноя по підборіддю, взяла його під руку.

Все було й справді так, як сказала Шарлотта; але оскільки містер Клейпол не мав звички сліпо й нерозважливо звірятись на будь-кого, то, виправдовуючи його вчинок, слід зауважити, що цей джентльмен виявив таку довіру до Шарлотти лише з тих міркувань, щоб на той випадок, якби їх схопили, гроші знайшли у неї. Тоді він зумів би довести свою непричетність до крадіжки і вийти сухим з води. Звичайно, він не став пояснювати мотиви своїх учинків, і обоє в мирі й злагоді рушили далі.. Дотримуючись свого плану, обачний містер Клейпол ішов не зупиняючись, аж поки дістався до "Ангела" в Ізлінгтоні, де, судячи з натовпу перехожих і численних екіпажів, він дійшов справедливого висновку, що тут, власне, і починається Лондон. Він затримався на якусь хвилю тільки для того, щоб роздивитись, які вулиці най-багатолюдніші і, отже, яких слід найбільше уникати, а далі звернув на Сент-Джон-Рруд і невдовзі заглибився у лабіринт похмурих, брудних завулків між Грейс-Інн-Лейном та Смітфілдом. Ця місцевість одна з найзлиденніших і найбридкіших у Лондоні, хоча розташована вона в центрі міста, який не раз перебудовувався.

Цими вулицями йшов Ной Клейпол, тягнучи за собою Шарлотту; він часом сходив на бруківку, щоб окинути оком трактирчик, і знову йшов далі, коли якісь відомі лише йому ознаки підказували, що тут надто людно. Аж ось він спинився перед одним, бруднішим і жалюгіднішим на вигляд, ніж усі ті, що їх минав раніше. Перейшовши на другий бік вулиці й пильно оглянувши будиночок звідти, він ласкаво оголосив своє рішення спинитися там на ніч.

— Давай-но сюди, — сказав Ной, відв'язуючи з Шарлоттиної спини клумака і закидаючи його собі на плечі. — І гляди, не роззявляй рота, поки до тебе не звернуться. Як зветься цей трактир? "Три... три..." Чого три?

— "Три каліки", — відповіла Шарлотта.

— "Три каліки", — підхопив Ной. — Ну, що ж, і назва непогана. А тепер — ходімо! Не відставай від мене ні на крок! — Напутивши отак свою подругу, він штовхнув плечем рипучі двері й разом з нею ввійшов досередини.

У буфетній не було нікого, крім молодого єврея, котрий, спершись обома ліктями на шинквас, читав засмальцьовану газету. Він дуже пильно подивився на Ноя, а Ной так само пильно подивився на нього.

Якби на Ноеві було вбрання з сирітського притулку, єврей ще мав би якісь підстави отак витріщати очі, але оскільки Ной розпрощався з курткою та значком і надяг поверх шкіряних штанів куценьку робітничу блузу, то здавалось, не було ніяких видимих причин, щоб його зовнішність привертала до себе в трактирі таку увагу.

— Це, коли не помиляюсь, трактир "Три каліки"? — спитав Ной.

— Еге ж, він і є, — відповів єврей.

— Ми прибули з провінції. Один добродій, якого ми зустріли по дорозі в Лондон, порадив нам ваш трактир, — сказав Ной і підштовхнув ліктем Шарлотту, чи то звертаючи її увагу на такий дотепний спосіб повернути до себе буфетника, чи то попереджаючи, щоб вона не дивувалася. — Ми хотіли б заночувати у вас.

— Не знаю, чи можна, — сказав Барні, який прислужував у трактирі, — піду поспитаю.

— А поки ви будете довідуватись, подайте нам, будь ласка, холодного м'яса і пива, — сказав Ной. — Де тут у вас можна сісти?

Барні повів їх у маленьку задню кімнатку і поставив перед ними м'ясо і пиво. Перегодом він повідомив, що їх можуть поселити на ніч, і пішов, даючи милій парочці можливість підживитись.

Кімната, куди завели прибульців, розміщалась на кілька східців нижче від буфетної, в стіні якої, футів за п'ять від підлоги, було невелике віконце, завішане шторкою, отож людина, що добре знала будинок, могла, відхиливши шторку, не тільки спостерігати гостей унизу, а й чути доволі виразно, про що вони розмовляють, — досить тільки прикласти вухо до перегородки. Крізь віконце можна було підглядати цілком непомітно, бо воно було в темному кутку за широким стовпом, що підпирав сволок. Хазяїн трактиру, сховавшись за стовпом, уже хвилин з п'ять не відривав очей від потаємного віконця, а Барні, переказавши гостям його дозвіл на ночівлю, щойно повернувся до буфетної, коли зайшов Фейгін. Він завітав сюди, як звичайно робив вечорами, щоб довідатись про декотрих своїх юних вихованців.

— Ша! — зупинив його Барні. — В кімнаті поруч чужі!

— Чужі? — пошепки перепитав старий.

— Еге ж. І чудна парочка, скажу я вам, — додав Барні. — З провінції, але, якщо не помиляюсь, вам сподобається.

Фейгіна, очевидно, дуже зацікавило це повідомлення. Зіпнувшись на ослінчик, що стояв там-таки, він припав очима до віконця і з того спостережного пункту бачив, як містер Клейпол дудлив пиво з великого кухля і заїдав холодним м'ясом просто з тарелі, вряди-годи вділяючи від щедрот своїх мізерні дози того й того Шарлотті, яка покійно сиділа поруч.

— Ага! — прошепотів Фейгін, обернувшись до Барні. — Цей хлопець мені подобається. Ми ще матимемо з нього користь. Ач, як вимуштрував

свою подружку! Ану, ні пари з уст, дорогесенький, послухаємо, про що вони балакають... послухаємо.

Він знову припав очима до віконця і, притуливши вухо до перегородки, став уважно наслухати. Хитрий, жадібний вираз його обличчя був достоту наче в диявола.

— Отже, я маю намір стати джентльменом, — рвучко випроставши ноги, продовжив містер Клейпол розмову, на початок якої Фейгін спізнився. — Годі мені возитися з тими клятими трунами, Шарлотто, хочу жити по-панському, а ти, коли хочеш, будеш справжньою леді.

— Я то хочу, ще й як, любчику, — відповіла Шарлот-та, — та тільки не щодня нам щаститиме чистити каси в крамницях і втікати потім від погоні.

— На біса нам ті каси! — вигукнув містер Клейпол. — І без кас знайдемо що чистити.

— А що саме? — спитала його супутниця.

— Кишені, жіночі ридикюлі, будинки, поштові карети, банки! — вигукнув містер Клейпол, усе дужче розпалюючись від випитого пива.

— Але ти не вмієш усього того робити, любчику, — зауважила Шарлотта.

— Я напитаю тих, хто вміє, і пристану до їхнього гурту, — відказав Ной. — Вони й прилучать нас до якогось діла. Та ти одна варта півсотні жінок; я зроду не бачив такої спритної шельми, якою ти буваєш, звісно, коли я тобі дозволяю.

— О боже! Як приємно мені чути це від тебе! — скрикнула Шарлотта, цілючи його гидку пику.

— Ну, ну, годі, не в'язни до мене зі своїми пестощами, а то розсерджуся, — мовив Ной і, вивільнившись з її обіймів, прибрав вельми поважного вигляду. — Я хотів би бути ватажком якої-небудь банди, тоді б я тримав своїх людей у залізному кулаці і стежив за ними, так щоб вони й не здогадувались. Отаке діло якраз по мені, аби тільки зиск був добрий. От якби натрапити за молодця такого штибу, я, їй-богу, не пошкодував би тієї двадцятифунтової банкноти, що схована в тебе, тим паче, що ми не знаємо, як спустити її з рук.

Висловивши таке побажання, містер Клейпол глибокодумно зазирнув у кухоль з пивом, побовтав його як слід і, поблажливо глянувши на Шарлотту, хильнув разок, що видимо освіжило його. Він саме розмірковував, чи не хильнути йому ще раз, коли двері раптом відчинились і до кімнати зайшов іще один відвідувач.

То був містер Фейгін. На обличчі його була сама люб'язність. Шанобливо вклонившись, він сів до сусіднього столика й, звернувшись до усміхненого Барні, замовив собі чогось випити.

— Чудовий вечір, сер, але, як на цю пору року, надто холодний, — сказав Фейгін, потираючи руки. — Я бачу, сер, ви здалека йдете.

— А як ви здогадалися? — спитав Ной Клейпол.

— У нас в Лондоні немає стільки пороху, — відповів Фейгін, показуючи на черевики Ноя і його супутниці та на їхні клунки.

— Ну й проноза ж ви, одначе, — здивувався Ной. — Ха! Ха! Ха! Ти тільки послухай, Шарлотто.

— Аякже. В цьому місті, дорогесенький, хоч-не-хоч, а мусиш бути пронозою, — обізвався Фейгін, по-змовницьки стиснувши голос майже до шепоту. — Що правда, то правда.

За останнім зауваженням Фейгін постукав себе збоку по носі вказівним пальцем правої руки. Ной спробував повторити жест старого, хоча й не дуже вдало, бо ніс його виявився для цього трохи замалим. Проте Фейгін, здавалось, відгадав у зусиллях Ноя бажання показати свою повну згоду з висловленою думкою, тож він дуже привітно почав частувати Ноя напоєм, який тільки-но приніс Барні.

— Добряче питво, — зауважив містер Клейпол, облизуючи губи.

— Якщо ви, дорогесенький, хочете пити його щодня, — сказав Фейгін, — треба обчищати каси крамниць, кишені, жіночі ридикюлі, будинки, поштові карети, банки...

Почувши повторення своїх власних слів, містер Клейпол відкинувся на спинку стільця й перевів погляд з Фей-гіна на Шарлотту з виразом смертельного жаху на зблідлому лиці.

— Не бійся мене, друже, — сказав Фейгін, ближче присовуючи свого стільця, — Твоє щастя, що я, а не хтось інший ненароком почув вашу розмову. Хе-хе-хе! Твоє щастя, що то був я.

— Я не крав їх, — промимрив Ной; він уже не випростував ноги, як годилося б незалежному джентльменові, а скулився й підібрав їх якнайдалі під стілець. — Це її робота. Гроші й тепер у тебе, правда, Шарлотто?

— Байдуже, в кого вони тепер або хто їх украв, дорогесенький, — запевнив його Фейгін, кинувши, однак, яструбиний погляд на дівчину та на обидва клунки. — Я й сам із таких, а тому ти припав мені до вподоби.

— З яких? — спитав містер Клейпол, помалу отямлюючись.

— Промишляю тим самим, — пояснив Фейгін, — як і всі в цьому будинку. Ви потрапили якраз куди треба, і тут вам ніщо не загрожує. Та

ви в усьому Лондоні не знайдете надійнішого притулку, ніж "Каліки", — для тих, звісно, хто мені подобається. А ви обоє припали мені до серця — ти і ця молодичка, тож заспокойтесь, кажу вам, нема чого мене боятися.

На душі в Ноя Клейпола, може, й стало спокійніше після таких запевнень, тільки про тіло його аж ніяк не можна було цього сказати: він совався на стільці й корчився, прибираючи різні недоладні пози, і перелякано й недовіжливо поглядав на свого нового друга.

— Я скажу навіть більше, — провадив Фейгін, який уже встиг підбадьорити дівчину, нашіптуючи їй якісь приязні слова й дружньо киваючи. — У мене в друзяка, який, здається мені, міг би допомогти здійснити твоє палке бажання і наставити тебе на путь істинну, а тоді ти вибереш собі дільце, що припаде тобі найбільше до смаку, а згодом навчишся і дечого іншого.

— Ви наче й справді не жартуєте, — озвався Ной.

— Яка мені вигода жартувати? — знизавши плечима, відмовив Фейгін. — Ось що: ходім-но у другу кімнату — я маю дещо сказати тобі віч-на-віч.

— А чого це нам завдавати собі клопоту? — зауважив Ной, помалу висунувши ноги з-під стільця. — Хай вона тим часом віднесе наші речі нагору. Шарлотто, бери-но клунки і гайда звідси!

Наказ цей, відданий дуже поважним тоном, було виконано без будь-яких заперечень; Шарлотта квапливо схопила клунки й пішла, а Ной, придержавши двері, простежив за нею поглядом.

— Ну як я її вимуштрував, га? — повертаючись до свого місця, спитав він так, ніби йшлося про приборкання дикого звіра.

— Куди вже краще, — відказав Фейгін, поплескуючи його по плечу. — Ти, дорогесенький мій, просто геній.

— Мабуть, що й так, бо інакше я не сидів би зараз тут перед вами, — відповів Ной. — Але не гайте даремно часу, вона от-от повернеться.

— То що ти скажеш на мою пропозицію? — спитав Фейгін. — Пристанеш до мого друга, якщо він тобі сподобається?

— А він добре знається на цьому ділі? Бо це дуже важливо, — відповів Ной, підморгуючи своїм маленьким оком.

— Він усьому голова, має під рукою велику ватагу; з ним вершки нашої професії.

— Справжні городяни? — спитав містер Клейпол.

— Серед них немає жодного провінціала, і, думаю, він не взяв би тебе, навіть на мою пораду, якби саме тепер не мав великої потреби в помічниках.

— Доведеться, мабуть, віддати йому ось це? — спитав Ной, ляснувши долонею по кишені штанів.

— Без цього ніяк не обійдеться, — відповів Фейгін тоном, що не допускав заперечень.

— Але ж двадцять фунтів — великі гроші...

— Не тоді, коли це банкнота, яку не знаєш, як спустити з рук, — відмовив Фейгін. — Номер і число випуску, гадаю, записані? Банк попереджено? Розміну не підлягає? Пхе, небагато варта така банкнота. Доведеться переправити її за кордон, і навряд чи на ринку за неї дадуть високу ціну.

— Коли я можу побачити вашого друга? — невпевнено запитав Ной.

— Завтра вранці.

— Де?

— Тут.

— Гм, — мугикнув Ной. — А платня яка?

— Шитимеш як джентльмен, — харчі й помешкання, тютюн і випивка задарма. Крім того, половина твого заробітку і заробітку жіночки — ваші, — відповів містер Фейгін.

Дуже сумнівно, щоб Ной Клейпол, жадібність якого не мала меж, погодився навіть на ці блискучі умови, якби він був цілковито вільний у своїх діях; але пригадавши, що в разі відмови новий приятель міг би негайно віддати його до рук правосуддя (а на світі траплялись і неймовірніші речі), він став поступливіший і сказав, що це йому, мабуть, підійде.

— Бачте, — зауважив Ной, — раз вона здатна до важкої роботи, я хотів би взяти собі якусь легшу.

— Щось на зразок жіночого рукоділля? — запитав Фейгін.

— Угу, щось таке, — погодився Ной. — То з чого ж мені краще розпочати? Робота, самі розумієте, не повинна бути надто виснажливою чи небезпечною. Ось що мені потрібно! А ви як гадаєте?

— Я чув, дорогесенький, ти натякав, що згоден шпигувати, — сказав Фейгін. — Так от, мій друг саме шукає здібну людину для цієї роботи.

— Я й справді згадував про це і ладен інколи побавитися такими справами, — повагом мовив містер Клейпол, — та тільки само по собі шпигування не дасть зиску, еге ж?

— Твоя правда, — зауважив Фейгін, розмірковуючи або вдаючи, що розмірковує, — само по собі воно навряд чи дасть зиск.

— То що ви тоді порадите? — спитав Ной, занепокоєно дивлячись на нього. — Чи не можна щось таке, де треба діяти тишком-нишком? Щоб і діло було певне, і ризику не більше, ніж коли сидиш удома.

— Як ти ставишся до старих дам? — спитав Фейгін. — Можна чимало заробити: вихопиш у них з рук ридикюль та пакунки і чимдуж за ріг, а тоді шукай вітра в полі...

— А як зчинять галас, а котрась і очі видряпає? Ні, — похитавши головою, відмовив Ной. — Це, боюся, не для мене. Чи не знайдеться якогось іншого діла?

— Стривай! — вигукнув Фейгін, поклавши йому руку на коліно. — Скубти курчат. Годиться?

— А що воно таке? — спитав містер Клейпол.

— Курчата, дорогесенький мій, це малі діти, яких матері часом посилають щось купити з шестипенсовиком або шилінгом; а "скубти" означає ось що: ти віднімаєш у малюка монету — а він завжди тримає її наготові в руці, — штовхаєш його в риштак, а сам неквапно йдеш собі геть, так ніби нічого й не сталося, мовляв, дитина ненароком упала й забила. Ха-ха-ха!

— Ха-ха! — зареготав на все горло містер Клейпол і в захваті аж задригав ногами. — Далєбі, оце якраз для мене!

— Я й сам так думаю, — відповів Фейгін. — Приділять тобі кілька гарних місцинок в Кемден-Тауні і Бетл-Бріджі, і ще в яких-небудь околицях, де та дитлашня просто-таки шастає з монетами в руках, тож, роблячи обхід, ти зможеш обскубти стільки курчат, скільки заманеться. Ха-ха-ха!

Тут Фейгін тицьнув містера Клейпола в бік, і обидва вибухнули тривалим гучним реготом.

— Ну, гаразд, я згоден, — сказав Ной, угамувавшись, коли повернулась Шарлотта. — То о котрій зустрічаємося завтра?

— О десятій годині добре буде? — спитав Фейгін і, коли містер Клейпол кивнув на знак згоди, додав: — Як тебе відрекомендувати моєму доброму другові?

— Містер Болтер, — відповів Ной, заздалегідь приготувавшись до такого питання. — Містер Моріс Болтер. А це місіс Болтер.

— Моє шанування, місіс Болтер, — мовив Фейгін, вклоняючись з комічною люб'язністю. — Сподіваюсь невдовзі познайомитися з вами ближче.

— Чуєш, що тобі каже джентльмен, Шарлотто? — гарикнув містер Клейпол.

— Так, мій любий Ною, чую, — озвалась місіс Болтер, подаючи руку.

— Вона зве мене Ноєм, — вигадала таке пестливе ім'я, розумієте? — пояснив містер Моріс Болтер, колишній Клейпол, звертаючись до Фейгіна.

— Чом не розуміти — розумію, та ще й дуже добре, — відповів Фейгін, цього разу сказавши правду. — Ну, бувайте! На добраніч!

Висловивши на прощання багато найкращих побажань, містер Фейгін вийшов. Ной Клейпол, заручившись увагою своєї кращої половини, почав пояснювати суть укладеної угоди з такою пихою і почуттям власної вищості, які личили не тільки представникові дужчої статі, а й джентльменові, що дістав повноваження обскубувати курчат у Лондоні та на його околицях.

Розділ XLIII

в якому оповідається, як Спритний Пройда потрапив у халепу

— То ви і є отой ваш друг? — спитав містер Клейпол, він же Болтер, коли наступного дня переселився, внаслідок взаємної домовленості, до Фейгінової оселі. — Знаєте, я ще вчора ввечері здогадувався про це.

— Кожен сам собі друг, мій дорогесенький, — зауважив Фейгін, хитро всміхаючись. — І кращого друга йому не знайти.

— Є й винятки, — заперечив Моріс Болтер з виглядом бувалої людини. — Дехто, знаєте, нікому не ворог, крім самого себе.

— Дурниці! Не вір цьому, — сказав Фейгін. — Коли чоловік сам собі ворог, то тільки тому, що він аж надто собі друг, а не тому, що дбає про когось більше, ніж про себе. Кажу тобі, не буває такого в житті.

— Не повинно бути, навіть коли й є, — озвався містер Болтер.

— Певна річ, — погодився Фейгін і додав: — От дехто з чаклунів вважає за магічне число три, а дехто — число сім. Тільки і те, і те брехня, друже. Насправді — це число один.

— Ха-ха! — зареготав містер Болтер. — Завжди один.

— У такому невеличкому товаристві, як наше, дорогесенький, — сказав Фейгін, відчувши, що треба розтлумачити свою думку, — у нас усіх спільне число один, цебто, ти не можеш вважати себе першим номером, не вважаючи таким же мене і всіх наших юних друзів.

— Отуди к бісу! — вигукнув містер Болтер.

— Так от, — провадив Фейгін, удаючи, ніби не почув його вигуку, — ми всі так пов'язані один з одним спільними інтересами, що інакше й бути не може. Ось, приміром, твоя мета — дбати про номер перший — тобто, про себе.

— Та звісно, — озвався містер Болтер. — Це ви слушно сказали..

— Тим-то й ба. Але ти не можеш дбати про себе — номер перший, не піклуючись водночас про мене — номер перший...

— Цебто, ви хочете сказати — номер другий, — зауважив містер Болтер, якого природа щедро обдарувала себелюбством.

— Ні, ні в якому разі! — заперечив Фейгін. — Я для тебе маю таку саму вагу, як і ти сам для себе.

— Послухайте, — перебив його містер Болтер, — ви славний чоловік і припали мені до вподоби, тільки ми ще не встигли так заприятелювати, щоб до цього дійшло.

— Подумай лишень, — сказав Фейгін, знизавши плечима і розводячи руками, — поміркуй: ти облагодив з біса гарненький справуночок, який і мені до смаку, але який водночас може прикрасити твою шию краваткою, що її легко пов'язати, та важко розв'язати, тобто, просто кажучи, — зашморгом.

Містер Болтер ухопився за хустку на шиї, ніби відчувши, що вона здавлює йому горлянку, і промимрив щось, виражаючи згоду не так словами, як тоном.

— Шибениця, — вів далі Фейгін, — шибениця, мій дорогесенький, це дороговказ, який попереджає про дуже короткий і крутий поворот, що поклав кінець кар'єрі не одного сміливця на широкому життєвому шляху. Не збитися з прямої дороги і не потрапити на той небезпечний поворот — ось яка для тебе найперша мета.

— Еге ж, — відповів містер Болтер. — Не розумію тільки, навіщо ви про це згадуєте?

— Щоб як слід пояснити тобі свою думку, — сказав старий, звівши брови. — Аби домогтися свого, ти покладаєшся на мене. А я, щоб був лад у моєму маленькому справунку, покладаюся на тебе. Перше — найважливіше для тебе, друге — найважливіше для мене. Що більше ти цінуєш своє найважливіше, то більше піклуєшся про моє, і таким чином ми повертаємося до того, про що я казав напочатку: наша увага до номера першого єднає нас усіх, і так воно має бути, інакше все наше товариство полетить шкереберть.

— Ваша правда, — глибокодумно зауважив містер Болтер. — Ну й хитрющий же ви стариган!

Містер Фейгін задоволено переконався, що ця оцінка його здібностей — не простий комплімент, що йому пощастило втовкмачити новобранцеві думку про свою геніальну хитромудрість, а домогтися цього з самого початку їхнього знайомства було надзвичайно важливо. Щоб закріпити перший успіх і підсилити враження, потрібне й бажане, він почав докладніше розповідати про грандіозний розмах своїх операцій, переплітаючи собі на користь правду з вигадками та чергуючи і те, і те з такою майстерністю, що повага до нього містера Болтера помітно

зростала, а водночас до неї домішувався благодатний острах, який Фейгін так жадав у ньому збудити.

— Наша взаємна довіра розраджує мене в тяжкій утраті, — сказав Фейгін. — Учора вранці я втратив свого найкращого помічника.

— Він що — помер? — скрикнув містер Болтер.

— Ні, ні, до цього ще не дійшло, — відповів Фейгін. — До цього ще не дійшло.

— То, виходить, його...

— Розшукали, — підказав Фейгін. — Еге ж, розшукали.

— В дуже важливій справі? — запитав містер Болтер.

— Ні, — відповів Фейгін, — не дуже. Його звинуватили у спробі обчистити кишеню і, як на те, знайшли у нього срібну табакерку, — його власну, дорогесенький, бо він і сам полюбляє нюхати табаку. Поки що його тримають під слідством, сподіваючись знайти власника табакерки. А він же вартий п'ятдесяти табакерок, і я сплатив би таку ціну, аби тільки вернути його. Шкода, що ти не знав Пройду, дорогесенький, дуже шкода, що ти його не знав.

— Але я, мабуть, ще познайомлюся з ним? Як ви гадаєте? — спитав містер Болтер.

— Хто його знає, — мовив Фейгін, зітхнувши. — Якщо не розкопають нових доказів, то він відбудеться коротким ув'язненням і через місяць-півтора повернеться до нас; та коли докази знайдуться, його закоркують надовго. Суддям відомо, який він спритний, тож можуть закатати повний строк. Так-так, менше Пройді ніяк не світить.

— Що означає "закоркують", "повний строк"? — запитав містер Болтер. — Далебі, нічого не второпаю. Говорили б так, щоб я розумів.

Фейгін хотів був перекласти ці таємничі слова на просту мову, і якби встиг це зробити, то містер Болтер довідався б, що вони означають довічну каторгу, та розмову їхню урвала поява юного Бейтса — руки його були засунуті в кишені бриджив, а обличчя скривилось у напівкомічній скорботі.

— Гаплик, Фейгіне, — мовив Чарлі, коли його познайомили з новим товаришем.

— Що ти хочеш цим сказати?

— А те, що вони розшукали власника табакерки і ще два чи три свідки прийдуть, щоб-посвідчити його особу, і тоді Пройді не минути безкоштовного переїзду за океан, — відповів юний Бейтс. — Мені треба, Фейгіне, замовити жалобний костюм трійку і пов'язати креп на капелюх для прощального візиту. Подумайте лишень, Джек Докінс — молодчага Джек — Пройда — Спритний Пройда попливе за океан через якусь нікчемну табакерку! Я завжди думав, що коли він попадеться, то принаймні через золотий годинник з ланцюгом та печаткою. Ох, чому він не зідрав з якого-небудь багатого дідугана золото-діаманти, щоб вирушити у далекі краї із славою, як справжній джентльмен, а не якимось там жалюгідним злодюжкою, без будь-якої пошани.

Так висловивши своє співчуття бідолашному другу, юний Бейтс сів на найближчий стілець з украй сумним і пригніченим виглядом.

— Чого це ти вирішив, що йому не буде ні пошани, ні слави? — запитав Фейгін, кинувши на свого учня сердитий погляд. — Хіба не був він на голову вищий за вас усіх? Хіба є серед вас бодай один, хто міг хоч у чомусь зрівнятися з ним? Га?

— Ні, нема, — відповів юний Бейтс, і голос його аж захрип з досади, — такого нема.

— То про що ж ти тоді базікаєш? — сердито запитав Фейгін. — Чого ти тут скиглиш?

— А того, що це не засвідчать навіть у протоколі, про це й згадки не буде в обвинувальному акті, і ніхто ніколи до кінця не знатиме, ким він був насправді! — дедалі дужче розпалюючись і висловлюючи незгоду своєму шановному другові, вигукнув Чарлі. — Що про нього напишуть у Ньюгетському довіднику⁴⁵? Чи, може, й зовсім не напишуть? Ой лишенько, оце-то справжня біда!

— Ха-ха-ха! — зареготав Фейгін і, трусячись від сміху, наче паралітик, простяг праву руку до містера Болтера. — Бачиш, дорогесенький, як вони шанують свій фах? Зворушливо, правда ж?

Містер Болтер кивнув на знак згоди, а Фейгін, що якусь мить з неприхованим задоволенням спостерігав, як побивається Чарлі Бейтс, підійшов до цього юного джентльмена і поплескав його по плечі.

— Не журися, Чарлі, — заспокійливо мовив Фейгін, — люди про це дізнаються, неодмінно дізнаються. Вони дізнаються, що Пройда був хлопець хоч куди; та він і сам те засвідчить, не зганьбить своїх давніх друзів та вчителів. Подумай тільки, який він молодий! Це ж велика честь — піти на каторгу в такому віці.

— Мабуть, воно таки почесно, — погодився Чарлі, трохи втішившись.

— І, ручуся, він не знатиме нужди ні в чому, — вів далі старий. — У буцегарні він житиме, Чарлі, як джентльмен! Щодня пиво й кишенькові гроші, щоб грати в орлянку, коли витратити нема на що.

— Та невже він усе це матиме? — вигукнув Чарлі Бейтс.

— Кажу ж тобі, матиме, — відповів Фейгін. — І ми наймемо найліпшого оборонця, який за словом до кишені не полізе, щоб захищати Пройду. Та він і сам, як схоче, виголосить промову, і ми прочитаємо її всю як є в газетах: "Спритний Пройда...", "гучний регіт...", "тут судді зайшлися сміхом"! Ну як, Чарлі, га?

— Ха-ха! — зареготав юний Бейтс. — Ну й побавиться він, Фейгіне, — еге? Спритний знайде, чим допекти їм. Правду я кажу?

— Ще б пак! — вигукнув Фейгін. — Він їм хіба ж так допече.

— Атож, будьте певні, що допече, — повторив Чарлі, потираючи руки.

— Я ніби бачу його оце перед собою, — мовив старий, спрямовуючи погляд на свого учня.

— І я теж! — вигукнув Чарлі Бейтс. — Ха-ха-ха! І я теж. Я усе це ніби навіч бачу, слово честі, бачу, Фейгіне. От чудасія! Справжнісінька чудасія! Вся ота братія в перуках напускає на себе поважний вигляд, а Джек Докінс за просто звертається до них — так спокійнісінько, начебто він рідний син судді, — і виголошує післяобідній спіч — ха-ха-ха!

Містер Фейгін так майстерно забив баки своєму юному другові, що Чарлі Бейтс, який спочатку був схильний вважати заарештованого Пройду жертвою, тепер дивився на нього як на головну дійову особу у вкрай кумедній виставі, і йому не терпілося, щоб настав час, коли його давній приятель матиме таку добру нагоду розкрити свої здібності.

— Нам, одначе, треба б розвідати, як там тепер йому ведеться, — сказав Фейгін. — Тільки ж яким чином?.. Дайте-но я поміркую.

— Може, мені піти? — запропонував Чарлі.

— Нізачо в світі, — відказав Фейгін. — Ти, мабуть, несповна розуму, дорогесенький, чи й зовсім утратив його, коли хочеш піти туди, де... Ні, Чарлі, ні. Досить і однієї втрати.

— Ви ж самі, я гадаю, не збираєтесь іти? — сказав Чарлі, хитро підморгуючи.

— Це було б не зовсім зручно, — похитавши головою, відповів Фейгін.

— Тоді чом би вам не послати цього новачка? — запитав юний Бейтс, поклавши руку на Ноеве плече. — Його ніхто не знає.

— Що ж, можна, коли він нічого не має проти... — відповів Фейгін.

— Проти? — перепитав Чарлі. — А що він може мати проти?

— Та нічого, дорогесенький, — сказав Фейгін, обертаючись до містера Болтера, — нічогісінько.

— Е, ні, так діла не буде, — похитав головою Ной і з переляку позадкував до дверей. — Ні, ні — красенько дякую. Тільки це не моє діло.

— А яке його діло, Фейгіне? — поцікавився юний Бейтс, зневажливо оглядаючи довготелесу постать Ноя. — Накивати п'ятами, коли пахне смаленим, і жерти донесхочу, коли все гаразд? Отаке його діло?

— Та яким би воно не було, — різко відказав містер Болтер, — а ви, юначе, вільностей зі старшими собі не дозволяйте, бо це вам так не минеться.

У відповідь на цю промовисту погрозу юний Бейтс вибухнув таким реготом, що минуло кілька хвилин, перш ніж Фейгін зміг докинути слово.

Він пояснив, що поява містера Болтера в поліційній управі не може бути небезпечною, оскільки ні звіт про його невеличку витівку, ні опис його прикмет ще не дійшли до столиці, і, найімовірніше, ніхто й не підозрює, що він ховається тут, а тому, перевдягнувшись як слід, він без найменшого ризику може відвідати це місце, як і будь-яке інше в Лондоні, тим більше, що нікому й на думку не спаде, що він з власної доброї волі заявиться саме туди.

Перекоаний почасти цими доказами, а ще більшою мірою пригнічений страхом перед Фейгіном, містер Болтер дуже знехотя нарешті згодився виконати доручення старого. За вказівками Фейгіна він тут-таки перебрався в каптан візника, короткі плисові штани і шкіряні краги — все це було у Фейгіна напихваті. Його також спорядили повстяним капелюхом, у який повстромлювали квитки для переїзду через заставу, і батогом. У такому вигляді він мав, прогулюючись, ніби незумисне забрести до суду, як це міг би зробити з цікавості якийсь сільський хлопець з Ковент-Гарденського ринку, а оскільки містер Болтер був досить-таки вайлуватий і незграбний, містер Фейгін не сумнівався, що він досконало зіграє свою роль.

Коли все було готове, Пою назвали прикмети, за якими він міг упізнати Спритного Пройду, і юний Бейтс провів його темними та звивистими манівцями махіже до самої Боу-стріт. Докладно розтлумачивши, де саме міститься поліційна управа, і давши численні вказівки, що йому слід іти прямо провулком, а далі, опинившись на подвір'ї, піднятися сходами до дверей праворуч і, входячи до зали засідань, зняти капелюха, — Чарлі Бейтс відпустив його, звелівши наддати ходи, а сам пообіцяв дочекатись його на цьому самому місці.

Ной Клейпол, або Моріс Болтер, — якщо це ім'я більш до вподоби читачеві, — скрупульозно дотримувався одержаних настанов, які були — завдяки досить-таки добрій обізнаності юного Бейтса з місцевістю — настільки точні, що він спромігся без будь-яких перешкод добутися до самої зали засідань, не звернувшись ні до кого з питаннями. Він опинився серед великої юрби людей, переважно жінок, що товпилися в брудній,

задушливій кімнаті, у віддаленому кінці якої було відгороджене поручнями підвищення з лавою підсудних біля стіни ліворуч, кафедрою для свідків посередині та столом для суддів праворуч; це останнє страхітливе місце відокремлювалось перегородкою, що ховала суд від очей простих смертних і дозволяла простолюду уявляти собі (якщо він здатний на таке) правосуддя у всій його величі.

На лаві підсудних сиділи лише дві жінки, що весь час кивали до своїх залицяльників у натовпі, поки клерк зачитував якісь свідчення двом полісменам та чиновникові у цивільному, який схилився над столом. Спершись на поручні, що відокремлювали лаву підсудних, стояв тюремник і знічев'я постукував себе по носі великим ключелг, відриваючись від цього діла тільки для того, щоб окриком припинити намагання публіки вести недоречні розмови, або ж, скинувши суворим поглядом, наказати якійсь жінці: "Винесіть геть дитину!" — коли урочистість судочинства порушувалась жалісним плачем кволого немовляти, що долинав з-під матиної шалі. Повітря в кімнаті було важке, застоєне; від бруду стіни втратили первісний колір, стеля почорніла. На камінній полиці стояв старий, закіптюжений бюст, а над лавою висів припалий порохом годинник — єдина річ у залі, яка начебто була в належному стані, бо пороки, чи бідність, або й близьке знайомство і з тим, і з іншим залишили на живих істотах наліт, такий же гидкий, як і густий шар кіптяви на кожному з предметів — похмурих споглядачів усього, що там відбувалося.

Ной нетерпляче шукав очима Пройду, та хоч там було багато жінок, які любісінько могли бути б матір'ю чи сестрою цієї видатної особи, і немало чоловіків, що цілком пасували для ролі батька, — проте ніде не видно було нікого, хто відповідав би прикметам самого містера Докінса. Ной, охоплений тривогою й нерішучістю, перечекав, поки розглядали справи двох жінок, які вирішено було передати до карного суду; коли жінки зухвалою ходою вийшли із зали, у Ноя відлягло на серці: привели нового арештанта, в якому він з першого ж погляду впізнав того, кого шукав.

Це й справді був містер Докінс — довгі рукава його сюртука були, як завжди, заковані, ліву руку він засунув у кишеню, а в правій тримав капелюха. Він прочовгав через залу у супроводі тюремного наглядача якоюсь вайлуватою ходою, що її годі й описати, і, зайнявши місце на лаві підсудних, гучним голосом висловив своє бажання довідатися, з якого це дива його поставили в таке ганебне становище.

— Притримай свого язика, чуєш? — сказав наглядач.

— Я англієць чи, може, ні? — не вгавав Пройда. — Де ж тоді мої привілеї?

— Незабаром ти їх дістанеш, свої привілеї, — відрубав наглядач, — з перцем на додачу.

— А як не дістану, тоді побачимо, що скаже оцим крючкодерам міністр внутрішніх справ, — відказав містер Докінс. — Ну, то що тут у нас за справа? Я буду вдячний суддям, коли вони розглянуть цю дрібницю і не затримають мене, дочитуючи газету, бо мені треба зустрітися з одним джентльменом у Сіті, а що я завжди додержую слова і дуже скрупульозний у справах, то він може піти, коли я не з'явлюсь туди о призначеній годині. І чи не гадають судді часом, що їм не доведеться відшкодувати збитки, коли мене й справді затримають? Тут Пройда, вдаючи, ніби має намір негайно подати на них позов, зажадав від тюремника, щоб той назвав "прізвища отих двох старих фраєрів ондечки в судейських кріслах". Це настільки звеселило глядачів, що вони зареготали майже так само гучно, як зареготав би юний Бейтс, коли б почув таку вимогу.

— Гей там, ану замовкніть! — гримнув тюремник.

— У чому його обвинувачують? — спитав один із суддів.

— У кишеньковій крадіжці, ваша честь.

— Хлопець уже бував тут раніше?

— Мав би бути, та ще й не раз, — відповів тюремник. — Бо де він тільки не бував, ваша честь. Хто-хто, а я його добре знаю.

— Он воно що! То ви мене знаєте? — вигукнув Пройда, не пропустивши повз вуха цю заяву. — Чудово! Я мато підстави обвинуватити вас у спробі запламувати мою репутацію.

Тут у залі знову розлігся регіт, і знову тюремник закликав публіку до порядку.

— Ну, а де ж свідки? — запитав клерк.

— Атож, де вони? — підхопив Пройда. — Хотів би я поглянути на них.

Його бажання негайно задовольнили: наперед вийшов полісмен, котрий бачив, як заарештований поліз у натовпі в кишеню до якогось джентльмена і навіть витяг звідти носовичка, та, помітивши, що він старий, обережно поклав його назад у кишеню, попередньо обтерши ним собі обличчя. За що провину він і заарештував Пройду, як тільки проштовхався до нього, а під час обшуку у вищезгаданого Пройди знайшли срібну табакерку з вигравіюваним на кришці ім'ям власника. Цього джентльмена розшукали за допомогою "Судового довідника"⁴⁶, а тепер, викликаний як свідок, він посвідчив під присягою, що табакерка належить йому і що він помітив пропажу напередодні, коли вибрався з того самого натовпу. Він також посвідчив, що запримітив хлопця, який дуже енергійно проштовхувався крізь натовп, і що заарештований і є той хлопець.

— Чи маєте ви запитання до свідка, хлопче? — промовив суддя.

— Я не стану принижуватися до розмови з ним, — відповів Пройда.

— Чи маєте ви взагалі що сказати?

— Чуєш, їх честь питають, чи не хочеш ти що-небудь сказати, — повторив тюремник, підштовхнувши ліктем замисленого Пройду.

— Даруйте, — мовив Пройда, звівши неуважливий погляд на суддю.
— Ви, здається, щось сказали мені, чоловіче добрий?

— Зроду не бачив, ваша честь, такого пронозуватого малого пройдисвіта, — вишкіривши зуби, зауважив полісмен. — То ти хочеш що-небудь сказати, шмаркачу?

— Ні, — відрубав Пройда, — тут я нічого не скажу, бо тут правосуддям і не пахне; до того ж мій адвокат сьогодні вранці снідає з віце-президентом палати громад. Але в іншому місці я дещо скажу, а також і він, і мої численні поважні знайомі. Отоді ці крючкодери пошкоднують, що й на світ народились або що не звеліли своїм лакеям повісити їх на кілочок для капелюхів замість з'являтись осюди вранці та нападатись отак на мене. Та я...

— Годі! Передаємо справу в суд. Виведіть його.

— Ходімо, — сказав тюремник.

— Добре, добре, я піду, — відповів Пройда, чистячи долонею капелюха. — Ану (звертаючись до суддів), нема чого тепер показувати свій переляк. Від мене милосердя не ждять — ні на пенні! Ви заплатите за це, голубчики. Не хотів би я опинитися на вашому місці! Тепер я самохіть на волю не вийду, хоча б ви мене й' навколішки благали. Гей, ведіть мене до тюрми. Заберіть мене звідси!

Промовивши останні слова, Пройда дав вивести себе за комір і, доки не опинився на підвір'ї, погрожував, що доведе цю справу до

парламенту; а тоді весело й самовдоволено вишкірився просто в обличчя полісменові.

Переконавшись, що Пройду замкнули в маленькій одиночній камері, Ной швидко попрямував туди, де залишив юного Бейтса. Тут йому довелося якийсь час почекати згаданого джентльмена, котрий обачно не з'являвся, аж поки не роззирнувся навсібіч зі своєї схованки і не пересвідчився, що за його новим приятелем ніхто не йде назирці.

А тоді вони вдвох поспішили назад до містера Фейгіна з радісною звісткою, що Пройда робить честь своєму вихователю й створює собі блискучу репутацію.

Розділ XLIV

Для Ненсі настає час виконати обіцянку, яку вона дала Розі Мейлі. Вона зазнає невдачі

Хоч як добре зналася Ненсі на всіх тонкощах лукавства й лицемірства, проте не змогла цілком приховати збентеження, яке охопило її, коли вона усвідомила, до чого може привести зроблений нею крок. Вона згадувала, що і хитрий єврей, і жорстокий Сайкс звіряли їй свої плани, які приховували від усіх інших, бо ніскільки не сумнівалися в її надійності та відданості. Хоч які були мерзотні ті плани, хоч які відчайдушні були голови, що їх замишляли, і хоч яку злість почувала вона до Фейгіна, який вів її далі, крок за кроком, усе глибше та глибше у безодню злочинів і страждань, звідки нема порятунку, — одначе були хвилини, коли почуття її, навіть до нього, пом'якшувалися побоюванням, що через її викриття єврей потрапить у лещата, яких він так довго уникав, і кінець кінцем загине — хай і цілком заслужено — від її руки.

Але то були лише скороминущі вагання душі, нездатної цілком зректися своїх давніх друзів та поплічників, проте сповненої рішучості зосередитись на одній меті й не відступати від неї, незважаючи ні на які

міркування. Побоювання за Сайкса було єдиним, що могло б спонукати її спинитися, поки ще не пізно; а втім, вона ж поставила умову, що її таємницю свято берегтимуть, та й жодним словом не прохопилася, як його можна знайти, і навіть відмовилася — знову ж таки заради нього — від запропонованого притулку, де була б звільнена від свого злочинного й мерзотного оточення, — тож хіба вона не зробила усе, що могла? Ні, вона не відмовиться від свого наміру.

Хоч її душевна боротьба щоразу закінчувалась цим рішенням, вагання виникали знов і знов і не минали без сліду. За ці кілька днів Ненсі схудла й поблідла. Часом вона не помічала, що діється довкола, відмовчувалася під час товариських бесід, хоч колись її голос лунав чи не найгучніше. Іншим разом вона починала сміятися хтозна-чому і просторікувала без причини й без ладу. А тоді — за якусь хвилину — раптом замовкала і понуро сиділа, поклавши голову на руки й заглибившись у свої думи; і зусилля, які вона робила, щоб повернутися до тями, виразніше, ніж інші ознаки, свідчили, що душа її не на місці і що думки її дуже далекі від того, про що гомонять її товариші.

У неділю ввечері Сайкс і Фейгін вели розмову, коли на дзвіниці найближчої церкви почав вибивати годинник. Обидва замовкли й прислухалися. Дівчина, що сиділа скулившись на низькому ослінчику, підвела голову і собі стала лічити... Одинадцять.

— Ще година до півночі, — сказав Сайкс і, піднявши штору й виглянувши у вікно, повернувся на своє місце. — Темінь, хоч в око стрель. Ніч саме для роботи.

— Ох, — озвався Фейгін, — шкода тільки, дорогесенький мій, що в нас нема нічого на прикметі.

— Цього разу ти кажеш правду, — похмуро зауважив Сайкс. — Таки шкода, бо я, як на те, сьогодні маю охоту.

Фейгін зітхнув удруге і скрушно похитав головою.

— Та дарма, я гадаю, ми ще надолужимо, як тільки трапиться щось путнє, — сказав Сайкс.

— Отака мова мені до вподоби, дорогесенький мій, — відповів Фейгін, наважившись поплескати його по плечу. — Аж серце радіє від таких слів.

— "Аж серце радіє", — он як! — вигукнув Сайкс. — Ну, хай собі радіє.

— Ха-ха-ха! — зареготав Фейгін, так ніби ця поступка полегшила йому душу. — Сьогодні ти, Білле, знову на себе схожий. Знову до тебе повернувся добрий гумор.

— Він у мене псується, коли ти кладеш свої висохлі старечі кігті мені на плече, тож заberi їх геть, — сказав Сайкс, відштовхуючи Фейгінову руку.

— Це нервує тебе, Білле, — тобі здається, ніби тебе схопили, еге ж? — сказав Фейгін, вирішивши не ображатись.

— Мені здається, що мене схопив чорт, — відказав Сайкс. — Ніхто ще на білім світі не мав такої пики, як у тебе, — хіба що твій батечко рідний, який, я гадаю, зараз підпалює в пеклі свою руду посивілу бороду. А то, може, ніякого батечка й не було і ти походиш від самого чорта? Мене б це анітрохи не здивувало.

Фейгін не відповів на Сайксів комплімент; схопивши його за рукав, він пальцем показав на Ненсі, яка, скориставшись з їхньої розмови, наділа капелюшок і тепер виходила з кімнати.

— Гей, — вигукнув Сайкс, — Ненс! Куди це дівка налагодилася в таку пору?

— Недалечко.

— Що це за відповідь? — обурився Сайкс. — Куди ти йдеш?

— Кажу ж — недалечко.

— А я питаю — куди саме? — наполягав Сайкс. — Ти що, не чуєш?

— Я й сама не знаю куди, — відповіла дівчина.

— Тоді я знаю. Нікуди. Сідай і сиди, — мовив Сайкс, скоріше аби тільки зробити наперекір, ніж тому, що мав якісь поважні підстави не випускати дівчину з дому.

— Мені щось нездужається. Я тобі вже казала, — мовила дівчина. — Хочеться подихати свіжим повітрям.

— То вистроми голову у вікно та й дихай, — порадив Сайкс.

— Цього мені мало, — заперечила дівчина. — Мені треба подихати на вулиці.

— На вулицю ти не вийдеш! — кинув Сайкс, а тоді підвівся, замкнув двері, сховав ключа і, зірвавши з її голови капелюшка, закинув його на стару шафу.

— Ну, ось! — сказав він. — А тепер сиди тихо й не рипайся, чуєш?

— Коли вже на те пішло, мене капелюшок не вдержить, — сказала дівчина, сплотивши. — Що це з тобою, Білле? Ти сам не знаєш, що робиш.

— Сам не знаю, що... Оце маєш! — вигукнув Сайкс, звертаючись до Фейгіна. — Та вона, схоже, несповна розуму, а то не посміла б так розмовляти зі мною.

— Не доводь мене до гріха, — стиха мовила дівчина, притискаючи руки до грудей, ніби намагаючись силою стримати якийсь шалений вибух. — Пустити мене, чуєш? Зараз же... цієї ж миті.

— Ні! — гарикнув Сайкс.

— Скажи йому, Фейгіне, щоб пустив мене. Хай краще пустить. Для нього краще буде. Чуєш? — тупнувши ногою, крикнула Ненсі.

— Чи я чую? — повторив Сайкс, обертаючись до неї разом із стільцем. — Так... Або ти негайно замовкнеш, або собака так учепиться тобі в горлянку, що видере з неї твій скрипучий голос. Який дур зайшов тобі в голову, дурепо ти окаянна? Що з тобою?

— Пустити мене, — наполегливо мовила дівчина, а потім, сівши на підлогу біля дверей, почала благати: — Пустити мене, Білле; ти й сам не знаєш, що робиш. Далєбі, не знаєш. Тільки на одну годиночку... ну, пустити... пустити!

— Нехай мене ріжуть на шматки, коли ця дівка не з'їхала з глузду! — вигукнув Сайкс і грубо схопив її за руку. — Вставай!

— Не встану, доки ти мене не пустиш... не встану... нізащо... нізащо! — голосила дівчина.

Сайкс якусь хвилю дивився на Ненсі, а тоді, вибравши слушний момент, раптом скрутив дівчині руки і потяг її, хоч як вона пручалась і відбивалася, в сусідню комірчину, де силоміць посадовив на стілець і, не випускаючи її з рук, сів поруч на ослінчик. Вона то виривалась, то починала знову благати, аж поки вибило дванадцятю. А тоді, геть

знесилівши, замовкла і скорилась. Застерігши її, щоб вона не сміла вийти з дому тієї ночі, і підкріпивши застереження крутою лайкою, Сайкс залишив її саму — хай одійде наодинці — і вернувся до Фейгіна.

— Тьху! Клята дівка! — вигукнув він, витираючи з лоба піт. — Навіжена якась, та й годі!

— Твоя правда, Білле, — замислено відгукнувся Фей-гін, — твоя правда.

— Чого це вона забрала собі в голову неодмінно вийти сьогодні на прогулянку, як ти гадаєш? — спитав Сайкс. — Слухай, ти ж її краще знаєш. Що воно означає?

— Гадаю, то примхи, голубе. Звичайнісінькі жіночі примхи.

— Може, й так, — погодився Сайкс. — Я вже думав, що приручив її, а вона все така ж дика, як і раніше.

— Та ще й дикіша стала, — мовив Фейгін так, ніби розмірковував про щось. — Раніше я не бачив, щоб вона отак шаленіла через якісь дрібниці.

— І я не бачив, — сказав Сайкс. — У неї, мабуть, ще нуртує в крові ота лихоманка, еге ж?

— Схоже на те.

— Коли це знову трапиться з нею, я пущу їй трохи крові — навіть і лікаря не турбуватиму, — сказав Сайкс.

Фейгін промовисто кивнув головою на знак цілковитої згоди з таким способом лікування.

— Поки я тут лежав плазом, а ти, сучий виродку, і думати про нас забув, вона не відходила від мене ні вдень, ні вночі. До того ж ми тоді дуже бідували, і це, я думаю, так чи так мучило й дратувало її, а від довгого сидіння серед чотирьох стін вона і зовсім занедужала, еге ж?

— Мабуть, що так, мій дорогесенький, — відповів старий пошепки. — Ша!

У цю мить Ненсі вийшла з комірчини й сіла на своє місце. Очі в неї запухли й почервоніли, вона хиталася, мов п'яна, час від часу підводячи голову, а потім несподівано зареготала.

— Ну, нова вистава починається! — вигукнув Сайкс, вражено поглянувши на свого співрозмовника.

Фейгін подав знак, щоб він не зважав на дівчину, і згодом Ненсі наче прийшла до тями. Прошепотівши Сайксові, що більше нема чого боятися нового нападу, Фейгін узяв капелюха й попрощався. Біля дверей він озирнувся і попрохав, щоб йому посвітили на темних сходах.

— Посвіти йому, — сказав Сайкс, набиваючи собі люльку. — Жаль буде, якщо він скрутить собі в'язи на самоті і ніхто не побачить цього видовища. Проведи його, Ненсі.

Взявши свічку, дівчина спустилася сходами за старим. Коли вони підступили до дверей, він притулив пальця до уст і, наблизившись до дівчини, прошепотів:

— Що з тобою, дорогесенька?

— Про що ти? — так само пошепки спитала дівчина.

— Та з чого в тебе оце все, — відповів Фейгін. — Якщо він, — Фейгін показав кощавим пальцем нагору, — такий brutальний з тобою, — а він,

що й казати, тварюка, Ненс, звичайнісінька тварюка, — то чому ти тоді не...

— Що? — сказала дівчина, коли Фейгін замовк, майже торкаючись губами її вуха й не зводячи з неї погляду.

— Та нічого. Поговоримо про це іншим разом... Я тобі друг, Ненс, вірний друг. І маю напхваті певні засоби, безпечні й надійні. Якщо ти захочеш помститись тим, хто поводитьсь з тобою, як із собакою — та де там! гірше, ніж із собакою, бо його він часом пестить, — то приходь до мене. З цим негідником ти живеш без року тиждень, а мене знаєш від давніх-давен.

— Так, я тебе добре знаю, — озвалася дівчина зовсім безвиразно. — Добраніч.

Коли Фейгін спробував потиснути її руку, вона відсахнулась, але ще раз спокійно побажала йому на добраніч і, значуще кивнувши на прощання, замкнула за ним двері.

Фейгін поплентався додому, і всю дорогу його мозок напружено працював. У нього закралася підозра — не тепер, хоч сьогоднішня сцена тільки зміцнила її, вона виникала час від часу й раніше, — що Ненсі остогидла брутальність грабіжника і вона завела собі нового коханця.

Зміни в її поведінці, часті відлучки з дому, помітна байдужість до інтересів банди, якій колись вона була така віддана, і, на додачу, її відчайдушні спроби піти сьогодні з дому о певній годині — все це підтверджувало давні підозри, майже обертало їх, принаймні в його очах, на істину, що не вимагає доказів. Очевидно, предмет її нової прихильності не належав до їхнього гурту, тож варто було б (так розмірковував собі Фейгін) негайно перетягти його до себе; з такою розумною помічницею, як Ненсі, він став би цінним надбанням.

Були у Фейгіна її інші, ще підступніші, заміри. Сайкс забагато знав, і його зухвалі насмішки страшенно дратували Фейгіна, дарма що він терпів їх мовчки. Звичайно, дівчина мала б добре знати, що коли вона покине Сайкса, їй вічно загрожуватиме його помста, та й її новому обранцеві він, звісно, не попустить — може покалічити, а то й зовсім порішити. "Досить мені трохи намовити дівку, — думав Фейгін, — і вона погодиться отруїти його. Жінки й не на таке здатні за цих обставин. Тоді небезпечний негідник, чоловік, якого я ненавиджу, згине назавжди з-перед моїх очей, його місце займе інший, а дівчина, вкоротивши Сайксові віку, потрапить у цілковиту залежність від мене, бо я знатиму про її злочин".

Ці думки промайнули в голові у Фейгіна за той короткий час, поки він сидів сам-один в кімнаті грабіжника; цілком поринувши у них, він скористався з першої ж нагоди і, прощаючись із Ненсі, спробував обережними натяками з'ясувати, що вона думає з цього приводу. На обличчі її не з'явилося подиву, вона навіть не намагалася вдати, ніби не розуміє його. Так, дівчина зрозуміла все. Це видно було з її прощального погляду.

Але, може, Ненсі відкине його пораду збавити Сайксові життя? А тим часом саме такий кінець влаштовував його найбільше. "То як би це мені посилити свій вплив на неї? Як прибрати її до рук?" — міркував Фейгін, дибаючи додому.

Такі голови, як у Фейгіна, завжди щось зметикують. А що, як він, не домагаючись від неї визнання, почне стежити за нею, довідається, до кого вона ходить, а потім, як вона не пристане на його план, настрахає її тим, що розповість усе про неї Сайксові (якого вона неабияк боялася), — та невже ж і тоді він не доб'ється її згоди?

— Доб'юся, — подумав Фейгін уголос-Тоді вона не посміє мені відмовити. Не посміє, якщо їй життя дороге!

Я все обміркував. Отже, засіб знайдено, лишається тільки пустити його в діло. Я ще до тебе доберуся!

Він кинув злостивий погляд у той бік, де було житло Сайкса — ще зухвалішого лиходія, ніж він сам, — і, посварившись кулаком, пішов далі; кощаві пальці його судомно стискали складки подертого плаща, так ніби він душив ненависного ворога.

Розділ XLV

Ной Клейпол одержує від Фейгіна таємне доручення

Наступного дня старий прокинувся рано і став нетерпеливо чекати свого нового спільника, який, страшенно запізнившись, нарешті з'явився і передусім жадібно накинувся на сніданок.

— Болтере, — почав Фейгін і, присунувши свого стільця до столу, сів напроти Ноя.

— Ну, ось я, — озвався той. — Що таке? Тільки не давайте мені ніяких доручень, доки я не скінчу снідати. Ось що у вас тут погано: ніколи не дають людині доволі попоїсти.

— А розмовляти ти можеш, коли їси? Га? — спитав Фейгін, подумки на чім світ стоїть клянучи ненажерливість свого любого молодого приятеля.

— Розмовляти? Певне, що можу. В мене від балачок навіть поліпшується апетит, — сказав Ной, відкраюючи здоровенну скибку хліба. — Де Шарлотта?

— Пішла, — сказав Фейгін. — Я відіслав її вранці з іншого молодого жінкою, бо хотів поговорити з тобою віч-на-віч.

— Он як! — сказав Ной. — Шкода, що ви не звеліли їй спочатку приготувати грінки з маслом. Ну, та добре. Кажіть, що там у вас. Ви мені не заважатимете.

І справді, великої небезпеки завадити йому начебто не було, бо він усівся за стіл з видимим наміром довести своє діло до переможного кінця.

— Ти добре попрацював учора, дорогесенький, — сказав Фейгін. — Просто чудово! Шість шилінгів і дев'ять з половиною пенсів першого ж дня! Ти зіб'єш собі капітал, обскубуючи курчат.

— Ви забули ще згадати про три великі кухлі й квартиру для молока, — сказав містер Болтер.

— Ні, ні, я не забув, голубе. Щодо кухлів — ти показав себе просто генієм, ну, а кварта — то вже верх досконалості.

— Як на початківця, здається, непогано, — мовив містер Болтер самовдоволено. — Кухлі я зняв з огорожі, а квартиру хтось забув біля входу до шинку. Тож я й подумав, що вона заіржавіє під дощем або, чого доброго, застудиться. Га? Ха! ха! ха!

Фейгін удав, ніби сміється від душі, а містер Болтер, нареготавшись удосталь, став за обидві щоки наминати свій хліб з маслом; покінчивши з першою скибкою, він узявся за другу.

— Я маю для тебе доручення, Болтере, — прошепотів Фейгін, перехилиючись до нього через стіл, — що вимагав великої старанності й обачності.

— Слухайте, — сказав Болтер, — не надумайтесь тільки зіпхнути на мене щось небезпечно або послати знову до ваших поліційних управ. Це мені не підходить, аж ніяк не підходить, і я вам так прямо і кажу.

— Ніякої небезпеки в тому нема, зовсім ніякої, — запевнив його Фейгін. — Просто треба простежити за однією жінкою.

— Старою? — спитав містер Болтер.

— Ні, молодою, — відповів Фейгін.

— З цим, будьте певні, я впораюсь залюбки, — сказав Болтер. — Я ще в школі був мастак на підгляді. А навіщо мені стежити за нею? Чи не для того, щоб...

— Робити з нею нічого не треба, — перебив його старий. — Розповіси мені, куди вона ходить, з ким зустрічається, і — як пощастить — підслухай, про що вона розмовляє; запам'ятай назву вулиці, якщо то буде на вулиці, і номер будинку, якщо то буде в будинку; і все, про що довідаєшся, розкажеш мені.

— А скільки ви мені за це дасте? — запитав Ной, поставивши чашку на стіл і жадібно вдивляючись в обличчя свого хазяїна.

— Якщо зробиш усе як слід, дам тобі фунт стерлінгів. Так, дорогесенький мій, цілий фунт! — сказав Фейгін, намагаючись якнайдужче його зацікавити. — Досі я стільки давав лише за таку роботу, яка може принести дуже великий зиск.

— Хто вона? — запитав Ной.

— Одна з наших.

— Тьху ти! — скрикнув Ной, зморщивши носа. — То, виходить, ви її в чомусь запідозрили?

— Вона знайшла собі нових друзів, дорогесенький, і мені треба знати, хто вони, — відповів Фейгін.

— Ясно, — сказав Ной. — Тільки для того, щоб мати приємність познайомитися з ними, якщо вони люди порядні, — еге? Ха-ха-ха! Я до ваших послуг.

— Я знав, що ти не відмовишся! — вигукнув Фейгін, радіючи, що його задум здійсниться.

— А чого б я мав відмовлятися? — відказав Ной. — То де ж вона? Де мені її підстерігати? Куди йти?

— Все це я розкажу тобі, дорогесенький мій. А прийде час, і покажу її, — мовив Фейгін. — Твоє діло — бути наготові, а про все інше подбаю я сам.

Увесь той вечір і кілька наступних шпигун просидів у повному спорядженні візника, готовий узятися до діла за наказом старого. Минуло шість вечорів — шість нестерпно довгих вечорів, — і щоразу Фейгін приходив додому розчарований і коротко повідомляв, що не настав ще час. Сьомого дня — в неділю — він повернувся раніше, ніж у попередні вечори, і був у піднесеному настрої. Не приховуючи своєї радості, він звернувся до Ноя:

— Сьогодні ввечері вона кудись піде, і я певен, у тій самій справі; бо цілий день була вдома сама, а чоловік, якого вона боїться, повернеться тільки вдосвіта. Іди за мною! Швидше!

Ной мовчки підхопився з місця. Старий був такий збуджений, що його хвилювання передалося і Ноєві. Обидва крадькома вийшли на вулицю і, хутко поминувши цілий лабіринт завулків, опинились нарешті біля будинку, в якому Ной признав трактир, де він зупинився на свою першу ночівлю в Лондоні.

Вже вибило одинадцятую, і двері трактиру були замкнені. Коли Фейгін стиха свиснув, їх безгучно відчинили. Обидва тихенько ввійшли, і двері за ними зачинились.

Майже не наважуючись говорити, навіть пошепки, і більше розмовляючи на мигах, Фейгін і молодий єврей, що впустив їх, показали Ноеві на віконце в стіні і знаками дали йому зрозуміти, щоб він роздивився крізь нього на особу, яка сиділа в сусідній кімнаті.

— Оце і є та жінка? — ледь чутно спитав Ной, ставши на ослінчик.

Фейгін кивнув головою.

— Я не бачу її обличчя, — прошепотів Ной. — Вона сидить, похиливши голову, а свічка стоїть позад неї.

— Зачекай, — шепнув Фейгін. Він подав знак Барні, і той зник. За якусь мить буфетник увійшов до сусідньої кімнати і, вдаючи, ніби знімає нагар зі свічки, переставив її так, як треба, а заговоривши з дівчиною, змусив її підвести голову.

— Тепер я бачу її, — прошепотів шпигун.

— Добре?

— Я впізнаю її серед тисячі інших.

Він квапливо зіскочив на підлогу, бо двері розчинились і дівчина вийшла з кімнати. Фейгін ледве встиг відтягти його в куток, відгороджений ширмою, і обидва затамували подих, поки вона пройшла повз їхню схованку й зникла за дверима, в які вони щойно ввійшли.

— Цсс! — мовив Барні, трошки прочинивши двері. — Пора!

Ной презирнувся з Фейгіном і вибіг із трактиру.

— Ліворуч, — шепнув буфетник, — ідіть ліворуч і тримайтеся другого боку вулиці.

Ной так і зробив; при світлі ліхтаря він розрізняв постать дівчини, що вже встигла відійти далеченько від трактиру. Він наблизився на відстань, яку вважав безпечною, і весь час тримався протилежного боку вулиці, щоб краще стежити. Два чи три рази дівчина сторожко озирнулась, а один раз зупинилася, щоб пропустити вперед двох перехожих, які йшли позаду. В міру того, як вона віддалялася від трактиру, в неї, видно, прибувало сміливості, бо тепер хода її стала тверда, впевнена. Шпигун ішов слідом на тій самій відстані, не спускаючи дівчини з очей.

Розділ XLVI

Обіцянку додержано

Церковний годинник вибив три чверті на дванадцятую, коли на Лондонському мосту з'явилися дві постаті. Попереду швидкою, квапливою ходою йшла жінка, озираючись на всі боки, немов когось шукаючи; трохи поодаль від неї скрадався чоловік, вибираючи такі місця, де було найтемніше, і підладжуючись під ходу жінки: він зупинявся, коли зупинялась вона, і знову йшов назирці, коли вона рушала далі, але і в запалі переслідування він не дозволив собі ні разу підійти надто близько. Так перейшли вони весь міст, з Мідлсексу до Саррейського берега, коли жінка, і далі пильно вдивляючись у перехожих і, як видно, розчарована, повернула назад. Вона повернула несподівано, але той, хто стежив за нею, не розгубився — відскочивши за один із виступів, які увінчували бики мосту, і перехилившись через парапет, щоб стати ще непомітнішим, він перечекав, поки жінка пройшла протилежним тротуаром. Коли вона віддалилася на таку саму відстань, що й раніше, він потихеньку вийшов із своєї схованки і знову рушив слідом. На середині мосту жінка спинилася, спинився і переслідувач.

Ніч, була дуже темна, а весь попередній день негожий, і о цій порі та й в такому місці перехожих було небагато. А ті, що тут траплялися, швидко йшли своєю дорогою, напевне, не помічаючи ні жінки, ні чоловіка, що скрадався за нею, і вже аж ніяк не звертаючи на них уваги. В зовнішності обох не було нічого такого, щоб привернути докучливі погляди лондонських злидарів, що в такий пізній час поспішали по мосту, шукаючи якого-небудь підворіття або халупи без дверей, де можна прихилити голову; чоловік і жінка стояли мовчки — ні з ким не заходили в розмову, і ніхто з перехожих до них не озивався.

Над річкою завис туман; червоні вогні на маленьких суднах, пришвартованих до причалів, потьмянішали, а будівлі на березі бовваніли темними плямами. Старі, вкриті кіптявою складські приміщення, що тяглися по обох берегах річки, здіймалися, незграбні й похмурі, над суцільним скупченням дахів та фронтонів і суворо дивилися на воду, надто темну, щоб відбити навіть їхню громіздку масу. В темряві вирізнялися вежа старої церкви Спасителя і шпиль святого Магнуса — два велетні-вартові, що споконвіку охороняли старовинний міст; одначе ліс корабельних щогл по річці і рясно розсипані шпилі церков на горі були майже невидимі.

Жінка, якій не стоялося на місці, вже встигла кілька разів пройти — під пильним наглядом свого таємного переслідувача — туди й назад по мосту, коли важкий дзвін на соборі св. Павла сповістив про кінець ще одного дня. Глуха ніч спустилася на багатолюдне місто: на палац і нічний шинок, на в'язницю і божевільню, на тих, хто вмирав і народжувався, на недужих і здорових, на залякле обличчя мерця і мирний сон дитини, — все оповила глуха ніч.

Тільки-но замовк дзвін, як з карети, що спинилася неподалік, вийшли молода дама і сивий джентльмен і, відпустивши візника, попрямували до мосту. Ледве вони ступили на нього, як жінка стрепенулася н поспішила їм назустріч.

Вони йшли, оглядаючись навколо, так ніби чогось чекали, але не мали надії, що їхні надії справдяться. Несподівано до них підійшла жінка — вони спинились, здивовано скрикнувши, та нараз замовкли, бо саме в ту мить повз них пройшов, мало не зачепивши їх, якийсь чоловік, одягнений по-сільському.

— Тільки не тут! — квапливо шепнула Ненсі. — Тут я боюся розмовляти. Ходімо "звідси... далі від дороги... вниз отими сходами.

Коли вона промовляла ці слова, показуючи рукою туди, куди хотіла повести їх, чоловік у селянській одежі озирнувся; грубо спитавши, чого це вони загородили весь тротуар, він пішов далі.

Сходи, на які показала дівчина, були на Саррейському березі, по той бік мосту, де стоїть церква Спасителя, і вели до річки. Туди й поспішив, ніким не помічений, чоловік у селянській одежі; роздивившись навколо, він почав спускатися.

Ті сходи являють собою частину мосту і мають три марші. Під площадкою другого маршу камінна стіна ліворуч завершується декоративним пілястром, зверненим у бік Темзи. Тут нижні східці ширші, і людину, що ховається за рогом стіни, не видно тим, хто стоїть хоча б на одну сходинку вище. Дійшовши туди, чоловік поспіхом озирнувся довкола; оскільки кращої схованки не знайшлося, а місця, завдяки відпливу, було досить, він затаївся там і, притулившись спиною до пілястра, чекав, упевнений, що вони нижче не спустяться, і коли йому й не вдасться підслухати їхню розмову, то він, у кожному разі, залишиться непоміченим і знову зможе піти за ними слідом.

Час у цьому відлюдному закутку тягнувся так довго і шпигунові так не терпілося розкрити таємницю цієї зовсім несподіваної для нього зустрічі, що він уже не раз ладен був визнати діло програним і казав собі, що вона або спинилися десь набагато вище на сходах, або ж знайшли зовсім інше місце для своєї таємної розмови. Він уже збирався вийти зі

своїї схованки й повернутися нагору, коли раптом почув ходу і майже відразу ж і голоси — мало не над самим своїм вухом.

Він випростався, щільно притулившись до стіни, і, затамувавши подих, уважно прислухався.

— Отут і станемо, — сказав голос, що безсумнівно належав джентльменові. — Я не дозволю, щоб ви вели юну леді ще далі. Інші на моєму місці не довірилися би вам настільки, щоб піти за вами навіть сюди, але я, як бачите, ладен вам догоджати.

— Догоджати мені? — почувся голос дівчини, за якою стежив шпигун. — Ви дуже ласкаві, сер. Догоджати! Ну, та нехай, облишмо це.

— Одначе скажіть, чому, — заговорив джентльмен лагіднішим тоном, — чому вам заманулося привести нас у це непевне місце? Чом ви не схотіли поговорити там, нагорі, де світять ліхтарі і ходять люди, а натомість потягли нас у цей темний і лиховісний закуток?

— Я ж вам казала, — відповіла Ненсі, — що боялася розмовляти з вами там. Не знаю чому, — повела далі дівчина, здригнувшись, — але сьогодні на мене найшов такий страх, що я ледь тримаюся на ногах.

— Страх перед чим? — спитав джентльмен, відчувши, очевидно, жалість до дівчини.

— Я й сама не знаю, чого боюся, — відповіла вона. — Якби я знала, було б легше... Цілий день мене переслідують моторошні думки про смерть, мені ввижаються закривавлені савани, і я вся аж горю від жаху. Увечері, щоб якось згаяти час, я взялася за книжку, але між рядками мені привиджувалося те саме.

— Це витвори вашої фантазії, — спробував заспокоїти її джентльмен.

— Ні, це не фантазія, — глухо, мов не своїм голосом, відповіла дівчина. — Я можу заприсягтися, що бачила слово "домовина", написане великими літерами на кожній сторінці. А сьогодні ввечері на вулиці повз мене пронесли домовину.

— В тому нема нічого незвичайного, — сказав джентльмен. — Повз мене їх часто проносили.

— Справжні домовини, — заперечила дівчина. — А то була не справжня.

В голосі і словах її було щось таке дивне, що у слухача, який причаївся біля стіни, аж мороз пішов поза спиною і кров захолола в жилах. Ніколи раніше не відчував він більшої полегкості, ніж тієї миті, коли почув ніжний голос юної леді, яка почала вмовляти Ненсі заспокоїтись і побороти в собі страх перед витворами власної уяви.

— Говоріть з нею лагідніше, — попросила юна леді свого супутника. — Сердешна! Вона так потребує ласки.

— Ваші пихаті побожні знайомі задерли б голови, побачивши мене в такому стані, і почали б свої проповіді про пекельний вогонь та покару! — вигукнула дівчина. — Ох, люба леді, чому ті, хто вважає себе обранцями господніми, не вміють бути такими, як ви, привітними та добрими до нас, бідолах? А у вас є і молодість, і краса, і все те, що вони вже втратили, то ви могли б і трохи запишатися, а проте ви набагато скромніша, ніж вони.

— Гм! — озвався джентльмен. — Коли турок збирається проказувати молитву, він, обмивши як слід обличчя, звертає його на схід, а ці добромисні люди, зігнавши з своїх облич усмішку, незмінно обертаються до найтемнішої сторони небес. Якщо вибирати між мусульманином і фарисеєм, я віддам перевагу першому.

Ці слова були, очевидно, звернені до юної леді і сказані, мабуть, для того, щоб дати Пенсі можливість опанувати себе. Трохи перегодою джентльмен заговорив до неї.

— Минулої неділі вас тут не було, — сказав він.

— Я не могла прийти, — відповіла Ненсі. — Мене силоміць затримали.

— Хто?

— Той, про кого я раніше розповідала леді.

— Сподіваюсь, вас не запідозрили в тому, що ви вступили з кимось у переговори в справі, яка привела нас сюди сьогодні?

— Ні, — похитавши головою, відповіла дівчина. — Але мені не так легко піти з дому, коли він не знає, куди я йду. І того разу я не прийшла б до леді, коли б не напоїла його опієм.

— Він прокинувся до того, як ви повернулись? — спитав джентльмен.

— Ні. І ні він, ні інші не підозрюють мене.

— Добре, тепер вислухайте мене, — сказав джентльмен і примовк.

— Я слухаю, — озвалась дівчина.

— Ця юна леді, — почав джентльмен, — розповіла мені і ще декому зі своїх друзів, на яких можна звіритись, про все, що почула від вас майже два тижні тому. Я мушу визнати, що спочатку мав сумніви, чи можна цілком покластися на вас, а тепер твердо певен, що можна.

— Авжеж, можна, — палко промовила дівчина.

— Повторюю, я твердо певен цього. Аби довести, що я схильний довіряти вам, не стану приховувати від вас, що ми маємо намір настрахати цього Монкса, щоб випитати в нього таємницю, яку він знає. Але якщо... якщо нам не вдасться його спіймати, — провадив джентльмен, — або як і спіймаємо, та не зуміємо вплинути на нього тими засобами, на які розраховуємо, тоді вам доведеться виказати єврея.

— Фейгіна! — скрикнула, відсахнувшись, дівчина.

— Так, ви самі повинні будете його виказати, — мовив джентльмен.

— Я не зроблю цього! Нізачо в світі! — вигукнула дівчина. — Дарма що він суцций диявол і для мене був ще гірший за диявола. Я ніколи цього не зроблю.

— Не зробите? — перепитав джентльмен, який, здавалося, саме на таку відповідь і сподівався.

— Ніколи! — повторила дівчина.

— Але скажіть чому.

— Одна з причин, — рішуче почала дівчина, — одна з причин відома леді, і тут вона мене підтримає, я певна, бо вона дала мені слово; є й інша причина: хоч яке ганебне його життя, моє життя не краще; нас багато таких, що йшли одним шляхом, і я не зраджу тих, хто міг би — будь-хто з них — зрадити мене, але не зробив цього, хоч які вони лихі люди.

— В такому разі, — швидко промовив джентльмен, так ніби це й була мета, якої він прагнув досягти, — віддайте в мої руки Монкса і полиште його на мене.

— А що, як він викаже інших?

— Обіцяю вам, що, коли ми вирвемо у нього правдиве зізнання, на цьому діло і скінчиться. В історії короткого життя Олівера можуть виявитися обставини, які не варто буде розголошувати, а тому, докопавшись до правди, ми далі не підемо.

— А як не докопаєтесь? — спитала Ненсі.

— Тоді, — провадив джентльмен, — ми не віддамо цього Фейгіна правосуддю без вашої згоди. Гадаю, в такому випадку я зможу навести докази, що змусять вас змінити своє рішення.

— І леді теж ручиться, що так воно й буде? — запитала дівчина.

— Ручуся, — відповіла Роза. — Даю вам слово честі.

— І Монкс ніколи не знатиме, як ви про все це довідалися? — спитала Ненсі, трохи помовчавши.

— Ні, не знатиме, — запевнив її джентльмен. — Ми так усе залагодимо, що він ніколи не здогадається.

— Весь свій вік я брехала і жила серед брехунів, — помовчавши, сказала дівчина, — але вашому слову вірю.

Після того як обоє запевнили, що на них можна цілком покластися, Ненсі тихим голосом, — шпигунові важко було розібрати деякі слова, — повідомила їм назву трактиру, звідки того вечора за нею почали стежити, і розповіла, де він міститься. Судячи з того, що вона час від часу замовкала, могло здатися, ніби джентльмен похапки записує потрібні йому відомості. Докладно описавши всі прикмети того кварталу і найвигідніше місце, з якого можна спостерігати трактир, не привертаючи до себе уваги, а також повідомивши, коли саме Монкс найчастіше буває там, Ненсі на мить замислилась, немовби намагаючись чіткіше пригадати його зовнішність та манери.

— Він високий, міцної будови, — сказала дівчина, — але худорлявий, ходить, неначе скрадаючись, і безперестанно озирається через плече то в один бік, то в другий. І запам'ятайте — очі в нього глибоко посаджені, глибше, ніж у будь-кого іншого, тож досить, мабуть, і цієї прикмети, щоб упізнати його. Волосся та очі чорні, обличчя смагляве, змарніле й виснажене, хоча йому не більше як двадцять шість — двадцять вісім років; губи бліді й покусані, бо на нього часом наводить таке, що він інколи навіть руки кусає собі до крові... чого це ви здригнулися? — спитала дівчина, затнувшись.

Джентльмен покvapливо відповів, що це їй здалося, й попросив говорити далі.

— Частину з того, що я вам розповіла, — сказала дівчина, — я почула од відвідувачів трактиру, про який вам казала, бо сама бачила його тільки двічі, і обидва рази він був закутаний у широкий плащ. Здається, це й усе, що я можу вам розповісти. А втім, стривайте, — додала вона. — На шиї в нього, коли він повертає голову, ви побачите під краваткою...

— Широкий червоний шрам, наче від опіку? — вигукнув джентльмен.

— Як?! Виходить, ви його знаєте? — спитала дівчина.

Юна леді аж скрикнула від подиву, якийсь час усі троє стояли мовчки, і шпигун виразно чув, як вони дихають.

— Здається, знаю, — порушивши мовчанку, сказав джентльмен. — Принаймні, наскільки можна судити з вашого опису. А там побачимо. На світі є чимало людей, навдивовижу схожих один на одного. То, може, це й не він.

Отак говорячи з удаваною байдужістю, він ступив два чи три кроки до закутка, де зачаївся шпигун, про що той здогадався, досить чітко почувши бурмотіння старого джентльмена: "Це напевне він!"

— Ви, дівчино, зробили нам велику послугу, — сказав він, повернувшись, судячи з голосу, на те місце, де стояв раніше, — і я хотів би чимось вам віддячити. Скажіть, що я можу для вас зробити?

— Нічого, — відповіла Ненсі.

— Не відмовляйтесь, — промовив джентльмен таким лагідним тоном, що міг би розчулити і більш жорстоке та черстве серце. — Подумайте добре і скажіть мені.

— Нічого, сер, — повторила дівчина і заплакала. — Мені нічим не можна допомогти. Повірте, для мене вже надії немає.

— Ви самі позбавляєте себе надії, — сказав джентльмен. — Ваше минуле безвідрадне, ви змарнували свої молоді сили й ті неоціненні скарби, якими господь наділяє нас лише один раз і ніколи не обдаровує знову, але в майбутньому для вас ще є надія. Я не хочу сказати, що в нашій волі повернути вам душевний спокій, бо він приходить, коли його шукають. Але тихий, безпечний притулок в Англії або ж — якщо ви боїтеся тут лишатись — десь за кордоном ми не тільки можемо, а й усім серцем прагнемо вам дати. Ще не займеться новий день, ще й річка не прокинеться від першого подиху ранку, а ви вже будете далеко від своїх колишніх спільників і зникнете для них безслідно, мов западетесь крізь землю. Ходімо! Я не хотів би, щоб ви повернулись туди і перемовились бодай одним словом з вашими товаришами, чи кинули погляд на знайомі кубла, або ж вдихнули того повітря, що несе для вас отруту і смерть. Облиште все, поки не пізно, скористайтесь зі слушної нагоди!

— Тепер вона погодиться! — вигукнула юна леді. — Я бачу, вона вагається.

— Боюся, це не так, моя люба, — сказав джентльмен.

— Авжеж, сер, я не погоджуся, — мовила дівчина після внутрішньої боротьби. — Я мов ланцюгом прикута до свого минулого життя. Тепер воно мені гидке й ненависне, але я не можу його змінити. Я, мабуть, зайшла надто далеко, щоб повернутись... А втім, не знаю, бо якби ви колись раніше зі мною про це заговорили, я б лише засміялась у відповідь. Та що це! — скрикнула вона, збентежено оглядаючись. — На мене знову нападає страх. Треба швидше йти додому.

— "Додому"! — повторила юна леді з притиском:

— Так, додому, леді, — відгукнулась дівчина. — В той дім, який я сама для себе створила ділами всього свого життя. Нам треба розійтися. Мене можуть вистежити або побачити випадково. Ідіть же! Якщо я справді зробила вам послугу, то про одне прошу вас: залиште мене і дайте мені йти своїм шляхом.

— Умовляти її далі — марна річ, — зітхнувши, сказав джентльмен. — Може, ми наражаємо її на небезпеку, затримуючи тут. Вона й так, мабуть, уже затрималась довше, ніж розраховувала.

— Так, так, — підтвердила дівчина. — Я вже спізнилася.

— Яка ж доля чекає її, бідну? — вигукнула юна леді.

— Яка доля? — перепитала дівчина. — Погляньте он туди, леді. Бачите темну воду? Скільки разів ви читали про таких, як я, що кидалися в річку, не лишивши після себе жодної живої душі, яка пожалкувала б за ними? Мине кілька років, а, може, й місяців, і настане й моя черга...

— Не кажіть так, błагаю вас! — відгукнулася, схлипнувши, юна леді.

— Ви ніколи не почуєте про це, люба леді. І не дай боже, щоб вам доводилось чути про такі страхіття, — відповіла дівчина. — Прощайте, прощайте!

Джентльмен відвернувся.

— Ось гаманець! — вигукнула юна леді. — Візьміть його заради мене. Хай у вас буде трохи грошей на чорну годину.

— Ні! — відповіла дівчина. — Я зробила це не задля грошей; лишіть мені бодай цю втіху. Але... дайте мені що-небудь з ваших речей; я хотіла б мати щось таке... ні, ні, не перстень... ваші рукавички або носову хусточку, — щоб зберегти на згадку про вас, люба леді. Ось так... Дякую. Хай благословить вас господь. Прощайте! Прощайте!

Сильне хвилювання дівчини, а також побоювання, що її можуть викрити й жорстоко покарати, очевидно, змусили джентльмена якнайшвидше вволити її бажання й залишити саму. Почулися кроки, що віддалялися, і голоси стихли.

Незабаром постаті юної леді та її супутника появилися на мосту. Вони спинилися на верхній площадці сходів.

— Стривайте! — вигукнула юна леді, прислухаючись. — Вона, здається, кличе нас. Мені почувся її голос.

— Ні, моя люба, — мовив містер Браунлоу, сумно оглядаючись, — вона не рушила з місця і стоятиме там, аж доки ми підемо,

Роза Мейлі все ще вагалася, та старий джентльмен узяв її під руку й майже силоміць повів уперед. Коли вони зникли з очей, Ненсі повалилася на камінну приступку, простягнувшись ледь не на весь зріст, і гіркими слізьми вилила свій душевний біль.

Нарешті вона звелася і непевною ходою, похитуючись, піднялася сходами на вулицю. Здивований тим, що почув, шпигун якийсь час ще стояв нерухомо на своєму місці, а тоді, кілька разів сторожко озирнувшись навколо і впевнившись, що поблизу нікого немає, поволі

вибрався зі своєї схованки й, скрадаючись у тіні попід стіною, як він це робив, спускаючись сюди, піднявся нагору.

Діставшись до верхнього східця, Ной Клейпол ще не раз оглянувся, аби впевнитись, що за ним не стежать, і що духу помчав до Фейгінової домівки.

Розділ XLVII

Фатальні наслідки

До світанку лишалося ще годин зо дві; восени цей час справедливо називають найглупішою порою ночі; вулиці тоді тихі й безлюдні, усі звуки немов завмерли, і навіть розпуста й бешкет порозходилися по домівках на відпочинок. О цій-от тихій, безгомінній порі Фейгін сидів у своєму лігві. Обличчя його було таке бліде й перекошене, а очі такі червоні, наче налиті кров'ю, що він скидався не на людину, а скоріш на потворний привид, який постав, розтривожений злим духом, прямо з домовини.

Він сидів, скоцюрбившись перед згаслим каміном, загорнувшись у стару подерту ковдру і втупивши очі в свічку, що догорала на столі поряд. Праву руку Фейгін тримав коло рота і в задумі гриз довгі чорні нігті, виставляючи напоказ свої беззубі ясна, на яких де-не-де стирчали ікла, схожі на зуби собаки чи пацюка.

На підлозі, простягтись на матраці, міцно спав Ной Клейпол. Фейгін часом кидав на нього погляд, а потім знову втуплювався в свічку, обгорілий гніт якої перегнувся майже навпіл, а гарячий лій капотів на стіл, засвідчуючи тим, що думки старого десь далеко.

Так воно насправді й було. Досада з того, що зірвався так добре обміркований план; ненависть до дівчини, яка наважилася злигатися зі сторонніми; цілковита невіра в те, що вона відмовилася видати його; гірке розчарування, що втрачено нагоду помститися Сайксові; страх

перед викриттям, розоренням, смертю — все це розпалювало в ньому шалену лють. Чорні думки кружляли, мов вихор, у Фейгіновій голові, а в душі його тим часом народжувалися найжахливіші заміри.

Він сидів, не змінюючи пози і начебто не помічаючи, як збігає час, доки його сторожке вухо не вловило звуків ходи на вулиці.

— Нарешті, — пробурмотів він, проводячи долонею по гарячих, пересохлих губах. — Нарешті!

Тихо задзеленчав дзвоник. Старий безгучно піднявся сходами до дверей і незабаром повернувся в супроводі закутаного по саме підборіддя чоловіка, що ніс під пахвою клунок. Чоловік сів на стілець і скинув плащ — Фейгіновим очам відкрилася кремезна постать Сайкса.

— На, бери, — сказав грабіжник, поклавши клунок на стіл, — і подбай про те, щоб якомога більше за нього виручити. Немало було клопоту, щоб добути його, — я сподівався прийти сюди на три години раніше.

Фейгін узяв клунок, замкнув у шафу й знову сів на своє місце. Він не вимовив ні слова, але ні на мить не спускав очей з грабіжника; а тепер, коли вони сиділи один проти одного, лицем до лица, він ще пильніше подивився на нього. Губи Фейгіна так сіпались, а обличчя так спотворилося від хвилювання, яке охопило його, що грабіжник мимохіть відсунув свого стільця і з неприхованим жахом поглянув на старого.

— Що з тобою? — спитав Сайкс. — Чого це ти на мене вирячився?

Фейгін звів праву руку й погрозив тремтячим вказівним пальцем; але він був такий збуджений, що втратив мову.

— Прокляття! — вигукнув Сайкс, стривожено намагаючи щось у себе на грудях. — Він сказився. Треба стерегтися.

— Ні, ні, — заспокоїв його Фейгін, здобувшись на голос. — Це не тебе стосується, Білле... Проти тебе... я нічого не маю.

— Нічого не маєш! Он як! — вигукнув Сайкс, похмуро дивлячись на нього й наче ненавмисне перекладаючи пістолета з однієї кишені до другої, зручнішої. — Комуś із нас пощастило. Тільки кому — не має значення.

— Я зараз таке скажу тобі, Білле, — почав Фейгін, присуваючи свого стільця ближче до нього, — від чого ти почуватимеш себе гірше, ніж я.

— Невже? — недовірливо спитав грабіжник. — То кажи ж! І хутчій, бо Ненсі подумає, що я пропав.

— "Пропав"! — скрикнув Фейгін. — Вона вважає, що це діло певне.

Сайкс збентежено поглянув йому в очі і, не знайшовши в них відповіді, схопив його величезною своєю лапою за комір і щосили трусонув.

— Та не тягни ж! — вигукнув він. — А то я з тебе душу виб'ю! Розтули вже рота й скажи просто і ясно, що ти там знаєш. Ну ж бо, собако паршивий, викладай усе мерщій!.

— Припустімо, що хлопчина, який лежить отам... — почав Фейгін.

Сайкс глянув у той бік, де спав Ной, ніби раніше не помітив його.

— Ну, — сказав він, знов обертаючись до Фейгіна.

— Так от, припустімо, що цей хлопчина, — вів далі Фейгін, — надумав накапати на нас... засипати нас усіх... спочатку знайшов для цього потрібних людей, потім змовився з ними про зустріч на вулиці, описав їм

наші прикмети — всі ознаки, за якими нас можна впізнати — і місце. Де нас найкраще схопити. Припустімо, що він усе це вчинив і до того ж, довідавшись про те чи те дільце, до якого ми всі — хто більше, хто менше — причетні, розповів і про нього — так, з власного почину; не тому, що його схопили і допитували, посадивши на хліб і воду, і не тому, що священик щось йому нашептав, — ні, з власного почину, просто собі на втіху; ночами він виходив крадькома на вулицю, розшукував тих, які прагнуть нашої погибелі, і викладав їм усе, що знав. Та чи ти слухаєш мене? — закричав єврей, і в очах його спалахнула лютя. — Коли б він так зробив, — що тоді?

— Що тоді? — перепитав Сайкс, брутально вилаявшись. — Якби він дожив до мого приходу, то я розвалив би йому голову своїм залізним закаблуком на стільки часток, скільки волосин у нього на голові.

— Ну, а коли б це зробив я? — майже криком закричав Фейгін. — Я, котрий так багато знає і міг би стількох людей спровадити на шибеницю, не кажучи вже про себе.

— Не знаю... — процідив крізь зуби Сайкс, сполотнівши на саму думку про таку можливість. — Я б накоїв чогось у в'язниці, за що на мене наклали б кайдани, і якби нас судили разом, то я привселюдно навалився б на тебе й розкрояв би тобі кайданами голову. В мене вистачило б сили, — пробурмотів грабіжник, хизуючись своєю м'язистою рукою, — розчеребити її так, наче по ній проїхав навантажений віз.

— Ти справді зробив би це?

— Чи зробив би? — спитав грабіжник. — А ти спробуй...

— Ну, а якби то був Чарлі, або Пройда, або Бет, або...

— Мені однаково хто, — нетерпляче перебив його Сайкс. — Хоч хто б там був, а я б розправився з ним точнісінько так само.

Фейгін пильно поглянув на грабіжника і, зробивши знак, щоб той помовчав, схилився над матрацом на підлозі і почав термосити хлопця, намагаючись розбудити його. Сайкс теж нахилився вперед і, спершись руками на коліна, здивовано спостерігав Фейгіна, не розуміючи, куди той хилить своїми розпитами та натяками.

— Болтере! Болтере! От бідолаха! — вигукнув Фейгін і подивився на Сайкса з диявольською посмішкою, ніби наперед смакуючи те, що мало зараз статися. Далі заговорив повільно, наголошуючи окремі слова: — Він утомився... втомився, бо довго стежив за нею... чуєш, Білле? — стежив за нею...

— Що ти хочеш цим сказати? — здивувався Сайкс, відкинувшись на спинку стільця.

Замість відповіді Фейгін знову схилився до сплячого і, підвівши, посадовив, окликнувши його кілька разів. Зрештою Ной почув вигадане ним самим ім'я, продер очі й, голосно позіхнувши, сонно озирнувся навколо.

— Розкажи нам про те — знову розкажи, щоб і він почув, — сказав старий, киваючи на Сайкса.

— Про що це? — спросоння роздратовано буркнув Ной,

— Та про... Ненсі, — мовив Фейгін, ухопивши Сайкса за зап'ясток, щоб він, бува, не вискочив з дому, не дослухавши до кінця. — Ти йшов за нею назирці?

— Йшов.

— До Лондонського мосту?

— Угу.

— Там вона зустріла двох?

— Зустріла.

— Джентльмена і леді, до якої вона вже раніше ходила з власного почину? Вони попросили її видати всіх спільників, і першого Монкса, що вона й зробила, і дати його прикмети, що вона теж зробила. Потім вони попросили назвати будинок, де ми сходимось, — вона назвала; описати місце, з якого найкраще спостерігати за будинком, — вона описала; сказати час, коли ми найчастіше приходимо туди, — вона сказала. Все це вона зробила. Вона розповіла геть усе, — і ніхто її до того не спонукав, ніхто не силував. Так чи ні? Я правду кажу?! — несамовито кричав Фейгін.

— Чистісіньку правду, — відгукнувся Ной, чухаючи потилицю. — Все так і було, як ви говорите.

— А що вона казала про минулу неділю?

— Про минулу неділю? — перепитав Ной, ніби пригадуючи. — Та я ж уже вам розповідав.

— Ще раз розкажи! Ще раз! — кричав Фейгін так, що аж піна виступила на губах; однією рукою він ще міцніше вчепився в Сайксову руку, а другою вимахував у повітрі.

— Вони спитали її... — сказав Ной, який уже встиг трохи очуматися від сну і, очевидно, почав здогадуватися, хто такий Сайкс. — Вони спитали її, чому вона не прийшла, як обіцяла, минулої неділі. Вона відповіла, що не змогла.

— А чому? Скажи йому причину.

— Тому що її силоміць затримав удома Білл — чоловік, про якого вона їм уже розповідала, — відповів Ной.

— Що ж вона ще казала про нього? — вигукнув Фейгін. — Що вона казала про чоловіка, про якого розповідала раніше? Ну ж бо скажи йому, скажи.

— Ну, що їй не так легко піти з дому, не сказавши куди, — відповів Ной, — і що за першим разом, щоб побачитися з тією леді, вона... ха-ха-ха! — так смішно мені зробилось, коли я це почув, — вона дала йому опію.

— Сто чортів! — вигукнув Сайкс, оскаженіло вириваючись з рук єврея.
— Пустити мене!

Відштовхнувши старого, він вискочив з кімнати і, як навіжений, побіг по сходах.

— Білле! Білле! — кричав Фейгін, кинувшись за ним навздогін. — Ще одне слово. Тільки одне слово.

Він так і не встиг би сказати це слово, якби двері не були замкнені; грабіжник марно витрачав зусилля й прокльони, намагаючись їх висадити, коли старий, захекавшись, наздогнав його.

— Випусти мене! — вигукнув Сайкс. — Не говори зі мною — це небезпечно. Кажу тобі, випусти!

— Вислухай мене, Білле, — попрохав Фейгін, поклавши руку на замок.
— Ти не поведешся з нею...

— Ну? — озвався той.

— Ти не поведешся з нею... надто... круто?

Вже займався ранок і було досить видно, щоб обоє могли розгледіти обличчя один одного. Вони обмінялися швидким поглядом — в очах обох спалахнув вогонь, що непомильно виказував їхні почуття.

— Я хочу сказати, — мовив Фейгін, не приховуючи, що вважає зайвим прикидатися далі, — не надто круто з огляду на нашу безпеку. Дій розважливо, будь обачний.

Сайкс нічого не відповів і, розчинивши навстіж двері, які Фейгін відімкнув, вибіг на безлюдну вулицю.

Ні разу не спинившись, ні на мить не завагавшись, не озираючись ні праворуч, ні ліворуч, не підводячи очей до неба й не опускаючи їх долі, дивлячись просто себе з диким рішучим виглядом і так зціпивши зуби, що під шкірою випнулися вилиці, грабіжник мовчки мчав щодуху, не стишуючи ходи, аж поки опинився біля дверей свого житла. Він тихо відімкнув двері ключем і, безгучно ступаючи, піднявся сходами нагору; ввійшовши до своєї кімнати, він двічі повернув ключ у замку, присунув до дверей важкий стіл і відхилив запону ліжка.

Дівчина лежала напівроздягнена. Прихід Сайкса розбудив її, вона підвелася й поглянула на нього сполоханими очима.

— Вставай! — крикнув він.

— Це ти, Білле? — спитала дівчина, зрадівши його появі.

— Я, — відказав він. — Вставай.

У кімнаті горіла свічка, але Сайкс вихопив її з підсвічника й шпурнув у камін. Помітивши, що вже розвидняється, дівчина встала і хотіла підняти штори.

— Облиш, — сказав Сайкс, заступаючи їй дорогу до вікна. — Для того, що мені треба зробити, і так досить світла.

— Чого це ти так на мене дивишся, Білле? — запитала дівчина тихим, переляканим голосом.

Якийсь час грабіжник сидів, важко дихаючи, з роздутими ніздрями, і пильно дивився на дівчину, а тоді схопив її за голову й за шию, витяг насеред кімнати й, озирнувшись на двері, затулив їй рота своєю важкою лапою.

— Білле, Білле! — хрипіла дівчина, відбиваючись від нього з усією силою смертельного переляку. — Я... я не кричатиму... і не плакатиму... не покличу на поміч... тільки вислухай мене... скажи мені хоч слово... скажи, що я таке зробила?

— Ти сама знаєш, клята відьма! — відказав грабіжник, ледве переводячи подих. — Тебе цю ніч вислідили, підслухали кожне твоє слово.

— Так пощади моє життя — заради господи бога, — як я пощадила твоє, — благала дівчина, чіпляючись за його руки. — Білле, голубе, невже в тебе рука підніметься вбити мене? О, подумай про те, від чого я відмовилась задля тебе хоча б цієї ночі. Ще є час подумати й уберегти себе від злочину — я не випущу твоїх рук, ти не зможеш одірватись від мене. Білле, Білле, ради господи бога, ради самого себе, ради мене — зупинись, поки не пролив мою кров! Я була вірна тобі, присягаюся своєю грішною душею, я була вірна!

Сайкс робив відчайдушні зусилля, щоб вивільнити руки, однак дівчина міцно обхопила їх, і хоч як він силкувався, але так і не зміг відірвати її від себе.

— Білле! — скрикнула дівчина, намагаючись покласти голову йому на груди. — Сьогодні вночі джентльмен і та добра леді пропонувала мені виїхати за кордон, де я могла б тихо й мирно дожити віку. Дозволь мені побачитися з ними ще раз і навколішках благати тієї самої ласки й для тебе; ми покинемо це жахливе місто і далеко одне від одного заживемо кращим життям; ми не згадуватимемо про минуле, хіба що тільки в молитвах, і більше не зустрінемось. Ніколи не пізно покаятися. Так вони мені казали... і я відчуваю тепер, що це правда... Але для цього потрібен час... нам потрібно хоча б трохи часу.

Грабіжник нарешті вивільнив одну руку і вихопив пістолет. Але хоч як засліпила його лють, в голові у нього майнула думка, що його неодмінно схоплять, коли він вистрелить, і він щосили двічі вдарив дівчину пістолетом по зверненому до нього обличчю, що майже торкалось його власного.

Вона похитнулась і впала, заливаючись кров'ю, що линула з глибокої рани на лобі; та відразу якимось підвелася на коліна, вийняла з-за пазухи білу хусточку — подарунок Рози Мейлі і, піднісши її у стулених долонях до неба так високо, як тільки дозволяли їй слабкі сили, останнім своїм подихом звернулася до творця, благаючи про милосердя.

Страх було дивитися на неї. Вбивця, заточуючись, відступив до стіни і, затуливши очі рукою, схопив важку палицю й ударив її по голові.

Розділ XLVIII

Сайксова втеча

З усіх лиходійств, учинених тієї ночі під покровом темряви в цілому Лондоні, це було наймерзенніше. З усіх жахів, що отруїли смородом ранкове повітря, це було найогидніше і найжорстокіше.

Сонце — ясне сонце, що приносить людині не лише світло, а й нове життя, надію і бадьорість, — в усій своїй ясній, променистій величі зійшло на безхмарному небі над велелюдним містом. Однаково щедро лилось його сяйво крізь дорогі кольорові шибки і заліплені папером віконця, крізь просвіти соборної бані і щілини вбогої оселі. Освітило вено й кімнату, де лежала вбита дівчина... Марно намагався Сайкс затулити світло. І коли це видовище було страхітливе в передранкових сутінках, то яким же було воно тепер, при сліпучому денному світлі!

Вбивця не зрушив з місця; він боявся поворухнутись. Аж ось почувся стогін, і рука здригнулась; і тоді, не тямлячи себе від страху та люті, він знов і знов ударив свою жертву, а потім накинув на неї ковдру. Проте уявляти собі її очі й думати, що вони звернені до нього, було ще гірше, ніж бачити, як вони зорять у стелю, ніби розглядаючи там тремтливий сонячний відблиск від калюжі загуслої крові. Він зірвав ковдру. І знову перед ним лежало тіло — лише плоть і кров, не більше, — але яке тіло і скільки крові!

Він запалив вогонь у каміні й застромив туди палицю. На кінець її налипло волосся, воно спалахнуло, вмить перетворилося на легкий попіл і, підхоплене тягою повітря, знялося, кружляючи, у комин. Навіть це злякало Сайкса, який досі ніколи нічого не боявся, але він і далі тримав над вогнем своє знаряддя смерті, аж поки воно переломилось, а тоді згріб головешки до купи, щоб краще перегоріли. Він умився й почистив одягу. Деякі плями ніяк не сходили, і він вирізав клаптики тканини й спалив їх. А скільки плям було по всій кімнаті! Навіть лапи собаки були в крові.

За весь цей час вбивця ні разу, ні на одну мить не повертався до мертвого тіла спиною. Закінчивши всі приготування, він позадкував до дверей, тягнучи за собою собаку, щоб той знову не забруднив лап і не виніс на вулицю слідів злочину. Потім тихенько зачинив двері, замкнув їх, поклав ключа в кишеню й вийшов з дому.

Перейшовши на другий бік вулиці, він поглянув на вікно, щоб перевірити, чи не видно чого назовні. Вікно було завішане шторою, яку Ненсі хотіла підняти, щоб впустити денне світло, якого їй так і не судилося більше побачити. Тіло її лежало під тим вікном, він це знав... Боже, а сонце лило своє проміння саме на те місце!

Убивця зразу ж одвів очі. Він відчув полегкість, що вибрався звідти. Свиснувши до собаки, він швидко подався геть.

Він минув Ізлінгтон, зійшов на пагорок біля Хайгета, де стоїть пам'ятник на честь Віттінгтона⁴⁷, і непевною ходою, ніби не знаючи, куди йти, повернув до Хайгет-Хілла. Тільки-но почавши спускатись з пагорка, він звернув праворуч, потім рушив стежкою вздовж поля, обігнув Кан-Вуд і вийшов на Хемстед-Хіт. Перетнувши улоговину коло Вейл-оф-Хіту, він піднявся на протилежний берег, перейшов шлях, що з'єднував селища Хемстед та Хайгет, попростував пустищем, порослим вересом, до полів Норт-Енду, а там примостився під живоплотом і заснув.

Невдовзі він прокинувся й рушив далі, але цього разу не від Лондона, а навпаки, битим шляхом до міста; потім повернув назад, перейшов з другого боку місцевість, яку вже минав перед тим, і почав блукати полями; він то лягав перепочити край канави, то підхоплювався і шукав іншого місця, знову лягав і знову підводився і йшов далі. Куди б йому зайти поблизу, де було б не дуже людно, Щоб попоїсти і випити? Хендон. Так, це чудова місчинка — недалеко і осторонь від шляху. Отуди й подався Сайкс. Він то пускався бігти, то раптом невідь чому ледь волік роги, а то й зовсім зупинявся і ліниво збивав ціпком листя з живоплоту. Та коли вже дістався до Хендона, йому почало здаватися, що всі, кого він зустрічав — навіть діти, які гралися біля дверей будинків, — підозріливо оглядали його. Він повернув назад, не зважившись купити собі ні їсти, ні пити, хоча вже стільки годин і ріски в роті не мав, а тоді знову безцільно побрів пустищем, що поросло вересом.

Отак виходив він чимало миль і зрештою знов повернувся на те саме місце. Давно минув ранок, а за ним і день, і вже стало вечоріти, а Сайкс

усе ходив то туди, то сюди, кружляючи на одному місці. Нарешті він вимкнувся з того зачарованого кола й попростував до Хетфілда. Була вже дев'ята година, коли Сайкс, зовсім знесилений, разом із собакою, що плентав за ним, шкутильгаючи після такої, незвичної прогулянки, спустилися з пагорка, де стояла церква, і вступили в тихе село; пройшовши короткою вуличкою, вони завернули до невеликої пивнички, тьмяний вогник якої і привів їх сюди. В кімнаті горів камін і коло вогню сиділо кілька селян, попиваючи пиво. Вони посунулися, щоб дати місце новому гостю, але той забився у далекий куток і став їсти і пити на самоті, чи, власне, у товаристві свого собаки, якому часом кидав шматок їжі.

Чоловіки, що зібралися тут, балакали про те, як родить земля в окрузі, про фермерів, а коли ця тема вичерпалась, мова зайшла про вік одного старого чоловіка, якого поховали минулої неділі, причому молодші з присутніх вважали, що небіжчик дожив до глибокої старості, а люди похилого віку, навпаки, твердили, що він помер досить молодим — бо був; як зауважив один сивий дід, не старіший від нього самого й міг би прожити ще принаймні десять, а то й п'ятнадцять років, якби тільки поберігся, атож, якби поберігся.

У тих балачках не було нічого такого, що викликало б тривогу чи підозріння. Грабіжник, заплативши за вечерю, сидів мовчазний і непримітний у своєму кутку і вже був закуняв, аж раптом його вивела з дрімоти галаслива поява ще одного гостя.

То був мандрівний крамар — трохи блазень і шарлатан, — що ходив по селах з коробом за плечима, торгуючи точильними брусками, ремнями, бритвами, милом, мастилом для збруї, ліками для собак та коней, дешевими парфумами, косметичними мазями тощо. З його появою селяни почали перекидатися жартами і не вгавали, аж поки він, повечерявши, відкрив свою скарбницю, дотепно сполучаючи діло з розвагою.

— А що то за штукovina, Гаррі? Може, які ласощі, га? — запитав один із селян, показуючи на маленькі кружальця в кутку короба.

— Це, — почав крамар, виймаючи одне з них і показуючи його присутнім, — це надійний і незамінний засіб для виведення всіляких плям, іржі, бруду, цвілі, всього чого хочете з шовку, атласу, полотна, батисту, сукна, крепу, килимів, мериносу, мусліну, бумазеї та будь-яких вовняних тканин. Плями від вина, фруктів, пива, води, фарби, дьогтю, одне слово, геть усі плями зникають ураз — досить тільки доторкнутися до них оцим надійним і незамінним засобом. Коли леді заплямує своє ім'я, їй досить проковтнути одне кружальце — і вона одразу очиститься, бо це отрута. Коли джентльмен схоче захистити свою честь, йому теж досить проковтнути оце маленьке кружальце — та й по всьому, бо воно діє не гірше за пістолетну кулю, а що на смак набагато гидкіше, то й честь тому більша, хто зважиться його спожити... Один пенні за штуку! Стільки користі, і лише пенні за штуку!

З-поміж слухачів негайно знайшлося двоє покупців, а багато інших почали видимо вагатися, чи не купити й собі. Помітивши це, крамар став ще красномовніший.

— Цей товар розкуповують нарозхват — не встигаємо виробляти, — провадив він. — Чотирнадцять водяних млинів, шість парових машин і гальванічна батарея вдень і вночі виготовляють його, та все мало, хоча люди працюють так важко, що вмирають, а вдовам зараз же дають пенсію та двадцять фунтів річно на одну дитину, а на близнят — п'ятдесят. Один пенні за штуку! Два півпенні — теж годяться, і чотири фартинги буде прийнято залюбки. Один пенні за штуку! Плями від вина, фруктів, нива, води, фарби, дьогтю, бруду, крові... Он я бачу пляму на капелюсі одного з присутніх джентльменів, і не встигне він замовити для мене кухоль пива, як я її виведу.

— Гей, ти! — вигукнув Сайкс, підхоплюючись на ноги. — Ану віддай капелюха! — Я виведу її, сер, — заперечив крамар, підморгуючи товариству, — раніш, ніж ви дійдете до мене з того кінця кімнати. Прошу

всіх присутніх звернути увагу на темну пляму на капелюсі цього джентльмена, вона трохи менша за шилінг, але товща за півкрони. Від чого вона не була б — від вина, від фруктів, від пива, від води, від дьогтю, від бруду чи від крові...

Крамар не скінчив фрази, бо Сайкс, гидко вилаявшись, перекинув стіл, вихопив з його рук капелюха і вибіг на вулицю.

Усе ще в полоні непевності й нерішучості, які від самого ранку заволоділи ним усупереч його волі, вбивця, впевнившись, що за ним не стежать і що його вважають, очевидно, за дратівливого п'яничку, повернув назад у напрямку до міста; побачивши карету, що стояла на шляху біля будиночка місцевої пошти, він обійшов її, уникаючи світла ліхтарів, і вже хотів іти далі, коли помітив, що це карета з Лондона. Він здогадувався, що може почути, але перейшов вулицю й прислухався.

Біля карети стояв кондуктор, дожидаючи, коли винесуть поштову сумку. В цю мить підійшов чоловік у формі лісника, і кондуктор вручив йому кошик, уже виставлений з карети на тротуар.

— Це вам передача, — сказав кондуктор. — Гей ви там, ворухіться! Клята сумка, вона й позавчора не була вчасно готова. Так діла не буде!

— Які новини в місті, Бене? — спитав лісник, відступаючи до віконниць пошти, щоб зручніше було милуватися кіньми.

— Та начебто нічого особливого, — відповів той, натягаючи рукавички. — Зерно трохи підскочило в ціні. Ще чув про якесь убивство в Спітелфілдзі, тільки я не дуже вірю тим чуткам.

— Ні, це щира правда, — обізвався якийсь добродій, вистромивши голову з відчиненого вікна карети. — Та ще й яке жахливе вбивство!

— Справді, сер? А дозвольте запитати, — мовив кондуктор, прикладаючи руку до капелюха, — кого ж убито — чоловіка чи жінку?

— Жінку, — відповів добродій. — Гадають, що...

— Гей, Бене, швидше! — нетерпляче гукнув кучер.

— Де ж та бісова сумка? — крикнув кондуктор. — Ви там усі поснули, чи що?

— Іду, іду! — озвався, вибігаючи, поштмейстер.

— Іде він, — буркнув кондуктор, — як ота заможна молодичка, що колись мене полюбить, тільки хтозна, коли воно буде. Ну, все. Рушаймо!

Поштовий ріжок весело засурмив, і карета поїхала.

Сайкс лишився стояти на вулиці, з вигляду байдужий до того, що тільки-но почув, і не стурбований ніякими іншими почуттями, крім вагань, куди йому податися далі. Та згодом він знову повернув назад і пішов шляхом, що веде з Хетфілда до Сент-Олбенса.

Він уперто простував уперед, та коли місто лишилося позаду і шлях став безлюдним і темним, усе його єство пройняв непоборний ляк і жах. Усе, що попадалося йому на шляху, стояло воно чи рухалося, було реальним предметом чи тінню, набувало страхітливої подоби; та ці страхіття були нічим у порівнянні з відчуттям, що переслідувало його весь час, — нібито за ним слідом іде понівечене тіло, яке він залишив там уранці. Він розрізняв у темряві страшну постать, уявляв до найменших подробиць її обриси, бачив її розмірену, урочисту ходу. Він чув, як шелестить її одежа, торкаючись листя, і в кожному подиху вітру йому вчувався той тихий передсмертний стогін. Коли він спинявся, спинялась і постать. Коли він біг, вона не відставала від нього — не бігла, ні, це було б для нього полегкістю, а, наче мертве тіло, наділене здатністю

механічного руху, летіла на крилах тихого сумного вітру, що не посилювався, але й не вщухав.

Часом він обертався, сповнений відчайдушної рішучості відігнати примару, навіть коли б один її погляд убив його на місці; але волосся на голові в нього ставало сторч і кров холола в жилах, тому що примара оберталася разом з ним і знову опинялася в нього за плечима. Вранці він тримався до неї обличчям, а тепер вона була позаду — весь час позаду! Тоді він прихилився спиною до насипу, але відчув, що вона витає над ним, чітко вирізняючись на тлі холодного нічного неба. Він ліг горілиць посеред шляху. Тоді вона спинилася в нього над головою, німотна, рівна й нерухома — живий надгробок з епітафією, накресленою кров'ю.

Не кажіть, що вбивці часом уникають правосуддя, і не гадайте, що провидіння може задрімати. Одна нескінченна мить того нестерпного жаху варта сотень смертних кар.

У полі, яким він ішов, стояв хлів, де можна було заночувати. Біля воріт росли три гінкі тополі, від них у хліві було ще темніше, і вітер жалібно завивав у гіллі. Сайкс не міг іти далі, доки не розвидниться; і він ліг там, притулившись до стіни, — щоб терпіти нові муки.

Тепер перед ним виникло інше видіння, таке ж невідступне, але ще страхітливіше, ніж те, від якого він щойно врятувався. У темряві з'явилися широко розплющені мертві скляні очі, які він уранці волів бачити, аніж уявляти їх закритими ковдрою. Їх було тільки двоє, проте вони були всюдисущі; вони світилися, хоч нічого не освітлювали. Коли він стуляв повіки, в уяві його поставала кімната з усіма добре знайомими речами — про деякі він, звичайно, і забув би, якби пригадував їх з пам'яті, — кожна річ на своєму звичному місці. І тіло теж було там... і очі, якими він їх бачив, виходячи з кімнати. Він підхопився на ноги й вибіг у відкрите поле. Примара гналася за ним по п'ятах. Він повернувся до хліва і знову впав, зіщулившись, на долівку. Очі з'явилися раніше, ніж він устиг лягти.

Там він і лежав, охоплений нестерпним жахом, трусячись усім тілом і обливаючись холодним потом, коли раптом нічний вітер доніс до нього далекий гамір голосів, несамовиті крики і лемент. У тому відлюдному місці йому відрядно було почути людський голос, хоч водночас він стривожився. Перед лицем небезпеки, що могла йому загрожувати, до нього повернулися вся його сила й енергія, він підхопився й вибіг з хліва.

Усе небо було залите полум'ям. Вогняні язики, накочуючись одне на одного, здіймалися високо вгору і, розсипаючись дощем іскор, освітлювали місцевість на багато миль навкруги і гнали клуби диму в той бік, де він стояв. Гомін зростав, чулися все нові й нові голоси, і Сайкс уже міг розрізнити крики: "Пожежа!" — упереміж із дзвоном на сполох, гуркотом від падіння чогось важкого та тріскотнею полум'я, коли червоні омахи огортали якусь нову перешкоду і, ніби підживившись, злітали в небо. Поки віа спостерігав, гомін ще дужче посилювався. Там були люди — чоловіки й жінки, — там було світло і метушня. Він відчув новий приплив сил і стрімголов помчав уперед. Він біг навпростець, крізь глухі хащі, перестрибуючи через загорожі та рівчаки, а попереду так само несамовито мчав його собака, голосно гавкаючи.

І ось він уже там. Напіводягнені люди гасають, мов навіжені, декотрі намагаються вивести із стаєнь переляканих коней, інші виганяють із хлівів та дворів худобу, ще інші — під дощем іскор, під розпеченими до червоного сволоками, що от-от заваляться, — витягають з охопленого полум'ям будинку свої пожитки. В отворах, де ще годину тому були вікна і двері, вже буяє суцільне море вогню; стіни, похитнувшись, падають у вогняний колодязь, розплавлені свинець і залізо розливаються по землі вогнедишними потоками. Верещать жінки й діти, а чоловіки підбадьорюють один одного гучними криками. Брязкіт пожежних помп, свист і шипіння струменя води, коли він потрапляє на палаюче дерево, — все змішується в оглушливий рев.

Сайкс і собі почав кричати і кричав, аж поки захрип; рятуючись від спогадів і самого себе, він поринув у самісіньку гущавину натовпу. Куди тільки не кидався віа тієї ночі: то качав помпи, то пробивався крізь дим і

полум'я, завжди опиняючись там, де було найбільше людей і галасу. Він лазив по драбинах, видирався на дахи будинків, бігав по мостинах, що вгиналися й тріщали під його вагою, метався під градом цеглин і каміння, — не було куточка на тій великій пожежі, де б він не з'явився; але його наче хто заворожив: на тілі ані подряпини, ані синця, не відчував він і втоми й ні про що не думав, поки знову не зайнявся ранок і не освітив почорнілі руїни, над якими клубочився дим.

Коли минуло це шалене збудження, до Сайкса з новою силою повернулося нестерпне усвідомлення вчиненого ним злочину. Він підозріливо оглянувся навколо: люди стояли купками й розмовляли, і йому здалося, що вони говорять про нього. Він дав знак собаці, і обидва, скрадаючись, пішли геть. Біля помпи, де сиділо кілька чоловіків, його покликали і запросили підкріпитись разом з ними. Він з'їв шматок хліба з м'ясом, а коли взявся до пива, то почув, як пожежники, що приїхали з Лондона, заговорили про вбивство.

— Кажуть, він утік у Бірмінгем, — сказав один пожежник, — тільки його однак спіймають, бо нишпорки вже рушили за ним навздогін і завтра до вечора по всій окрузі знатимуть його прикмети.

Сайкс поквапився піти звідти і йшов, поки в нього почали підгинатися ноги, а тоді ліг під живоплотом і заснув довгим, але уривчастим сном. Прокинувшись, він знову почав безцільно блукати, страшенно боячись ще на одну ніч лишитися на самоті.

Раптом у нього виникло відчайдушне рішення іти назад до Лондона. "Там принаймні є з ким словом перемовитися, — подумав він, — та й сховатися в місті легше. Нікому й на думку не спаде шукати мене в Лондоні, коли вже пішов поголос, ніби я втік звідти. То чом би мені не зачаїтися на тиждень-два, а потім, витягти з Фейгіна грошви, податися до Франції? Ет, хай йому чорт, що буде, те й буде!"

Не гаючи часу, Сайкс учинив, як надумав — подався назад до Лондона. Він ішов, вибираючи найглухіші дороги, вирішивши завидна переховатися десь неподалік від столиці, а коли смеркне, ввійти в неї кружною дорогою, а там гайнути навпростець у той квартал, який він собі намітив.

Але як бути із собакою? Якщо вже розіслали опис його прикмет, то не забули, певно, й про те, що собака теж зник і, цілком імовірно, пішов за ним. Таким чином, по собаці його можуть упізнати на лондонських вулицях. І тоді Сайкс вирішив утопити собаку й ішов, назираючи який-небудь ставок; дорогою він знайшов важкий камінь і зав'язав його в хустку.

Поки він отак лаштувався, собака не зводив очей з хазяїна; чи то він інстинктом відчув небезпеку, чи то грабіжник глянув на нього похмуріше, ніж звичайно, тільки тепер собака почав триматися від нього далі; повільно тюпаючи, він підібгав хвоста і припадав до землі. Коли хазяїн спинився коло ставка й почав кликати його, собака став як укопаний.

— Кажу тобі, йди сюди! На, на! — кликав Сайкс. Собака за звичкою пішов був на його поклик, та коли

Сайкс нахилився, щоб прив'язати йому на шию хустку а каменем, він глухо загарчав і відскочив.

— Назад! — вигукнув грабіжник..

Собака замахав хвостом, але з місця не рушив. Сайко скрутив хустку зашморгом і знову покликав пса.

Собака ступив кілька кроків, тоді позадкував, якусь мить постояв, зрештою повернувся й щодуху кинувся навітки.

Сайкс свиснув раз, потім ще і ще, а тоді сів і почав чекати, сподіваючись, що собака скоро вернеться. Та він так і не з'явився, і Сайкс пішов далі своєю дорогою.

Розділ XLIX

Монкс і містер Браунлоу нарешті зустрічаються. Їхня розмова і звістка, яка її перебиває

Вже почало смеркати, коли містер Браунлоу вийшов з найманої карети, що спинилася перед його будинком, і тихенько постукав. Коли двері відчинили, з карети вискочив кремезний чоловік і став біля її приступки, тим часом як інший чоловік зліз із козел і став з другого боку дверцят. За знаком містера Браунлоу вони висадили з карети третього і, підхопивши його попід руки, потягнули в будинок. Третій був Монкс.

Таким самим маніром вони мовчки піднялися сходами, і містер Браунлоу, який ішов попереду, попрямував до кімнати в глибині будинку. Коло дверей Монкс, що піднімався видимо неохоче, зупинився. Чоловіки, які супроводжували його, поглянули на старого джентльмена, ніби чекаючи розпоряджень.

— Він знає, що йому буде, — сказав містер Браунлоу, — якщо спробує опиратися. Хай тільки хоч пальцем ворухне без вашого дозволу — одразу ж тягніть його на вулицю, кличте поліцію її просіть від мого імені заарештувати його як карного злочинця.

— Як ви смієте так мене називати? — закричав Монкс.

— А ви, юначе, як смієте примушувати мене до цього? — відповів містер Браунлоу, дивлячись йому просто в вічі. — Ви ж не божевільний, щоб наважитись піти звідси? Відпустіть його! Отак. Тепер ви вільні, сер. Можете іти, а ми підемо слідом за вами. Але попереджаю — і присягаюся всім святим, — тільки-но ви вийдете з мого дому, я звелю заарештувати

вас, звинувативши у шахрайстві й крадіжці. Моє слово тверде і непохитне. Якщо і ви вирішили твердо стояти на своєму, то хай ваша кров проллється на вашу ж голову.

— За чиїм наказом ці пси, — Монкс поглянув на тих, що стояли обабіч нього, — схопили мене на вулиці й притягли сюди?

— За моїм, — відповів містер Браунлоу. — Я несу відповідальність за їхній вчинок. Якщо ви нарікаєте, що вас позбавили волі, — а ви мали нагоду її повернути, коли їхали сюди, проте визнали за краще сидіти мовчки, — то, повторюю, віддайте себе під захист закону. Я, в свою чергу, теж звернуся до нього. Але тоді відступати буде пізно; не просіть мене зглянутися на вас, коли влада перейде в інші руки, і не кажіть, що я штовхнув вас у безодню, в яку ви самі кинулися.

Монкс вочевидь зніжковів і не на жарт збентежився. Він завагався.

— Зважуйтеся швидше, — твердо і спокійно вів далі містер Браунлоу. — Якщо ви волієте, щоб я прилюдно виступив з обвинуваченням і прирік вас на суворе покарання, яке я хоч і можу з жахом передбачити, але не владен буду змінити, то, кажу вам знову, — вибір за вами. Та якщо хочете скористатися з моєї поблажливості й милосердя тих, кому ви заподіяли багато лиха, — сідайте без зайвих слів на цей стілець. Він уже два дні на вас чекає.

Монкс промимрив щось невиразне і все ще вагався.

— Покваптеся, — сказав містер Браунлоу. — Одне моє слово — і вибору вже не буде.

Монкс і далі стояв у нерішучості.

— Я не стану довше зволікати, — провадив містер Браунлоу, — та й не маю на це права, бо захищаю кровні інтереси інших осіб.

— Невже нема... — затинаючись, пробурмотів Монкс, — невже нема... якогось іншого вибору?

— Нема.

Монкс пильно глянув на старого джентльмена, але, не прочитавши в його обличчі нічого, крім суворої рішучості, зайшов у кімнату і, знизавши плечима, сів на вказане йому місце.

— Замкніть двері іззовні, — звернувся містер Браунлоу до своїх супутників, — і ввійдіть, коли я подзвоню.

Вони зробили, як він звелів, і містер Браунлоу залишився з Монксом віч-на-віч.

— Не дуже люб'язно ви поведетеся, сер, — мовив Монкс, скидаючи капелюха й плаща, — із сином вашого давнього друга.

— Саме тому, що батько ваш, юначе, був мій давній друг, — відказав містер Браунлоу, — і всі надії та бажання щасливої пори моєї юності були пов'язані з ним і з тим прекрасним створінням, рідним йому по крові, яке ще замолоду прибрав до себе господь, залишивши мене довіку самотнім; саме тому, що він ще хлопчиком стояв навколішки поруч мене біля смертельної постелі своєї єдиної сестри, яку я мав того ранку назвати, — коли б на те воля божа, — своєю молодю дружиною; саме тому, що відтоді осиротіле моє серце прихилилося до брата моєї нареченої і лишалося вірним йому в усіх випробуваннях його життя, і тому, що. давні спогади й почуття ще живуть у мені і навіть зустріч із вами з новою силою відродила пам'ять про минуле, — саме тому я такий поблажливий до вас навіть тепер — так, Едварде Ліфорд, навіть тепер... І я червонію за вас, не гідного носити це ім'я.

— А до чого тут моє ім'я? — запитав його співрозмовник, який досі мовчки, з холодним подивом спостерігав хвилювання старого. — Що важить для мене це ім'я?

— Нічого, — відповів містер Браунлоу, — для вас нічого. Але його носила вона, і навіть тепер, коли минуло стільки років, воно повертає мені, старій людині, запал і трепет, які охоплювали мене, досить мені було його почути. Я дуже радий, що ви його змінили... дуже радий.

— Все це прекрасно, — сказав Монкс (збережемо прізвисько, яке він собі привласнив) по довгій паузі, під час якої він без упину совався на стільці, похмуро й зневажливо поглядаючи на містера Браунлоу, що сидів, прикривши очі рукою. — А чого вам од мене треба?

— У вас є брат, — мовив містер Браунлоу, зробивши зусилля над собою, — так, брат, саме ім'я якого, коли я сказав його вам на вухо сьогодні на вулиці, так вас приголомшило, що змусило піти за мною сюди.

— У мене нема братів, — заперечив Монкс. — Як вам відомо, я був єдиним сином свого батька. Для чого ж ви заговорили про якогось брата, коли не гірше за мене знаєте, що його нема?

— Вислухайте те, що відомо мені і, може, невідомо вам, — сказав містер Браунлоу. — Моя розповідь вас помалу зацікавить. Я знаю, що єдиним і потворним паростком нещасливого шлюбу, до якого фамільна гордість і корисливе, нікчемне марнолюбство приневолили вашого батька, ще зовсім молодого, були ви.

— Мене не обходить, як ви мене обзиваєте, — перебив його Монкс, ущипливо посміхаючись. — Ви знаєте факт — і цього з мене досить.

— Але я знаю також, — вів далі старий джентльмен, — якими нескінченними муками і стражданнями обернувся для нього цей нерівний

шлюб. Я знаю, як безцільно й безрадісно несло нещасне подружжя ці важкі пута крізь життя, отруєне для них обох. Я знаю, як обопільна холодна шанобливість поступилася місцем відвертим сваркам, як байдужість переросла в неприязнь, неприязнь — у зненависть, зненависть — у відразу, аж поки зрештою вони розірвали осоружні пута і розійшлися в різні боки. Але й тоді кожен з них поніс свій уривок подружнього ланцюга, від якого вже ніщо, крім смерті, не могло їх звільнити і який вони намагалися приховати в новому оточенні під машкарою веселості й безтурботності. Вашій матері це вдалося: вона незабаром забула минуле, але батькові вашому воно краяло серце довіку.

— Так, вони роз'їхалися, — сказав Монкс. — Ну то й що?

— Коли минув якийсь час після їхнього розлучення, — провадив містер Браунлоу, — і ваша мати, віддавшись за кордоном світським утіхам, зовсім забула про свого молодого чоловіка — молодшого за неї на десять років, — батько ваш, що залишився в Англії без будь-яких надій на майбутнє, знайшов собі нових друзів. Принаймні про цю обставину ви знали.

— Ні, не знав, — сказав Монкс, відводячи погляд і постукуючи ногою по підлозі, начебто вирішивши геть усе заперечувати. — Не знав я.

— Ваш тон не менше, ніж ваші вчинки, переконує мене, що ви ні на мить не забували про що обставину і не переставали згадувати про неї з гіркотою в серці, — зауважив містер Браунлоу. — Я маю на думці те, що сталося п'ятнадцять років тому, коли вам було лише одинадцять років, а батькові вашому — тридцять один, бо, як я вже казав, він був ще зовсім юнаком, коли батько примусив його одружитися. Чи розповідати мені далі про події, що кидають тінь на пам'ять вашого батька, чи ви звільните мене від цього й самі відкриєте правду?

— Мені нема чого відкривати, — відказав Монкс. — Коли хочете, розповідайте далі.

— Так от, — провадив містер Браунлоу, — один з його нових друзів був відставний офіцер флоту, дружина якого померла за півроку перед тим і залишила його з двома дітьми — їх було більше, та, на щастя, вижило тільки двоє. То були дві дочки: одна — чарівне створіння дев'ятнадцяти років, а друга — ще зовсім дитя, років двох або трьох.

— Яке мені до всього цього діло? — спитав Монкс.

— Жили вони, — вів далі містер Браунлоу, ніби й не чув його запитання, — в тій частішій країні, куди ваш батько потрапив під час своїх мандрів і де він оселився. Вони познайомилися, зблизилися, заприятелювали. Ваш батько був напрочуд здібною людиною і мав душу і вдачу своєї сестри. Що ближче спізнавав його старий моряк, то більше любив. Було б краще, якби тим усе і скінчилося. Але дочка його теж полюбила.

Містер Браунлоу помовчав; Монкс кусав губи, втупивши очі в підлогу; коли старий джентльмен помітив це, він одразу ж заговорив знову:

— На кінець року він уже був заручений, урочисто заручений з нею, — він був першим і єдиним щирим, палким коханням тієї простодушної дівчини.

— Ваша історія, одначе, затяглася, — зауважив Монкс, неспокійно крутячись на стільці.

— Це правдива оповідь про горе і страждання, — відказав містер Браунлоу, — а такі оповіді звичайно бувають довгі. Якби йшлося про суцільну радість і щастя, тоді б я скоро закінчив... Так от, минули роки, і помер один з тих багатих родичів, заради чийого марнолюбства ваш батько був змушений — як це часто трапляється — був змушений

пожертвувати собою. Щоб винагородити його за все горе, до якого він почасти спричинився, той родич залишив вашому батькові те, що вважав панацеєю від будь-якого лиха, — гроші. І йому довелося негайно виїхати в Рим, де той родич лікувався і де зрештою упокоївся, залишивши свої справи у вкрай заплутаному стані. Ваш батько поїхав і там смертельно захворів. Як тільки мати ваша дізналася про це, вона разом з вами поспішила з Парижа до нього. Другого дня по її приїзді ваш батько помер, не лишивши по собі ніякого заповіту — ніякого заповіту, — таким чином, усе його майно дісталось вашій матері і вам.

На цьому місці розповіді Монкс затамував подих і напружено прислухався, хоч і далі уникав дивитися на співрозмовника. Коли містер Браунлоу спинився, Монкс змінив позу, ніби йому раптом відлягло від серця, і витер Хусточкою розпашіле обличчя і руки.

— Але перед тим як виїхати за кордон він був проїздом у Лондоні, — повільно мовив містер Браунлоу, не зводячи погляду з обличчя Монкса, — і завітав до мене.

— Уперше про це чую, — перебив його Монкс голосом, який мав звучати недовірливо, але виражав скоріше прикрий подив.

— Він зайшов до мене і лишив разом з іншими речами картину — портрет тієї бідолашної дівчини, який він сам намалював. Він не хотів віддавати його в чужі руки, а брати його з собою в ту поспішну подорож теж не випадало. Від тривоги і гризот сумління він змарнів мало не на тинь; — говорив плутано й безладно про погибель та безчестя, що їх він на когось накликав; розповів про свій намір розпродати — хай із збитком — усе своє майно і, відказавши вам і вашій матері частину одержаних грошей, виїхати з Англії, — я добре розумів, що їхати він хотів не сам, — щоб більш ніколи не повертатися в цю країну. Навіть мені, своєму давньому другові, чия прихильність мала глибоке коріння в землі, в якій спочила найдорожча нам обом людина, — навіть мені він не висповідався до кінця, а тільки пообіцяв написати і в листі докладно про все розповісти, а колись іще раз — востаннє в цьому житті — побачитися зі

мною. Та, на жаль, ота наша зустріч і стала останньою. Більше я його не бачив і обіцяного листа від нього не одержав.

Коли все скінчилося, — трохи помовчавши, провадив мь стер Браунлоу, — я поїхав туди, де зародилося його — я вживу вислів, звичайний для людей, бо жорстокість людська і поблажливість тепер нічого для нього не важать, — його гріхове кохання. Я вирішив, що в тому разі, коли мої побоювання виявляться слухними, та заблукана дитина знайде принаймні одне серце і дім, які готові будуть її прийняти й пригріти. Та за тиждень до того, як я приїхав, уся родина, сплативши дрібні борги, виїхала з тієї місцевості; куди й чому — ніхто не знав.

Монкс зітхнув іще вільніше і, переможно посміхаючись, повів очима по кімнаті.

— Коли ваш брат, — сказав містер Браунлоу, присуваючись ближче до нього, — коли ваш брат, кволий, занедбаний, одягнений у лахміття, трапився на моєму шляху, то був не просто випадок, а вища воля, — і я врятував його від злочинного, ганебного життя...

— Ви?! — вигукнув Монкс.

— Так, я, — підтвердив містер Браунлоу. — Я ж недаремно обіцяв, що зрештою зацікавлю вас. Атож, його врятував я. Видно, ваш хитрий спільник утаїв від вас мов ім'я, хоч він і не міг знати, що воно не буде для вас цілком невідомим. Отже, коли я визволив хлопця і він лежав у мене вдома, одужуючи після хвороби, мені в очі впала його разюча подібність з портретом, про який я вже казав. Навіть коли я вперше його побачив, замурзаного і жалюгідного, в його обличчі мене вразило щось знайоме, ніби в ясному сні переді мною промайнув образ давнього друга. Навряд чи треба розповідати вам, як того хлопчика викрали в мене, перше ніж мені стала відома його історія.

— А чом ні? — покvapливо спитав Монкс.

— Тому що ви все це добре знаєте.

— Я?!

— Не заперечуйте, це ні до чого, — сказав містер Браунлоу. — Зараз ви побачите, що мені відомо ще багато дечого іншого.

— Ви... ви не маєте ніяких доказів проти мене, — затинаючись, мовив Монкс. — Ви не зможете нічого довести.

— Побачимо, — відповів старий джентльмен, кинувши на нього допитливий погляд. — Я згубив хлопця з очей і, хоч як шукав його, не міг знайти. Ваша мати вже померла, і я знав, що тільки ви можете з'ясувати мені таємницю, якщо тільки її взагалі можна з'ясувати; отож, коли до мене дійшли чутки, що ви живете в своєму маєтку у Вест-Індії, — куди, як вам добре відомо, ви поїхали після смерті матері, рятуючись від наслідків вашого розпусного життя, — я вирушив у дорогу. Виявилося, що за кілька місяців перед тим ви виїхали і були, як я чув, десь у Лондоні, але ніхто не міг сказати, де саме. Я повернувся до Англії. Агенти, що вели ваші справи, теж не знали вашої адреси. Вони розповіли мені, що ви з'являлися й зникали так само таємниче, як робили це завпеди: то вас бачили щодня, а то ви пропадали на цілі місяці, відвідуючи, напевно, ті самі кубла й обертаючись серед тих самих лихих людей, як і тоді, коли ще були зухвалим, непокірним підлітком. Я надокучав вашим агентам новими й новими запитаннями. Я виходив уздовж і впоперек усе місто, вдень і вночі, та все марно: до нашої зустрічі дві години тому мені ніяк не щастило вас побачити.

— Ну, ось тепер ви мене бачите, — мовив Монкс зухвало, вставши зі стільця. — То й що? Ошуканство і грабунок — гучні слова! По-вашому, їх можна виправдати уявною подібністю якогось чортеняти з мазаниною, якою розважався мій покійний батечко? Брат! Ви ж навіть не знаєте, чи була в тієї чутливої парочки дитина. Навіть цього ви не знаєте.

— Не знав, — відповів містер Браунлоу, теж підводячись, — але за останні два тижні я про все довідався. У вас справді є брат — ви про це знаєте, знаєте його і в лице. Був і заповіт, але ваша мати знищила його і, вмираючи, відкрила вам таємницю й пов'язані з нею вигоди. Заповіт було складено на користь дитини, що мала народитися від того безрадісного кохання; дитина справді народилася, і коли ви випадково побачили хлопця, ця схожість з вашим батьком збудила у вас перші підозри. Ви поїхали туди, де хлопець народився. Там знайшлися докази, — їх довгі роки приховували, — докази його походження та спорідненості з вами. Ви їх знищили, і тепер, як ви висловилися в розмові з вашим спільником-євреєм, "єдиний доказ походження хлопця лежить на дні річки, а стара відьма, що одержала цей доказ від його матері, гниє в домовині". Негідний син, боягуз, брехун! Ви, що радитеся ночами по темних закопелках із злодіями та вбивцями; ви, чиї інтриги й крутість спричинилися до насильницької смерті жінки, яка варта мільйонів подібних до вас; ви, що з самої колиски були горем і болем рідного батька; ви, в чиєму серці визрівали всі згубні пристрасті, пороки, розпуста, які зрештою знайшли вихід в огидній хворобі, що зробила ваше обличчя відображенням вашої душі, — невже ви, Едварде Ліфорд, усе ще зважуєтесь суперечити мені?

— Ні, ні, ні! — пробелькотів негідник, приголомшений цими звинуваченнями.

— Мені відоме кожне слово! — вигукнув старий джентльмен. — Кожне слово, яким ви обмінялися з тим мерзотником. Тіні на стінах підслухали ваші перешепти й переказали їх мені. Вигляд нещасної, зацькованої дитини вплинув навіть на порочну істоту, вдихнувши в неї мужність і добродішність. Сталося вбивство, до якого ви причетні якщо не фізично, то морально...

— Ні, ні, — перебив його Монкс. — Я... я нічого про це не знаю! Я саме йшов довідатись, чи правдиві чутки, коли ви перестріли мене. Я не знав, через що воно сталося, — думав, то була звичайна сварка.

— Сталося воно через те, що частину ваших таємниць викрито, — промовив містер Браунлоу. — Чи згодні ви розкрити решту?

— Так, згоден.

— І ви підпишете своє правдиве зізнання і повторите його при свідках?

— Так, я вам обіцяю.

— І сидітимете тут спокійно, поки такий документ буде складено, а потім підете зі мною туди, де я визнаю за краще засвідчити ваші зізнання?

— І це зроблю, якщо ви наполягаєте, — відповів Монкс.

— Цього мало, — сказав містер Браунлоу. — Ви повинні забезпечити бідну, безневинну дитину, бо вона й справді невинна, хоч і народилася від гріховного й нещасливого кохання. Ви не забули умов заповіту? Виконайте все, що стосується вашого брата, а тоді йдіть собі, куди хочете! На цім світі вам ні до чого більше з ним зустрічатися. Монкс, похмурий і лихий, заходив по кімнаті, обмірковуючи, як би йому відхилити цю вимогу; в ньому боролися почуття страху і зненависті. Раптом двері розчинились і до кімнати вбіг страшенно схвилюваний чоловік. То був, містер Лосберн.

— Його таки спіймають! — вигукнув він. — Сьогодні ж увечері його заарештують!

— Убивцю? — спитав містер Браунлоу.

— Так, так, — відповів лікар. — Його собаку бачили біля одного з його колишніх лігв, і майже немає сумніву, що й хазяїн десь там поблизу або прийде туди, коли споночіє. Поліційні агенти нишпорять по всіх закутках.

Я говорив з людьми, яким доручено його схопити, і воші кажуть, що йому не вдасться вислизнути. Сьогодні ввечері оголошено про винагороду від уряду в сто фунтів тому, хто його зловить.

— Я додам ще півсотні, — мовив містер Браунлоу, — і оголошу це там, на місці, якщо встигну туди дістатися... Де містер Мейлі?

— Гаррі? Як тільки він пересвідчився, що оцей ваш приятель спокійнісінько сидить у кареті поруч з вами, — відказав лікар, — він негайно подався туди, де почув цю новину, і поскакав верхи, щоб приєднатися до першого загону в умовленому місці на околиці.

— А що чути про Фейгіна? — запитав містер Браунлоу.

— Останнє, що я знаю: його ще не схопили, але тепер, може, він уже й заарештований. До цього вжито всіх заходів.

— Ну, ви вже зважилися? — звернувся містер Браунлоу до Монкса.

— Так, — відповів Монкс. — Тільки ви... ви... мене не викажете?

— Ні. Залишайтеся тут, поки я повернуся. Це єдине, що може вас врятувати.

Обидва джентльмени вийшли, і за ними знову замкнули двері.

— Чого ви досягли? — пошепки спитав лікар.

— Всього, на що сподівався, і навіть більшого. Поєднавши розповідь бідолашної дівчини з тим, що я знав раніше, а також з наслідками розслідування, яке провів наш добрий друг на місці, я загнав його у глухий кут: викрив його лиходійства, і все стало ясно як божий день. Напишіть туди і призначте побачення післязавтра о сьомій годині вечора.

Ми приїдемо на кілька годин раніше, але нам потрібно буде перепочити, особливо юній леді, якій, мабуть, доведеться виявити куди більше самовладання, ніж ми з вами можемо передбачити. Але я аж тремчу з нетерплячки помститися за нещасну дівчину. Куди поїхали агенти?

— Їдьте негайно до поліцейської управи — ви ще їх там застанете, — відповів містер Лосберн. — А я залишуся тут.

Вони квапливо попрощалися — обидва були такі збуджені, що не могли цього приховати.

Розділ L

Погоня і втеча

Недалеко від того берега Темзи, де стоїть Ротерхайтська церква і де будівлі найбрудніші, а судна на річці найчорніші від вугільного пилу та диму, що йде з коминів низеньких, скупчених будинків, міститься одна з найогидніших і найнепевніших лондонських околиць, більшість мешканців якої навіть не знають, як вона зветься.

До цієї місцевості веде розгалужений лабіринт тісних, вузьких і брудних вулиць, де живе найубогіший і найтемніший портовий люд, який торгує всім, на що є попит. Дешевий і непринадний харч громадиться на прилавках крамниць, невігадлива й груба одежа висить на дверях торговців, звисає з билець, з вікон. Наражаючись на безробітних чорноробів — вантажників баласту, вугілля, — на розпутних жінок, обірваних дітей і всіляку потлоч з пристані, зайшла людина ледве проштовхується вперед, переслідувана відрозливими видовищами й смородом, яким тягне з вузьких провулків, що відходять убік праворуч і ліворуч, і оглушена гуркотом навантажених фургонів, що вивозять великі паки товарів зі складів, які трапляються тут на кожному кроці. Вибравшись нарешті на дальні, залюднені вулиці, вона минає похняблені фасади, що нависають над пішоходами, стіни, які аж наче хитаються,

коли проходиш мимо, напівзруйновані димарі, що от-от мають розвалитися, вікна з іржавими залізними штабами, поїденими часом і брудом, — і все те свідчить про неймовірні злидні й занепад.

Ось у цій частині Лондона за Докхедом, у Саутуорському передмісті є острів Джекоба, обведений брудним ровом, який під час припливу затоплюється водою, на шість-сім футів завглибшки й п'ятнадцять чи двадцять завширшки. Цей рів, що колись звався Мілл-Понд, а тепер, коли ми ведемо нашу оповідь, відомий як Фоллі-Дітч, — є рукавом Темзи, і, коли вода стоїть високо, його можна залити, відкривши шлюзи біля Лед-Міллу, звідки й походить колишня назва. В таку пору перехожий, стоячи на одному з дерев'яних мостів, перекинутих через Фоллі-Дітч поблизу Мілл-Лейну, може спостерігати, як мешканці будинків по обидва береги рову спускають у нього із задніх вікон і дверей цебра, відра й усякий домашній посуд, щоб витягти нагору води. А коли спостерігач відведе очі від цього видовища й зверне увагу на самі оселі, його вкрай здивує те, що відкриється перед ним: хисткі дерев'яні галереї, що тягнуться вдовж задніх стін і поєднують у єдине ціле мало не десяток будинків, у підлозі галерей зяють пролами, крізь які видніється твань; із розбитих і заліплених папером вікон стирчать жердини, призначені начебто для того, щоб сушити білизну, якої там ніколи не буває; а кімнати там такі маленькі, такі брудні, такі тісні, що повітря здається надто смердючим навіть як на той бруд і гидоту, що сховані за тими стінами; дерев'яні прибудови нависають над багном і можуть щомиті завалитися в нього — так уже траплялося з декотрими; стіни заляпані грязюкою, фундаменти підгнилі; всі мерзотні ознаки злиднів — бруд, гнилля, покидьки — ось що прикрашав береги Фоллі-Дітчу.

На острові Джекоба пакгаузи стоять порожні: дахів на них немає, стіни розвалюються, замість вікон — зяючі отвори, двері повипадали на вулицю, а з почорнілих коми-дів уже давно не куриться дим. Тридцять чи сорок років тому, до того як банкрутство й тяганина в канцлерському суді⁴⁸ розорили цю місцевість, вона процвітала, а тепер це справжнісінька пустка. Будинки не мають господарів; двері розчинені навстіж, і туди заходять усі, в кого вистачає на те сміливості; там вони

живуть, там і вмирають. Тільки велика потреба в потаємній схованці або ж безнадійна скрута можуть змусити людину шукати собі притулку на острові Джекоба.

В кімнаті на горішньому поверсі однієї з тих будівель — у великому напівзруйнованому домі, в якому ще збереглися міцні двері та вікна і який стояв осторонь і був звернений, як і інші будинки, затилям на рів, — сиділи троє чоловіків; вони час від часу стривожено й промовисто поглядали один на одного, але похмуро мовчали. Це були Тобі Крекіт, містер Чітлінг і третій — грабіжник років п'ятдесяти; обличчя його було спотворене перебитим у бійці носом і жахливим шрамом, здобутим, мабуть, за таких самих обставин. Це був збіглий каторжник Кегс.

— Було б краще, любий друже, якби ти, — звернувся Тобі до містера Чітлінга, — замість з'являтися сюди, знайшов собі якийсь інший притулок, коли в двох старих запахло смаленим.

— І справді, чого це ти, бовдуре, сюди припхався? — спитав Кегс.

— Оце маєш! А я гадав, ви зустрінете мене привітніше, — сумно мовив містер Чітлінг.

— Слухай, хлопче, — почав Тобі, — коли чоловік живе відлюдно, як от я, і тому має надійну схованку, куди не стромить носа жодна нишпорка, то йому не дуже-то безпечно вітати в себе молодого джентльмена — хоча він порядний і приємний партнер, коли є час перекинутися в карти, — якщо цей джентльмен потрапив у таке становище, як ти.

— А надто коли в цього відлюдника гостює його приятель, який повернувся з далеких країв раніше, ніж можна було сподіватися, і через свою сором'язливість не бажав одразу ж по приїзді стати перед суддями, — докинув містер Кегс.

На якусь хвилю запала мовчанка, а тоді Тобі Крекіт, ян видно, розуміючи, що всі його спроби зберегти свій звичний безтурботно-розв'язний тон будуть марні, обернувся до Чітлінга й спитав:

— А коли схопили Фейгіна?

— Саме в обід — о другій годині пополудні. Нам із Чарлі пощастило вибратися через димар пральні, а Болтер заліз у порожню бочку, головою вниз, але ноги в нього а біса довгі й стирчали назовні, тож і його схопили.

— А Бет?

— Бідолаха Бет! — мовив Чітлінг, і обличчя його ще дужче спохмурніло. — Вона пішла подивитися, кого вбито, та й ураз з'їхала з глузду: як почне репетувати на весь голос, як почне битися головою об стіну... На неї накинули гамівну сорочку й відвезли до лікарні. Там вона і лишилася.

— А де ж Чарлі Бейтс? — запитав Кегс.

— Блукав десь неподалік, щоб не з'являтися сюди, поки не смеркне, але скоро вже прийде, — відповів Чітлінг. — Тепер більше нікуди йти, бо в "Каліках" усіх переловили, і в буфетній — я ходив туди й сам бачив — повно-повнісінько нишпорок.

— Оце таки халепа, — мовив Тобі, кусаючи губи. — Не один попрощається з життям.

— Тепер саме триває судова сесія, — сказав Кегс. — Якщо швидко поведуть слідство і Болтер викаже всіх спільників, — а він це неодмінно зробить, судячи з того, що він уже наговорив, — тоді суд може звинуватити Фейгіна як співучасника вбивства і цієї ж п'ятниці оголосити вирок. А ще за тиждень він уже теліпатиметься на шибениці, побий мене грім!

— Ви б почули, який галас зчинила юрба, — оповідав Чітлінг. — Полісмени відбивалися, мов дияволи, бо інакше старого розірвали б на шматки. Його вже збили були з ніг, але полісмени оточили його кільцем і почали прориватися крізь натовп. Треба було бачити, як він, весь у грязюці та крові, озирався на всі боки й тулився до фараонів, ніби до своїх найліпших друзів. Як зараз бачу: ледве тримаючись на ногах, бо на них навалюється натовп, вони тягнуть його за собою; як зараз бачу: люди підскакують за спинами інших, шкірять зуби і пориваються до нього. Бачу кров у нього на голові і на бороді, чую крик жінок — вони продираються у саму гущу натовпу на перехресті, присягаючись, що вирвуть у нього з грудей серце.

Охоплений жахом, свідок цього видовища затулив вуха долонями, підвівся із заплющеними очима і, мов божевільний, рвучко заходив по кімнаті.

Він бігав без упину, а двоє інших сиділи мовчки, втупивши погляди в підлогу, коли раптом на сходах щось наче зачалапало і крізь розчинене вікно до кімнати вскочив Сайксів собака. Вони кинулися до вікна, потім вибігли на сходи, а далі — на вулицю. Собака не побіг за ними, і хазяїна його ніде не було видно.

— Що б це означало? — спитав Тобі, коли всі троє повернулися до кімнати. — Він не наважиться прийти сюди. Я... я сподіваюся, що не наважиться.

— Якби він прямував сюди, то прийшов би разом із псом, — зауважив Кегс і нахилився над собакою, який простягся на підлозі, важко сапаючи. — Еге, та він зовсім вибився із сил, дайте йому попити.

— Випив усе, до останньої краплини, — сказав Чітлінг, що мовчки стежив за собакою. — Весь у болоті, лапи покалічені, очі злиплися. Очевидячки, здалека біг...

— Звідки ж він узявся? — вигукнув Тобі. — Він, звичайно, оббігав і інші наші притулки і, наразившись там на чужих людей, прибіг сюди. Але де був собака перед тим, як він опинився тут сам, без нього?

— Не міг же він... (всі уникали назвати вбивцю на ім'я) не міг же він укоротити собі віку, як ви гадаєте? — спитав Чітлінг.

Тобі похитав головою.

— Якби це було так, — сказав Кегс, — собака потяг би нас до того місця, де це сталося. Ні, я так міркую: він утік за кордон, а собаку залишив тут. Певне, вислизнув якимсь непомітно, бо інакше собака не лежав би так спокійно.

На цьому припущенні, яке здалося всім найімовірнішим, вони й зупинилися; собака забився під стілець, скрутився в клубок і заснув, більш не привертаючи до себе уваги.

Стало смеркати. Зачинили віконниці, запалили свічку й поставили її на стіл. Жахливі події останніх днів справили на всіх трьох глибоке враження, яке ще підсилювалося небезпекою та непевністю їхнього власного становища. Вони тісніше зсунули свої стільці й здригалися від найменшого шереху. Розмовляли мало, та й то пошепки, і сиділи такі принишклі й перелякані, ніби в сусідній кімнаті лежало тіло вбитої дівчини.

Минув деякий час, аж раптом знизу почувся нетерплячий стук у двері.

— Мабуть, юний Бейтс, — сказав Кегс і поглянув на присутніх, сердито насупившись, щоб приховати свій переляк.

Стук повторився. Ні, то був не Бейтс. Він ніколи так не стукав.

Тремтячи всім тілом, Крекіт підійшов до вікна і зразу ж відскочив назад. Зайве було казати іншим, кого він побачив на вулиці: про це й без слів промовляло його сполотніле обличчя, та й собака схопився тієї ж миті, заскавучав і кинувся до дверей.

— Доведеться його впустити, — сказав Крекіт, беручись за свічку.

— А може, не треба? — спитав Кегс хрипким голосом.

— Ні. Його доконче треба впустити.

— Не залишай нас у темряві, — сказав Кегс, ухопивши з полиці над каміном другу свічку і запалюючи її; руки в нього так трусилися, що, перш ніж він устиг це зробити, у двері постукали ще і ще раз.

Крекіт спустився сходами до дверей і повернувся з чоловіком; нижня частина його обличчя була прикрита однією хусткою, а голова — під капелюхом — була пов'язана другою. Він повільно розмотав голову. Бліде обличчя, синці під очима, запалі щоки, днів зо три не голена борода, схудле тіло, коротке, уривчасте дихання — це був привид колишнього Сайкса.

Він узявся за спинку стільця, що стояв посеред кімнати, і вже намірився був сісти, як раптом здригнувся і, озирнувшись через плече, шарпнув стілець назад, присунув його впритул до стіни і тоді тільки сів.

Ніхто досі й слова не вимовив. Сайкс мовчки дивився то на того, то на того. Коли хтось крадькома скидав на нього оком, то, зустрівши його погляд, одразу ж відвертався. А коли він глухим голосом порушив тишу, всі троє здригнулися, начебто раніше не чули цього голосу.

— Як потрапив сюди собака? — спитав він.

— Прибіг сам, три години тому.

— У вечірній газеті пишуть, що Фейгіна заарештовано. Це правда чи брехня?

— Правда.

Знову запала мовчанка.

— Будьте ви всі прокляті! — вилаявся Сайкс, проводячи рукою по лобі. — Невже вам нічого мені сказати?

Вони ніяково засовалися, але ніхто не відповів.

— Ти в цьому домі хазяїн, — мовив Сайкс, поглянувши на Крекіта, — то скажи, чи ти маєш намір продати мене, чи дозволиш пересидіти тут, поки скінчиться ця гонитва?

— Можеш лишитися тут, коли вважаєш, що це безпечно, — по хвилі вагання відповів той, кого він запитував.

Сайкс поволі перевів очі на стіну позад себе і, трохи відвернувшись, промовив:

— Що... тіло... поховали?

Вони похитали головами.

— Чом не поховали? — вигукнув він, знов оглядаючись на стіну. — Навіщо лишати на землі таке жахіття? Хто це стукає?

Крекіт, виходячи з кімнати, подав знак рукою: мовляв, боятися нічого, — і незабаром повернувся разом із Чарлі Бейтсом. Сайкс сидів якраз навпроти дверей, тому хлопець побачив його, тільки-но зайшов у кімнату.

— Тобі, — сказав він, позадкувавши, коли Сайкс звів на нього погляд, — чом ти не попередив мене, що він тут?

Усі сторонилися його, і це було так жахливо, що нещасний ладен був запобігти ласки навіть у хлоп'яти. Він привітно кивнув йому головою і ладен був уже простягти руку

— Відведи мене в іншу кімнату, — сказав хлопець, знов позадкувавши.

— Чарлі, хіба ти... хіба ти мене не впізнав? — спитав Сайкс, ступивши крок уперед.

— Не підходь до мене! — скрикнув хлопець, з жахом дивлячись в обличчя вбивці й відступаючи ще далі. — Ти тварюка!

Чоловік зупинився на півдорозі, і вони глянули один на одного. Сайксові очі помалу опустилися додолу.

— Будьте свідками! — вигукнув хлопець, усе більше розпалюючись і вимахуючи кулаками. — Будьте свідками всі троє, — я його не боюся; якщо за ним сюди прийдуть, я його викажу, от побачите. Кажу це вам наперед. Хай він мене за це вб'є, як схоче або як посміє, тільки, якщо я буду тут, я його викажу. І виказав би навіть тоді, коли б знав, що його зварять живцем. Ґвалт! Убивають! Коли серед вас є хоча б один справжній чоловік, він мені допоможе. Ґвалт! Убивають! Держіть його!

Так репетуючи й розмахуючи руками, хлопець зрештою кинувся сам на цю дужу людину. Натиск був такий шалений і несподіваний, що Сайкс повалився на підлогу.

Троє свідків цієї сцени немов скам'яніли від подиву. Вони не втручалися в бійку, а хлопець і Сайкс качалися по підлозі: перший,

незважаючи на удари, що градом сипалися на нього, ухопив супротивника за барки, і далі голосно кличучи на поміч.

Проте боротьба була надто нерівна і не могла тривати довго. Сайкс підім'яв Чарлі під себе й притис йому горло коліном; переляканий Крекіт відтяг його від хлопця і показав на вікно. Внизу на вулиці заблимали вогні, чути було збуджені голоси, тупіт численних ніг по сусідньому дерев'яному містку. Очевидно, в юрбі був один вершник, бо почувся стукіт копит об нерівну бруківку. Вогнів з'являлося все більше, тупотіння ставало гучнішим. Потім хтось затарабанив у двері і знявся такий шалений лемент юрби, що від нього перелякався б кожний, хоч який би хоробрий він був.

— Гвалт! — щосили кричав хлопець. — Він тут! Ламайте двері!

— Іменем короля! — почулося за дверима, і юрба заводала ще голосніше.

— Ламайте двері! — горлав Чарлі. — Вони самі нізащо не відчинять! Біжіть просто до кімнати, де світиться. Ламайте двері!

Коли він замовк, у двері та віконниці нижнього поверху часто й важко застукотіли, і водночас із натовпу вирвалося стоголосе ревище, вперше даючи слухачеві належне уявлення про те, скільки там зібралося люду.

— Покажіть мені якусь комірчину, куди б я міг запхнути це горласте чортеня! — несамовито вигукнув Сайкс, бігаючи з кутка в куток і тягаючи за собою хлопця — так легко, ніби то був порожній лантух. — Ось двері! Відімкніть! — Він заштовхнув Чарлі в суміжну кімнатку, взяв двері на засув і повернув ключа. — Надвірні двері добре замкнені?

— На два оберти й на ланцюжок, — відповів Крекіт, котрий, як і його товариші, стояв розгублений і безпорадний.

— Двері міцні?

— Оббиті бляхою.

— А віконниці?

— Віконниці теж.

— Будьте ви прокляті! — заволав у розпачі вбивця, піднімаючи віконну раму й сварячись кулаком на натовп. — Шалійте собі, але чорта ви мене спіймаєте!

Людське вухо, мабуть, ще не чуло такого несамовитого крику, яким відповіла йому розлючена юрба. Одні кричали тим, хто стояв ближче, щоб вони підпалили злочинське кубло, інші вимагали від полісменів застрелити вбивцю на місці. Та ніхто не виявляв такої люті, як вершник. Він спішився і, розтинаючи натовп, мов хвилі, підбіг під саме вікно й закричав гучним голосом, що перекрив усі інші:

— Двадцять гіней тому, хто принесе драбину!

Ті, що стояли ближче, підхопили цей вигук, і сотні інших його повторили. Хто кричав, щоб принесли драбину, хто вимагав ковальського молота, хто бігав туди-сюди із смолоскипами, наче шукаючи ті знаряддя, і, повернувшись до будинку, знову щось горлав; інші надривали голос, вигукуючи лайку та прокльони; ще інші, мов божевільні, нестямно проштовхувалися вперед і тільки заважали тим, що виламували двері; а декілька сміливців, хапаючись за ринви та виступи на стіні, силкувались вилізти нагору до вікна. Юрба коливалася, мов нива від сердитого вітру, і час від часу оскаженіло й оглушливо ревіла.

— Приплив! — вигукнув душогуб, відсахнувшись і зачиняючи вікно, щоб не бачити цих облич. — Коли я йшов сюди, був приплив. Дайте

мотузку, довгу мотузку. Вони всі на вулиці. А я спущусь у Фоллі-Дітч і дам драла. Мотузку мені, а то я порішу ще й вас трьох і накладу на себе руки.

Нажахана трійця показала, де лежать мотузки. Вбивця похапцем вибрав найдовшу й найміцнішу і кинувся на горище.

Усі вікна, що виходили у протилежний від вулиці бік, були давно замуровані, крім вузького віконця в кімнаті, де замкнули Чарлі. Пролізти крізь нього не міг навіть він. Але хлопець безперестану кричав у цей отвір, гукав, щоб люди пильнували будинок із тильного боку. Тож коли вбивця виліз із дверцят горища на дах, гучний крик сповістив про це тих, що юрмилися перед фасадом, і вони зразу ж, штовхаючись, посунули навколо будинку.

Сайкс так твердо припер дверцята дошкою, яку прихопив для цієї мети, що відчинити їх ізсередини було дуже важко, і, порачкувавши череп'яним дахом, глянув через низький парапет.

Вода спала, замулене дно канави оголилось. На хвилину юрба припинила, стежачи за діями вбивці, не знаючи, що він надумав зробити, але потім, зрозумівши його наміри і бачачи, що нічого в нього не вийде, вона вибухнула таким переможним ревом, проти якого її попередній галас здавався шепотом. Той рев лунав знову і знову. Його підхопили ті, що стояли далеко й не знали його причини, і він лунав з усіх боків, наче все місто збіглося сюди, щоб проклясти душогубця.

Люди сунули у двір бурхливим потоком — вир розгніваних облич, то тут, то там осяяних смолоскипами. Юрби увірвалися в будинки по той бік канави, порозчиняли вікна, у деяких навіть повиламували рами, з кожного вікна витикалися грона людських голів, люди купчилися і на дахах. Кожен місток — а їх було три поблизу — вгинався під вагою натовпу. А людський потік котився безнастанно, і кожний новоприбулий шукав собі вільний закуток чи щілину, звідки він міг би посилати прокльони на голову підлого вбивці чи хоч побачити його одним оком.

— Отепер він попався! — вигукнув якийсь чоловік із найближчого містка. — Ура!

Натовп у захваті зірвав шапки і знову вибухнув криком.

— П'ятдесят фунтів тому, хто захопить його живим! — вигукнув літній джентльмен, що стояв на тому ж містку. — Я не зійду з місця, поки цей чоловік прийде до мене по нагороду.

Натовп знову заревів. Раптом пройшла чутка, що двері будинку нарешті виламано і що той, хто перший кинув клич принести драбину, пробрався в кімнату. Ця звістка враз обійшла весь натовп, і людський потік ринув назад на вулицю, а глядачі у вікнах, бачачи, що люди на містках посунули до фасаду будинку, теж вибігли надвір і влилися в юрбу, яка, тиснячись і штовхаючись, верталася на своє попереднє місце. Напираючи один на одного, задихаючись від нетерплячки, люди пробиралися до дверей, щоб побачити, як поліція виведе душогуба з будинку. Лунали страшні зойки, когось мало не задушили, когось збили з ніг і мало не затоптали. Вузькі проходи були загачені людьми; дехто рвався вперед, щоб пробитися до дверей будинку, дехто силкувався вирватися з тисняви; на мить про вбивцю забули, хоч усім іще дужче — якщо це можливо — хотілося бачити його спійманим.

Убивця знітився й присів; лють юрби приголомшила його, він зрозумів, що порятунку немає; але, помітивши несподівану зміну, враз скочив на рівні ноги, вирішивши зробити останню спробу врятувати життя — спуститися в канаву й з ризиком утопитися в твані вислизнути, користуючися темрявою і сум'яттям.

Відчувши нову силу і завзяття, збуджений галасом у будинку, який свідчив, що туди вже вдерлася юрба, він уперся ногою в димар, міцно обв'язав навколо нього один кінець мотузки і, поспішно орудуючи руками й зубами, зв'язав на другому кінці петлю. По цій мотузці він міг

спуститися до канави на відстань меншу, ніж його власний зріст, а потім перерізати мотузку ножем, який тримав наготові, і стрибнути вниз.

І Сайкс уже накинув петлю собі на голову, збираючись опустити її попід пахви, а згаданий літній джентльмен на містку (який так міцно вчепився в бильця, що його не зрушив тиск юрби) схвильовано скрикнув, попереджаючи сусідів, що душогуб хоче спуститись у канаву, коли, озирнувшись назад, убивця скинув догори руки і зойкнув від жаху.

— Знову ці очі! — вихорився у нього нелюдський крик.

Він заточився, наче вражений блискавкою, і, втративши рівновагу, впав через парапет. Петля була у нього якраз на шиї. Під його вагою мотузка натягнулася, як тятива, і з швидкістю стріли, випущеної з лука, він пролетів тридцять п'ять футів. Тіло його сіпнулося, скорчилось у конвульсіях, і він повиснув з розкритим ножем у задубілій руці.

Старий димар задрижав від поштовху, але доблесно вистояв. Безживне тіло вбивці погойдувалося біля стіни будинку, а Чарлі, відштовхуючи вішальника, що затуляв віконце, благав ради господа випустити його на волю.

Собака, який досі хтозна-де ховався, раптом вискочив на дах і, тоскно завиваючи, став бігати по парапету, потім він напружився і стрибнув на плечі мерцеві. Не втрапивши, він перевертом полетів у канаву і, вдарившись об каменюку, розчерепив собі голову.

Розділ LI

з'ясовує багато таємниць і оповідає про шлюбну пропозицію, під час якої не розглядалося питання про посаг та гроші на дрібнички для дружини

Минуло тільки два дні після подій, про які йшлося в попередньому розділі, а о третій годині третього дня Олівер уже мчав у дорожній кареті до свого рідного міста. Разом із ним їхали місіс Мейлі, Роза, місіс Бедвін і добряга лікар. Містер Браунлоу супроводжував їх позаду в поштовій кареті разом з іще одним чоловіком, — хто він такий, хлопцеві не сказали.

Дорогою вони майже не розмовляли, бо Олівер так хвилювався і мучився невідомістю, що не міг зібратися з думками й майже втратив дар мови, його супутники теж були в подібному настрої й, очевидно, поділяли його почуття в повній мірі. Містер Браунлоу дуже обережно ознайомив хлопця й обох леді із зізнаннями, які він вирвав у Монкса, і хоча вони знали, що мета їхньої подорожі — завершити вдало розпочату справу, проте в ній було дуже багато незрозумілого й таємного, тож вони сиділи, наче на голках.

Той самий добрий друг за допомогою містера Лосберна подбав, щоб вони ніяким чином не довідались про страшні події останніх днів. "Звичайно, — сказав він, — рано чи пізно вони таки про них почують, але краще хай почують згодом, бо тепер це зовсім не на часі". Тож їхали вони мовчки; кожен міркував про причину, яка звела їх в одній кареті, і жоден з них не виявляв схильності висловити думки, що тіснилися в його голові.

Але якщо Олівер, збентежений непевністю, мовчав, поки вони їхали до місця його народження незнайомою дорогою, то скільки спогадів прокинулося в його пам'яті і скільки почуттів переповнило його серце, коли карета звернула на той шлях, по якому він простував пішки — бідолашний знедолений хлопчина, який не мав ані притулку, ані друга, що вирятував би його з біди.

— Погляньте-но, погляньте! — вигукнув Олівер, схвилювано стискаючи Розину руку й показуючи у вікно карети. — Онде перелаз, через який я перескочив, а попід отим живоплотом я скрадався, щоб мене часом не спіймали і не завернули назад. А там стежечка через

поле, вона веде до старого будинку, де я жив ще змалечку. О Діку, Діку, мій любий давній товаришу, як мені хочеться тебе побачити!

— Скоро ти його побачиш, — озвалася Роза, ласкаво стискаючи його руки. — Ти йому скажеш, що тобі добре повелося, що живеш ти в достатку і що найбільше щастя для тебе — повернутися сюди і зробити його теж щасливим.

— Так, так, — сказав Олівер. — І ми... ми заберемо його звідси, подбаємо, щоб він був одягнений і міг учитися, пошлемо його в яку-небудь тиху сільську місцину, де він видужає, зміцніє, правда?

Роза мовчки кивнула головою: хлопець так радісно всміхався крізь сльози, що їй одібрало мову.

— Ви його приголубите, бо ви до всіх добрі й ласкаві, — сказав Олівер. — Я знаю, ви заплачете, слухаючи його розповідь, але нічого, нічого, бо лихо вже минулося, і ви знову усміхнетесь — я це теж знаю, — коли подумаєте, як змінилась його доля. Адже так само було тоді, коли ви слухали мою розповідь. Перестрівши мене по дорозі в Лондон, Дік сказав: "Хай благословить тебе господь!" — зворушено вигукнув хлопець. — А тепер я йому скажу: "Хай благословить тебе господь!" — і доведу, як я люблю його за добре слово!

Коли вони в'їхали в місто і заглибились у його вузькі вулички, хлопець став наче сам не свій. Ось поховальна контора Саурбері, така сама, як і колись, тільки наче поменшала й понижчала; ось добре знайомі крамниці й будинки, з кожним із них його зв'язував якийсь спогад; ось візок Гемфілда, той самий візок, і стояв він біля дверей старого трактиру; ось робітний дім — похмура в'язниця його дитинства, з вузькими вікнами, що насуплено дивляться на вулицю; ось той самий кощавий воротар, — побачивши його, Олівер злякано відсахнувся, а потім сам над собою засміявся, потім заплакав, потім знову засміявся. У вікнах і у дверях будинків він бачив десятки знайомих облич; тут майже все залишилось

так, як і колись, наче він тільки вчора вийшов з міста і наче його теперішнє життя — це щасливий сон.

Але ні, це була жива радісна дійсність. Вони під'їхали до головного готелю міста (на який Олівер колись дивився з побожним страхом і вважав, що це найрозкішніший у світі палац, хоч тепер він здавався йому куди меншим і не таким величним). Біля дверей їх чекав містер Грімвіг; як тільки вони вийшли з карети, він поцілував юну леді, а потім і старшу, начебто доводився їм дідусем. Він усміхався всім і був у чудовому настрої і навіть не висловив бажання з'їсти свою голову — так-таки ні разу не висловив, навіть коли посперечався із старим кучером, якою дорогою найкраще проїхати до Лондона, твердячи, що знає це краще за нього, хоча бував у цих місцях лише раз і міцно спав під час тієї подорожі. Їх уже чекав обід, спочивальні були приготовлені, і все було влаштовано, наче за помахом чарівної палички.

І все ж таки, коли минули перші півгодини і метушня припинилася, між ними знову запала напружена мовчанка, яка супроводила їх усю дорогу. Містер Браунлоу не вийшов обідати, він залишився в своїй кімнаті. Двоє інших джентльменів бігали схвильовані туди й сюди, а коли зустрічались у вітальні, то відходили вбік і розмовляли впівголоса. Один раз вони викликали місіс Мейлі, і після годинної відсутності вона повернулася із запухлими від сліз очима. Все це нервувало й непокоїло Розу й Олівера, які не були втаємничені в те, що відбувалося. Вони сиділи мовчки, спантеличені, а коли перемовлялися, то тільки пошепки, наче боялися звуку власного голосу. Нарешті, коли пробило дев'яту і вони думали, що сьогодні вже нічого не довідаються, до кімнати зайшли містер Грімвіг з містером Лосберном у супроводі містера Браунлоу і чоловіка, побачивши якого, Олівер мало не скрикнув від подиву: йому сказали, що це його брат, а він впізнав у ньому того самого незнайомця, якого зустрів у містечку на базарній площі і який разом з Фейгіном зазірав у вікно його кімнатки. Монкс кинув на враженого хлопця погляд, сповнений ненависті, яку навіть тепер не зміг приховати, і сів біля дверей. Містер Браунлоу з якимись паперами в руці підійшов до столу, де сиділи Роза з Олівером.

— Хоч це й тяжкий обов'язок, — сказав він, — але я мушу оголосити тут у загальних рисах підписані в Лондоні в присутності багатьох джентльменів свідчення. Я волів би позбавити вас від приниження, але перш ніж розпрощатися з вами, ми мусимо почути їх з ваших власних уст, і ви самі знаєте чому.

— Договорюйте, — мовив, відвернувши обличчя, той, до кого він звертався. — Тільки швидше. Гадаю, я зробив майже все, що від мене вимагали. Не затримуйте мене тут.

— Цей хлопець, — провадив містер Браунлоу, пригортаючи до себе Олівера і кладучи йому на голову руку, — ваш однокровний брат, позашлюбний син вашого батька, мого любого друга Едвіна Ліфорда і бідолашної юної Агнеси Флемінг, яка померла, народивши його на світ.

— Еге ж, — підтвердив Монкс, злостиво дивлячись на хлопчика, який тремтів і серце якого калатало так гучно, що він міг чути його биття. — Це їхній байстрюк.

— Ви насмілилися кинути докір тим, — суворо сказав містер Браунлоу, — хто давно вже пішов у той край, де їх ніколи не досягне осуд людський. Цей докір не зганьбить нікого з живих, окрім того, хто його висловив. Але облишмо це. Хлопець народився в цьому місті.

— В робітному домі цього міста, — похмуро підтвердив Монкс. — Ось тут усе це записано, — і він нетерпляче вказав на папери.

— Але мені треба, щоб ви усе це розповіли, — заперечив містер Браунлоу, озираючи присутніх.

— Ну то слухайте! — вигукнув Монкс. — Коли його батько занедужав у Римі, до нього приїхала дружина, моя мати, з якою він давно жив нарізно. Вона прибула з Парижа і взяла мене з собою. З усього видно, в неї була одна мета — прибрати до рук його спадок, бо обоє вони не

відчували одне до одного великої прихильності. Нас він не впізнав, бо був непритомний, і не прийшов до тями, доки й помер наступного дня. Серед паперів у його столі було два, датовані тим днем, коли він заслаб.

Адресовані вони були на ваше ім'я, — звернувся він до містера Браунлоу. — До них була прикладена коротенька записка до вас, а на конверті написано, щоб листа відіслали тільки по його смерті. Один із цих паперів був лист до цієї дівчини, Агнеси, а другий — заповіт.

— Що було в листі? — запитав містер Браунлоу.

— В листі? Це був аркуш паперу, де, пишучи й викреслюючи написане, він плакався, що завинив перед нею, і молив бога захистити її. З усього видно, він весь час торочив дівчині про таємницю, яка, мовляв, поки що перешкоджає йому одружитися з нею, але скоро розкриється, і дівчина терпляче вірила йому й чекала, аж поки довірилася так, що втратила те, чого ніхто вже не міг їй повернути. На той час їй лишалося всього кілька місяців до пологів. Він пояснив їй, яким чином хоче прикрити її ганьбу, якщо виживе, і благав її не проклинати його пам'яті, якщо він помре, і не думати, що їхній гріх упаде на її голову чи на голову дитини, бо вся вина лежить тільки на ньому. Він нагадував про той день, коли подарував їй маленький медальйон та обручку з її іменем і вільним місцем для прізвища, яке сподівався згодом їй дати; благав берегти ці речі і носити їх біля серця, як і досі, а далі знову й знову повторював ці слова, наче з'їхав з глузду. Та, мабуть, воно так і було.

— А заповіт? — спитав містер Браунлоу, тимчасом як Олівер заливався сльозами.

Монкс мовчав.

— Заповіт був складений у тому ж дусі, що й лист, — відповів за нього містер Браунлоу. — В ньому розповідалося про страждання, які вашому батькові довелося пережити через дружину, про лиху вдачу, порочні нахили, злостивість та гидкі пристрасті, які ще змалечку виявились у вас,

його єдиного сина, вихованого в ненависті до свого батька, і зазначалося, що він відписує вам і вашій матері по вісімсот фунтів річного прибутку кожному. Решту свого майна він поділив на дві рівні частини: одна для Агнеси Флемінг, друга для їхньої дитини, якщо вона народиться живою і досягне повноліття. Якби народилася дівчинка, вона мала успадкувати гроші беззастережно; а якщо хлопчик, то лише з умовою, що до повноліття він не заплямує свого імені жодним безчесним, підлим, нищим або лихим учинком. За його словами, він ставив цю умову, щоб показати свою довіру до матері і своє переконання, яке ще дужче зміцніло перед обличчям смерті, що дитина успадкує її добре серце і шляхетну вдачу. Якби його надії не справдились, то гроші перейшли б до вас, бо тоді і тільки тоді, коли обидва сини виявляться однакові, він ладен був визнати, що першочергове право претендувати на його спадок маєте ви, який ніколи не мав місця в його серці і ще змалечку відштовхував його своєю нечулістю і безсоромністю.

— Моя мати, — сказав, підвищивши голос, Монкс, — зробила те, що на її місці зробила б кожна жінка. Вона спалила цей заповіт. І не послала листа. Проте вона зберегла його разом з іншими доказами на той випадок, якби Флемінги спробували приховати свою ганьбу. Батько дівчини дізнався правду від моєї матері з усіма доповненнями, які могла підказати їй люта ненависть, за що я їй дуже вдячний. Пригнічений ганьбою і соромом, він утік з дітьми і сховався в якомусь віддаленому закутку Уельсу, змінивши своє прізвище, щоб навіть його друзі не дізналися, куди він зник; і тут незабаром його знайшли мертвим у ліжку. За кілька тижнів до цього дівчина втекла з дому; шукаючи її, він виходив усі навколишні міста й села, але марно; тієї самої ночі, коли він повернувся додому, впевнений, що вона наклала на себе руки, щоб приховати свій і його сором, його старе серце розірвалось.

Настала коротка мовчанка, після якої розповідь провадив містер Браунлоу.

— Через кілька років, — сказав він, — мати цього чоловіка — Едварда Ліфорда — прийшла до мене. Виявилось, що, коли йому минуло

вісімнадцять років, він зник із дому, прихопивши її коштовності і гроші, проциндрив їх, програв у карти, підробив векселі й утік до Лондона, де протягом двох років водився з усякою патолоччю. А мати страждала від тяжкої невиліковної хвороби і хотіла побачити сина перед смертю. Ми почали наводити довідки і вжили всіх заходів, щоб розшукати його. Довгий час вони не давали ніяких наслідків, але зрештою ми його таки знайшли, і він повернувся з матір'ю до Франції.

— Там вона й померла після тривалої хвороби, — провадив Монкс, — і на своїй смертельній постелі заповіла мені ці таємниці разом з невиситимою лютою ненавистю до всіх, кого вони стосувалися, хоч заповідати мені ненависть не було потреби, бо її я успадкував ще здавна. Вона не хотіла вірити, що дівчина вкоротила собі віку, а тим самим і своїй дитині; щось їй підказувало, що народився хлопчик і що він живий. Я поклявся їй зацькувати його, якщо він мені десь попадеться, не давати йому ні хвилини спокою, переслідувати його з безнастанною жорстокістю, вилити на нього всю ненависть, яка переповнювала моє серце, і насміятися над образливим заповітом свого батька, довівши хлопця, якщо буде моя змога, до шибениці. Передчуття не обманули її. Зрештою я таки зустрів хлопця. Спочатку мені щастило, і якби не ці язикаті жінки, я б скінчив так само добре, як і почав.

Коли негідник схрестив на грудях руки й, охоплений безсилою люттю, став бурмотіти прокляття на самого себе, містер Браунлоу повернувся до вражених слухачів і пояснив, що старий єврей, давній спільник і довірена особа Монкса, дістав від нього велику винагороду за те, що заплутає Олівера в свою павутину, а в тому разі, коли Оліверові пощастить вирватися, то частину цих грошей єврей мав повернути. Коли вони засперечалися з приводу того, чи Олівер таки вирвався, їм довелося зробити вилазку до сільського будинку, де жив хлопець, щоб пересвідчитися, чи це справді він.

— А медальйон і обручка? — запитав містер Браунлоу, повертаючись до Монкса.

— Я їх купив у того чоловіка й жінки, про яких я розповідав вам, а ті вкрали їх у повитухи, а вона вкрала їх у небіжчиці, — відповів Монкс, не підводячи очей. — Ви знаєте, куди вони ділися.

Містер Браунлоу кивнув містерові Грімвігу, той зразу вийшов з кімнати і за мить вернувся, підштовхуючи місіс Бамбл і тягнучи за собою її чоловіка, який ішов без особливої охоти.

— Кого я бачу! — вигукнув містер Бамбл з удаваною радістю. — Невже це малий Олівер! Ой Олівере, якби ти знав, як я за тобою побивався!

— Припни язика, дурню! — буркнула місіс Бамбл.

— Кажу це від щирого, від щирого серця, місіс Бамбл, — відмовив їй наглядач робітного дому. — Невже я не можу дати волю своїм почуттям — це ж я виховав його в парафіяльному дусі, — коли бачу його у вишуканому товаристві прегарних леді і джентльменів! Я завжди любив цього хлопчика, наче він доводився мені рідним... рідним... — містер Бамбл затнувся, підшукуючи вдале порівняння, — рідним дідом. Олівере, любий мій, чи пам'ятаєш ти того достойного джентльмена в білому жилеті? Ох, Олівере, минулого тижня він пішов на небо в дубовій труні з посрібленими ручками.

— Годі вам, сер, — урвав його містер Грімвіг. — Погамуйте свої почуття.

— Гаразд, сер. Спробую їх погамувати, — відповів містер Бамбл. — Як поживаєте, сер? Сподіваюся, ви в доброму здоров'ї?

З цим привітанням він звернувся до містера Браунлоу, який підступив до шановного подружжя. Вказуючи на Монкса, містер Браунлоу спитав:

— Ви знаєте цього чоловіка?

— Ні, — рішуче відповіла місіс Бамбл.

— А ви часом його не знаєте? — звернувся містер Браунлоу до її чоловіка.

— Зроду його не бачив, — відповів містер Бамбл.

— І нічого йому не продавали?

— Ні, — відповіла місіс Бамбл.

— А чи не було у вас часом золотого медальйона й обручки? — запитав містер Браунлоу.

— Звичайно, ні, — відповіла наглядка. — Невже нас привели сюди для того, щоб поставити нам такі безглузді запитання?

Містер Браунлоу знову кивнув містерові Грімвігу, і цей джентльмен знову з готовністю вийшов, накульгуючи, за двері. Але цього разу він повернувся в супроводі не гладкого подружжя, а двох паралічних жінок, які дибали, трясучись і похитуючись.

— Ви замкнули двері тієї ночі, коли вмирала стара Саллі, — сказала, підводячи висхлу руку, та, що дибала попереду, — але не змогли заглушити її голосу і заткнути щілини.

— Еге ж, — прошамотіла друга, озираючись і плямкаючи беззубими яснами. — Еге ж.

— Ми чули, як вона силкувалася розповісти вам, що зробила, і бачили, як ви вихопили з її рук якийсь папірець, а наступного дня простежили, як ви ішли до лихваря, — сказала перша.

— Атож, — підтвердила друга. — То був медальйон і золота обручка. Ми це розвідали і бачили, як ви їх забрали. Ми були там. Ох-ох, ми там були.

— І ми знаємо ще більше, — провадила перша. — Саллі часто розповідала нам, що молода мати сказала: коли їй стало погано, вона, передчуваючи, що їй не жити на світі, вирушила в дорогу, щоб померти біля могили батька своєї дитини.

— Може, ви бажаєте побачити самого лихваря? — запитав містер Грімвіг, роблячи крок до дверей.

— Ні, — відповіла місіс Бамбл. — Якщо він, — вона вказала на Монкса, — підібгав хвоста і признався — а я бачу, що це так, — а ви перебрали всіх цих старих відьом і натрапили на тих, кого вам було треба, то мені нема чого більше сказати. Я й справді продала ці речі, і вони тепер у такому місці, звідки ви їх ніколи не здобудете. Що далі?

— Нічого, — сказав містер Браунлоу. — Нам залишається тільки подбати, щоб обоє ви ніколи не займали ніяких громадських посад. Можете йти.

— Сподіваюся, — мовив містер Бамбл, сумовито озираючи присутніх, після того як містер Грімвіг вивів з кімнати двох старих жінок, — сподіваюся, що ця дріб'язкова нещаслива приключка не позбавить мене парафіяльної посади.

— Звичайно, позбавить, — відповів містер Браунлоу. — Раджу вам змиритися з цим і подякувати долі за те, що відбулися так дешево.

— Але ж усе це сталося через місіс Бамбл. Це вона таке вкоїла, — наполягав містер Бамбл, спочатку озирнувшись, щоб переконатись, що його краща половина вийшла з кімнати.

— Це вас не виправдує, — заперечив містер Браунлоу. — Речі ці знищено у вашій присутності, і з точки зору закону ви винні більше, ніж ваша дружина, бо закон вважає, що вона діє за вашими настановами.

— Якщо закон так вважає, — сказав містер Бамбл, спересердя жмакаючи обома руками свого капелюха, — то закон просто осел, йолоп. Якщо це точка зору закону, то, значить, він не був жонатий, і найгірше, що я можу йому побажати, це щоб досвід розкрив йому очі, так, власний досвід.

Повторивши з притиском останні слова, містер Бамбл щільно насунув собі на голову капелюха і, заклавши руки в кишені, вийшов слідом за своєю благовірною.

— А тепер, юна леді, — сказав містер Браунлоу, звертаючись до Рози, — дайте мені вашу руку. І не тремтіть так. Вам нема чого боятися. Тож без страху вислухайте ті останні кілька слів, які нам лишилося сказати.

— Якщо ці слова — не знаю, як це може бути, — але Якщо ці слова мають якесь відношення до мене, — сказала роза, — то, прошу вас, відкладіть їх до іншого разу. Зараз я не маю ні сил, ні мужності, щоб їх вислухати.

— Ні, — заперечив старий джентльмен, беручи її під руку, — я певен, що вам вистачить твердості духу. Чи ви знаєте цю юну леді, сер?

— Знаю, — відповів Монкс.

— Я ніколи вас не бачила, — сказала Роза ледь чутним голосом.

— А я вас бачив не раз, — мовив Монкс.

— У батька бідолашної Агнеси було дві дочки, — сказав містер Браунлоу. — Що сталося з другою, яка була ще маленькою дівчинкою?

— Цю дівчинку, — відповів Монкс, — коли її батько помер у чужому місті під чужим прізвищем, не залишивши ані листа, ні записної книжки, ні клептика паперу, які допомогли б розшукати його друзів чи родичів, цю дівчинку взяла в прийми вбога селянська родина.

— Розповідайте далі, — сказав містер Браунлоу, даючи знак місіс Мейлі підійти ближче. — Розповідайте.

— Ви не змогли знайти те місце, куди сховалася ця сім'я, — провадив Монкс, — але там, де зазнає невдачі дружба, ненависть часом знаходить дорогу. Цілий рік моя мати нишпорилася по всій країні і зрештою відшукала це місце і знайшла дівчинку.

— І що ж, вона взяла її до себе?

— Ні. Селяни ці були дуже бідні і незабаром почали жалкувати — принаймні чоловік, — що обтяжили себе добродійництвом; тож моя мати залишила у них дівчинку і дала їм трохи грошей, яких не вистачило б надовго, й обіцяла вислати ще, хоч і не збиралася вислати. Проте вона не покладалася на те, що рано чи пізно ці вбогі й невдоволені своїм добродійницьким вчинком люди зненавиділи б приймачку, і розповіла їм про те, якою ганьбою вкрила себе її старша сестра, прикрасивши свою розповідь доречними, на її думку, вигадками. Мати моя просила щ стежити за дівчинкою, бо в неї в крові буцімто порочні нахили, адже вона, мовляв, позашлюбна дитина і рано чи пізно пуститься берега. Обставини підтверджували її слова, тож ці люди повірили, і для дитини почалося таке життя, що навіть ми з матір'ю не могли побажати їй гіршого, але випадково одна леді, вдова, яка жила на той час у Честері, побачила дівчинку, пожаліла її і взяла до себе. Мабуть, проти нас діяло якесь закляття, бо, всупереч усім нашим зусиллям, вона залишилась у цієї леді й зажила щасливо. Років два-три тому вона випала з мого поля зору, і лише кілька місяців тому я побачив її знову.

— Ви бачите її зараз?

— Так. Вона спирається на вашу руку.

— Але для мене вона, як і досі, лишається моєю племінницею, — вигукнула місіс Мейлі, стискаючи в своїх обіймах дівчину, яка, здавалося, от-от зомліє, — вона, як і досі, моя дорога дитина. Ні за які скарги в світі я не розлучилася б з нею тепер. Моє щастя, моя люба, дорога дівчинко!

— Мій єдиний друже! — вигукнула Роза, пригортаючись до неї. — Найдобріший, найкращий із друзів! Серце моє розривається. Мені несила пережити всього цього.

— Ти пережила куди більше і, незважаючи на всі випробування, лишалася найдобрішою, найлагіднішою дівчиною і дарувала радість усім, хто тебе знав, — мовила місіс Мейлі, ніжно її обнімаючи. — Годі, годі, моя ластівко! Краще згадай, ким тобі доводиться цей бідолашний хлопчик, що прагне впасти в твої обійми. Поглянь же на нього, поглянь, моя люба!

— Ні, вона мені не тітонька! — скрикнув Олівер, обвиваючи руками її шию. — Я ніколи не називатиму її тітонькою! Сестричкою, любою сестричкою, до якої відразу ж, сам не знаю чому, прихилилося моє серце! Розо, моя дорога рідна Розо!

Хай будуть священні ці сльози, що котилися з очей сиріт, і слова, якими вони обмінялись, коли стискали одне одного в обіймах. За одну хвилину вони знайшли і втратили батька, матір і сестру. Радість і журба злилися в одній чаші, але в їхніх сльозах не було гіркоти, бо навіть журба їхня пом'якшилася такими теплими, ніжними спогадами, що стала урочистою радістю і не завдавала їм болю. Довго-довго просиділи вони на самоті. Зрештою легенький стукіт сповістив, що хтось чекає за порогом. Олівер відчинив двері й вийшов з кімнати, поступаючись місцем Гаррі Мейлі.

— Я знаю все, — сказав він, сідаючи поряд із милою дівчиною. — Люба Розо, я знаю все. Я тут не випадково, — додав він по довгій мовчанці. — І

про це я дізнався не сьогодні, я почув про це вчора, тільки вчора. Ви здогадуєтесь, що я прийшов сюди, щоб нагадати вам про одну обіцянку?

— Стривайте, — сказала Роза. — Ви знаєте все?

— Все. Ви дозволили мені протягом року повернутися до нашої останньої розмови.

— Так, дозволила.

— Повернутися не задля того, щоб примусити вас змінити своє рішення, — провадив Гаррі, — а щоб ви підтвердили його, якщо не передумаєте. Я мав скласти до ваших ніг те суспільне становище і ті статки, які здобуду на той час, і, якщо ви не відступитеся від своїх попередніх намірів, я обіцяв ані словом, ані ділом не намагатися змінити їх.

— Ті самі причини, які впливали на мене тоді, впливають і тепер, — твердо сказала Роза. — Якщо у мене колись було почуття твердого обов'язку до тієї, чия доброта врятувала мене від злигоднів і страждань, то коли ж мені усвідомлювати цей обов'язок, як не сьогодні? Це боротьба, але я пишаюся, що мені доводиться її вести; це біль, але моє серце його витримає.

— Те, що відкрилося сьогодні... — почав Гаррі.

— Те, що відкрилося сьогодні, — тихо сказала Роза, — не змінює мого становища щодо вас.

— Ви озлобляєте своє серце проти мене, Розо, — відказав закоханий.

— О Гаррі, Гаррі! — скрикнула дівчина, заливаючись сльозами. — Якби ж я могла це зробити, то позбавила б себе цієї муки.

— То навіщо ж ви її собі завдаєте? — сказав Гаррі, стискаючи дівчині руку. — Подумайте, люба Розо, подумайте над тим, що ви сьогодні почули.

— А що я почула? Що я, власне, почула? — вигукнула Роза. — Що на мого батька так вплинуло усвідомлення його ганьби, аж він утік від усіх. Між нами вже все сказано, Гаррі, все сказано.

— Ні, не все, — сказав містер Мейлі, втримуючи її, коли вона встала. — Мої надії, бажання, плани на майбутнє, почуття, кожна думка — все, за винятком мого кохання до вас, змінилося докорінно. Тепер я не пропоную вам визначного місця серед світської юрби, не пропоную злитися з лукавим, бездушним світом, де чесну людину примушують червоніти за все, крім справжнього безчестя й неслави. Я пропоную вам свою оселю, серце й оселю, моя кохана Розо, бо тепер я можу запропонувати тільки це — і більше нічого.

— Що це означає? — затинаючись, промовила дівчина.

— Це означає, що, розлучившись з вами востаннє, я поїхав з твердим наміром знищити всі уявні перепони між вами і мною. Я вирішив: якщо мій світ не може стати вашим світом, я зроблю ваш світ своїм, і жоден з людей, які чваняться своїм походженням, не подивиться на вас згорда, бо я відвернуся від них. Так я й зробив. Ті, які відсахнулися за це від мене, відсахнулись і від вас і довели цим, що ви казали правду. Ті можновладні покровителі і ті впливові високопоставлені родичі, які всміхалися мені колись, тепер дивляться на мене холодно; але зате в найбагатшому графстві Англії є місце, де до мене всміхаються ниви й дерева гойдають привітно своїми вітами, і там, біля одної сільської церкви — моєї, Розо, моєї! — стоїть проста сільська оселя, і якщо на то буде ваша воля, я пишатимусь нею в тисячу разів більше, ніж усіма надіями, яких я зрікся. Ось мої здобутки, мої досягнення, і я складаю їх до ваших ніг.

* * *

— Яка нудна річ чекати до вечері закоханих! — сказав містер Грімвіг, прочумавшись від дрімоти і знімаючи з голови носову хустку.

Сказати правду, вечерея запізнилася так, що далі нікуди. Ні місіс Мейлі, ні Гаррі, ні Роза (які зайшли всі разом) нічого не могли сказати на своє виправдання.

— А я вже не на жарт збирався з'їсти сьогодні свою голову, — заявив містер Грімвіг, — бо став побоюватись, що нічого іншого на вечерю мені не дадуть. З вашого дозволу, я наслідуюся поцілувати наречену.

І містер Грімвіг, не марнуючи часу, здійснив свій намір: поцілував дівчину, яка зайшлася рум'янцем, а що цей приклад виявився заразливим, то лікар і містер Браунлоу поспішили його наслідувати. Дехто твердить, буцімто Гаррі Мейлі зробив це перший у сусідній темній кімнаті, але найавторитетніші особи вважають таке твердження злісним наклепом: адже він був молодий і до того ж духовна особа.

— Олівере, дитино моя, — сказала місіс Мейлі, — де це ти був і чому ти такий сумний? Я бачу, у тебе котяться сльози. Що сталося?

Світ наш сповнений розчарувань; нерідко він руйнує наші надії, які ми найбільше плекаємо, ті надії, що роблять велику честь нашій природі.

Бідолашний Дік помер!

Розділ LII

Фейгінова остання ніч

Судова зала була заповнена аж до верхніх рядів. Сотні й сотні жадібних допитливих очей. Від поручнів перед лавою підсудних до найдальшого закутка галереї всі погляди були прикуті до однієї людини — до Фейгіна. Скрізь, спереду і ззаду, згори і знизу, з усіх боків його, здавалося, оточував небосхил, з якого зоріли людські очі.

Він стояв, осяяний променями цього живого світла, поклавши одну руку на дерев'яний бар'єр перед собою, а другу наставив до вуха і витягнув голову, щоб чути кожне слово голови суду, який звертався до присяжних з обвинувальною промовою. Час від часу він переводив пильний погляд на них, стежачи, чи справляє враження яка-небудь дрібна обставина, що її можна було б витлумачити на його користь, а коли обвинувальні пункти проти нього вражали своєю страшною переконливістю, він дивився на свого адвоката з німим благанням, щоб той хоч тепер знайшов якийсь довід на його захист. Його неспокій виявлявся тільки в очах, а сам він сидів наче скам'янілий. Протягом усього судового розгляду він ані разу не ворухнувся і тепер, коли суддя скінчив свою промову, лишався в тій самій напруженій позі й не зводив з нього очей, ніби ще й досі уважно слухав.

Публіка в залі заворушилась, і це привело його до тями. Озирнувшись, він побачив, що присяжні сіли колом, щоб порадитися відносно рішення. Він підвів очі на галерею; люди ставали навшпиньки, визираючи одне одному з-над плечей, щоб побачити його обличчя; одні поспішали роздивитися його в бінокль, інші перешіптувалися з сусідами, кидаючи на нього погляди, сповнені глибокої огиди. Дехто ж не звертав на нього ніякої уваги, дивився тільки на присяжних з нетерпінням і подивом, як можна так довго зволікати з рішенням. Але ні на одному обличчі, навіть у жінок, яких тут було чимало, не зміг він прочитати ні найменшого до себе співчуття, нічого, крім усепоглинаючого бажання, щоб йому винесли обвинувальний вирок.

Коли він усе це помітив, оглянувши залу розгубленим поглядом, знову настала мертва тиша, й, озирнувшись, він побачив, що присяжні повернулися до судді. Тихше! Але вони тільки просили дозволу вийти

порадитись. Коли присяжні виходили з зали, він пильно вдивлявся в обличчя кожного з них, ніби сподівався вгадати, на чий бік схилиться більшість, але то було марне діло. Тюремник торкнув його за плече. Він машинально пішов слідом за ним у куток помосту і сів на стілець. Стілець показав йому тюремник, інакше він би його не побачив.

Знову він підвів очі на галерею. Дехто з публіки щось жував, дехто обмахувався хусточкою, бо в переповненій галереї була страшенна задуха. Якийсь молодик змальовував його обличчя в маленькому блокноті. Він подумав, а чи схожий буде портрет, і коли рисувальник зламав олівця і став застругувати його ножиком, він стежив за цим, наче сторонній глядач.

Так само відсторонено він перевів погляд на голову суду і почав роздивлятися фасон його вбрання, міркував, скільки воно коштує і як той його вдягає. Один із суддів, старий товстун, вийшов був півгодини тому, а тепер повернувся і сів на своє місце. Його зацікавило, куди він ходив: мабуть, обідати, а якщо так, то що він їв і де саме. Він розмірковував над цим марним питанням, аж поки щось інше привернуло його увагу і повело думку в інший бік.

І весь цей час його розум не міг позбутися гнітючого настирливого спомину про те, що він стоїть на краю могили. Але цей спомин був якийсь туманний, невиразний, і він не міг на ньому зосередитись. І навіть тоді, коли його трусило й кидало в жар від думки про близьку смерть, він починав лічити залізні прuti перед собою й міркувати, чому верх одного з них зламався і чи його поладодять, чи залишать так. Потім він знову згадував усі жахи шибениці й ешафоту і зразу ж задивлявся на служника, який кропив водою підлогу, щоб освіжити повітря, а потім знову думав про страшний кінець.

Зрештою пролунав вигук, що закликав до тиші, і всі, затамувавши подих, утупилися в двері. Присяжні повернулися в залу, пройшли повз нього. Він нічого не міг прочитати на їхніх обличчях: вони були наче кам'яні. Настала глибока тиша — ні шелесту, ні подиху... Винен!

Будинок суду задвигтів від потужного крику, що повторився знову і знову, а потім відгукнувся луною у вибухах реву, які з кожним разом гучнішали, наче гуркіт сердитого грому. То надворі раділа юрба, вітаючи звістку, що в понеділок він помре.

Крик ушух, і, перш ніж винести смертний вирок, його запитали, що він може сказати на своє виправдання. Він уже знову стояв у позі напруженої уваги і пильно дивився на суддю, що запитав; але запитання довелося повторити двічі, перш ніж він його зрозумів, і тоді промимрив тільки, що він старий чоловік... старий чоловік... старий чоловік... Голос його перейшов у шепіт, і він замовк.

Суддя надягнув свою чорну шапочку⁴⁹, а підсудний усе стояв з тим самим виглядом, у тій самій позі. Якась жінка на галереї скрикнула, вражена жахливою урочистістю цієї хвилини. Він швидко підвів на неї очі, наче сердячись, що вона заважає слухати, і знову нахилився вперед з іще уважнішим виглядом. Звернена до нього промова була урочиста і грізна; вирок страшно було слухати. Але він стояв, як мармурова статуя, і в нього не здригнулася ні одна жилка. Коли тюремник поклав йому руку на плече і подав знак іти, його змарніле обличчя на витягнутій шиї все ще було звернене до суддів, нижня щелепа відвисла, а широко розплющені очі дивилися в одну точку. Він тупо озирнувся навколо і пішов за тюремником.

Його повели через вимощений кам'яними плитами прохід на нижньому поверсі, де одні в'язні чекали своєї черги, а інші розмовляли з друзями, які зібралися біля заґратованої огорожі, що виходила у відкритий двір. Але там не було нікого, хто хотів би поговорити з ним. Коли він проходив повз в'язнів, вони розступилися, щоб його могли роздивитися ті, хто припав до ґратів знадвору, і глядачі зустріли його лайкою, горлали й свистіли. Він загрозив їм кулаком і хотів плюнути на них, але сторожа потягла його темним коридором, ледь освітленим кількома тьманими лампами, у глиб в'язниці.

Тут його обшукали, щоб пересвідчитися, чи немає при ньому якихсь засобів, якими він міг би попередити вирок Суду, а по цій церемонії відвели до камери смертників і залишили на самоті.

Він сів на кам'яну лаву проти дверей, яка правила і за сидіння, і за ліжку, й, потупивши свої налиті кров'ю очі, спробував зібратися з думками. Незабаром він почав пригадувати уривки з промови судді, хоч тоді йому здавалося, що він не чує ні єдиного слова. Потроху ці уривки стали сполучатися до купи і поступово склалися в одне ціле. Таким чином у його пам'яті відтворилася мало не вся промова: "Повісити за шию, поки не помре, — так було сказано в кінці. — Повісити за шию, поки не помре". Коли зовсім стемніло, він почав думати про всіх знайомих йому людей, які скінчили своє життя на шибениці, дехто не без його сприяння. Вони плинули повз нього так швидко, що він не встигав їх рахувати. Він на власні очі бачив, як помирав дехто з них, і глузував, бо вони вмирали з молитвою на устах. З яким гуркотом падала ляда⁵⁰ і як швидко дужі, здорові люди перетворювалися на жмут Одежі, що погойдувався на мотузці!

Може, дехто з них побував у цій самій камері, сидів на цьому самому місці. Запала темрява; чому не несуть світла? Камеру вимурували давним-давно. Певно, десятки смертників пробули тут свої останні години. Здається, сидиш у склепі, де лежать мертвяки: покривало, зашморг, зв'язані руки, обличчя, які він упізнавав навіть крізь цю страшну запону. Світла, світла!

Нарешті, коли він позбивав собі кулаки, гатячи в масивні двері та стіни, до камери зайшли двоє тюремників; один ніс свічку, яку він вставив у залізний свічник, прибитий до стіни; другий притягнув матрац, щоб спати на ньому вночі, бо в'язня вже не можна було лишати самого.

Настала ніч — темна, похмура, мовчазна ніч. Інші люди, яким не спиться, з радістю прислухаються до бою дзиґарів на дзвіниці, бо цей бій говорить їм про життя і те, що настане новий день. Він же слухав його з розпукою. В кожному ударі металевого дзвона йому вчувався один

глибокий глухий звук: смерть! Що йому бадьорий шум і гам веселого ранку, які долинали крізь грубезні стіни навіть сюди? Це було те саме похоронне подзвіння, яке нагадувало йому про смерть і водночас глузувало з нього. День минув. День? Не було ніякого дня; він минув відразу, тільки-но наставши, — І знову прийшла ніч, ніч така довга і водночас така коротка: довга в своїй страшній тиші і коротка в своїх швидкоплинних годинах. Часом він лютував і проклинав бога, часом завивав і рвав на собі волосся. До нього прийшли його побожні одновірці, хотіли з ним помолитися, але він прогнав їх з прокльонами. Вони відновили свої благочестиві зусилля, але він накинувся на них з кулаками.

Суботній вечір. Йому лишилося жити тільки одну ніч. І коли він думав над цим, настав світанок — неділя.

Тільки надвечір цього останнього страшного дня в його нерозкаяній душі з'явилось ясне усвідомлення того, що він безпомічний і безпорадний. Не тому, що досі він плекав якусь певну надію на помилування, а тому, що не міг уявити собі близьку смерть як щось цілком імовірне. Він майже не розмовляв з двома тюремниками, які сторожили його по черзі, вони теж не робили спроб повернути його увагу. Досі він сидів наче в забутті, хоч і з розплющеними очима. Тепер він схоплювався щохвилини і, задихаючись, розчервонілий, починав гасати по камері в нападі такого страху й люті, що навіть вони, звиклі до такого видовища, сахалися від нього з жахом. Зрештою, мордований своїм нечистим сумлінням, він став такий страшний, що один тюремник не міг сидіти з ним віч-на-віч, і тепер вони сторожили його вдвох.

Він скулився на своєму кам'яному ложі і став думати про своє минуле. Того дня, коли його схопили, юрба кидала в нього чим попало і хтось влучив йому в голову; тепер вона була обв'язана полотняними бинтами. Руді патли звисали на біле, як крейда, обличчя, обідрана борода скуйовдилась, очі палахкотіли страшним вогнем, давно не мита шкіра облупилась від гарячки. Восьма... дев'ята... десята... Якщо це не підстроєно, щоб залякати його, і якщо години справді минають так

швидко, наступаючи одна одній на п'яти, то де буде він, коли стрілка обійде циферблат? Одинадцята! Годинник пробив її, перш ніж завмерла луна від десятої. О восьмій він буде єдиним плакальником у власній похоронній процесії. А об одинадцятій...

Страшні мури Ньюгетської в'язниці, які приховували стільки страждань і стільки невимовних мук не тільки від очей, але — занадто часто й занадто довго — й від думок людських, ніколи ще не бачили такого жахливого видовища.

Поодинокі перехожі, які сповільнювали ходу біля цих мурів і питали себе, що робить смертник, якого мають завтра повісити, забули б тієї ночі про сон, якби його побачили.

З раннього вечора й мало не до півночі люди по двоє, по троє підходили до брами в'язниці й занепокоєно питали, чи не відкладено часом смертну кару. Діставши заперечну відповідь, вони поспішали поділитися приємною звісткою з гуртками цікавих, які збиралися на вулиці й показували одне одному двері, з яких він має вийти, і місце, де буде споруджено ешафот, а потім, неохоче відходячи, озиралися, щоб уявити собі завтрашню страту. Поступово вони розійшлися, і протягом години після півночі вулиця була безлюдна і темна.

Місце перед в'язницею вже розчистили, вулицю перегородили міцними, пофарбованими в чорне бар'єрами, які мали стримувати тиск юрби, коли перед хвірткою з'явилися містер Браунлоу й Олівер і показали дозвіл на побачення із смертником, підписаний одним із шеріфів. Їх відразу впустили до сторожки.

— І цей юний джентльмен теж піде з вами, сер? — запитав тюремник, що мав їх супроводити. — Таке видовище не для дітей.

— Ви кажете правду, мій друже, — відмовив містер Браунлоу, — але справа, заради якої я прийшов сюди, безпосередньо стосується цього

хлопчика; а оскільки він бачив засудженого в розквіті його злочинної діяльності, то, я вважаю, йому буде корисно побачити його тепер, навіть коли це трохи злякає і завдасть душевного болю.

Цими кількома словами вони обмінялися, одійшовши вбік, щоб Олівер їх не почув. Тюремник доторкнувся до капелюха й, глянувши з цікавістю на хлопця, відчинив ще одні ворота, проти тих, крізь які вони зайшли, і повів їх темними покрученими переходами до камер.

— Ось тут, — сказав він, зупиняючись у похмурому коридорі, де двоє робітників щось майстрували в глибокому мовчанні, — ось тут він має пройти. А якщо ви зазирнете сюди, то побачите двері, з яких він вийде.

Він завів їх до кухні, вимощеної кам'яними плитами, заставленої мідними казанами — варити їжу для в'язнів, і показав двері. Над дверима було заґратоване віконце, крізь яке чулися чоловічі голоси, стукіт молотків, гуркіт дощок. Там споруджували ешафот.

Потім вони минули кілька залізних воріт, які ключарі відмикали зсередини, вийшли на подвір'я, піднялися вузькими сходами і вступили у вузький коридор з рядом залізних дверей по ліву руку. Давши їм знак зупинитися, ключар постукав у одну з них в'язкою своїх ключів. Обидва сторожі, пошепотівшись з ключарем, вийшли в коридор. Дотягуючись і, з усього видно, радіючи перепочинкові, і знаком запросили відвідувачів зайти за тюремником у камеру. Вони зайшли.

Засуджений сидів на своєму ложі, погойдуючись з боку в бік; лице його нагадувало швидше морду спійманого звіра, ніж людське обличчя. Думками він, очевидно, був десь у минулому, безупинно щось мимрив, не помічаючи відвідувачів або вважаючи їх дійовими особами своїх марень.

— Молодець, Чарлі... славно впорав... — бурмотів він. — Олівер теж... Ха-ха-ха!.. Олівер теж... він тепер справжній джентльмен... справжній... відведіть хлопця спати!

Тюремник узяв Олівера за руку й, шепнувши йому, що нема чого боятися, мовчки дивився на в'язня.

— Відведіть його спати! — скрикнув Фейгін. — Ви чуєте мене чи ні? Він... він причина всього цього. Недарма я взяв гроші, щоб привчити його до... Ану, Білле, горлянку Болтерові... Не займай дівчини... Ріж Болтерові горлянку од вуха до вуха. Одпилай йому голову!

— Фейгіне! — окликнув його тюремник.

— Це я! — вигукнув старий, знову прибираючи пози пильної уваги, яку зберігав під час суду. — Я стара людина, мілорде, дуже-дуже стара людина!

— Слухай-но, — сказав тюремник, кладучи йому руку на груди, щоб він не вставав. — До тебе прийшли люди, хочуть про щось запитати. Фейгіне, Фейгіне! Ти ж мужчина!

— Недовго мені бути мужчиною, — відповів той, підводячи очі, в яких не було нічого людського, крім люті й жаху. — Бийте їх усіх на смерть. Яке вони мають право мене мордувати!

Тільки тепер він побачив Олівера та містера Браунлоу і, забившись в найдальший куток свого сидіння, запитав, чого їм тут треба.

— Сиди смирно, — сказав тюремник, притримуючи його. — А тепер, добродію, питайте його, що хотіли спитати. Будь ласка, швидше, бо з кожною годиною він навісніє дедалі дужче.

— У вас є деякі папери, — сказав, підходячи до нього, містер Браунлоу, — які віддав вам чоловік на ймення Монкс, щоб ви їх надійно сховали.

— Все це брехня, — відповів Фейгін. — У мене немає ніяких паперів, ніяких.

— Заради милосердного господа, — урочисто промовив містер Браунлоу, — не брешіть хоч тепер, коли ви стоїте на порозі смерті. Скажіть мені, де вони. Ви ж знаєте, що Сайкс помер, що Монкс признався, що використати ці папери — діло безнадійне. Де вони?

— Олівере! — гукнув Фейгін, киваючи хлопцю пальцем. — Ходи, ходи сюди! Я скажу тобі на вухо.

— Я не боюсь, — стиха мовив Олівер, випускаючи руку містера Браунлоу.

— Папери, — сказав Фейгін, притягаючи хлопця до себе, — папери в полотняній торбинці, а торбинка схована в дірці, видовбаній у комині великої кімнати, що нагорі. Я хочу поговорити з тобою, дорогесенький. Хочу поговорити з тобою.

— Гаразд, гаразд, — відповів Олівер. — Дозвольте, я прокажу молитву. Прошу вас! Дозвольте, я прокажу одну молитву. Станьте зі мною навколішки і прокажіть тільки одну молитву, а тоді будемо говорити до самого ранку.

— Надвір, надвір, — сказав на відповідь Фейгін, штовхаючи хлопця до дверей і безтямно дивлячись поверх його голови. — Скажи, що я заснув, — тобі вони повірять. Ти можеш мене вивести, якщо забереш із собою. Ну ж бо, ну ж бо!

— О боже, прости цьому нещасному! — скрикнув, заливаючись сльозами, хлопець.

— От і добре, от і добре, — сказав Фейгін. — Це нам на руку. Спочатку за ці двері. Якщо я тремтітиму й труситимусь, коли ми минатимемо шибеницю, ти на це не зважай, іди швидше далі. Ну, ну, ну!

— Вам більше нема про що його розпитувати, сер? — запитав тюремник.

— Ні, запитань у мене більше немає, — відповів містер Браунлоу. — Якби була надія, що ми зможемо привести його до тями...

— Ніщо вже не приведе його до тями, — сказав тюремник, похитуючи головою. — Краще облиште його.

Двері камери відчинилися, і зайшли сторожі.

— Ну рушай же, рушай! — крикнув Фейгін. — Тихенько, але не так повільно. Ну швидше, швидше!

Сторожі схопили його і, вирвавши з його рук Олівера, відтягли назад. Хвилину він борюкався з силою відчаю, а потім почав лементувати так, що його зойки проходили навіть крізь ці товстелезні стіни і лящали у вухах містера Браунлоу і Олівера, аж доки вони опинилися на подвір'ї.

Але за мури в'язниці вони вийшли не зразу. Ця жахлива сцена так вразила Олівера, що він мало не знепритомнів, і минула добра година, перш ніж знову зміг стати на ноги.

Коли вони вийшли на вулицю, вже світало. Там уже зібралася велика юрба; біля кожного вікна купчився гурт людей, вони курили, грали в карти, щоб згаяти час; люди в натовпі штовхалися, сварилися, жартували. Все свідчило про життя і бадьорість, все, за винятком страшних речей у самому центрі: чорного ешафота, поперечини, мотузки та інших жахливих засобів смерті.

Розділ LIII

і останній

Оповідь про долі дійових осіб нашої повісті майже закінчена. Те, що залишається додати їхньому біографу, можна викласти в кількох простих словах.

Не минуло й трьох місяців, як Роза Флемінг та Гаррі Мейлі повінчалися в тій самій сільській церкві, де віднині молодий священик мав виконувати свої обов'язки; того ж таки дня вони в'їхали до свого нового щасливого дому.

Місіс Мейлі оселилась у сина та невістки, щоб протягом решти дарованих їй долею супокійних днів насолоджуватися найбільшою радістю, яка може випасти на старість достойним людям: спогляданням щастя тих, кого вони безнастанно опікали з гарячою любов'ю й оточували ніжними турботами протягом усього свого сповненого добрими ділами життя.

Після ґрунтовного й ретельного вивчення грошових справ виявилось, що коли рештки батьківських статків, які присвоїв собі Монкс (статки ці ніколи не збільшувались ні в його руках, ні в руках його матері), поділити порівну між ним і Олівером, кожному дістанеться три тисячі фунтів з невеликим лишком. Відповідно до умов батьківського заповіту, Олівер мав право на весь спадок, але містер Браунлоу, не бажаючи позбавити старшого сина можливості спокутувати своє минуле і вийти на чесний шлях, запропонував рівний поділ, і його юний вихованець з радістю погодився.

Монкс, який залишив за собою це вигадане прізвище, забрав свою частку і виїхав з нею у якийсь віддалений закуток Нового Світу, де, не гаючись, проциндрив її, знову взявся за старе і попав у в'язницю, діставши за плутні та ошуканство чималий термін; там він і помер від

давньої своєї хвороби. Так само далеко від батьківщини померли головні члени зграї його приятеля Фейгіна, які лишилися в живих.

Містер Браунлоу всиновив Олівера. Оселившись з ним і своєю старою ключницею за милю від пасторського дому, де жили його любі друзі, він виконав єдине ще не здійснене бажання Оліверового люблячого серця і зібрав до купи невеличку громаду, життя якої настільки наближалось до ідеалу повного безхмарного щастя, наскільки це можливо в нашому недосконалому, мінливому світі.

Скоро після весілля молодої пари шановний лікар повернувся до Чертсі, де, позбавлений товариства своїх давніх друзів, він став би нудити світом, якби був схильний до цього за своєю вдачею, і перетворився б на буркуна, якби знав, як це зробити. Протягом двох-трьох місяців він обмежувався натяками, що місцеве повітря почало, мовляв, вадити його здоров'ю; потім, переконавшись, що це місце просто перестало йому подобатись, передав прак-тику своєму помічникові, найняв невеличкий будиночок на околиці того села, де його молодий друг був пастором, і відразу ж видужав. Тут він завів садок та город, почав рибалити, освоїв теслярство та інші подібні ремесла, за які брався з властивим йому завзяттям. У всіх цих ділах він прославився серед місцевого люду як найвищий авторитет.

Ще до свого переїзду лікар зблизився з містером Грімвігом, і на його дружні почуття цей ексцентричний джентльмен відповів йому щирою приязню. Отож кілька разів на рік містер Грімвіг приїздить до нього в гості. І під час кожного свого візиту містер Грімвіг працює в садку, рибалить, теслює, роблячи все це своїми, властивими тільки йому методами, але при цьому завжди запевняє, підтверджуючи запевнення своєю звичною клятвою, що його спосіб найправильніший. В неділю, розмовляючи з молодим священиком, він ніколи не проминає нагоди розкритикувати його проповідь, а потім щоразу каже під секретом містерові Лосберну, що, на його думку, проповідь чудова, але авторові про це знати не треба. Постійна й улюблена розвага містера Браунлоу — нагадати містерові Грімвігу його пророцтво відносно Олівера, пророцтво,

яке він Вирік того вечора, коли вони сиділи, поклавши перед собою годинник і чекаючи повернення хлопця. Але містер Грімвіг уперто запевняє, що по суті він мав рацію, і на доказ своєї правоти нагадує, що Олівер таки й справді не повернувся. Навівши цей доказ, він весело сміється, і настрій у нього стає пречудовий.

Містер Ной Клейпол, одержавши від суду помилування за те, що посвідчив проти Фейгіна, і дійшовши висновку, що обране ним ремесло не таке безпечне, як йому б хотілося, деякий час не знав, де знайти собі діло, яке забезпечувало б йому добрий шмат хліба і водночас не надто обтяжувало б його роботою. Розмірковуючи, він вибрав собі фах донощика, і це діло дає йому добрий заробіток. Працює він так: раз на тиждень під час церковної відправи він виходить на прогулянку в парі з своєю Шарлоттою, вдягнутою дуже пристойно. Минаючи двері якого-небудь добросердного шинкаря, леді раптом зомліває, а джентльмен, випросивши чарочку бренді на три пенси, щоб привести її до тями, наступного дня доносить на шинкаря⁵¹ і кладе собі в кишеню половину належного штрафу. Іноді зомліває сам містер Клейпол, але наслідок завжди буває той самий.

Містер і місіс Бамбл, позбавлені своїх посад, поступово дійшли до такого жалюгідного й злиденного стану, що їх довелося взяти в той самий робітний дім, де колись вони владарювали над іншими. Кажуть, містер Бамбл бідкається, що в своєму принизливому нещасному становищі він не має навіть духу дякувати за те, що його розлучили з дружиною.

Що ж до містера Джайлза і Брітлза, то вони й досі займають свої давні посади, хоч перший з них уже облісів, а другий (тобто хлопчина) зовсім посивів. Вони ночують у домі священика, але так рівномірно розподіляють свою увагу між його мешканцями й Олівером та містером Браунлоу й містером Лосберном, що місцевий люд і досі не може втямити, у кого вони, власне, на службі.

Юний Чарлз Бейтс, страшенно вражений Сайксовим злочином, заходився міркувати над тим, чи не є чесне життя найкращим життям. Дійшовши висновку, що це справді так, він поставив крапку на своєму минулому і вирішив спокутувати його в якій-небудь новій царині, Спочатку йому довелося тяжко, і він зазнав чимало злигоднів, але, відзначаючись безжурною вдачею й усвідомлюючи, що прагне до доброї мети, зрештою домогся успіху: попрацювавши наймитом у фермера і помічником у фурмана, зараз він найвеселіший молодий скотар у всьому Нортгемптоншірі.

А тепер рука, що пише ці рядки, наближаючись до кінця своєї роботи, починає тремтіти: вона охоче продовжила б нитку цих пригод.

Мені б хотілося ще трохи побути з деякими своїми героями, бо я з ними зжився і з радістю поділив би їхнє щастя, намагаючись його змалювати. Мені б хотілося показати Розу Мейлі у повному розквіті й чарах юної жіночості, показати, як вона випромінює на свою скромну життєву стежку тихе ніжне світло, що падає на всіх, хто йде з нею, і зігріває їхні серця. Мені б хотілося змалювати, як вона стала душею та радістю і гуртка, що збирався взимку біля каміна, і веселої компанії влітку. Мені б хотілося піти слідом за нею в поле гарячого літнього полудня і послухати тихі звуки її мелодійного голосу під час вечірньої прогулянки, коли все навколо тоне в місячному сяйві. Мені б хотілося бути свідком її милосердних добрих діл у селі і приємної невтомної праці вдома. Мені б хотілося змалювати те обопільне щастя, яке вони з сином її покійної сестри знайшли в любові одне до одного, як вони цілими годинами малюють у своїй уяві образи тих, що пішли від них навіки. Мені б хотілося ще раз побачити радісні личка діток, які туляться до її колін, послухати їхній веселий гомін, почути дзвінкий сміх і пригадати розчулені сльози, які виблискували на цих лагідних блакитних очах. Усе це і ще тисячу поглядів і усмішок, думок і слів мені б хотілося відтворити перед читачами.

Про те, як містер Браунлоу день у день збагачував розум свого названого сина новими скарбами знань, як він Дедалі більше прихилився

до нього в міру того, як розвивалися природні здібності хлопця і сходило насіння тих чеснот, які він хотів у ньому бачити. Про те, як він відкривав у ньому нові риси схожості з другом своєї молодості, що будили в ньому спогади, сумні і водночас солодкі й заспокійливі. Про те, як двоє сиріт, зазнавши злигоднів долі і навчені нею, виявляють милосердя до тих, хто його потребує, люблять одне одного і палко дякують тому, хто захистив і зберіг їх. Про все це не варто говорити.

Адже я сказав, що вони були справді щасливі, а без самовідданої любові до інших, сердечної доброти і вдячності тому, чий закон милосердя і чия велика властивість — благовоління до всього на землі, що дихає, — без цього досягнути щастя неможливо.

У вівтарі старої сільської церкви вмурована біла мармурова дошка, де поки що викарбувано одне лише слово: "Агнеса". В цьому склепі немає труни, і дай боже, щоб минуло багато-багато літ, перш ніж на ньому викарбують іще чиєсь ім'я! Але якщо душі померлих коли-небудь повертаються на землю, щоб відвідати місця, освячені любов'ю до тих, кого вони знали за життя, любов'ю, що триває й за могильним порогом, я вірю, що тінь Агнеси часом витає в цьому тихому місці. Я вірю, що вона приходить сюди, хоч за життя вона була слабким заблудлим створінням.

Кінець

1 Хогарт Вільям (1697–1764) — англійський художник. Реалістично змальовував у серіях гравюр побут і звичаї сучасного йому суспільства Англії.

2 "Опера злидарів" — створена 1728 р. сатирико-пародійна музична комедія англійського поета і драматурга Джона Гея (1685–1732), в якій іронічно порівнюються звичаї злочинного лондонського "дна" та вищих державних кіл Англії. Макхіт, Пічем, Локіт — головні персонажі "Опери злидарів".

3 Вольтер Франсуа Марі Аруе (1694–1778) — французький письменник-просвітителі і сатирик.

4 Джонсон Семюель (1709–1784) — англійський критик і журналіст.

5 Едвард Бульвер, лорд Літтон (1803–1873) — англійський письменник, у романах якого "Пол Кліффорд" (1830) та "Юджин Арам" (1832) позитивними героями виступають романтично ідеалізовані злочинці.

6 Маккароні — так називали в 70-х рр. XVIII ст. англійських чепурунів. Прізвисько пов'язане з літературною течією так званої "макаронічної поезії" XVI ст., для якої характерна суміш латині з національними мовами.

7 Парафія — тут адміністративний, а не церковний, як було раніше, район в Англії, створений спеціально для впровадження закону про бідних, прийнятого 1834 р. Згідно з цим законом офіційна допомога біднякам могла здійснюватися тільки через робітний дім, тобто притулок для злидарів, де були заведені справді тюремні порядки.

8 ... малих порушників закону про бідних... — Оскільки в законі 1834 р. парафіяльній владі лише у виняткових випадках дозволялося віддавати дітей-сиріт не в робітні доми, а на ферми, де за ними, треба сказати, так само, як і в робітному домі, не було ніякого нагляду, то Діккенс і називає Олівера та інших дітлахів на фермі "малими порушниками закону".

9 Бідл — найнижчий урядовець в різних англійських установах, який мав стежити тільки за порядком та виконанням розпоряджень начальства. Парафіяльний бідл безконтрольно розпоряджався долею бідняків як у робітному домі, так і за його межами.

10 Еліксир Даффі — дитяча мікстура від кашлю, названа за іменем її винахідника.

11 Добрий самаритянин — персонаж євангельської притчі, який підібрав пограбованого розбійниками мандрівника й перев'язав його рани.

12 Податок на користь бідних — саме з таких податків покривалися витрати на утримання робітних домів.

13 Брайдуел — виправна в'язниця в Лондоні, зокрема для повій, з дуже суворим режимом.

14 Форейтор — помічник кучера, їхав на передньому коні, коли карету запрягали цугом.

15 Млин — примітивний механізм на каторжних роботах: горизонтальний дощаний круг з приводом, який рухався завдяки тому, що каторжник переступав ногами по спеціальних щаблях.

16 Ізлінгтон — північний район Лондона.

17 "Ангел" — популярний у ті часи заїжджий двір в Ізлінгтоні.

18 Седлерз-Уелз — існуючий і нині оперний театр у центрі Лондона.

19 ... подивитися на страту. — Публічні страти злочинців в Англії існували до 1868 р.

20 Мармурові кульки — дитяча гра.

21 Панч — герой англійського лялькового театру, схожий на російського Петрушку.

22 Ньюгетська тюрма — кримінальна в'язниця Лондона.

23 Принаймні так було за тих часів. (Приміт. автора).

24 Пентонвіл — північне передмістя Лондона.

25 ... машинки, яка робить точну подобу людини... — Мається на увазі не фотографія (винайдена лише 1839 р.), а її попередниця, так звана геліографія, коли відбиток робився на металевих дошках.

26 Реткліф — населена бідняками та забудована пивничками вулиця в районі лондонських доків.

27 Ноллі — зменшене ім'я від Олівер.

28 Вест-Індія — так називалися англійські колонії в Південній Америці.

29 Крибедж — гра в карти.

30 Закличний ліхтар — вивішувався над дверима будинку, де жив лікар.

31 Ямайка — острів у Карібському морі, на той час — колонія Англії.

32 Соверен — золота монета вартістю в один фунт стерлінгів.

33 Смітфілд — площа й ринок у північному районі Лондона, де й досі торгують м'ясом.

34 Гровенор-сквер — одна з площ аристократичного району Лондона.

35 На Варфоломея — свято св. Варфоломея, 24 серпня, традиційний день відкриття осінніх ярмарків.

36 Сенешаль — управитель королівського замку у Франції.

37 Суд має визначити їхнє право осідлості... — Парафіяльна адміністрація всіма засобами намагалася скоротити витрати на робітний дім. Одним із таких засобів і було виселення бідняків, які народилися не в даній місцевості і, отже, не мали "права осідлості".

38 Сесія — тобто засідання лондонського суду, який вирішував питання про "право на осідлість".

39 Олд-Бейлі — старий будинок лондонського кримінального суду; поруч містилася Ньюгетська в'язниця.

40 Собор святого Павла — пам'ятка архітектури XVII ст. в центрі Лондона, з банею, увінчаною кулею та хрестом.

41 Коммон-Гарден — парк у центральній частині Лондона, поблизу найбільшого фруктовো-овочевого ринку в місті.

42 Перекручений юридичний латинський термін "Non est inventus". (Не знайдено).

43 Дріт самостріла. — За тодішніми англійськими законами землевласник мав право вдаватися до будь-яких засобів проти браконьєрів. Тому дехто встановлював на своїх землях спеціальні капкани-самостріли.

44 Гінея — золота монета вартістю в 21 шилінг.

45 Ньюгетський довідник — шеститомний довідник, у якому публікувалися відомості про ув'язнених у Ньюгетській тюрмі, починаючи з кінця XVIII ст., та біографії найвідоміших злочинців.

46 "Судовий довідник" — адресний довідник англійського дворянства.

47 Віттінгтон — мер Лондона в XV ст. Камінь, про який тут згадано, встановлено на тому місці, де, за популярною в Англії легендою, юнака Віттінгтона, котрий хотів назавжди покинути Лондон, зупинили дзвони однієї з лондонських церков, які нібито пророкували йому, що він стане мером столиці.

48 Канцлерський суд — верховний суд Англії, створений ще в часи феодалізму; сумно відомий зловживаннями своїх працівників.

49 Суддя надягнув свою чорну шапочку... — Суддя надягав чорну шапочку, коли оголошувався смертний вирок.

50 З яким гуркотом падала ляда... — Мається на увазі дошка, яку висмикують з-під ніг засудженого на смертну кару через повішення.

51 ... наступного дня доносить на шинкаря... — Під час недільних церковних відправ торгівлю спиртними напоями в Англії було заборонено законом, який карав винного великим штрафом, — половина його видавалася донощиківі.